

oIKos

ISSN 1822-5152 (spausdintas)
ISSN 2351-6461 (internetinis)
<https://doi.org/10.7220/2351-6561.30>

VYTAUTO DIDŽIOJO UNIVERSITETAS
LIETUVIŲ IŠEIVIJOS INSTITUTAS

oikos

LIETUVIŲ MIGRACIJOS IR DIASPOROS STUDIJOS

2020 Nr. 2 (30)

REDAKCIJOS KOLEGIJA

Egidijus ALEKSANDRAVIČIUS, vyriausiasis redaktorius

(Vytauto Didžiojo universitetas)

Dalia KUIZINIENĖ, redaktoriaus pavaduotoja

(Vytauto Didžiojo universitetas)

Kristīne BEĶERE

(Latvijos mokslų akademija)

Ingrida CELEŠIŪTĖ

(Vytauto Didžiojo universitetas)

Halina Beresnevičiūtė-Nosálová

(Masaryko universitetas, Brno, Čekija)

Daiva DAPKUTĖ

(Vytauto Didžiojo universitetas)

Beata KALĘBA

(Krokvos Jogailaičių universitetas, Lenkija)

Violeta KELERTIENĖ

(Vašingtono universitetas, Sietlas, JAV)

Vėjas Gabriel LIULEVIČIUS

(Tenesio universitetas, JAV)

Violetta PARUTIS

(Esekso universitetas, Jungtinė Karalystė)

Juozas SKIRIUS

(Vytauto Didžiojo universitetas)

Giedrius SUBAČIUS

(Ilinojaus universitetas, Čikaga, JAV)

Žurnalo leidybą remia Lietuvos mokslo taryba pagal Valstybinės lituanistinių tyrimų sklaidos 2016–2024 m. programą (projekto Nr. P-LIP-19-54).

Lietuvos
mokslo
taryba

Lietuvių išeivijos institutas

S. Daukanto g. 25, LT-44249 Kaunas, Lietuva

TURINYS

CONTENTS

ŠIUOLAIKINIAI MIGRACIJOS PROCESAI TRENDS OF CONTEMPORARY MIGRATION

Dainius GENYS	Laisvėjimo strategijos: lietuvių emigrantų racionalumas ir emocinės būsenos dinamika 7 Emancipation Strategies: Rationality of Lithuanian Emigrants and Dynamics of Emotional State 23
---------------	---

DIASPOROS ISTORIJA IR KULTŪRA HISTORY AND CULTURE OF DIASPORA

Marija NAVICKAITĖ	Didžiosios Britanijos lietuvių organizaciniai ir informaciniai tinklai XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje 25 Organization and Information Networks of Lithuanians in Great Britain at the Turn of the 20 th Century 44
Regina LAUKAITYTĖ	Pamiršta Amerikos lietuvių pagalbos Lietuvos SSR istorija: 1941–1947 metai 45 The Forgotten History of Lithuanian-American Assistance to the Lithuanian SSR from 1941 to 1947 .. 59
Andrius MARCINKEVIČIUS	Rusų kilmės Antrojo pasaulinio karo pabėgėlių iš Lietuvos ryšiai su rusų diaspora JAV: individualios patirtys 61 Relation of Russian refugees of World War II from Lithuania to Russian Diaspora in the USA: Analysis of Individual Experiences 81
Alvydas NOREIKA	Vytautas Kavolis ir liberalusis feminizmas 83 Vytautas Kavolis and Liberal Feminism 95
Rasa ŽUKIENĖ	Lietuvių dailininkai JAV: lietuviškieji ir amerikietiškieji išeivių dailės kontekstai 97 Lithuanian Painters in the United States: The Lithuanian and American Contexts of Lithuanian Émigre Painting .. 108

Reda PABARČIENĖ	Julius Kaupas Kosto Ostrausko kūryboje. 109 Julius Kaupas in the Writings of Kostas Ostrauskas . . 120
Vaida JONUŠYTĖ	Lietuva Urugvajuje: Alfredo Stanevičiaus ir Vytauto Dorelio biografijos 121 Lithuania in Uruguay: The Biographies of Alfredas Stanevičius and Vytautas Dorelis 136
IŠ ARCHYVŲ FROM THE ARCHIVES	
Dalia KUIZINIENĖ	Iš tolimos perspektyvos: Juliaus Kaupo gyvenimo ir kūrybos keliais 137 From a Distant Perspective: Looking at the Life and the Creative Work of Julius Kaupas
	Dalia GALAUNYTĖ-KAUPIENĖ-AUGUNAS Iš mano prisiminimų apie Julijų Kaupą. 140 From My Recollections of Julius Kaupas
RECENZIJA BOOK REVIEW	
Sandra BERNOTAITĖ	Birutės Ciplijauskaitės intelektualinio paveldo sugrįžimas 149
KRONIKA	 155
APIE AUTORIUS	 173
REIKALAVIMAI STRAIPSNIAMS	 175
SUBMISSION GUIDELINES	 179

Šiuolaikiniai migracijos procesai

Dainius GENYS
Vytauto Didžiojo universitetas

Laisvėjimo strategijos: lietuvių emigrantų racionalumas ir emocinės būsenos dinamika¹

Santrauka. Lietuvių laisvėjimas po Nepriklausomybės paskelbimo neišvengiamai persipynė tiek su išsivadavimu iš sovietinių traumų, tiek su įsigaliniu XXI a. modernizmo tektoninių lūžių kaleidoskope. Emigracija šiame kontekste neišvengiamai tampa rodikliu, iliustruojančiu nedidelės tautos likimą krantantis geležinės uždangos ir atsiveriant globalumo iššūkiams. Atitinkamai straipsnyje keliamas tikslas – ieškoti korelacijų tarp asmenybės tipo, grupių racionalizacijos tipo ir emocinės dinamikos. Straipsnyje konceptualiai derinant Vytauto Kavolio modernizacijos poveikio laisvėjimui tipologiją ir racionalaus pasirinkimo teoriją, empiriškai formuojamos pagrindinės išvykstančiųjų grupės (pagal išvykimo tikslus ir požiūrio savitumus) ir nužymima kiekvienos grupės emocinės būsenos dinamika. Empirinio tyrimo pagrindas – lietuvių išeivių apklausa, atlikta 2018 m. sausį–vasarį (N = 1 500). Empirinėje straipsnio dalyje išskiriamos ir analizuojamos trys grupės: „Užsidirbti“, „Išbandyti save“ ir „Pabėgti nuo lietuviško valdymo“, konceptualiai atitinkančios V. Kavolio asmenybės (modernistinis, pagrindinis ir postmodernistinis tipai) tipologiją, tačiau turinčios pastebimų emocinės būsenos skirtumų.

Raktažodžiai: Lietuva, emigracija, racionalumas, emocijos, modernizacija.

Įvadas

Kai 2016 m. tuometinis premjeras Algirdas Butkevičius viešai užsiminė² apie „negatyvų psichologinį, socialinį, emocinį lauką“, platesnė diskusija neužsimezgė. Per šalį nuvilnijo banga nepasitenkinimo, kurio absoliučiai didžioji dalis buvo nukreipta į tai, ko valdžia

¹ Šis straipsnis paskelbtas gavus „Association for the Advancement of Baltic Studies“ mokslinių tyrimų stipendiją išskylantiems mokslininkams (angl. *emerging scholars*).

² Savukynas, Virginijus, „A. Butkevičius: blogiausia, kad neigiamą socialinį ir emocinį lauką Lietuvoje palaiko politikai“, *Lrt.lt*, 2016 liepos 21, žiūrėta 2020 balandžio 20, <https://www.lrt.lt/naujienos/tavo-lrt/15/143250/a-butkevicius-blogiausia-kad-neigiama-socialini-ir-emocini-lauka-lietuvoje-palaiko-politikai>.

nesugeba padaryti ir kad būtent ji kalčiausia dėl prastos visuomenės būsenos. Premjeras greitai nutilo ir diskusijos nebevystė. Nei visuomenė, nei politikai, nei viešieji intelektualai, nepaisant nerimą keliančios visuomenės emocinės sveikatos, nesiėmė nuodugniau apsvarstyti problemos priežasčių. Visuomenė nebuvo pasiruošusi kritiškai reflektuoti nepasitenkinimo priežasčių nei iš naujo įvertinti asmeninio ištraukimo (nė įsipareigojimų) kuriant visuomenės gerovę. Apsiribota iškoneveikti valdžią ir pasitenkinti savo nepasitenkinimu. Šiuo atveju norisi atkreipti dėmesį ne į objektyvius parametrus, o būtent į subjektyvią visuomenės savivoką. Akivaizdu, kad egzistuoja ryšys tarp objektyvių tikrovės aplinkybių ir subjektyvaus jų suvokimo, tačiau kyla klausimas, kodėl šių vektorių kryptys skirtingos, t. y. kodėl, akivaizdžiai kylant³ materialinės gerovės lygiui, visuomenės emocinė (sociopsichologinė) būsena išlieka prasta⁴.

Žinomas lietuvių išeivijos sociologas Vytautas Kavolis kadaise iškėlė klausimą apie atbundančioje Lietuvoje vykusį išsilaisvinimo procesą⁵. Jį domino besiformuojanti skirtis tarp individualaus ir kolektyvinio laisvinimosi veiksmo. Pasitelkęs sociologinę vaizduotę ir puikias lietuvių mentaliteto tyrimų įžvalgas, V. Kavolis vienas pirmųjų nėrė gilyn, bandydamas aiškinti modernybės įtaką asmenybės tipui. Plėtodamas psichologinės modernizacijos teoriją, jis gvildeno mažos visuomenės gebėjimus atlaikyti likimo naštos sukeltus rūpesčius, t. y. analizavo ryškėjančias lietuvių atsako į sparčią modernizaciją racionalizacijos strategijas, kurios galiausiai persipina su subjektyviu pasitenkinimu. Lietuvių patirtys ir šiame procese išgyvenamos emocijos gana universalios, o V. Kavolio įžvalgos yra patogus metodologinis įrankis, leidžiantis analizuoti aptariamus procesus.

Emigracija šiame kontekste neišvengiamai tampa rodikliu, iliustruojančiu nedidelės tautos likimą kratantis geležinės uždangos ir atsiveriant globalumo iššūkiams. Tačiau emigracijos vaidmuo laisvėjimo kontekste yra dialektiškas: viena vertus, dalis žmonių nusprendžia pasinaudoti išsikrovta laisve ir leidžiasi išbandyti atsiveriančius horizontus (tai istoriniu aspektu lyg ir tampa lietuvių lydinčiu bruožu), kita vertus, emigracijos iš Lietuvos mastas pasiekia sunkiai paaiškinamus skaičius, kurių nebegalima vienareikšmiškai sieti nei su ekonominiais, nei su politiniais, nei su kultūriniais šalių skirtumais. Galiausiai varta atkreipti dėmesį ir į emigracijos tyrimų bei aiškinimo diskursą lydinčią emocinę įtampą ir prieštaras: jau anksčiau buvo pastebėtas atotrūkis tarp realaus emigracijos vaidmens ir nuoseklaus jo aiškinimo iš valstybės bei visuomenės raidos perspektyvos⁶; naujausi tyrimai liudija apie ne tik emocionalaus visuomenės požiūrio į tėvynę bangavimą (tarp aukos ir atsakomybės suvokimo)⁷, bet ir tam tikrą vertybinę skirtį racionalizuojant tiek valstybės (ką ji turi duoti), tiek individo (ką aš turiu gauti) vaidmenį⁸. Emocionalusis pradai (tiek

³ Lietuvos ekonomikos apžvalga. 2019 kovas. Vilnius: Lietuvos bankas, 2019, https://www.lb.lt/uploads/publications/docs/21756_d778713ca234ccc09dc70e7312b44d89.pdf.

⁴ VDU informacija, „Tyrimas atskleidė, dėl ko emigruoja lietuviai“, Vytauto Didžiojo universiteto tinklalapis, publikuota 2018 spalio 8, <https://www.vdu.lt/lt/tyrimas-atskleide-del-ko-emigruoja-lietuviai/>.

⁵ Kavolis, Vytautas, „Modernistika ir jos pagrindis“, *Metmenys* 20 (1970), 66–76.

⁶ Aleksandravičius, Egidijus, *Amžiaus slenksčiai*. Vilnius: Versus aureus, 2019.

⁷ Genys, Dainius, „Emocijų kartografija: subjektyvios lietuvių emigrantų patirtys“, *Oikos: lietuvių migracijos ir diasporos studijos* 1 (27) (2019), 45–59.

⁸ Genys, Dainius ir Krikštolaitis, Ričardas, „Išvykusių lietuvių požiūrio į Lietuvą skirtumai“, *Oikos: lietuvių migracijos ir diasporos studijos* 1 (25) (2018), 7–24.

tarp išvykusiųjų, tiek tarp likusiųjų), regis, ima dominuoti racionalumo atžvilgiu. Nors randama įrodymų apie emocinio emigrantų būvio dinamikos sąsajas su įsitraukimu į socialinį, politinį ir kultūrinį gyvenimą⁹, vis dėlto lieka neaišku, kas nulemia skirtingą tiek įsitraukimo, tiek lūkesčių konstravimo motyvų dinamiką. Kyla aktualus klausimas: ar (ir jei taip – tada kaip) visuomenės grupių konkrečių pasirinkimų racionalizacija yra susijusi su laisvėjimo kelyje susiformavusiais (atsako į modernizaciją) grupių tipais ir kokiais emocinės būsenos skirtumais pasižymi šios grupės?

Taigi, straipsnyje keliamas tikslas – ieškoti koreliacijų tarp asmenybės tipo, grupių racionalizacijos tipo ir emocinės dinamikos. Konceptualiai derinant V. Kavolio modernizacijos poveikio laisvėjimui tipologiją ir racionalaus pasirinkimo teoriją, analitiškai susiejant asmenų pasirinkimus nulemiančius sociodemografinius ir motyvacinius veiksnius, empiriškai formuojamos pagrindinės išvykstančiųjų grupės (pagal išvykimo tikslus ir požiūrio savitumus) ir nužymima kiekvienos grupės emocinės būsenos dinamika.

Empirinio tyrimo pagrindas – lietuvių išeivių apklausa, kurią 2018 m. sausio–vasario mėn. atliko viešosios nuomonės tyrimo kompanija „Vilmorus“. Respondentų skaičius N = 1 500; apklausti 18 m. ir vyresni Lietuvos išeiviai, ne trumpiau nei 6 mėnesius gyvenantys trijuose Europos regionuose – Skandinavijoje (N = 500), Didžiojoje Britanijoje (N = 500) ir Ispanijoje (N = 500). Apklausos būdas mišrus: savipilda ir akivaizdinis interviu, naudojant iš anksto parengtus klausimynus. Atrankos metodas – daugiapakopė, tikimybinė atranka. Atrenkant respondentus kreiptasi į užsienio lietuvių bendruomenes, autoritetingus bendruomenių žmones, naudotos socialinio tinklo „Facebook“ paskyros, ieškant emigrantų kontaktų buvo pasitelkti „Vilmorus“ apklausos atlikėjai. Taip pat apklausos buvo vykdomos Vilniaus ir Kauno oro uostuose. Padarius prielaidą, kad imtis – tikimybinė, statistinė paklaida buvo 2,6 proc., patikimumas – 95 proc.

Modernizacijos lūžiai Lietuvoje ir poveikis individualioms laisvėjimo strategijoms

Lietuvių laisvėjimas po Nepriklausomybės paskelbimo neišvengiamai persipynė tiek su išsivadavimu iš sovietinių traumų, tiek su įsigaliniu XXI a. modernizmo tektoninių lūžių kaleidoskope. Kai Vakarai dešimtmečius žingsniavo savaeigės modernizacijos¹⁰ keliu, Lietuva¹¹ brovėsi sovietinės modernizacijos aplinkkeliais. Abi šios jėgos mažą tautą užgriuvo visu svoriu: pasikeitė santvarka, tačiau nedingo įprotis permainas sieti su visuomenės reformomis, o ne asmeniu. Pokomunistinėje tikrovėje „šiuolaikiško“ žmogaus

⁹ Genys, Dainius, Strumickienė, Ilona ir Krikštolaitis, Ričardas, „Emotional Inequality among Lithuanian Emigrants“, *Electronic Journal of Folklore*, 2020, vol. 78, 81–104.

¹⁰ Bauman, Zygmunt, *Liquid Modernity*. Cambridge: Polity Press, 2000; Giddens, Anthony, *Modernity and Self-Identity*. London: Polity Press, 1991; Beck, Ulrich, *Risk Society: Towards a New Modernity*. New Delhi: Sage, 1992; Inglehart, Ronald and Welzel, Christian, *Modernization, Cultural Change, and Democracy. The Human Development Sequence*. Cambridge: Cambridge University Press, 2005.

¹¹ Dahrendorf, Ralf, *Apmąstymai apie revoliuciją*. Vilnius: Periodika, 1990; Norkus, Zenonas, *Kokia demokratija, koks kapitalizmas?* Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2008; Leonavičius, Vylius, „Sovietinė modernizacija: socialinės sistemos ir socialinio veikėjo sąveika“, *Darbai ir dienos* 49 (2008), 219–233.

atsiradimas tebesiejamas su „naujos“, t. y. reformuotos, sociopolitinės tikrovės pažanga ir padariniais, kitaip tariant, laisvėjimas siejamas su institucijų pertvarka ir „tinkamiausių“ valstybės strateginių orientyrų parinkimu¹². Atskiros žmogaus laisvė bei pasirinkimų reikšmė, juo labiau – emocinė būseną tarsi nuskendo valstybinių interesų gausoje.

Kaip jau pastebėta, tiek akademiniame, tiek viešajame diskurse, aiškinantis tokių visuomenės problemų kaip laisvėjimas ir racionalizacija priežastis, dažniausiai linkstama apsiriboti sovietine šių problemų kilmę ir beveik nekreipti dėmesio į ilgalaikes, istorines Lietuvos raidos ypatybes, juo labiau vengiama susieti jas su visuomenės modernėjimo specifika¹³. Paminėtina ir tai, kad iki šiol beveik nenagrinėta Lietuvos modernybės genezė, modernėjimo sąveika su autentiškomis Lietuvos tradicijomis, taip pat poveikis Lietuvos visuomenei ir individui.

V. Kavolį labiausiai ir domino pastarasis aspektas – modernizacijos pasekmės individui. Psichologinę modernizaciją jis traktavo kaip asmenybės racionalizaciją, sekuliarizaciją, vidinę kontrolę¹⁴. Anot šio sociologo, veikiamas socialinio kitimo tendencijų, asmuo į jas, – kaip ir į bet ką kita, – gali reaguoti dvejopai: arba jas „priimti“, arba „atmesti“. Asmenybė gali leisti tiesiogiai formuojama savo aplinkos, tarsi tapti kintančios visuomenės veidrodžiu, bet ir pasidaryti visiškai socialinio kitimo tendencijų priešingybe, t. y. tuo, kas jo visuomenė nėra, surasti ir perimti būtent tas savybes, kurių jis savo visuomenėje labiausiai pasigenda¹⁵. Atsižvelgiant į sovietinį paveldą Lietuvoje, dėl aiškumo reiktų aptarti kai kurias neišvengiamas jo pasekmes tiek laisvėjimo procesui, tiek racionalizacijos strategijoms, tiek visuomenės emocinei būsenai. V. Kavolis, nors greičiausiai ir suprato¹⁶ sovietinės modernizacijos specifiką, vis dėlto nedetalizavo šio laikotarpio ilgalaikių pasekmių įvairovės.

Skiriant vakarietiškujų visuomenių modernybės ir sovietinio laikotarpio modernybės modelių panašumus paprastai įvardijami šie: industrializacija, urbanizacija, visuomenės ir darbo pasidalijimo socialinė diferenciacija, mokslo ir technologijų išsialėjimas, scientistinė ideologija ir optimistinė žmonijos istorijos samprata¹⁷. Galima pastebėti ir šių modelių esminių skirtumų: vakarietiškosios visuomenės būdingą socialinės sutarties teoriją sovietinėse visuomenėse keičia šios teorijos imitacija. Vakaruose pabrėžiama individualumo samprata, o sovietinėje tikrovėje ši samprata tapo kolektyvistinė ir buvo dirbtinai palaikoma. Paprastai kalbant, moderniose vakarietiškosiose visuomenėse vyraavo politinis ir etinis individualizmas, liberalusis utilitarizmas, kapitalistinė ekonomika ir rinka, o sovietinėms

¹² Jokūbaitis, Alvydas, *Politisinis idiotas*. Vilnius: Tyto alba, 2019.

¹³ Įdomu, kad šiai tyrimų kryptčiai buvo dedikuota atskira LMT mokslinių tyrimų finansavimo programa (plačiau žr. https://www.lmt.lt/data/public/uploads/2016/09/d1_npm_modernybe-lietuvoje_-_pritarta-lmt-2016-02-29-pose-dyje_2016-03-02.pdf); paminėtina, kad didžiausias dėmesys skiriamas struktūrinėms problemoms, o ne individui.

¹⁴ Kavolis, „Modernistika ir jos pagrindai“, 67.

¹⁵ *Ibid.*, 68.

¹⁶ Paminėtina, kad dar jaunystėje V. Kavolis buvo ėmęsis prognozuoti, kas atsitiks lietuviams, jei sovietizacija užsitęs. („Lietuvos atstatymas. Jaunosios kartos programa 1953 m.“, iš Aleksandravičius, Egidijus ir Dapkutė, Daiva (sud.), *Nepriklausomybės kelias*. Vilnius: Versus aureus, 2006). Anot sociologo, bus jaučiamas „visuomeninio audinio pairimasis <...>, kuris pasireikš agresyvumu ir abejingumu visuomeniniams reikalams“ (p. 27–30). Akivaizdu, kad toks kontekstas netinka empatijai kurtis.

¹⁷ Leonavičius, „Sovietinė modernizacija: socialinės sistemos ir socialinio veikėjo sąveika“, 228.

visuomenėms buvo būdingas totalitarinis režimas, vartojimo ribojimas, valstybinio socializmo ekonomika ir centralizuotas paskirstymas¹⁸.

Vienas pagrindinių posovietinių visuomenių bruožų – tai išlikęs ir politikos, ekonomikos bei socialinę sritį giliai persmelkęs buvusios sistemos institucinis ir kultūrinis paveldas¹⁹. Tad jose taip ir neišsivystė kai kurie Vakarų visuomenėms būdingi bruožai, pvz., individo prioritizavimas valstybės ir visuomenės atžvilgiu. Taigi, imant domėn sovietinės modernizacijos ypatumus ir modernizacijos poveikio individui pasekmes apskritai, galima sakyti, kad lietuviams tai turėjo tiek struktūrinių, tiek mentalinių pasekmių²⁰.

Tad lietuvių modernėjimas, pasižymėjęs staigiu šuoliu iš totalitarinės santvarkos į demokratinę, be V. Kavolio minėtų (racionalizacijos, sekuliarizacijos, kontrolės) aspektų, buvo lydimas a) ne tik daug intensyvesnio ir spartesnio modernėjimo (iš sovietinės į vakarietiškąją santvarką) ir drauge lėtesnės bei gerokai seklesnės šių procesų refleksijos, b) kismo tendencijų neišvengiamo visuotinio priėmimo (aiškintino bėgimu nuo komunizmo ir siekiu įtvirtinti demokratiją) ir ilgainiui neišvengiamo pokyčių atneštų pasekmių atmetimo (aiškintino poreikiu apibrėžti save remiantis autentiškomis tradicijomis ir vertybėmis, kas yra ir kas nėra lietuvių tauta). Kitaip tariant, tai, kas, anot V. Kavolio, turėjo tapti savaeigių laisvėjimo keliu, dėl Lietuvai būdingų geopolitinių ir sociokultūrinių aplinkybių tapo savotiškais laisvėjimo spąstais: susikurta demokratija su pertvarkytu instituciniu karkasu, tačiau iš esmės nebuvo įvertinti ir giliau apmąstyti visuomenės atsinešti įpročiai bei jų tolesnė modifikacija laisvėjimo kelyje. Atitinkamai susiformavo itin savitos visuomenės nuostatų ir elgesio kombinacijos: formuluojami itin dideli lūkesčiai valdžios atžvilgiu (pvz., patikima atsakomybė už visuomeninio gyvenimo turinį) ir drauge beveik neišitraukiama asmeniškai (pvz., tiek prižiūrint valdžios darbą, tiek patiems imantis atsakomybės už visuomeninio gyvenimo turinį). Turint omenyje, kad būtent lūkestis – jo pagrįstumas ir įgyvendinimas – socialinės sąveikos metu tampa viena iš esminių visuomenės emocinę būklę nulemiančių aplinkybių²¹, galima *a priori* nuspėti dalies visuomenės nepasitenkinimą emocine savijauta.

Aptardamas modernizacijos poveikio individui bruožus, V. Kavolis išryškino dvi pagrindines kryptis: iš vienos pusės, racionalizaciją, iš kitos – impulso atpalaidavimą. Sociologo kuriama modernaus žmogaus charakterio interpretacija remiasi prielaida, kad modernėjant įtampa tarp racionalijų ir impulsyviųjų asmenybės elementų stiprėja. Nors modernizacija pagilino ir išryškino psichologines dilemas, su kuriomis susiduria individas įvairių kultūros gaminių atžvilgiu, anot autoriaus, tai nebūtinai reiškia, kad žmonija nuslys į kraštutinumus. Psichologinis modernizavimas greičiau yra dilemų aštrėjimo, įtampų gilėjimo procesas, tačiau ne visi šias dilemas sąmoningai pajunta²². Nepriklausomybę

¹⁸ Leonavičius, Vylius, „Sovietinė globalioji modernybė ir globalumo–lokalumo suvokimas sovietinėje Lietuvoje“, *Sociologija. Mintis ir veiksmas* 2 (2002), 43.

¹⁹ Norkus, *Kokia demokratija, koks kapitalizmas?*, 573.

²⁰ Apie šias pasekmes kalba socialiniai psichologai: jie pastebi sociopsichologinių įgūdžių stoką ir dėl to pasireiškiančią saviDestrukcinę elgesį Rytų ir Vidurio Europos regiono visuomenėse (ypač vyrų) (Pūras, Dainius, *Šiuolaikiniai požiūriai į depresiją: tarp medicinos, psichologijos ir filosofijos*: vieša paskaita. Vilnius: Depresijos gydymo centras, 2019 balandis).

²¹ *Handbook of the Sociology of Emotions*, eds. J. E. Stets and J. H. Turner. New York: Springer Press, 2006.

²² Kavolis, „Modernistika ir jos pagrindai“, 74.

atgavusių lietuvių dramatismui būdinga ir tai, kad sovietinė modernizacija buvo labai ideologizuota ir ganėtinai dirbtina (t. y. nesusijusi su autentiškomis lietuvių gyvenimo būdo tradicijomis), o impulsas taip pat lydimas ideologizuoto entuziazmo (t. y. išplaukiančio iš galimybės atsikratyti okupacijos). Tad redukuotas racionalizmas ir didesnis entuziazmas, viena vertus, nutolino, kita vertus, paaštrino dilemas ir įtampas raišką. Galiausiai tikėtina, kad visuomenę persmelkiantis (tiesa, įvairias grupes skirtingai) sovietinis paveldas įneš empirinės sumaišties kristalizuojant konceptualiai formuojamus tipus.

Pagal tai, kaip paveiktieji modernizacijos proceso į jį reaguoja, V. Kavolis²³ išskyrė tris asmenybės tipus:

- Modernistinė asmenybė susiformuoja tiesiogiai veikiamą socialinio kitimo tendencijų ir imituodama jas savo psichikoje. Ši asmenybė racionaliai organizuota, tačiau funkcionuoja neemociskai. Jai rūpi pritaikyti taisykles, o ne išspręsti esmines egzistencines problemas. Tokiai asmenybei būdinga vidinė fragmentacija: kiekviena sielos funkcija veikia atskirai; žmogus – funkcijų enciklopedija. Sprendimai organizuojami sistemomis, tarsi skrydis į mėnulį. Daiktai, įvykiai ir jausmai standartizuotai kartojasi. Tai, kas egzistuoja, egzistuoja, kad būtų suvartota, ir niekas neturi išliekamosios vertės. Visi troškimai privalo būti iš karto patenkinti. Ši asmenybė eksperimentuoja tuo (ir tais), kas naujausia, nes tai – naujausia. Ji nesirūpina galutinėmis savo veiksmų pasekmėmis ir pasirinkimo kriterijais. Jos gyvenimas susideda iš laikinų nepastovumo akimirkų.
- Antrasis asmenybės tipas – pagrindinė asmenybė, atmetanti savo laikotarpio socialinio kitimo tendencijas, kad ir kokios jos būtų, – formuoja save maištingomis reakcijomis į šias tendencijas. Ji pasitiki tik tuo, kas subjektyvu. Nuolat ištirpsta viename arba kitame ekstatiškame chaose, judėjime, įvykyje. Nepasitiki tikslia kalba. Apibrėžimai jai yra tik priemonės žmogui atskirti nuo žmogaus. Kiekvienas įvykis, žmogus, vaizdas, garsas yra vienkartinis (išskirtinis ir tuoj pradingęs), todėl brangintinas. Tokio žmogaus pasaulis – pojūčių fragmentai. Vis dėlto jam rūpi pagaminti ką nors apčiuopiamo, kame galėtų pajusti išliekamųjų vertybių užuominą ir nujaušti savo paties reikalingumą. Jis ieško kokių nors bevardžių namų greitai judančioje istorijoje ir ratu besisukančioje visatoje, kokių nors primityvių, archajiškų, žemiškų ir paprastų dalykų nuolatinio eksperimentavimo įkarštyje. Jį ima siaubas, kad gali sustingti, nutilti, nebepajėgti reaguoti, dėl to ieško ryšio su naujosiomis dogmomis ir ritualais, per kuriuos formuojasi pagrindinės asmenybės charakterį išreiškias kolektyvas ir jo kultūra.
- Trečiojo tipo asmenybė pajunta visas minėtas dilemas. Ji apibrėžia save per dilemų įtampą ir vidinę būtinybę apimti šių įtampų prieštaras, spręsti pastarąsias savo gyvenimo būdu ir kūryba. Tai – postmodernusis žmogus. Jame įžvelgtina ateities civilizacijos – techniškai išmanios, bet „su žmogaus veidu“ – kūrėjo užuominos. Tik tokia asmenybė gali neutralizuoti patologijas, būdingas tiek modernistinei, tiek pagrindinei asmenybėms. Vis dėlto ne tiek neutralizuoti patologijas, kiek tarpininkauti vertybėms, kurių jis randa ir tarp modernistų, ir tarp pagrindininkų.

²³ *Ibid.*, 74–76.

Nors pats autorius pripažįsta, kad išskirtieji asmenybės tipai nėra vieninteliai, kurie tikrovėje egzistuoja, tačiau jie būdingiausi. V. Kavoliui rūpėjo archajinio žmogaus suskaldymo, už kurį atsakinga pramoninė revoliucija, aplinkybės ir pasekmės. Tačiau kartu jis tikriausiai užčiuopė skirtingų socialinių grupių emocinės būklės dinamikos ištakas iš psichologinio atsako į modernizaciją (t. y. reakcijos į „racionalumą“ ir „impulsą“ arba, kitais žodžiais, ribotus analitinius gebėjimus ir pasidavimą emociniam sentimentui). Susiejus V. Kavolio modernizacijos poveikio individo laisvėjimui tipologiją ir dominuojančias visuomenės racionalaus pasirinkimo strategijas, būtų galima empiriškai išskirti pagrindines išvykstančiųjų grupes (pagal išvykimo tikslus ir požiūrio savitumus) ir patikrinti kiekvienos grupės emocinės būsenos skirtumus.

Laisvėjimo iššūkiai ir individualaus pasirinkimo racionalumas

Bandant empiriškai operacionalizuoti V. Kavolio suformuluotą tipologiją galima kelti hipotezę, kad skirtingų tipų asmenybės pasižymės skirtingomis vertybinėmis nuostatomis. Emigracija šiuo atveju traktuotina ne tik kaip asmeninis pasirinkimas, bet ir kaip individualaus racionalumo atspindys. Remiantis racionalaus pasirinkimo teorija, individų sprendimų ir elgesio trajektorijos sietinos su individualiomis vertybėmis, pagal kurias galima aiškiau suprasti jų elgesio strategijas. Racionalaus veikėjo teorijoje numatoma, kad individai įvykdo tris tam tikrus sprendimo reikalavimus: *pasirinkimo formulavimas*, *pasekmių įvertinimas* ir *naudingiausio sprendimo priėmimas*. Ši seka – tai priemonė, apibūdinanti individualią ir kolektyvinę strategijas, kurios padeda optimizuoti tam tikrą naudą. Žvelgiant iš konkretaus individo pozicijos, racionalu tai, kas optimizuoja jo pasirinkto sprendimo naudą. Racionalią veiklą „galima paaiškinti žiūrint į ją kaip į galutinį dviejų nuoseklių filtruojamųjų operacijų rezultatą“²⁴. Šis modelis apibūdina dviejų etapų pasirinkimą: kiekvienas individas pradeda nuo neribotos virtualių pasirinkimų erdvės, kurią apriboja jo galimybės arba materialiniai, socialiniai ir intelektualiniai ištekliai. Taigi pirmasis filtras palieka tik galimus pasirinkimo variantus. Antrasis filtras yra susijęs su tuo, kam individas teikia pirmenybę: atmetama visa tai, kas jam nesvarbu, nevertinga, ir paliekama tai, ko jis siekia ir trokšta²⁵.

Atpažindami labiausiai dominuojančias racionalizavimo strategijas, kartu galime atpažinti, kaip asmuo yra veikiamas socialinio kitimo tendencijų, t. y. kurias priima, o kurias atmeta. Pavyzdžiui, tikėtina, kad trečiojo tipo asmenybei (postmodernistui) bus būdingesnės saviraiškos arba postmaterialistinės vertybės, o kitų dviejų tipų – saugumo arba materialistinės vertybės. Trečiojo tipo atveju galima tikėtis kritiško, bet pozityvesnio ir nuoseklesnio požiūrio į Lietuvą, o likusiems bus būdingas skeptiškesnis ir labiau nuo dominuojančių stereotipų priklausantis požiūris. Trečiojo tipo atstovai bus atviresni pokyčiams, jų saviraiška bus susijusi su noru praktiškai patirti globalias pasaulio tendencijas, todėl (e)migracija jiems bus kaip neišvengiamas gyvenimo būdas, nesukuriantis įtampos (arba juo labiau nuoskaudų)

²⁴ Elster, Jon, *Socialinių mokslų elementai*. Vilnius: Vaga, 2000, 17.

²⁵ Norkus, Zenonas, „Racionalaus pasirinkimo teorija“, in Leonavičius, Vylius, Norkus, Zenonas ir Tereškinas, Artūras, *Sociologijos teorijos*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2005, 305.

su tėvyne. Pirmojo tipo atstovai (modernistai) greičiausiai turės aiškius, empiriškai apibrėžiamus tikslus. Jų požiūris tikriausiai bus glaudžiai susijęs su esminių tikslų įgyvendinimo aplinkybėmis, todėl pati emigracija traktuojama kaip būdas juos pasiekti, o sentimentai bus antraeiliai dalykai. Galiausiai antrojo tipo atstovai (pogrindininkai) *a priori* pasižymės opozicija, kylančia net nebūtinai iš konkrečių situacijų, o labiau iš vertybinės nuostatos iš esmės atmesti ir nepriimti dominuojančių normų ir tvarkos imperatyvų.

Dekonstruodami racionalaus pasirinkimo strategijas galime suprasti, kurios grupės „leidžiasi“ formuojamos aplinkos ir tarsi atspindi populiarias tendencijas, o kurios „priešinasi“ ir įkūnija oponuojančią pasaulėžiūrą. Ankstesniuose tyrimuose analizuojant išvykusiųjų tikslus buvo suformuotos trys gana skirtingos grupės: „Užsidirbti“, „Išbandyti save“ ir „Pabėgti nuo lietuviško valdymo“ (pavadinimai naudojami santykinai, atsižvelgiant į kiekvienos grupės tikslų racionalizaciją). Atlikus aibę grupės esmę iškristalizuojančių pjūvių²⁶, išaiškėjo reikšmingi statistiniai grupių sociodemografinių charakteristikų ir vertybinių nuostatų skirtumai.

Remiantis ankstesniais lietuvių migrantų emocinės būklės tyrimų rezultatais²⁷, šiame tyrime norisi leisti gilyn, ieškant atsakymų, su kuo yra susijęs noras nusišalinti nuo bet kokios pilietinės atsakomybės, deleguoti atsakomybę už visuomeninio gyvenimo turinį valdžiai ir drauge išlaikyti nuoskaudą, kad „manim niekas nepasirūpina“. Empiriškai siekiama patikrinti kitokio – asmeniniu įsipareigojimu ir atsakomybe grįsto elgesio modelio užuomazgas – modelio, kuriam pasaulio netobulumas pirmiausia taptų paskata ugdyti asmeninę atsakomybę, o gal ir sukurti galimybę įamžinti savo nomadiškumą (pirmieviškumą). Galiausiai tikimasi užčiuopti ir tarpinį tipą, viešajame diskurse atpažįstamą kaip „ekonominiai migrantai“. Kitaip tariant, ieškoma priežasčių, dėl ko atsirado kituose tyrimuose atpažinti ir iškristalizuoti (elgesio ir nuostatų) racionalizacijos tipai, ir siekiama nustatyti šių priežasčių santykį su tų tipų asmenybių emocinės būklės dinamika.

Apibendrinant šias grupes, joms būdingą racionalumą galima apibūdinti taip:

- Grupė „Išbandyti save“ labiausiai pasižymi globalia pasaulėžiūra ir, regis, yra geriausiai integravusis gyvenamojoje šalyje, tačiau tuo pačiu metu nejaučia ryškaus priešiško Lietuvai. Tai – aktyvių ir vieni kitais pasitikinčių žmonių grupė, kuri nelinkusi nusišalinti nuo visuomeninio gyvenimo organizavimo ir mieliau imasi iniciatyvos pati, užuot delegavusi ją valstybei. Šie žmonės teikia pirmenybę saviraiškai ir turi neblogas sąlygas šiam tikslui pasiekti. Išvykus požiūris į Lietuvą nei pagerėjo, nei pablogėjo (52,5 proc.).
- Grupė „Užsidirbti“ atspindi viešajame diskurse dažniausiai minimus „ekonominius migrantus“. Regis, jie siekia konkrečios gerovės be ryškių sentimentų Lietuvai arba valstybei, kurioje gyvena. Jie yra valstybinių paslaugų vartotojai, nori gauti, bet

²⁶ Plačiau apie procedūras ir rezultatus žr.: Genys ir Krikštolaitis, „Išvykusių lietuvių požiūris į Lietuvą skirtumai“, 7–24.

²⁷ Pavyzdžiui, jie atskleidė visuomenėje egzistuojančias tam tikras inertiškas nuostatas: atsakomybės už visuomeninio gyvenimo gerovę delegavimą valdžiai ir drauge buvimą nuolat nepatenkintiems, individualų atsiribojimą nuo visuomenės gerovės kūrimo veiklų, potencialiai leisiančių keisti situaciją, – tai leidžia egzistuoti hermetiškomis individualaus pasitenkinimo bejėgiškumu būsenoms (Genys, Dainius, Strumickienė, Ilona and Krikštolaitis, Ričardas, “Emotional State and Inequality among Lithuanian Emigrants”, *Folklore: Electronic Journal of Folklore*, 2020, vol. 78, 81–104), iš esmės nulemiančioms prastą emocinę savijautą.

nenori pernelyg išitraukti į visuomeninės gerovės kūrimą ir siekia būti palikti ramybėje. Pirmenybę jie teikia materialiniam saugumui, o savo galimybes tai įgyti užsienyje vertina geriau. Išvykus požiūris į Lietuvą nei pagerėjo, nei pablogėjo (43,8 proc.).

- Grupė „Pabėgti nuo lietuviško valdymo“ gana netipinė. Viena vertus, ji pasižymi stipria opozicija Lietuvai, bet kartu išlaiko su ja tvirtą ryšį. Kita vertus, šie žmonės neblogai integravosi šalyje, kurioje gyvena. Pastebėta, kad iki išvykstant tai – aktyviausiai pilietinėse veiklose dalyvavusi grupė, tačiau labiausiai nepasitikinti kitais žmonėmis ir linkusi elgtis individualiai. Galiausiai tai – ir labiausiai nusivylusi bei nereikalinga Lietuvoje besijaučianti grupė. Pirmenybę ji teikia išvykimui iš Lietuvos, tad nieko keista, kad išvykus požiūris į Lietuvą dar labiau pablogėjo (61,1 proc.).

Klasterinė analizė leido iškristalizuoti grupes, konceptualiai susijusias su V. Kavolio išskirtais tipais ir didele dalimi patvirtino empirines hipotezes. Pavyzdžiui, grupių „Užsidirbti“ ir „Pabėgti nuo lietuviško valdymo“ atstovai (V. Kavolio tipologijoje – modernistinės ir pagrindinės asmenybių analogija) apsisprendė išvykti, nes gyvendami Lietuvoje nesijautė saugūs (atitinkamai 56,2 proc. ir 75,2 proc.), mano, kad gyvenimas čia blogėja (72,7 proc. ir 86,7 proc.), ėmėsi iniciatyvos, bet nebuvo išgirsti (40,6 proc. ir 66,4 proc.), nemano, kad Lietuvoje egzistuoja teisingumas (54,9 proc. ir 70,8 proc.), ir asmeniškai patyrė valdžios nepagarbą (38,9 proc. ir 75,2 proc.). Matyti, kad jų požiūrio racionalizavimas yra panašus ganėtinai kritiškų nusistatymu Lietuvos atžvilgiu, bet drauge skiriasi: pirmuoju atveju kritika išplaukia iš kliūčių siekiant išskeltų tikslų, o antruoju – labiau iš principinės nuostatos revizuoti dominuojančias nuostatas ir joms oponuoti. Kitaip tariant, pirmiesiems nepavyko įgyvendinti savo siekiamų tikslų Lietuvoje, dėl to nusprendė išvykti, o antrieji iš esmės atmetė „lietuviško valdymo“ idėją, tikėdamiesi kitur rasti užuovėją.

Grupė „Išbandyti save“ (V. Kavolio postmodernistinės asmenybės analogija) nėra tokia skeptiška Lietuvos atžvilgiu greičiausiai dėl to, kad saviraiškos iššūkio netapatina vien su nesėkmėmis Lietuvoje: nemažai šios grupės atstovų mano, kad gyvenant Lietuvoje galima jaustis saugiams (32,8 proc.), nesutinka, kad gyvenimas čia blogėja (27 proc.), nes ėmėsi iniciatyvos ir buvo išgirsti (44,3 proc.). Kitaip tariant, saviraiškos siekio įgyvendinimas išvykstant siejamas ne su Lietuvoje patirtomis nesėkmėmis, o tikintis platesnių galimybių užsienyje.

Modeliuojant V. Kavolio suformuluotą tipologiją su empiriškai ištirtais emigrantų racionalumo tipais, galima išskirti tris pagrindines grupes, turinčias tiek konceptualių, tiek empirinių panašumų: grupės „Išbandyti save“, „Užsidirbti“ ir „Pabėgti nuo lietuviško valdymo“ yra analoginės V. Kavolio išskirti postmodernistinės, modernistinės ir pagrindinės asmenybių tipologijai. Grupėms būdingi panašūs sociodemografiniai parametrai ir pasirinkimų motyvai. Straipsnio tikslui pasiekti telieka patikrinti lietuvių migrantų racionalumo ir emocinės būsenos koreliaciją bei dinamiką tarp grupių.

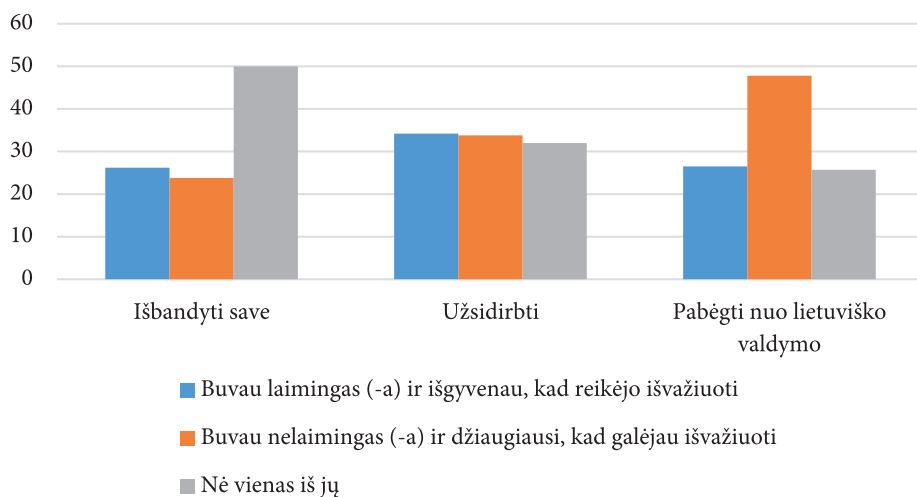
Lietuvių migrantų racionalumo ir emocinės būsenos koreliacija

Dėmesys emocinei būklei grindžiamas siekiu ne tik suprasti socialines jos pasekmes, bet ir paaiškinti emocijų kilmės priežastis – ypač tai, kas lemia jų kryptį nusivylimo ir

nepasitenkinimo link, o kas – pasitikėjimo ir pasitenkinimo link. Sociologų įrodyta, kad tos grupės, kurios išgyvena pozityvių emocijų stygių ir emociškai jaučiasi išstumtos iš visuomenės, ima manyti, kad jų viltys ir lūkesčiai yra neįgyvendinami, ir tai stumia žmones į beviltiškumą²⁸. Kaip minėta, bent jau lietuvių emigrantų atveju tai nulemia vis skeptiškesnį požiūrį į Lietuvą. Žinome, kad emocinė patirtis dažniausiai priklauso nuo prasmų, kurias individai priskiria konkrečiai socialinei sąveikai²⁹. Emocijų intensyvumas bei pobūdis priklauso nuo to, kiek mūsų lūkesčiai yra (arba nėra) pateisinami ir atliepiami kiekvienos sąveikos metu. Šie lūkesčiai paprastai yra susiję su tuo, kaip mes tikimės būti identifikuoti bei priimti kitų ir kaip pastarieji elgiasi su mumis. Tai leidžia užčiuopti emocinės būklės dinamiką, tačiau nepaaiškina grupių skirtumų ir šių skirtumų priežasčių. Susiejus emocinės būklės tyrimus su konkrečios grupės racionalumo tipais (t. y. kaip ir kodėl ji formuoja konkrečius lūkesčius), galima užčiuopti priežastingumo ištakas ir dinamikos pobūdį.

Emocinei būsenai operacionalizuoti buvo pasirinkti keli apibendrinamieji klausimai, skirti emocinei būsenai subjektyviai įvertinti, pvz., laimingumas arba reikalingumas. Kita dalis klausimų skirta patikrinti emocinės būsenos sąsajoms su aktualiais stereotipais, susijusiais tiek su emigracijos, tiek su gyvenimo Lietuvoje patirtimis, prašant respondentų pasirinkti konkrečius (arba – arba) teiginius ir taip aiškiau išreikšti esmines nuostatas konkrečiais klausimais (pvz., pasitenkinimas darbu vs. pajamomis, lietuvių visuomene vs. valdžia ir t. t.).

Emocinė būsena Lietuvoje: laimingumas

1 pav. Emocinė būsena Lietuvoje: laimingas vs. nelaimingas

Empiriniai tyrimo duomenys atskleidžia tam tikrus grupių skirtumus. Iš grupės „Išbandyti save“ narių Lietuvoje laimingi jautėsi 29 proc. respondentų, nelaimingi – šiek tiek mažiau, 25,2 proc. Didžiausia šios grupės dalis (45,8 proc.) rinkosi atsakymą „Nė vienas iš

²⁸ The Weight of the World. Social Suffering in Contemporary Society, ed. P. Bourdieu. Stanford: Stanford University Press, 2000, 421.

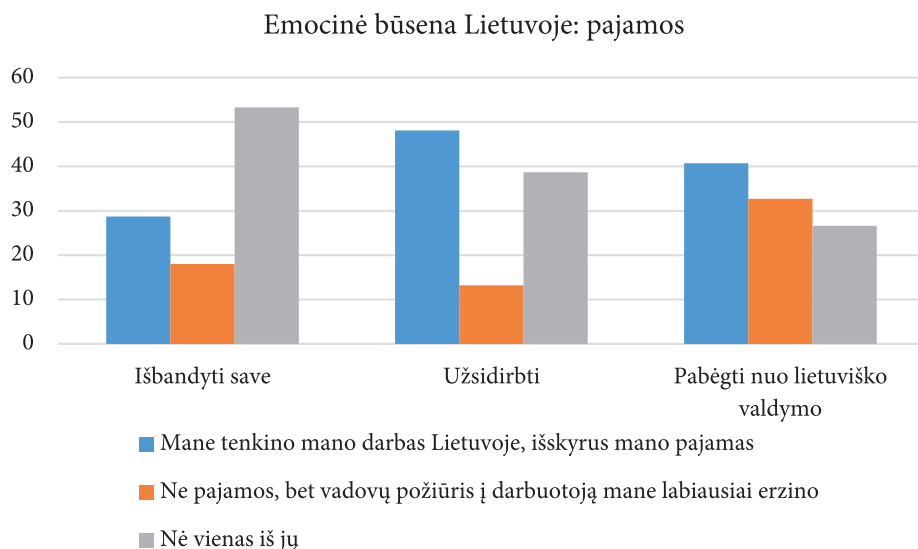
²⁹ Thoits, A. Peggy, “The Sociology of Emotions”, *Annual Review of Sociology*, 1989, vol. 15, 317–342.

jų“, – tai iš dalies pagrindžia teorinę prielaidą, kad ši grupė savo emocinės būsenos tiesiogiai nesieja su geografine vietoje nei su sprendimu išvykti.

Grupės „Užsidirbti“ atveju neatsiskleidė ryšios dominuojančios atsakymų kategorijos ir rezultatai pasiskirstė daugmaž tolygiai: 31,9 proc. respondentų Lietuvoje jautėsi laimingi, 34,9 proc. – nelaimingi, o 33,2 proc. pasirinko „Nė vienas iš jų“. Nors ir neženkiai, būtent šios grupės nariai jautėsi laimingiausi Lietuvoje, o tai, kad nė vienas atsakymas neįgavo ryškesnio pranašumo, koreliuoja su hipoteze, kad šių respondentų emocinė būsena priklauso nuo konkrečių (tikslų siekimo) aplinkybių, o ne santykio su Lietuva arba išvykimo.

Ryškiausi atsakymų skirtumai išryškėjo grupėje „Pabėgti nuo lietuviško valdymo“. 25,2 proc. jos respondentų nurodė, kad Lietuvoje buvo laimingi, tačiau net 48,5 proc. šios grupės atstovų rinkosi atsakymą „Buvau nelaimingas (-a)“ ir taip patvirtino principinio oponavimo hipotezę. Šioje grupėje, kaip ir dviejose kitose, nemaža dalis respondentų negalėjo vienareikšmiškai apibūdinti savo nuostatos ir pasirinko trečiąją atsakymo variantą.

Kitas klausimas buvo skirtas patikrinti Lietuvoje itin dažnai prieštarai darbinėje aplinkoje: kas labiau nulemia išvykstančiųjų nepasitenkinimą – atlyginimo dydis ar santykiai su darbdaviais?

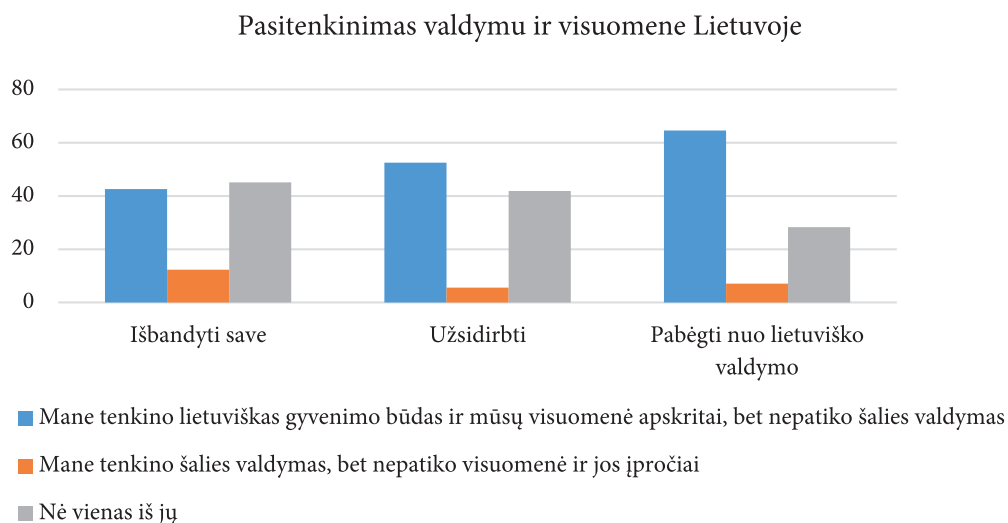
2 pav. Emocinė būsena Lietuvoje pagal pajamas

Rezultatai rodo gana skirtingą grupių pasiskirstymą, tačiau išlaiko tam tikrą konceptualų nuoseklumą tam tikros grupės atžvilgiu. Pavyzdžiui, 33,2 proc. grupės „Išbandyti save“ buvo nepatenkinti Lietuvoje gautomis pajamomis, tačiau gerokai mažiau (18 proc.) patenkinti vadovų požiūriu į darbuotoją (tačiau ne tokie nepatenkinti, palyginti su grupe „Užsidirbti“). Tai, kad atsakymas „Nė vienas iš jų“ sulaukė didžiausio (53,3 proc.) populiarumo (tiek grupėje, tiek tarp grupių), liudija, kad (ne)pasitenkinimą ši grupė sieja ne su Lietuvos kontekstu ir ne su pajamų dydžiu arba darbdavių santykiais (nors pirmasis aspektas išlieka pastebimas).

Ganėtina logiška tai, kad grupėje „Užsidirbti“ pastebime daug didesnį nepasitenkinimą atlyginimo dydžiu – 46,9 proc. ir mažiausią (13,2 proc.) tarp grupių nepasitenkinimą vadovų požiūriu į darbuotoją, nes esminis grupės tikslas – maksimizuoti pajamas, o visa kita – tarsi antraeiliai dalykai.

Įdomu tai, kad didžiausias procentas respondentų, nepatenkintų Lietuvoje gautomis pajamomis, fiksuojamas grupėje „Pabėgti nuo lietuviško valdymo“ – 47,2 proc. Šie respondentai taip pat išreiškė didžiausią (32,7 proc.) nepasitenkinimą vadovų požiūriu į darbuotoją. Atkreiptinas dėmesys į tai, kad būtent šioje grupėje atsakymų variantas „Nė vienas iš jų“ sulaukė mažiausio (26,6 proc.) populiarumo. Tai būtų galima santykinai paaiškinti išreikštu oponavimu dėl įvairių (tačiau konkrečių ir kertinių) šalies raidos aspektų.

Toliau analizuojant respondentų požiūrį į viešajame diskurse labiau išreikštas prieštaras, buvo prašoma palyginti asmenines simpatijas lietuvybei (visuomenės gyvenimo būdo prasme) ir valdžiai (veiklos racionalumo, bet ne politinių prioritetų prasme).

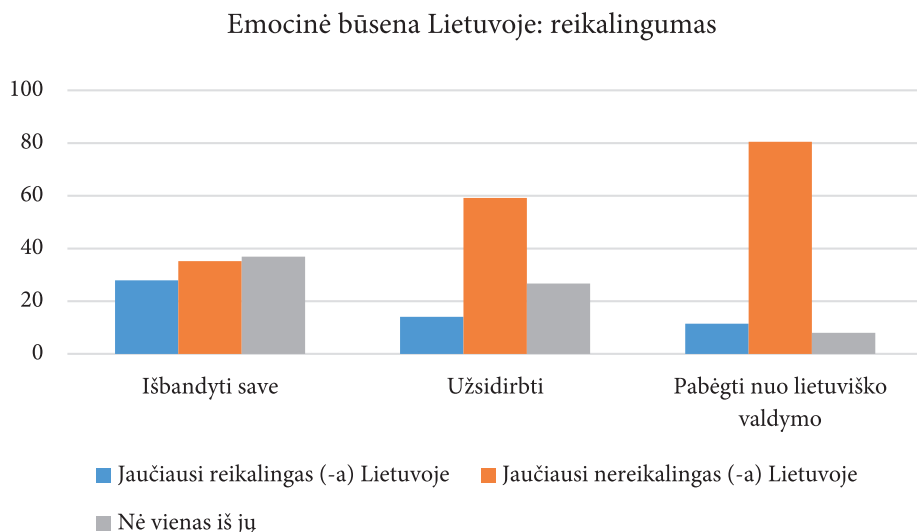
3 pav. *Nepasitenkinimas Lietuvos valdymu ir visuomene*

Nagrinėjant atsakymus išryškėjo, kad visas grupes persmelkia gana ryški nuostata „Mane tenkino lietuviškas gyvenimo būdas ir mūsų visuomenė apskritai, bet nepatiko šalies valdymas“. Grupėje „Išbandyti save“ šį atsakymo variantą pasirinko 49 proc. respondentų, grupėje „Užsidirbti“ – jau 54,2 proc., o grupėje „Pabėgti nuo lietuviško valdymo“ – net 62 proc. respondentų. Įdomu tai, kad ankstesniais klausimais itin oponavusi grupė savo nepasitenkinimą sieja ne su visuomene, o vien su valdžia (beje, šiuo atveju fiksuojamas ir rečiausias atsakymo „Nė vienas iš jų“ pasirinkimas).

Nėra netikėta tai, kad didžiausias procentas (12,3 proc.) pasirinkusiųjų atsakymo variantą „Mane tenkino šalies valdymas, bet nepatiko visuomenė ir jos įpročiai“ buvo pirmojoje grupėje – „Išbandyti save“; tarp išvykusiųjų „Užsidirbti“ nepasitenkinimas Lietuvos visuomene ir jos įpročiais siekė 6,1 proc., o trečiojoje grupėje „Pabėgti nuo lietuviško valdymo“ nepasitenkinimas Lietuvos visuomene žemiausias – 5,2 proc.

Taigi, nors atsakymai grupėse varijuoja, visų jų bendras bruožas – pasitenkinimas piliečiais, tačiau nepasitenkinimo adresatas pasirenkamas kaip apibendrinta kategorija – šalies valdymas.

Bandant labiau užčiuopti respondentų emocinę būseną, klausimyne buvo pateiktas apibendrinamasis klausimas, kuriuo prašyta subjektyviai įvertinti savęs reikalingumo jausmą.

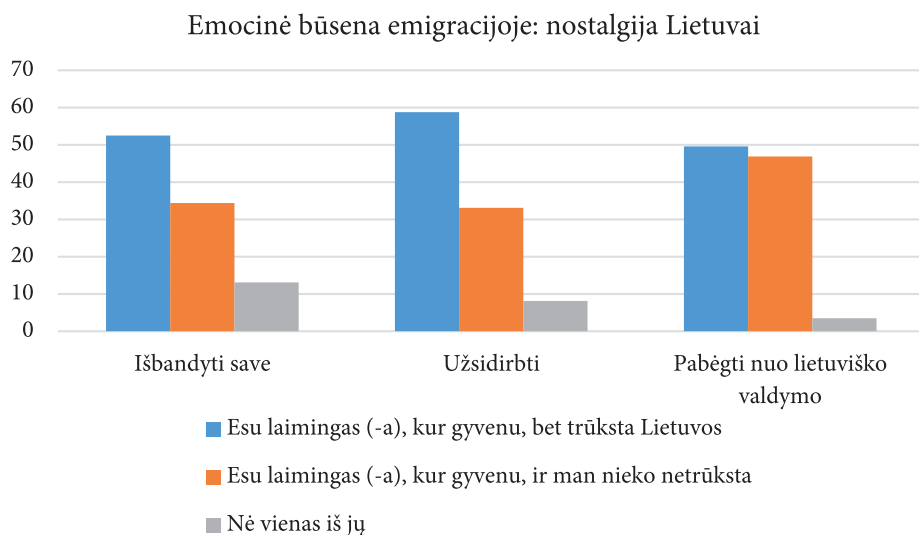
4 pav. *Emocinė būsena Lietuvoje: reikalingas vs. nereikalingas*

Dera pripažinti, kad atradimai būtų gilesni ir įvairesni šį klausimą papildžius kokybine informacija (pvz., kaip patys respondentai apibrėžia „reikalingumo“ sąvoką), tačiau net ir apibendrintas respondentų požiūris suteikia ganėtinai iškalbingos informacijos (ypač santykyje su grupės racionalizacijos tipais). Turint omenyje, kad į klausimą atsakinėjo žmonės, kurie yra nusprendę išvykti, dominuojantis atsakymo „Jaučiausi nereikalingas (-a) Lietuvoje“ pasirinkimas iš dalies suprantamas, tačiau toks ryškus jo dominavimas kai kuriose grupėse (pvz., „Užsidirbti“ ir „Pabėgti nuo lietuviško valdymo“) vis dėlto netikėtas.

Tik pirmojoje grupėje „Išbandyti save“ atsakymai yra daugmaž subalansuoti (27,9 proc., 35,2 proc., 36,9 proc.), ir tai greičiausiai sietina su specifiniu šios grupės racionalumo tipu (t. y. reikalingumas siejamas su saviraiškos poreikiu, kitaip tariant, esu reikalingas tiek, kiek sugebu save išreikšti, reikalingumas perkeliamas į asmens vidų, o ne apibrėžiamas išorėje). Ryškus respondentų, kurie jautėsi nereikalingi, dominavimas grupėje „Užsidirbti“ (59,2 proc.) įneša šiek tiek tokios sumaišties empiriškai dekonstruojant asmenybės tipo racionalizaciją. Viena vertus, buvo galima tikėtis, kad dominuos būtent šis atsakymas, tačiau nebuvo prognozuota tokia persvara kitų atsakymų atžvilgiu. Kita vertus, priežastis gali būti tai, kad šio tipo asmenys save apibrėžia per galimybę pasiekti esminį tikslą – užsidirbti, todėl toks atsakymo pasirinkimas tarsi tampa atvirkščiai proporcingas esminio tikslo pasiekimui, t. y. Lietuvoje jiems nepavyko užsidirbti, o svetur tokios galimybės geresnės.

Didžiausias procentas respondentų, kurie Lietuvoje jautėsi nereikalingi, atsiskleidė grupėje „Pabėgti nuo lietuviško valdymo“ – net 80,5 proc. Ši nepasitenkinimo ir iš jo kylanti nereikalingumo nuostata taip pat buvo tikėtina, tačiau ne tokia stulbinama persvara. Atsižvelgiant į šios grupės racionalizaciją (t. y. principinę opoziciją, dideli lūkesčiai valdžiai ir asmeninis nusišalinimas nuo visuomeninio gyvenimo organizavimo) galima daryti konkretesnę prielaidą, kad toks ryškus nereikalingumo būsenos dominavimas atspindi išankstinę nuostatą ir drauge ją sustiprina – tarsi paradoksaliai tampa nepasitenkinimo priežastimi ir pasekme tuo pačiu metu.

Siekiant iškristalizuoti grupių racionalumo skirtumus, buvo nuspręsta įtraukti dar porą klausimų, tiesiogiai susijusių su respondentų požiūriu į Lietuvą po išvykimo. Pirmuoju atveju klausta apie nostalgiją, antruoju – apie norą ateityje grįžti į Lietuvą.

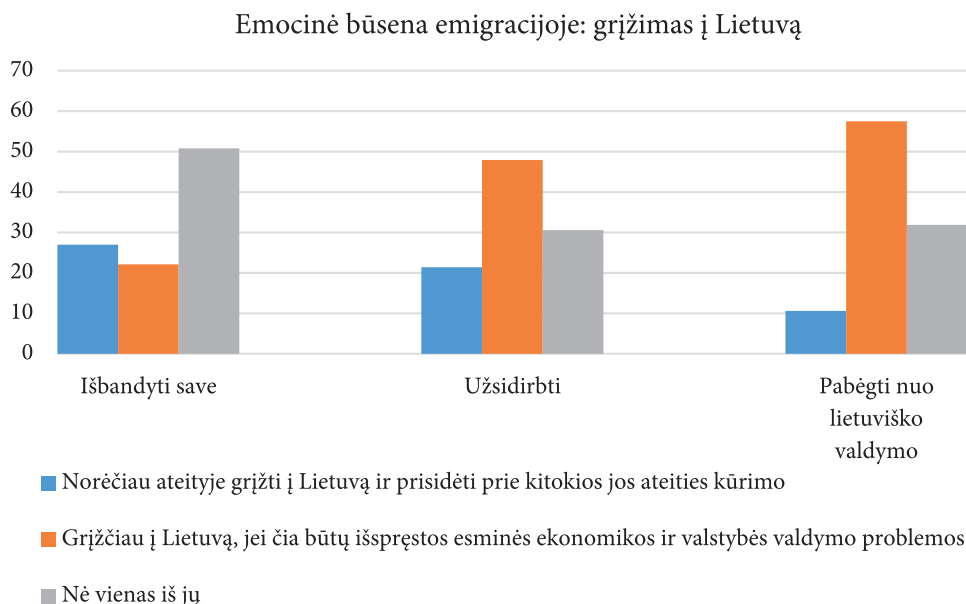

5 pav. *Emocinė būsena emigracijoje: nostalgija Lietuvai*

Rezultatai atskleidė, kad visiems išvykusiesiems iš Lietuvos būdingas laimingumo emigracijos šalyje pojūtis, tačiau skiriasi nostalgijos Lietuvai dinamika ir priežastys. Dėsninga tai, kad šis procentas didžiausias grupėje „Užsidirbti“ (58,8 proc.), nes jos narių simpatijos Lietuvai išliko gana didelės, o oponavimas arba nepasitenkinimas kai kuriais klausimais yra susijęs su pagalba arba trukdžiais pasiekti jų esminį tikslą. Grupėje „Išbandyti save“ ir laimingi, ir ilgisi Lietuvos 52,5 proc. respondentų, 34,4 proc. jaučiasi tiesiog laimingi, o 13,1 proc. (daugiausia iš grupių) pasirinko atsakymo variantą „Nė vienas iš jų“. Tai – ganėtinai tipiškas rezultatas grupėje „Pabėgti nuo lietuviško valdymo“, kurioje nostalgija Lietuvai ir tiesiog buvimas laimingam žengia greta – atitinkamai 49,6 proc. ir 46,9 proc. Toks rezultatas tarsi atspindi grupės dvilypį jausmą: visą grupę persmelkia oponavimas, bet drauge dalis narių tebejaučia nostalgiją, o kita dalis emocinio komforto nebesieja su Lietuva.

Galiausiai buvo parinktas klausimas, atskleidžiantis respondentų nuostatas grįžimo į Lietuvą atžvilgiu. Šis klausimas aktualus ne tik normatyviniu aspektu, bet ir nagrinėjant

skirtingu racionalumu pasižyminčias grupes, ypač siejant jas su V. Kavolio išskirtais asmenybės tipais ir emocine gerove.

6 pav. *Emocinė būsena gyvenant užsienyje*

Pastarasis klausimas gana iliustratyviai parodo grupių racionalumo skirtumus: pirmoji grupė mažiausiai (nė vienas iš jų – 50,8 proc.) sieja savo ateitį su grįžimu į Lietuvą, tačiau tie, kurie sieja, norėtų, kad tada turėtų galimybių save išreikšti (27 proc.), t. y. asmeniškai prisidėti prie kitokios Lietuvos ateities kūrimo. Antroji grupė (47,9 proc.) mato savo grįžimą į „sutvarkytą“ Lietuvą, iš jų ganėtinai nedidelė dalis (21,4 proc.) nori asmeniškai prisidėti prie pokyčių (su mažiausiu atsakymo varianto „Nė vienas iš jų“ pasirinkimu iš grupių). Trečioji grupė iš tiesų šiek tiek netikėtai didele persvara (57,5 proc.) taip pat išreiškė norą grįžti į „sutvarkytą“ Lietuvą ir tik 10,6 proc. šių respondentų patys būtų linkę prisidėti prie kitokios Lietuvos ateities kūrimo. Toks sprendimas labiau koreliuoja su savita grupės racionalizacija (principingai oponuoti ir tikėtis kitokio raidos scenarijaus), bet šiek tiek mažiau – su V. Kavolio išskirtu pagrindinio asmenybės tipu, kuriam būtų būdinga principinė nuostata bet kokios valdžios atžvilgiu, neprisirišant prie geografinės vietovės. Tai leidžia kalbėti apie savotišką šio asmenybės tipo evoliuciją.

Apibendrinimas

Taigi, remiantis apklausos rezultatais, galima papildyti V. Kavolio suformuluotų asmenybės tipų aprašą, pridodant, kad net ir baigiantis trečiajam Nepriklausomybės dešimtmėčiui, šie tipai ne tik nesusėvelnėjo ir nesupanašėjo, bet, priešingai, dar labiau išsiskyrė ir

įgavo specifinių (tipinių posovietinei tikrovei) bruožų. Pavyzdžiui, konceptualių grynumu bene labiausiai suabejoti leidžia trečiasis tipas („Pabėgti nuo lietuviško valdymo“), kuris gana ryškiai nudreifavo nuo dostojevskiško, tvirtus įsitikinimus turinčio pagrindžio žmogaus prie didelį nepasitenkinimą (neretai peraugantį į pyktį) išlaikiusios asmenybės tipo, kuri, užuot grindusi principinį oponavimą konkrečiomis alternatyvomis, labiau afišuoja savo tariamą bejėgiškumą ir hipertrofuotą paternalizmo lūkestį.

Grupė „Pabėgti nuo lietuviško valdymo“, regis, yra labiausiai internalizavusi V. Kavolio vertybinę tipologiją ir drauge labiausiai evoliucionavusi. Emocinės būklės nuosmukis jaučiamas nuo pat atsakymų į pirmąjį klausimą, o negatyvumo vertinimas, atrodo, išplaukia iš internalizuotų vertybinių nuostatų. Grupės nusivylimas yra susijęs su redukuota savęs samprata – su nepasitikėjimu, atsiribojimu nuo išitraukimo į visuomenės reikalus, savo balso delegavimu valdžiai ir (per) dideliais lūkesčiais. Toks nusivylimas neskatina veikti ir daro neigiamą įtaką emocinei būsenai. Racionalizacija, kai išoriniai veiksniai sureikšminami, o asmeninė atsakomybė sumenkinama, itin deformuoja požiūrį į Lietuvą: pasireiškia keista negatyvumo ir sentimentalumo dinamika, tarsi išspraudžianti šį santykį į delsimą ir atidėjimą būseną.

Grupė „Užsidirbti“ turi labai aiškiai išreikštą tikslą, kuris tampa tolesnių pasirinkimų pagrindu. Emocinė būklė iš esmės nėra bloga, negatyvumas labiausiai išplaukia iš nepasitenkinimo atlyginimu / pajamomis (tai ir yra pagrindinė išvykimo priežastis). Tikėtina, kad, išsprendus šį klausimą, emocinė būklė dar labiau susibalansuotų. Grupė pasižymi aiškia, instrumentine racionalizacijos grandine: problema, sprendimas, rezultatas. Atitinkamai požiūris į Lietuvą išlieka dvejopas: tam tikri aspektai jiems neleido Lietuvoje jaustis gerai, tačiau sentimentas išlaikomas ir negatyvumas nėra vertybinis.

Grupė „Išbandyti save“ neprisiriša prie geografijos. Lietuva šios grupės nariams atlieka svarbų vaidmenį, tačiau jie save laiko pasaulio piliečiais. Kol kas jų emocinė būklė atrodo nuosekliausia, nors reiktų plačiau patyrinti, kas nulemia šių respondentų emocijų darybą, t. y. nuo ko priklauso tokia būklė (kol kas tyrimas labiau leidžia pasakyti, nuo ko ji nepriklauso). Tarsi prisiimdami atsakomybę už supantį pasaulį, šios grupės nariai tampa ne tokie priklausomi nuo išorinių veiksnių ir labiau ieško saviraiškos galimybių. Tai tiesiogiai skatina pozityvesnį požiūrį, veržlesnę ir nuosaikesnę laikyseną Lietuvos atžvilgiu.

Literatūra

- Aleksandravičius, Egidijus, *Amžiaus slenksčiai*. Vilnius: Versus aureus, 2019.
- Aleksandravičius, Egidijus ir Dapkutė, Daiva (sud.), *Nepriklausomųjų kelias*. Vilnius: Versus aureus, 2006.
- Bauman, Zygmunt, *Liquid Modernity*. Cambridge: Polity Press, 2000.
- Beck, Ulrich, *Risk Society: Towards a New Modernity*. New Delhi: Sage, 1992.
- Dahrendorf, Ralf, *Apmąstymai apie revoliuciją*. Vilnius: Periodika, 1990.
- Elster, Jon, *Socialinių mokslų elementai*. Vilnius: Vaga, 2000.
- Genys, Dainius, „Emocijų kartografija: subjektyvios lietuvių emigrantų patirtys“, *Oikos: lietuvių migracijos ir diasporos studijos* 1 (27) (2019), 45–59.
- Genys, Dainius ir Krikštolaitis, Ričardas, „Išvykusių lietuvių požiūris į Lietuvą skirtumai“, *Oikos: lietuvių migracijos ir diasporos studijos* 1 (25) (2018), 7–24.

- Genys, Dainius, Strumickienė, Ilona and Krikštolaitis, Ričardas, "Emotional State and Inequality among Lithuanian Emigrants", *Folklore: Electronic Journal of Folklore*, 2020, vol. 78, 81–104.
- Giddens, Anthony, *Modernity and Self-Identity*. London: Polity Press, 1991.
- Handbook of the Sociology of Emotions*, eds. J. E. Stets and J. H. Turner.. New York: Springer Press, 2006.
- Inglehart, Ronald and Welzel, Christian, *Modernization, Cultural Change, and Democracy. The Human Development Sequence*. Cambridge: Cambridge University Press, 2005.
- Jokūbaitis, Alvydas, *Politinis idiotas*. Vilnius: Tyto alba, 2019.
- Kavolis, Vytautas, „Modernistika ir jos pagrindis“, *Metmenys* 20 (1970), 66–76.
- Leonavičius, Vilius, „Sovietinė globalioji modernybė ir globalumo–lokalumo suvokimas sovietinėje Lietuvoje“, *Sociologija. Mintis ir veiksmas* 2 (2002), 40–49.
- Leonavičius, Vilius, „Sovietinė modernizacija: socialinės sistemos ir socialinio veikėjo sąveika“, *Darbai ir dienos* 49 (2008), 219–233.
- Norkus, Zenonas, *Kokia demokratija, koks kapitalizmas?* Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2008.
- Norkus, Zenonas, „Racionalaus pasirinkimo teorija“, in Leonavičius, Vilius, Norkus, Zenonas ir Tereškinas, Artūras, *Sociologijos teorijos*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2005.
- Thoits, A. Peggy, "The Sociology of Emotions", *Annual Review of Sociology*, 1989, vol. 15, 317–342.
- The Weight of the World. Social Suffering in Contemporary Society*, ed. P. Bourdieu. Stanford: Stanford University Press, 2000.

Dainius GENYS

EMANCIPATION STRATEGIES: RATIONALITY OF LITHUANIAN EMIGRANTS AND DYNAMICS OF EMOTIONAL STATE

Summary. The emancipation of Lithuanians after the proclamation of Independence inevitably intertwined both with liberation from Soviet traumas and with the entry into force of the kaleidoscope of tectonic modernist fractures of the 21st century. Emigration in this context inevitably becomes an indicator of the fate of a small nation shaking off the Iron Curtain and opening up to the challenges of globalization. Accordingly, the aim of the article is to look for correlations between personality type, group rationalization type, and emotional dynamics. By conceptually combining Vytautas Kavolis's typology of the impact of modernization on an individual's liberation and the theory of rational choice, the article empirically forms the main groups of migrating people (according to the goals of emigration and the peculiarities of their attitude), noting the dynamics of each group's emotional state. The basis of the empirical research is the survey of Lithuanian emigrants conducted in January-February 2018 (N = 1,500). In the empirical part of the article, three groups are distinguished and analyzed – “to earn”, “to test yourself” and “to escape from Lithuanian governing” – conceptually corresponding to the typology of V. Kavolis's personality types (modernist, underground, and postmodernist), but with noticeable differences in emotional state.

Keywords: Lithuania, emigration, rationality, emotions, modernization.

Diasporos istorija ir kultūra

Marija NAVICKAITĖ

*Vytauto Didžiojo universiteto istorijos magistrė,
VDU Humanitarinių mokslų fakulteto Istorijos katedros doktorantė,
Istorinės LR Prezidentūros Kaune muziejininkė*

Didžiosios Britanijos lietuvių organizaciniai ir informaciniai tinklai XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje

Santrauka. XIX a. pabaigoje suintensyvėjus lietuvių emigracijai į Vakarų Europą ir JAV, susidarė išeivijos centrai su spauda bei organizacijomis, juose buvo plėtojami ryšiai, vyko tautinio identiteto paieškos. Vienas tokių centrų – Didžioji Britanija. Dėl minimalaus aktyvių, išsilavinusių ir konsoliduoti bendruomenę galėjusių lietuvių išeivių skaičiaus ir tarpinės stotelės žymės sunkiau formavosi bendruomenės organizacinė struktūra ir informaciniai tinklai. Nepaisant to, iki Pirmojo pasaulinio karo Didžiojoje Britanijoje galėjo veikti apie 30 lietuvių draugijų, klubų ir įvairių susivienijimų. Be to, prisidėta prie bendrų lietuvių akcijų, kurių metu buvo teikiama finansinė parama ir palaikomi ryšiai su kitų kraštų lietuviais, ypač renkant paramą „Kankinių kasai“. Buvo leidžiama ir periodinė spauda. Tiriamuoju laikotarpiu buvo leidžiami 6 leidiniai Škotijoje, įvyko keli leidybiniai bandymai Londone. Šio straipsnio tikslas – pažvelgti į lietuvių išeivijos branduolį ir informacinį tinklą Didžiojoje Britanijoje XIX a. pabaigoje iki Pirmojo pasaulinio karo.

Raktažodžiai: Didžiosios Britanijos lietuviai, Škotijos lietuviai, Londono lietuviai, išeivija, emigracija, emigracijos istorija.

Įvadas

„Iszpradžią iszeivių buvo nedaug, bet dabar, kaip nuo kokios 10ties metų, jų skaitelius labai pasidaugino teip, kad beveik jau nėra ant žemės szalies, kur lietuvio nerastumei.“¹

¹ Nuo čia ir toliau citatos pateikiamos originalo kalba. Mažutis, F., „Gelbėkime Londono lietuvius – Iszeivius!“, *Tėvynės sargas* 4–5 (1900), 88.

Ši 1900 m. „Tėvynės sarge“ pasirodžiusi citata iliustruoja XIX a. pab. – XX a. pr. suintensyvėjusius lietuvių emigracijos procesus. Šiuo laikotarpiu įvairiuose Vakarų Europos miestuose, kaip ir Jungtinėse Amerikos Valstijose, susitelkė gausesnės lietuvių bendruomenės. Dalis išeivių traukėsi bėgdami nuo persekiojimo bei represijų po 1863–1864 m. sukilimo arba Rusijos revoliucijos 1905–1907 m.

Gyvenimas Rusijos imperijoje, lituanistinės veiklos ribojimai privertė ne vieną intelektualą pasirinkti išeivio dalią. Kitiems teko ilgesniam arba trumpesniam laikui įsirašyti į išeivių gretas pasirinkus studijas užsienio universitetuose. Taip lietuvių studentų bendruomenių susikūrė Belgijoje ir Šveicarijoje. Tačiau daugiausia pasitraukusiųjų ir paragavusiųjų emigrantų duonos buvo nuo skurdo ir skolų bėgę nepasiturintys valstiečiai. 1861 m. carinėje Rusijoje panaikinus baudžiavą, nuo prievolės paleistiems valstiečiams įsigyti žemės buvo sudėtinga, tad kaimuose susidarė agrarinės darbo jėgos perteklius. Keltis į miestus buvo keblu dėl minimalaus pramonės išvystymo², o girdimos istorijos apie „aukso kasymą“ JAV ir jaunatviškas avantiūrizmas padrąsino didesnio uždarbio ieškoti labiau išsivysčiusiose, industrializuotose Vakarų pasaulio valstybėse. Daug jaunų žmonių, nenumanydami, kas jų laukia, be išsilavinimo, nemokėdami kalbų, su vos vienu kitu skatiku kišenėje patraukė auksinės svajonės link.

Tiek carinių represijų kamuojamoje Lietuvoje, tiek diasporoje vyko lietuviško identiteto paieškos. Vienur intensyviau, kitur vangiau kūrėsi draugijos, atsirado lietuviškos spaudos. Šie migracijos procesuose iškilę ir Vakarų pasaulyje susiformavę išeivių centrai vykdė lituanizaciją, tautinio identiteto, sąmonės paieškas, neatsiribojo ir nuo politinės minties formavimosi. Dažniausiai tai nebuvo uždaros bendruomenės, jos palaikė intensyvius tarpusavio ryšius su kitais lietuvių centrais tiek Europoje, tiek JAV, tiek pavergtoje tėvynėje likusiais lietuviais, vykdė idėjų ir ekonominius mainus:

Juk išeiviai per laiškus, per savo spaudą, kurią taip dažnai siuntinėja saviškiems, ypač atvykę paviešėti ar visą grįžę savo tėvynėn, suteikia saviems daug žinių apie tuos kraštus, kuriuose jie buvo ar buvojo. Mūsų visuomenė, net liaudis iš mūsų išeivių turi daug žinių apie įvairius pasaulio kraštus ir jų santvarką <...>.³

Vienas iš tokių lietuvių centrų XIX a. pabaigoje susiformavo ir Didžiojoje Britanijoje. Šis centras kūrėsi ir augo tolygiai su centrais Paryžiuje, Fribūre, Šenandoa (*Shenandoah*), Čikagoje, tačiau išsiskyrė savitu raidos keliu ir santykiu su Lietuva bei kitais centrais. Dėl to aktualu pažvelgti į Didžiosios Britanijos lietuvius kaip vieną iš Vakarų pasaulyje susikūrusių branduolių bendrame lietuvių išeivijos ir lietuvių tautinio atgimimo kontekste.

Lietuvių išeivijos centrai Vakarų Europoje ir JAV kūrėsi ir veikė panašiu metu, tačiau kiekvieno jų raidos ir veiklos kelias skyrėsi, tad natūralu klausti, kaip atrodė Didžiosios Britanijos lietuviai bendrame išeivijos kontekste Vakarų pasaulyje: koks buvo bendruomenės raidos kelias, kokios draugijos steigėsi, kiek jų buvo, koks susikūrė santykis su spauda ir kiek jos būta?

² Eidintas, Alfonsas, *Lietuvių kolumbai*. Vilnius: Mintis, 1993, 12.

³ *Pasaulio lietuviai*, red. P. Ruseckas. Kaunas: Draugija užsienio lietuviams remti, 1935, 22.

Straipsnio objektas – Didžiosios Britanijos lietuvių organizacinė ir spaudos veikla XIX a. pab. – XX a. pr. Straipsnio tikslas – pažvelgti, kaip formavosi lietuvių išeivijos branduolys ir komunikavimo kanalai Didžiojoje Britanijoje, drauge atskleisti sociokultūrinius lietuvių bruožus, pristatyti organizacinį gyvenimą ir aprašyti Didžiosios Britanijos lietuvių santykį su spauda.

Apžvalgos chronologinės ribos prasideda laikotarpiu nuo XIX a. pab., kai išaugo emigracija į Vakarų Europą ir JAV, – tai nulėmė ir lietuvių bendruomenės susiformavimą Didžiojoje Britanijoje. Pabaigos tašku pasirinkta Pirmojo pasaulinio karo pradžia. Prasidėjęs karas ir jo padariniai paveikė ir Didžiosios Britanijos lietuvių gyvenimą. Kūrėsi naujo pobūdžio organizacijos, mezgėsi nauji komunikavimo tinklai, – visa tai keitė šio išeivių centro paveikslą, kuriam išnagrinėti reikėtų jau kitų tyrimų.

Didžiosios Britanijos lietuviai pastaruoju metu sulaukė didesnio tyrėjų dėmesio, pasirodė net kelios solidžios studijos, kuriose atskleidžiamas bendruomenių susikūrimas, religinis gyvenimas, organizacijų ir komunikavimo erdvės atsiradimas. Kita vertus, vis dar lieka daug neatsakytų klausimų apie tai, kokios yra susiformavusios naujosios erdvės sąsajos su kitais išeivijos centrais, kaip jie atrodė JAV arba Europos kontekste, kokie išryškėja santykiai su palikta tėvyne ir pan. Šie leidiniai padėjo pamatyti, kaip Didžiosios Britanijos lietuviai atrodė bendrame išeivijos kontekste Vakarų Europoje ir JAV, kokios aplinkybės formavo Didžiosios Britanijos lietuvių bendruomenę ir kokie kontaktai buvo užmegzti už Didžiosios Britanijos ribų. Kiek seniau Kęstučio Raškausko Londono lietuvių parapijos genezė buvo publikuota trimis straipsniais. Šiuo atveju aktualiausias – pirmasis straipsnis „Londono lietuvių katalikų bendruomenės savivaldos raida 1896–1930 m.“⁴ Su Londono lietuviais yra susijęs ir kitas leidinys „Londono lietuvių šv. Kazimiero bažnyčios šimtmetis“⁵. Jo autorė Regina Laukaitytė, pasakodama apie lietuvių parapijos (misijos) šimtmetį, daug dėmesio skiria ir pačios išeivių bendruomenės istorijai. Per bažnyčios istoriją atskleidžiami ir lietuvių tarpusavio ryšiai, jų organizacinis gyvenimas. Beveik prieš metus pasirodė naujusias itin informatyvus istoriko Remigijaus Misiūno darbas „Jo Didenybės prieglobstyje: Didžiosios Britanijos lietuviai Pirmojo pasaulinio karo metais“⁶. Pirmoji knygos dalis skirta ikikariniam laikotarpiui. Autorius, remdamasis spauda, it mozaiką sudėliojo išeivių paveikslą, daug dėmesio skyrė ir išeivijos organizaciniam gyvenimui, spaudos darbui, komunikavimo kanalų analizei.

Tyrinėjant lietuvių išeivių Didžiojoje Britanijoje istoriją, tenka pripažinti šaltinių trūkumo problemą, dėl to viena grupė atraminių šaltinių tampa būtent periodinė spauda. Vos keli Škotijos lietuvių leistų leidinių „Vaidelytė“⁷ ir „Rankpelnis“⁸ išlikę numeriai nulėmė, kad, atliekant tyrimą, gausiai remtasi periodine Lietuvos ir užsienio lietuvių spauda.

⁴ Raškauskas, Kęstutis, „Londono lietuvių katalikų bendruomenės savivaldos raida 1896–1930 m.“, *Oikos: lietuvių migracijos ir diasporos studijos* 15 (2013), 39–55.

⁵ Laukaitytė, Regina, *Londono lietuvių šv. Kazimiero bažnyčios šimtmetis*. Vilnius: Lietuvių katalikų mokslo akademija, 2018.

⁶ Misiūnas, Remigijus, *Jo Didenybės prieglobstyje: Didžiosios Britanijos lietuviai Pirmojo pasaulinio karo metais*. Vilnius: Bonus animus, 2019.

⁷ „Vaidelytė“ – dvisavaitinis tautiškas laikraštis, leistas 1899 m. Škotijoje.

⁸ „Rankpelnis“ – Lietuvių socialistų sąjungos Didžiojoje Britanijoje leidinys. Jį redagavo Kleopas Jurgelionis, Jonas Šepetytis, Vincas Kapsukas. Leistas 1907–1923 m. Belshilyje, Škotijoje.

Tyrimui pasitarnavo „Ūkininkas“⁹, „Lietuva“¹⁰, „Žvaigždė“¹¹, „Keleivis“¹², „Darbininkas“¹³ ir kiti leidiniai. Juose spausdinta korespondencija – daugiausia iš Škotijos ir Londono lietuvių bendruomenių gyvenimo – suteikė daug tyrimui naudingos informacijos. Be spaudos, remtasi ir kitais publikuotais šaltiniais, pirmiausia 1920 m. kun. J. Norbuto išleista Škotijos lietuvių istorija¹⁴ ir kun. Kazimiero Aloyzo Matulaičio „Londono lietuviai: jų kovos už savo bažnyčią ir jų visuomeniniai darbai“¹⁵.

Lietuviai atvyksta: Didžiosios Britanijos lietuvių sociokultūriniai bruožai

XIX a. antrojoje pusėje suintensyvėjus emigracijai, Didžiojoje Britanijoje atsirado naujas svarbus ir gausus išeivijos centras. Lietuvių skaičius salyne ėmė tolygiai augti, išaugus migracijai į Jungtines Amerikos Valstijas. Paprastai mažuma lietuvių rinkosi Londoną arba Glazgą (*Glasgow*) kaip pagrindinę savo kryptį. Po 1863–1864 m. Lietuvoje vykusio sukilimo keletas nuo politinio susidorojimo bėgusių sukilimo dalyvių pasirinko Angliją kaip savo egzilio valstybę, tačiau tokių buvo vos keli¹⁶. Tad kalbėdami apie Didžiąją Britaniją turime omenyje išeivius, dažniausiai valstiečius, kurių svajonė buvo Jungtinės Amerikos Valstijos. Išsiruošusiųjų ieškoti laimės užjūriuose skaičius XIX a. antrojoje pusėje smarkiai išaugo. Vien nuo 1899 m. iki Pirmojo pasaulinio karo, oficialiais duomenimis (lietuviai JAV atskira eilute buvo pradėti registruoti tik nuo 1899 m.; iki tol tokios skilties nebuvo, atvykėliai užsirašydavo prie kitų tautų, tad tikslūs skaičiai nežinomi), į JAV atvyko daugiau nei 250 tūkst. lietuvių¹⁷. Išvykstančiųjų ieškoti geresnio gyvenimo, didesnio darbo užmokesčio buvo itin daug, tačiau išsvajotus Jungtinių Amerikos Valstijų krantus pasiekė ne visi (arba pasiekė ne iš karto). Norint patekti į JAV, tekdavo keliauti per didžiuosius Europos miestus, kurių vienas – Londonas arba Liverpulis (*Liverpool*). Vieniems tekdavo nutraukti kelionę pritrūkus lėšų arba dėl ligų, kiti laikinai sustodavo ir pasilikdavo ilgiau¹⁸. Be to, Škotijos anglies kasyklos, tokios kaip „The Lothian Coal Company“, dalį pagamintos produkcijos eksportuodavo į Baltijos valstybių regioną ir kartu siųsdavo

⁹ „Ūkininkas“ – mėnesinis varpininkų žurnalas, leistas Mažajoje Lietuvoje 1890–1905 m. Skirtas valstiečiams.

¹⁰ „Lietuva“ – JAV lietuvių laikraštis, leistas 1892–1920 m. Čikagoje. Redaktoriai: Jonas Grinius, Pranas Zacharevičius, Antanas Olšauskas, A. Jocys, Juozas Adomaitis-Šernas, Bronius Kazys Balutis, Pijus Norkus, J. Gedeminas.

¹¹ „Žvaigždė“ – JAV lietuvių katalikų leidinys, leistas 1901–1944 m. Leidinį redagavo Viktoras Varnagiris, Petras Tumasionis, Antanas Milukas ir kt.

¹² „Keleivis“ – JAV lietuvių 1905–1979 m. Bostone leistas socialistinės minties savaitraštis.

¹³ „Darbininkas“ – JAV lietuvių katalikiškosios srovės laikraštis, leidžiamas nuo 1915 m.

¹⁴ Norbutas, Juozas, *Trumpas memorandum, apie Lietuvius Škotijoje*. Mossend, Lanarkshire: n. l., 1920.

¹⁵ Matulaitis, K. A., *Londono lietuviai: jų kovos už savo bažnyčią ir jų visuomeniniai darbai*. Marijampolė: Marijonų spaustuvė, 1935.

¹⁶ Misiūnas, Jo *Didenybės prieglobstyje: Didžiosios Britanijos lietuviai Pirmojo pasaulinio karo metais*, 23.

¹⁷ Račkauskas, V. K., *Amerika arba Rinkiny s įvairių faktų, žinotinų Amerikoje gyvenantiems ir čion atkeliaujantiems lietuviams*. New York, N. Y.: „Tėvynės“ spaustuvė, 1915, 123.

¹⁸ *Didžiosios Britanijos lietuvių bendruomenė: praeitis, dabartis, ateitis*, sud. D. Dapkutė. Vilnius: Versus aureus, Lietuvių išeivijos institutas, 2008, 11.

agentus, kurie verbuodavo darbininkus. Dažnai užverbuoti darbininkai galvodavo, kad vyksta į Jungtines Amerikos Valstijas arba Kanadą, tačiau iš tiesų išsilaipindavo Leito (*Leith*) uoste Edinburge (*Edinburgh*). Dalis jų, susitaupę pakankamai pinigų, išvyko, tačiau dalis liko Škotijos miestuose arba miesteliuose aplink anglies kasyklas¹⁹. Taip dalis išeivių įsikūrė Europos anglakalbėje valstybėje – vieni tik kuriam laikui, metams ar keletams, o kiti – visam gyvenimui. Iki Pirmojo pasaulinio karo, Juozo Norbuto teigimu, saloje galėjo gyventi 12–13 tūkst. lietuvių, iš kurių 2/3 – Škotijoje²⁰. Ėmė kurtis savitas išeivijos centras, kurio bendruomenės raida buvo išskirtinė.

Dauguma Didžiosios Britanijos, kaip ir JAV, lietuvių – iš neturtingos valstietijos kilę, galimybių siekti išsilavinimo neturėjęs jaunimas, dažnai vos skaitantis arba rašantis (kartais ir visai to nepraktikuojantis), su vienu kitu svaru kišenėje. Jų kelionė neretai prasidėdavo per nesusipratimą. Lietuvius, kurie atvykdavo užverbuoti anglies kasyklų agentų, pasitikdavo agentai, kurie, negalėdami žodžiais nusakyti būsimo darbo specifikos, naujakuriams ją pademonstruodavo gestais – kasimo judesiais. Iš kaimų kilę lietuviai manydavo būsią fermų darbininkai, tačiau tikrovė buvo visai kitokia²¹. Atvykus tekdavo imtis sunkaus, menkai apmokamo darbo, kuris su žemės ūkiu buvo susijęs tik tuo, kad vyko po žeme. Škotijos lietuviai dažniausiai dirbdavo anglių kasyklose arba geležies gamyklose²², o Anglijoje (daugiausiai lietuvių telkėsi Londone, Mančesteryje (*Manchester*) ir Liverpulyje) įsikūrė įvairiuose fabrikuose, nes „Prie to tie mus išeiviai daugiausiai vis nemokinti nė jokio amato. Pertai jiems Londone (ir kitur) tenka tikrai toksai darbas, kur gana paprastos nuovokos ir beveik nereikia mokėjimo nė įpratimo.“²³

Panašus reginys ir išeivijoje Jungtinėse Amerikos Valstijose: patys pirmieji išeiviai kūrėsi Vlodo Būtėno romantiškai pavadintoje Pensilvanijoje (*Pennsylvania*) – angliakasių Lietuvoje, aplink pagrindinį pragyvenimo šaltinį – kasyklas. Tačiau Didžiosios Britanijos lietuviai itin išsiskiria Vakarų Europos diasporos kontekste. XIX a. antrojoje pusėje intensyvesnė emigracija į Prancūziją prasidėjo po 1863–1864 m. Pasitraukė po sukilimo kilusi emigracijos banga – nuo represijų bėgantys sukilėliai. Tarp jų iki Pirmojo pasaulinio karo pasitaikydavo (nors ir negausiai) naujų išeivių iš Rusijos imperijos okupuotų žemių, besitraukiančių dėl politinių priežasčių, arba studentų, atvykstančių studijuoti. Šveicarijoje, kaip ir Prancūzijoje, buvo galima sutikti politinių emigrantų. Tačiau iki Pirmojo pasaulinio karo kalnų valstybė populiarėjo tarp jaunimo, siekiančio aukštojo mokslo. XIX a. pab. – XX a. pr. Šveicarijos universitetuose studijavo solidus tautiečių skaičius. Belgijoje, kaip ir Šveicarijoje, pagrindinis aktyvas buvo išsilavinusi studentija, dažnai atvykusi iš Fribūro universiteto (*L'Université de Fribourg*) Šveicarijoje tęsti mokslų Leveno katalikiškajame universitete (*Université catholique de Louvain*).

¹⁹ Harper, Marjory, „Lithuanian Miners in Scotland: Migration and Misconceptions“, *Our Migration Story*, žiūrėta 2020 rugsėjo 17, <https://www.ourmigrationstory.org.uk/oms/lithuanian-miners-in-scotland-migration-and-misconceptions>.

²⁰ Norbutas, *Trumpas memorandum, apie Lietuvius Škotijoje*, IV.

²¹ Harper, „Lithuanian Miners in Scotland: Migration and Misconceptions“.

²² X., „Iš Škotijos“, *Draugas* 50 (1911), 3.

²³ „Visokios žinios“, *Varpas* 2 (1895), 39.

Senojoje Europoje telkėsi intelektualinis ir politinis elitas, o Didžiojoje Britanijoje – kone šimtas procentų neišsilavinusios darbininkijos. Vincas Kapsukas, rašydamas apie Didžiosios Britanijos lietuvius socialistus, konstatavo liūdną faktą, kad tarp jų nebuvo „Nė vieno mokslo baigusio“²⁴. Panašu, kad tokia situacija laikėsi ne tik prieškarui, bet ir po karo; apie labiau išsilavinusius lietuvius, įgijusius aukštąjį išsilavinimą, galime kalbėti tik vėliau. 1926 m. „Darbininke“ korespondentas iš Škotijos, suteikdamas žinių apie Škotijos lietuvių gyvenimą, džiaugėsi: „Dabar jau yra trys lietuviai Glasgovo universitete. Kitais metais rengiasi stoti dar porą. Taip kad už poros metų čia bus keletas vietos inteligentų lietuvių, kurių stoka jaučia visa kolonija.“²⁵

Išsilavinusio aktyvo nebuvimas nulėmė ir vangesnę visuomeninę veiklą, žemesnę kultūrinę kolonijos lygį. Patys išeiviai skundėsi: „Matote prie visko reikia agitatorių ir organizatorių, o Anglijoje nėra nei vieno. Teisybę pasakant reikia czionais kito Szliupo.“²⁶ Iš citatos matyti, kad trūko inteligentijos, ypač pasaulietinės, kuri būtų galėjusi aplink save telkti bendruomenę ir ją tautiškai, liberaliai arba socialistiškai šviesti. Didžiojoje Britanijoje praktiškai nebuvo idėjų paveikto aktyvo. Dėl to ten buvo sunkiau tiek įsiveiklinti organizaciniame gyvenime, tiek formuoti tautiniam identitetui.

Tiesa, ilgesniams arba trumpesniams laikotarpiui atvykdavo išsilavinusios inteligentijos. Dažniausiai jų pasirodydavo epizodiškai, tačiau būtent jie it užklystantys klajokliai atlikdavo telkiamąjį darbą. Puikus pavyzdys – kun. Tomas Banaitis, kuris 1896 m. atvyko vasaros atostogų. Per vos keturis mėnesius, praleistus Londone, jis sugebėjo suburti lietuvių bendrai veiklą²⁷. Panašių rezultatų pasiekė ir dėl politinių persekiojimų iš okupuotos Lietuvos pasitraukęs Juozas Bagdonas bei iš JAV atvykęs Jonas Montvila, kurie rūpinosi bendruomenės švietimu arba gelbėjo ieškant lietuvių kunigo. J. Montvila kartu su vėliau į JAV išvykusi kunigu Vincu Varnagiriu išleido pirmąjį Škotijos lietuvių periodinį leidinį. Tokie žmonės ne tik tuomet, bet ir vėliau rūpinosi lietuviais Didžiojoje Britanijoje, laiškais palaikė tolimesnius kontaktus, asmeniniais ryšiais padėjo spręsti iškilusias problemas, palaikyti ryšius su kitais lietuviais išeivijoje ir taip praplėsti asmeniniais ryšiais grįstą informacinį lauką. Taip pat Didžiojoje Britanijoje apsilankydavo svečių iš užsienio, kurie viešnagės metu nuvykdavo į lietuvių kolonijas, skaitydavo paskaitas ir užsiimdavo įvairia švietėjiška veikla. 1902 m. Didžiojoje Britanijoje lietuvius aplankė iš JAV atvykęs kun. Mykolas Šedvydis²⁸, 1912 m. socialistai buvo pakvietę Belgijoje studijavusį Adomavičių skaityti paskaitų, kuriomis tikėtasi šviesti darbininkus²⁹. Tačiau niekas nepasiliko ilgesniams laikotarpiui, ir galima tik spėlioti, kaip būtų atrodžiusi lietuvių bendruomenė, jei aktyvesni nariai būtų pasilikę ilgesniams arba net visam laikui.

Inteligentijos trūkumą iš dalies nulėmė sunkios ekonominės sąlygos. Nei Anglijoje, nei Škotijoje lietuviai nebuvo turtinga kolonija, todėl koks nors aktyvistas, net jei kurį laiką ir apsistodavo Britų salose, galiausiai išvykdavo, dažniausiai į JAV, kuriose būta gausesnės ir

²⁴ Kapsukas, Vincas, *Raštai*, t. 7. Vilnius: Vaga, 1964, 168.

²⁵ E., „Škotijos lietuviai“, *Darbininkas* 101 (1926), 5.

²⁶ K. S. L., „Isz Anglijos“, *Vienybė lietuvninkų* 22 (1899), 261.

²⁷ Matulaitis, *Londono lietuviai: jų kovos už savo bažnyčių ir jų visuomeniniai darbai*, 11.

²⁸ Šedvydis, M., „II. Laiszkelis isz keliones“, *Žvaigždė* 23 (1902), 358.

²⁹ Viltis, „Lietuviai Anglijoj ir Škotijoj 1912 metais“, *Lietuva* 1 (1913), 4.

dėl to didesnėmis lėšomis disponavusios išeivijos³⁰. Didžiosios Britanijos lietuviai suprato, kad pasauliečiui inteligentui iš kultūrinės veiklos pragyventi beveik neįmanoma, juk „Ar kištume mėsą jį po žeme prie anglių?“³¹

Susiklosčius tokiam santykiui su inteligentija, ypač pasaulietine, vienintelis lietuvis inteligentas būdavo kunigas, išlaikomas lietuvių katalikų bendruomenės. Dvasininko vaidmuo buvo platesnis nei tik „avelių ganymas“. Jis rūpinosi įvairiais, ne tik religiniais, išeivių reikalais, padėjo palaikyti ryšius su gimtaisiais kraštais, skatino aktyvesnę visuomeninę veiklą, stiprino tautinės tapatybės formavimąsi, o kartais, prireikus, pagelbėdavo net teisės klausimais³². 1911 m. JAV lietuvių „Drauge“ apie dvasininko įvairiapusiškumą ir svarbą bendruomenei rašyta: „Darbuojasi išsijuosęs, palaiko katalikų dvasią, platina apšvietimą, steigia skaityklas ir ragina prie skaitymo, traukia į blaivybę, kurios skyriai beveik visur jo rūpesčiu įsteigti.“³³

Buvo stengiamasi spręsti išsilavinimo ir inteligentijos trūkumo problemas. Susirinkimų metu bei spaudoje skatinta lavintis. Pabrėžta būtinybė ne tik mokyti vaikus, bet ir suaugusiems asmeniškai „apsisųvesti per skaitymą ir svarstymą. <...> tik knygas nereik laikyti už žaisle (zobove), bet skaitant reik stengt viską suprast ir apsvastyti.“³⁴ Kviesta lankytis lietuvių kultūros vakaruose su teatro pasirodymais, koncertais, paskaitomis ir svarbiausia – jungtis į draugijas, kuriose buvo galima įgyti organizavimo įgūdžių, savarankiškumo, gebėjimą priimti sprendimus ir savivaldos patirties išeinant savotišką demokratijos mokyklą³⁵. Skatinta nelaukti, kol kas nors labiau išsimokslinę atvyks dirbti tarp lietuvių, bet patiems lavintis, aktyviai dalyvauti visuomeninėje veikloje: „Mūsų kelias veikt patiems, ir nelaukti kito veikimo, jei mes snausim, kits mus neprikels, kol patįs neveiksim.“³⁶

Galiausiai Didžiosios Britanijos lietuviai ir organizacinės struktūros, leidyba, religinis ir kasdienis gyvenimas buvo pažymėtas laikinumo, tarpinės stotelės žymės. Dalis lietuvių vengė prisidėti prie visuomeninės veiklos, net pašalpų draugijų, nes neketino ilgiau užsibūti Londone arba Škotijos anglies kasyklose, o siekė, vos sukaupę trūkstantį sumą pinigų, iškelti toliau³⁷. Laikinumas buvo jaučiamas ne tik organizaciniame gyvenime, bet atspindėjo ir lietuvių sąmonėje. Buvo įprasta tiek pačių darbininkų išvykimas, dažniausiai į Jungtines Amerikos Valstijas, tiek dvasininkų kaita, tiek trumpam užklystantys inteligentai. Kad tai buvo kasdienybė, priimama kaip normalus, nieko nebestebinantis reiškinys, liudija Amerikos lietuvių kunigo Mykolo Šedvydžio korespondencija iš kelionės į Didžiąją Britaniją:

³⁰ Mavragas-Dagilis, T., „Laiškas Škotiečiams“, *Rankpelnis* 29 (1920), 3; Misiūnas, Jo *Didenybės prieglobstyje: Didžiosios Britanijos lietuviai Pirmojo pasaulinio karo metais*, 115–117.

³¹ Kundrotas, K., „Apie reikalus LSDP. Organizacijos Didž. Britanijoje“, *Kova* 23 (1907), 350.

³² Cantius, Jos., „Škotijos lietuviai“, *Židinys* 4 (1932), 359; Kentiškis, „Škotijos lietuvių gyvenimas“, *Darbininkas* 78 (1932), 5.

³³ X., „Iš Škotijos“, 3.

³⁴ „Pasikalbėjimai su broliais lietuviais ypacz-gi Skotijoje gyvenančiais“, *Vaidelytė* 6 (1899), 47.

³⁵ *Ibid.*

³⁶ Kundrotas, „Apie reikalus LSDP. Organizacijos Didž. Britanijoje“, 350–351.

³⁷ Šedvydis, „II. Laiszkėlis iš kelionės“, 358; Misiūnas, Jo *Didenybės prieglobstyje: Didžiosios Britanijos lietuviai Pirmojo pasaulinio karo metais*, 37.

...klebonas kun. B. Szlamas labai rupinasi apie lietuvius dvasiškai ir tautiškai, bet savo darbuose iš visų pusių nemaž kliuczių ir nesmagumų, nelabai nori buvintiesi London'e ir todėl daugelis lietuvių mislyjo, juog asz atvažiavau užimti jo vietą – žinomas daiktas, storai apsiriko <...>.³⁸

XIX a. pab. – XX a. pr. Anglijoje ir Škotijoje laikinai arba visam laikui apsigyveno vis daugiau ekonominių emigrantų iš Lietuvos teritorijos. Senojoje Europoje telkėsi aktyvus, tautiškai ir politiškai angažuotas jaunimas, tarp JAV lietuvių (ne iš karto, laipsniškai) radosi vis daugiau veiklaus, išsilavinusio aktyvo, o dauguma Britanijos salyne apsistojusių lietuvių buvo neišsilavinę, kartais net neraštingi. Dėl minimalaus aktyvių ir išsilavinusių išeivių skaičiaus, tarpinės stotelės žymės ir telkiančios jėgos trūkumo bendruomenėje buvo sunkiau susiformuoti, kartais iš dalies net ir funkcionuoti organizacinei struktūrai.

Didžiosios Britanijos lietuviai organizacinėje veikloje

Lietuvių organizacinės struktūros atsiradimas

Palyginti su Jungtinėmis Amerikos Valstijomis, kuriose galėjo būti 300–600 tūkst. lietuvių, Didžioji Britanija – nedidelis lietuvių emigracijos centras. Tačiau Vakarų Europoje tai – gausiausia lietuvių bendruomenė, todėl būtent salyne susikūrė tankiausias organizacijų tinklas, veikė daug daugiau draugijų, klubų arba kitokių savanoriškų susivienijimų. Organizacinis gyvenimas, nors prasidėjo vangiai, laipsniškai įsibėgėjo, diferencijavosi ir ėmė dengti vis daugiau Didžiosios Britanijos lietuvių asmeninio ir viešojo gyvenimo sluoksnių.

Kaip ir JAV, Prancūzijoje arba Šveicarijoje, lietuviai pirmiausia jungėsi prie lenkų, kurie buvo jau įsikūrę ir prisitaikę prie vietos gyvenimo. Daugėjant imigruojančių lietuvių ir šiems pradendant tapatintis su kitais lietuviais Didžiojoje Britanijoje, kaip ir JAV, Prancūzijoje arba Šveicarijoje, pamažu jie atsiskyrė nuo lenkų³⁹. Prancūzijoje skilimo metais galima laikyti 1896-uosius, kai „Želmuo“, 1886 m. pradėjęs veikti kaip Lenkų tautinės sąjungos (lenk. *Związek Narodowy Polski*) dalis, stiprėjant lietuvių tautiniam judėjimui atsiskyrė ir tapo savarankiškas⁴⁰. Šveicarijoje lietuviai, atvykę studijuoti Fribūro universitete, taip pat pirmiausia prisijungė prie ten jau buvusios lenkų draugijos „Kolko polskie“, tačiau greitai visi lietuviai iš jos išstojo ir 1899 m. gegužės 7 d. įsteigė atskirą lietuvišką draugiją pavadinimu „Rūta“⁴¹. JAV simboline atsiskyrimo nuo lenkų data laikomi 1895 metai. Didžiojoje Britanijoje viskas užtruko šiek tiek ilgiau, tačiau stiprėjant tautiniam identitetui imta steigti lietuviškas draugijas, reikalauti lietuvių kilmės arba bent lietuviškai kalbančio dvasininko, – taip atsiribota nuo lenkų ir imta veikti jau vien lietuviškame areale.

³⁸ Szedvydis, „II. Laiszkelis iš kelionės“, 358.

³⁹ *Didžiosios Britanijos lietuvių bendruomenė: praeitis, dabartis, ateitis*, 13.

⁴⁰ Žitkus, Pranciškus, *Atsiliepimas Lietuviškos Draugystės „Želmuo“ Parižiuje*. Tilžė: Išlaista kaštu Draug. „Želmuo“ spaustuvėje Schenke, Goldschmiedestr. 8, 1902, 4, 7.

⁴¹ Survilaitė, Janina, *Alpių lietuviai*. Vilnius: Solidarity, 2005, 37.

Kazimieras Aloyzas Matulaitis ironizavo, kad lietuviška veikla Londone kilo jo priemiestyje Silvertaune (*Silvertown*) Vinco Jonušo smuklėje dar 1891 m.⁴² Kituose lietuvių apgyvendintuose kraštuose lietuvių imigrantams būdinga bendruomeninė erdvė taip pat buvo būtent smuklės⁴³. Dėl to normalu, kad ir Didžiojoje Britanijoje visuomeninis gyvenimas prasidėjo nuo smuklės, kurioje galima atsipalaiduoti po sunkios darbo savaitės ir nereikia sukti galvos dėl kalbos barjero, nes joje renkasi tautiečiai. Vis dėlto ne visi lietuviai galėjo įsijungti net į tokio pobūdžio susivienijimą, ką jau kalbėti apie įprastas ir ne visada tokias smagias lietuviškas draugijas, į kurias išeiviai nebuvo rimčiau susiorganizavę iki pat 1896 m. – tada buvo įsteigta pirmoji Londono lietuvių draugija, nuo kurios prasidėjo organizacinis Anglijos lietuvių gyvenimas⁴⁴.

Šio įvykio kaltininkas buvo iš Romos vasaros atostogų atvykęs kun. Tomas Banaitis, pradėjęs tautinio sąmoningumo paieškas tarp Londono lietuvių. Būtent jis paragino burtis į draugijas ir kovoti dėl lietuviškos misijos. 1896 m. rugpjūčio 6 d. kunigas pakvietė lietuvių į steigiamąjį susirinkimą ir įkūrė draugiją pavadinimu Vienybės lietuvių Rymo-katalikų sušelpiamoji draugystė po užtarimu šv. p. Marijos ir šv. Kazimiero⁴⁵. Kurį laiką tai buvo vienintelis ir pagrindinis lietuvių organizuotos veiklos centras⁴⁶, bet net ir kuriantis kitoms organizacijoms ši draugija, dažnai vadinta tiesiog „Vienybė“, išliko viena aktyviausių ir didžiausių organizacijų Anglijoje⁴⁷.

Antrasis organizacinės struktūros Anglijoje etapas siejamas su Juozu Bagdonu, kurį kartu su kun. T. Banaičiu galima vadinti pagrindiniais visuomeninės veiklos pirmeiviais. J. Bagdonas Londone žinotas kaip dr. J. Norkūnas – knygnešys, spaudos darbuotojas, bendradarbiavęs „Varpe“, „Vienybėje lietuvininkų“ ir kituose leidiniuose, vienas iš 1900 m. pasaulinės parodos Paryžiuje bendradarbių. Būtent jam buvo pavesta atstovauti Londono lietuviams, rūpinantis parodos reikalais⁴⁸. Jis tiek gyvu, tiek rašytu žodžiu kėlė lietuvišką dvasią tarp išeivių, skatino vienyti bendram darbui, rūpinosi ir religiniais klausimais, stengėsi padėti gauti lietuvių kunigą. Vizitų Londone metu J. Norkūnas kvietė į susirinkimus, paskaitas, jose daug dėmesio skyrė tautinio identiteto paieškoms, Lietuvos istorijai ir politinei padėčiai, patirtoms skriaudoms ir siekiams ir taip budino išeivius⁴⁹. Jo iniciatyva 1899 m. spalio 29 d. buvo įsteigta liberalių pažiūrų lietuvių vienijusi pirmoji kultūrinė savišvietos „Šviesos draugystė“⁵⁰. Jos misija buvo tokia: „Užsiims jį pirmiausia organizavimu Londono lietuvių, pabudinimu jų dvasios, o paskui stengsis tvirti panaszius kuopas kitose Britanijos lietuviszkose kolonijose“⁵¹. Dar tais pačiais metais Glazge ir Londone pradėjo veikti skyriai, turėję tikslą platinti spaudą, organizuoti paskaitas ir kitus įvairius

⁴² Matulaitis, *Londono lietuviai: jų kovos už savo bažnyčią ir jų visuomeniniai darbai*, 8.

⁴³ Aleksandravičius, Egidijus, *Karklo diegas. Lietuvių pasaulio istorija*. Kaunas: Versus aureus, 2013, 197.

⁴⁴ Matulaitis, *Londono lietuviai: jų kovos už savo bažnyčią ir jų visuomeniniai darbai*, 8.

⁴⁵ *Ibid.*, 11–15.

⁴⁶ *Didžiosios Britanijos lietuvių bendruomenė: praeitis, dabartis, ateitis*, 18.

⁴⁷ Misiūnas, *Jo Didenybės prieglobstyje: Didžiosios Britanijos lietuviai Pirmojo pasaulinio karo metais*, 18.

⁴⁸ Matulaitis, *Londono lietuviai: jų kovos už savo bažnyčią ir jų visuomeniniai darbai*, 29.

⁴⁹ *Ibid.*, 30–33.

⁵⁰ „Pasikalbėjimai su broliais lietuviais ypacz-gi Skotijoje gyvenančiais“, 47; Raškauskas, „Londono lietuvių katalikų bendruomenės savivaldos raida 1896–1930 m.“, 43.

⁵¹ Katinas, „Didesės Britanijos Lietuviai“, *Vaidelytė* 6 (1899), 46.

kultūros renginius⁵². Tai buvo bene vienintelė draugija, turėjusi skyrius tiek Anglijoje, tiek Škotijoje, tačiau spaudoje skūstasi: „Tokia pat draugystė yra Glasgow’e ir Londone, su tais pačiais mieriais, bet kiek buvo patėmytą jos tarpe savęs susinešimo neturi ir nesupranta naudos susivienijimo į vieną tautišką organizaciją <...>.“⁵³

Londono lietuvių visuomeninės veiklos pradžia buvo sunki ir gana vangė, tačiau einant metams draugijų gyvenimas išibėgėjo. 1896–1914 m. Londone ilgiau arba trumpiau veikė apie 12–13 draugijų, įskaitant ir iš vietinių perimtus, bet lietuvių pamėgtus klubus „Lietuvišką“ ir „Kalėdų“.

Lietuvių organizacijos steigėsi ir kituose Anglijos miestuose – Mančesteryje ir Liverpulyje, tačiau juose lietuvių veikla buvo pasyvesnė ir mažiau pastebima. Pirmiausia ten gyveno ir dirbo gerokai mažiau lietuvių – vos po kelis šimtus⁵⁴. Antra, kitaip nei Londono lietuvių atveju, kituose Anglijos miestuose nebuvo lietuvių visuomeniniam gyvenimui telkiančio lietuvių kilmės dvasininko. XX a. 2 dešimtmečio pradžioje Liverpulyje lietuvių aptarnavo anglų kilmės dvasininkas kun. Hughes’as, o Mančesteryje – lenkų kilmės kun. Foltin’as⁵⁵. Nors jie kalbėjo lietuviškai, vis dėlto nebuvo tokie suinteresuoti viešuoju lietuvių gyvenimu kaip lietuvių kilmės dvasininkai Londone arba Škotijoje. Dėl šių priežasčių iki Pirmojo pasaulinio karo Mančesteryje veikė vos dvi draugijos ir pora klubų. Dar nykesnis vaizdas skleidėsi Liverpulyje, kuriame greičiau tik bandyta kurti organizacijas: 1898 m. „Lietuwiszką wienybę“ ir 1908 m. kultūros organizaciją „Aušra“⁵⁶.

Iš Anglijos reikia persikelti į Škotiją, kurioje lietuvių organizacinis gyvenimas prasidėjo pora metų vėliau nei Londone. Glazgo lietuviai dar 1896 m. kreipėsi į vyskupą su prašymu įsteigti organizaciją, į kurią galėtų užsirašyti įvairiuose Škotijos miestuose ir miesteliuose gyvenę lietuviai⁵⁷. Vis dėlto panašu, kad pirmosios organizacijos įsteigimas užtruko ir pirmoji – Švento Kazimiero parapijinė draugija susitelkė tik 1898 m., laukiant, kol atvyks lietuvių kunigas Vincas Varnagiris. Kaip ir Londone, Škotijoje pirmoji draugija buvo religinė ir susijusi su lietuvių Bažnyčia. Draugijos pagrindinis tikslas buvo rinkti lėšas lietuvių kunigui ir vargonininkui išlaikyti⁵⁸. Šios draugijos įsteigimas davė toną ir kitoms draugijoms Škotijoje atsirasti.

Iki Pirmojo pasaulinio karo Škotijoje skirtingu metu galėjo veikti 13 ir daugiau visuomeninių draugijų. Londone egzistavo lokalsios organizacijos, susijusios su konkrečia vieta, dauguma – tiesiogiai su lietuviškąja Šv. Kazimiero misija, o Škotijoje susidaro visiškai priešingas vaizdas. Ne visos jos telkėsi Glazge, be to, kitos organizacijos turėjo daugiau nei vieną skyrių. Pavyzdžiui, Skaityklų draugija turėjo keletą skyrių Belshilyje (*Bellshill*), Blantaire (*Blantyre*), Burnbanke (*Burnbank*) ir kitur. Panašu, kad dauguma Škotijos lietuvių draugijų buvo organizuojamos kuopų principu, sukviečiant į suvažiavimus vieną arba du kartus per metus. Šiuo

⁵² „Pasikalbėjimai su broliais lietuviais ypacz-gi Škotijoje gyvenančiais“, 47; Misiūnas, *Jo Didenybės prieglobstyje: Didžiosios Britanijos lietuviai Pirmojo pasaulinio karo metais*, 18.

⁵³ Radasta, „Škotija“, *Ūkininkas* 9 (1900), 141.

⁵⁴ Norbutas, *Trumpas memorandum, apie Lietuvius Škotijoje*, IV.

⁵⁵ X., „Iš Škotijos“, 3.

⁵⁶ Misiūnas, *Jo Didenybės prieglobstyje: Didžiosios Britanijos lietuviai Pirmojo pasaulinio karo metais*, 30–31.

⁵⁷ Strelankis, K., „Lietuvei Anglijoje“, *Tėvynės sargas* 11 (1896), 28.

⁵⁸ Norbutas, *Trumpas memorandum, apie Lietuvius Škotijoje*, XXVI.

principu veikė Blaivybės draugija, Škotijos lietuvių katalikų darbininkų pašalpinė draugija ir kt. Šių organizacijų būstinės nenurodytos, tačiau greičiausiai jos buvo didesniuose centruose, labiausiai tikėtina – Glazge arba Belshilyje, kuriuose dirbo ir gyveno daugiau lietuvių.

Didžiosios Britanijos lietuviams iki Pirmojo pasaulinio karo pavyko sukurti ganėtinai tankų organizacijų tinklą. Jų draugijas galima suskirstyti į kelis segmentus. Pirmoji ir ryškiausia grupė – religinio pobūdžio organizacijos, turėjusios konkrečius tikslus, pavyzdžiui, lėšų rinkimas dvasininkams išlaikyti, o Londono lietuvių atveju – ir pačiai lietuvių misijai įsteigti ir išlaikyti. Šiuose susivienijimuose nebuvo apleisti ir švietimo bei tautiniai reikalai. Bažnyčia ir labai prisidėjo, ir buvo viena pagrindinių tautiškumo skatintojų tarp Didžiosios Britanijos lietuvių. Kita grupė – pašalpos draugijos. Beveik visi lietuviai dirbo sunkų ir pavojingą fizinį darbą gamyklose ir anglies kasyklose, susidurdavo su milžiniška rizika susižaloti arba net žūti darbo vietoje. Tad jie būrėsi į pašalpos draugijas, kuriose pirmiausia buvo renkamos lėšos draugijų nariams paremti įvairių nelaimių akivaizdoje. Pažymėtina, kad šiose draugijose vystyta ir kultūrinė veikla: rengti koncertai, teatro spektakliai, išvykos ir piknikai, kurių metu buvo renkamos lėšos, reikalingos veiklai vykdyti. Būta ir kultūros draugijų. Jų skaičius palyginti mažas, greičiausiai nulemtas išsilavinusio elito ir kultūros kūrėjų trūkumo. Taip pat reikia nepamiršti, kad, esant sunkiai ekonominei situacijai, neretai taupant pinigus tolimai kelionei už Atlanto, lėšų ir laiko kultūrai lieka mažiau nei aktualesnėms pašalinėms arba religinio pobūdžio organizacijoms. Taip pat kadangi Didžiojoje Britanijoje dalis lietuvių vis dėlto įsikūrė ilgesniui arba visam laikui, greta organizacijų kūrėsi ir kita infrastruktūra, reikalinga prisitaikyti gyventi naujame krašte: knygynai, skaityklos, vakarinės mokyklos ir, aišku, pasilinksminimo vietos.

Kaip ir Jungtinėse Amerikos Valstijose, Didžiojoje Britanijoje lietuvių organizacinis gyvenimas buvo paženklintas ideologinių kovų. Kituose Vakarų Europos miestuose gyvenusių lietuvių organizacinės struktūros tokiais ženkliais ideologiniais skirtumais nepasižymėjo. Pirmieji ideologiniai skirtumai išryškėjo dar kuriantis Lietuvį misijai Londone. Įsisteigė Šv. Petro draugija (Lietuvių parapijos draugystė), vienijusi laisvamaniškų pažiūrų žmones, kurie švietėjišką misiją įsivaizdavo šiek tiek kitaip nei katalikiškosios srovės atstovai⁵⁹. Tačiau ideologinė diferenciacija suaktyvėjo tik XX a. pradžioje. Politinės minties įvairovė toli gražu neprilygo daugialypumui Jungtinėse Amerikos Valstijose, tačiau ir Didžiojoje Britanijoje išsikristalizavo dvi pagrindinės stovyklos – katalikiškoji ir socialistinė. Nors socialistinės idėjos tarp lietuvių plito visur, intensyviau jos reiškėsi Škotijoje: ten leista socialistinė spauda, kūrėsi kairiųjų organizacijos⁶⁰. Iki Pirmojo pasaulinio karo Škotijoje atsirado ir lietuvių politinė organizacija (to nebuvo ne tik Londone, bet ir Prancūzijoje arba Šveicarijoje). Dar 1903 m. susibūrė Socialdemokratų kuopa, o 1907 m. ji pavirto Lietuvos socialdemokratų partija Didžiojoje Britanijoje.

Iki Pirmojo pasaulinio karo Didžiojoje Britanijoje susikūrė gausesnis lietuvių centras nei Prancūzijoje ir Šveicarijoje, bet dėl mažo skaičiaus aktyvių, išsilavinusių išeivių, kurie būtų gebėję suvienyti ir sutelkti lietuvius, organizacinio gyvenimo pradžia buvo vangė. Vis dėlto draugijų ir visuomeninės veiklos židinių skaičius pamažu augo ir į organizacinį tinklą

⁵⁹ Matulaitis, *Londono lietuviai: jų kovos už savo bažnyčią ir jų visuomeniniai darbai*, 20; Laukaitytė, *Londono lietuvių Šv. Kazimiero bažnyčios šimtmetis*, 53.

⁶⁰ Norbutas, *Trumpas memorandum, apie Lietuvius Škotijoje*, XXV–XXXII.

įsitraukė vis daugiau tautiečių. Daugiausia buvo religinio pobūdžio ir pašalpos draugijų, šiek tiek mažiau – kultūros organizacijų.

Didžiosios Britanijos lietuvių bendradarbiavimas bendrose lietuvių iniciatyvose

Didžiosios Britanijos lietuviai ne tik veikė savo draugijose, bet ir domėjosi, kas vyksta Lietuvoje, bei bendradarbiavo su išeiviais JAV ir Vakarų Europoje, prisidėjo prie bendrų išeivijos iniciatyvų. Gal jų indėlis ir nėra toks ryškus, dažniausiai pasireiškiantis pinigine išraiška, bet bendradarbiavimo apraiškos liudija apie bendruomenėje vykusius tautinius procesus, domėjimąsi apskritai Lietuvos ir lietuvių padėtimi, buvo žengti žingsniai palaikyti valstybingumo siekius arba bent minimaliai pasipriešinti caro represijoms.

Didžiosios Britanijos lietuviai buvo kviečiami nors „naszlės skatiku“ prisidėti prie įvairių iniciatyvų ir taip solidarizuotis su po visą pasaulį pasklidusiais lietuviais. Pavyzdžiui, kun. M. Šedvydis ragino Londono lietuvius aukoti nuo 1900 m. veikusiai JAV lietuvių organizacijai „Motinėle“, kurios tikslas buvo rinkti lėšas lietuviams, studijuojantiems JAV ir Europos universitetuose, paremti⁶¹. Ruošiantis 1900 m. Pasaulinei parodai Paryžiuje buvo kviečiama įsigyti knygų, už kurias surinktas lėšas planuota skirti lietuvių skyriui įkurti⁶², ir ne itin sėkmingai rinktos lėšos keliaujant po kolonijas. Važinėjo ir lėšas rinko J. Montvila, tačiau panašu, kad būta kažkokių nesusipratimų, nes spaudoje vėliau rašyta: „Vienam vyrui renkant pinigus ant išsirašymo laikraščių daugelis prikišo p. Montvilą, kuris rinko pinigus ant parodos reikalų ir išvažiavo nesusipratęs su aukotojais“⁶³. Šios akcijos metu jam pavyko surinkti ir nuo Anglijos lietuvių nusiųsti 3,22 dolerio. Dar 5 dolerius surinko ir paaukojo „Šviesos“ draugija, beveik dolerį paaukojo 3 pavieniai aukotojai⁶⁴.

Vis dėlto pati paroda ir tai, kad prie jos organizavimo prisidėjo tuo metu Londone gyvenęs ir Londono lietuviams tiek švietimo ir organizacinio gyvenimo, tiek religiniais klausimais aktyviai talkinęs J. Banaitis, pasitarnavo patiems londoniečiams. Jis parodoje apsilankiusiam Jonui Vileišiui papasakojo apie bergždžias Londono lietuvių pastangas susirašinėjant su Šveicarijos lietuviais ir dedamus skelbimus lietuvių spaudoje ieškant lietuvių kunigo. Doktoras J. Vileišis pažadėjo nepamiršti lietuvių Londone ir padėti surasti kunigą. Šio pastangomis buvo surastas kun. Stanislovas Stakelė, tačiau pačių londoniečių intrigos sustabdė kunigo atvykimą⁶⁵. Nors kunigas ir neatvyko, buvo atkreiptas dėmesys į Londono lietuvių pastangas įsteigti Lietuvių misiją ir taip galutinai atsiskirti nuo lenkų.

Daug noriau, nei renkant aukas lietuvių skyriui Paryžiuje, Didžiosios Britanijos lietuviai aukoję „Kankinių kasai“⁶⁶:

⁶¹ „Pamatai Konstitucijos Motinėlės Dr-tės“, *Lietuva* 18 (1900), 2–3; Kaupas, Antanas, kun., „Nuo „Motinėlės““, *Lietuva* 20 (1902), 3; Szedvydis, „II. Laiszkelis iš keliones“, 358.

⁶² Redakcija, „Užkvietimas. Reikaluose lietuviškos parodos Paryžiuje“, *Ūkininkas* 5 (1899), 80.

⁶³ Erškėtis, „Iš Anglijos“, *Ūkininkas* 4 (1900), 61.

⁶⁴ *Lietuva Pasaulinėje Paryžiaus parodoje 1900 m.*, sud. R. Misiūnas. Vilnius: Versus aureus, 2006, 177.

⁶⁵ Matulaitis, *Londono lietuviai: jų kovos už savo bažnyčių ir jų visuomeniniai darbai*, 23–24.

⁶⁶ „Kankinių kasa“ – politinių kalinių šelpimo organizacija, veikusi 1900–1914 m. JAV ir Lietuvoje. Plačiau žr.: Česnulevičiūtė, Ona, „Kankinių kasa“, *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, žiūrėta 2020 rugsėjo 25, <https://www.vle.lt/Straipsnis/Kankiniu-kasa-37235>.

Berinkdami atitikom tokių stubų iš kurių reikėjo kuogreičiausiai nešties per duris lauk. Bet išmintingi tautiečiai aukavo su noru. Tikimės, juog ir kitų kaimelių Skotijos lietuviai pasirodys su *penu* neužmirš mūsų brolių vargstančių ir badą kenčiančių už mūsų tėvynę ir jos tamsybėje skęstančius sunus.⁶⁷

Ne itin turtinga lietuvių bendruomenė gana aktyviai aukėjo ir dar tais pačiais 1900 m. per J. Montvilą „Kankinių kasą“ pasiekė iš Anglijos ir Škotijos lietuvių surinkta 10 dolerių suma⁶⁸. Įdomu tai, kad „Kankinių kasai“ ragino aukoti ir aukėjo tiek dešiniosios, tiek kairiosios ideologinės srovės atstovai. Didžiosios Britanijos lietuvių nuoširdus darbas renkant lėšas neliko nepastebėtas ir lietuvių kituose kraštuose. 1910 m. JAV lietuvių leistoje „Lietuvoje“ net buvo perspausdintas iš Škotijos lietuvių spaudos raginimas prisidėti prie šios iniciatyvos, primenant, kad ir Amerikos lietuviams reikėtų neužmiršti šios iniciatyvos⁶⁹. Be to, buvo renkamos lėšos ir įvairioms kitoms iniciatyvoms: pavyzdžiui, 1913 m. londoniečiai sulaukė aukų rinkėjų Tautos namams⁷⁰. Kartais Didžiosios Britanijos lietuviai ir patys imdavosi iniciatyvos: pavyzdžiui, „Šviesos“ draugija 1901 m. paaukojo 1 svarą „Varpo“ ir „Ūkininko“ redakcijai, rinko lėšas Vinco Kudirkos paminklui ir pan.⁷¹

Lietuvių bendruomenė neturėjo turtingų narių, dėl to mažiau galėjo prisidėti prie labdaringos veiklos – ir ne tik bendro išėivijos darbo, bet ir Didžiosios Britanijos lietuvių labdaringos veiklos⁷². Todėl jų įsitraukimas renkant paramą parodo, kad Didžiosios Britanijos lietuviai suprato tautinio darbo svarbą ir davė tokį indėlį, kokį tuo metu galėjo. Šios aukų rinkimo akcijos reikšmingos ne tiek surenkamomis lėšomis, kiek pačia visuomenine veikla. Tai padėjo formuotis lietuviškajai tapatybei ir ją įsisąmoninti. Renkant aukas ir aukojant ateidavo suvokimas, kad esi tam tikros tautos, bendruomenės, net jei ji ir gyvena skirtingose valstybėse, dalis ir tavo, kaip tos bendruomenės nario, pareiga ir atsakomybė yra prisidėti prie visos tautos bendros gerovės.

Didžiosios Britanijos lietuviai prisidėjo prie bendrų Lietuvos ir išėivijos iniciatyvų, daugiausia materialiai. Taigi, lietuvių bendruomenė augo ir gebėjo susitelkti bendram darbui, – tai labiau išryškėjo Pirmojo pasaulinio karo metais.

Didžiosios Britanijos lietuvių spaudos tinklas

Didžiosios Britanijos lietuviai santykius su spauda užmezgė ganėtinai anksti, pirmiausia su lietuviška spauda iš JAV ir Lietuvos. Didžiojoje Britanijoje buvo paplitę „Varpas“, „Ūkininkas“, iš JAV ateidavo „Vienybė lietuvninkų“, „Saulė“, „Žvaigždė“, „Lietuva“, „Šakė“ ir kitų leidinių. 1900 m. korespondencijoje iš Škotijos rašyta: „geriausiai už visus-gi patinka

⁶⁷ Aukų rinkėjai. S. V. J. D., „Skotijos lietuviai. Iš Blantyres“, *Ūkininkas* 12 (1900), 191.

⁶⁸ „Aukos ant kankintinių“, *Lietuva* 42 (1900), 3.

⁶⁹ „Iš lietuvių laikraščių“, *Lietuva* 46 (1910), 3.

⁷⁰ Matulaitis, *Londono lietuviai: jų kovos už savo bažnyčią ir jų visuomeniniai darbai*, 75.

⁷¹ Šviesos Draugystė, „Skotijos lietuviai“, *Ūkininkas* 3 (1901), 23.

⁷² Laukaitytė, *Londono lietuvių Šv. Kazimiero bažnyčios šimtmetis*, 91.

„Ukininkas“⁷³. Be abejonės, šią citatą reikia vertinti kritiškai, nes pati korespondencija buvo skirta „Ūkininko“ laikraščiui. Tačiau tikėtina, kad tai iš tiesų galėjo būti labiau mėgtas leidinys, nes šis buvo skirtas valstietijai, dėl to užpildytas lengviau suprantamu turiniu. Vis dėlto greičiausiai Didžiosios Britanijos lietuviai labiau mėgo skaityti JAV lietuvių leidinius. Tai nulėmė palaikyti glaudesni ryšiai su užsienio lietuvių bendruomenėmis ir tai, kad dalis lietuvių buvo suinteresuoti lietuvių bendruomenės JAV gyvenimu ir padėtimi, nes anksčiau ar vėliau ketino ten persikelti.

Tai, kad Didžiosios Britanijos lietuviai mėgo JAV leidžiamą spaudą ir šioji veikė jų pasaulėžiūrą, liudija citata iš „Išeivių draugo“, pateikta minint šio leidinio pirmąsias metines:

Tas parodo, jog lietuviai išeiviai skaityti mėgsta, ir aišku, kad geresnių raštų neturėdami tie patys seniau tankiai griebdavos įvairių šlamštų, darančių gėda Lietuvų tautai. <...> Britanijos lietuvių tik iš mažesnės savo dalies tespėjo užsinuodyti Amerikos „apšvietimais <...>“.⁷⁴

„Išeivių draugo“ atstovaujama katalikiškoji srovė leidžia numanyti, kad tie „šlamštai, darančys gėda“, – kairiųjų spauda, pavyzdžiui, „Kova“ arba „Keleivis“ ir, aišku, Domininko Tomo Bačkausko leista ir Didžiosios Britanijos lietuvių mėgta bei skaityta „Saulė“. „Saulės“ populiarumas neturėtų stebinti: būtent lengvu turiniu, juokais užpildytas laikraštis ilgus metus buvo vienas skaitomiausių, populiariausių ir pelningiausių JAV lietuvių leistų laikraščių⁷⁵.

Spaudos Didžiosios Britanijos lietuviai galėjo įsigyti per spaudos platintojus arba tiesiogiai iš redakcijų. Su periodiniais leidiniais iš JAV atvykdavo ne tik laikraščiai, bet ir kita spauda. „Šviesos draugystė“ dėkojo „Lietuvos“ redakcijai, kuri net kelis kartus padovanojo ir atsiuntė įvairių knygų Škotijos lietuviams⁷⁶.

Didžiosios Britanijos lietuviai ne tik skaitė lietuvių ir JAV lietuvių leistus leidinius, bet ir patys bendradarbiavo, į juos siųsdami korespondenciją, arba naudojosi kaip medija, spręsdami savo kolonijos problemas. Korespondencijos tėvu tikriausiai galima laikyti politinių persekiojimų į JAV išgintą Joną Šliupą. 1884 m. gegužės 28 d. jis sėdo į laivą ir išplaukė į Jungtines Amerikos Valstijas, ten aktyviai ėmėsi visuomeninės, politinės veiklos ir spaudos darbo. Dar tų pačių metų liepą jis išsiuntė redakcijai ilgą JAV lietuvių veiklos apžvalgą, faktinę padėtį, kurią rado ten nuvykęs⁷⁷. Tai buvo pirmosios platesnės žinios apie lietuvių išeivių gyvenimą Vakaruose. Nuo tada išeivijos centrai siuntė tiek į Lietuvos periodinius, tiek kituose išeivijos centruose leidžiamus spaudinius įvairius, dažniausiai trumpus, faktografinius duomenis ir taip suteikė žinių apie kasdienį lietuvių emigrantų gyvenimą.

⁷³ Er-tis., „Skotija (Anglija)“, *Ūkininkas* 7 (1900), 111.

⁷⁴ „Metai darbo“, *Išeivių draugas* 42 (1915), 2.

⁷⁵ Milukas, A., *Amerikos lietuviai XIX šimtmečiuje (1868–1900)*, t. 1. Philadelphia: „Žvaigždės“ spauda, 1938, 117.

⁷⁶ Plunksna, „Iš Skotijos“, *Ūkininkas* 11 (1900), 172.

⁷⁷ Szliupas, J., „Gromatos izs Amerikos“, *Aušra* 10–11 (1885), 340.

Pirmasis straipsnis apie Škotijos lietuvius pasirodė „Vienybėje lietuvininkų“ dar 1893 m.⁷⁸ Nuo to laiko įvairiuose leidiniuose įvairiu dažnumu buvo skelbiamos žinios iš Anglijos ir Škotijos lietuvių kolonijų. Vienas iš korespondentų buvo ir pirmasis knygų platiniojas Londone Juozas Baronaitis, kuris rašė į „Varpą“, „Lietuvą“ ir „Vienybę lietuvininkų“⁷⁹. Įdomu tai, kad iš Škotijos ir Anglijos atkeliavusios naujienos dažniausiai būdavo skelbiamos atskirai ir beveik nėra naujienų, kurios abu šiuos centrus jungtų.

Įdomus bandymas, peržengęs korespondencijos ribas, buvo 1912 m. rudenį K. Pilėno redaguota skiltis Tilžėje leistoje „Birutėje“. Šioje skiltyje turėjo būti skelbiamos ne tik žinios apie Didžiosios Britanijos lietuvių gyvenimą, bet ir apskritai Didžiosios Britanijos naujienos, įvairių pasaulio įvykių ir judėjimų vertinimai bei kiti panašūs tekstai, tačiau jau po kelių mėnesių, 1913 m. pavasarį, „Birutės“ leidėjai šios skilties atsisakė⁸⁰.

Kaip minėta, kitais lietuvių leidiniais, ypač leistais JAV lietuvių, naudojamosi ne tik kaip informavimo, bet ir kaip komunikavimo erdve. Tai itin išryškėjo sprendžiant konfliktą su kun. Boleslovu Šlamu. Susiklosčius konfliktinei situacijai, 1903 m. jis išvyko iš Londono ir paliko Lietuvių misiją be dvasininko. Dėl įvairiais spaudos kanalais nuvilnijusio skandalo apie pinigų iššvaistymą lietuviams nepavyko rasti naujo lietuvių kunigo, nes niekas nesiryžo dirbti tokioje aplinkoje. Tad parapijos komitetas buvo paragintas paneigti kun. B. Šlamui mestus kaltinimus ir reabilituoti jo vardą. Vienas iš atsišaukimų apie tai, kad kun. B. Šlamas buvo apkaltintas be pagrindo, buvo paskelbtas ir JAV lietuvių „Žvaigždėje“⁸¹. Lietuvių pastangos nenuėjo veltui – jiems pavyko rasti dvasininką. Dar daugiau, net kun. B. Šlamo poziciją laikinai užimti pasiryžęs kun. Antanas Racevičius-Talmonas, tuo metu gyvenęs Fribūre, iš tos pačios „Žvaigždės“ sužinojo, kad Didžiosios Britanijos lietuviai ieško lietuvių kunigo, tad ir pasisiūlė kelis mėnesius, iki grįžimo į Lietuvą, padirbėti Londone⁸².

R. Misiūnas atkreipia dėmesį į tai, kad Didžiosios Britanijos lietuviai kartais prisidėdavo prie lietuvių pastangų leidybos srityje: buvo sutelktos kelios JAV lietuvių organizacijos – Tėvynės mylėtojų draugijos – kuopos, Londono lietuviai buvo raginami prisijungti prie Kaune veikusios Šv. Kazimiero draugijos, taip pat kitos smulkesnės iniciatyvos ir parama lietuviškajai spaudai.

Galiausiai ir patys, sukaupę lėšų ir ryžto, nėrė į avantiūristinį spaudos pasaulį – jį vainikavo 1899 m. pasirodęs pirmasis Škotijos lietuvių dvisavaitinis tautinis periodinis leidinys „Vaidelytė“. Didžiosios Britanijos lietuviai atsiliko nuo JAV gyvenusių tautiečių, kuriems pavyko sukurti išpūdingą informacinę erdvę: iki Pirmojo pasaulinio karo į gyvenimą išleido ne dvi ir net ne tris dešimtis įvairiausių naujienų, religinio turinio arba specializuotų periodinių leidinių. Palyginti su Vakarų Europa, pavyzdžiui, Prancūzija arba Šveicarija, Didžiosios Britanijos lietuvių padėtis geresnė: jiems pavyko sukurti spaudos tinklą ir papildyti bendrą lietuvių informacinį lauką. Tiesa, Prancūzijoje būta bandymų leisti laikraščius.

⁷⁸ Misiūnas, *Jo Didenybės prieglobstyje: Didžiosios Britanijos lietuviai Pirmojo pasaulinio karo metais*, 18.

⁷⁹ „Isz Londono, Anglijoj“, *Lietuva* 4 (1901), 1.

⁸⁰ Misiūnas, *Jo Didenybės prieglobstyje: Didžiosios Britanijos lietuviai Pirmojo pasaulinio karo metais*, 45–46.

⁸¹ Laukaitytė, *Londono lietuvių Šv. Kazimiero bažnyčios šimtmetis*, 63–64.

⁸² Matulaitis, *Londono lietuviai: jų kovos už savo bažnyčią ir jų visuomeniniai darbai*, 43; Laukaitytė, *Londono lietuvių Šv. Kazimiero bažnyčios šimtmetis*, 64.

Pavyzdžiui, 1870 m. kilo idėja išleisti bendrą, trikalbį lietuvių, lenkų ir ukrainiečių laikraštį „Zmowa – Kuopos susitarimas – Hromadzki Zhowor“, per kurį būtų galima bendradarbiauti ir kuriame atsiskleistų šių tautų politinės aspiracijos, tačiau pasirodė vienintelis numeris ir tas – tik lenkų kalba⁸³. Nepanašu, kad tarp Šveicarijos lietuvių apskritai būta tokių iniciatyvų.

Apie periodinę spaudą, leistą Londone, nėra daug žinoma. Vartant lietuviškų leidinių bibliografinius žinytus, pavyko rasti, kad ten vis dėlto būta bent šiokių tokių užuomazgų. 1900 m. liepą buvo išleistas vienas „Lietuvos sargo“ numeris. Leidinio iniciatorius – kairiųjų pažiūrų Kazimieras Pilėnas. Leidinys buvo nukreiptas prieš kun. B. Šlamą ir jo organizacinį darbą tarp lietuvių⁸⁴. Kitas leidinys „Linksma žinia jaunuomenei“ pasirodė 1910 m., o jaunimui skirtas rankraštinis laikraštis „Kaimietis“ ėjo nuo 1910 m. pabaigos iki 1912 m.⁸⁵ Išsamesnės informacijos apie Londono lietuvių periodinę spaudą, deja, neturime, tačiau maža tikimybė, kad jos būta daugiau. Vis dėlto tarp Londono lietuvių didelio periodinės spaudos trūkumo nejausta: juos pasiekdavo ne tik spaudiniai iš Lietuvos arba JAV, bet visų pirma Škotijoje leisti lietuvių leidiniai.

Škotijoje jau buvo matoma didesnė periodinių leidinių koncentracija ir įvairovė. Tiriamuoju laikotarpiu buvo leidžiami 6 laikraščiai. Daugiausiai laikraščių leista Belshilyje, kuriame veikė lietuvių spaustuvė. Pirmasis pasirodęs laikraštis buvo dvisavaitinis tautiškas laikraštis „Vaidelytė“, leistas dar 1899 m. iš JAV atvykusio J. Montvilos ir Škotijoje kunigavusio V. Varnagirio. Laikraštis nustojo eiti dar tais pačiais metais, pasirodžius septyniems numeriams⁸⁶. Vėliau buvo leidžiamas „Laikas“ ir „Rankpelnis“, kuris, neskaitant prieš pat Pirmąjį pasaulinį karą pradėto leisti „Išėivių draugo“, išsilaikė ilgiausiai (1907–1923 m.). Greta tokių leidinių dienos šviesą išvydo ir specializuoti satyriniai-humoristiniai leidiniai „Pipiras“ ir „Širšės“. Pastarasis 1909–1911 m. buvo leidžiamas kaip „Rankpelnio“ priedas, tikintis daugiau prenumeratorių⁸⁷. Tokio pobūdžio leidiniai svarbūs, ypač XIX a. ekonominiams išeiviams, nes galėjo ne tik praskaidrinti sunkią darbininko dieną, bet ir padėti šviestis. Didelė dalis išeivių buvo menkai raštingi, tad lengvai suprantamo ir smagaus turinio humoristiniai leidiniai buvo puiki priemonė mokytis skaityti ir skaitymą paversdavo kasdienio gyvenimo dalimi.

Kaip ir kiti lietuvių spaudiniai, Didžiosios Britanijos lietuvių leidiniai pasiekė ir kitur gyvenusius lietuvius. Jie buvo platinami ne tik tarp Didžiosios Britanijos lietuvių, bet pasiekdavo ir Amerikos bei Didžiosios Lietuvos lietuvius. Apie naujus laikraščius ir galimybę jų įsigyti buvo pranešama įvairiuose lietuvių laikraščiuose. Pavyzdžiui, „Vaidelytės“ numerių buvo galima atsisiųsti į JAV už metinę 8 šilingus kainavusią prenumeratą⁸⁸. „Rankpelnis“ taip pat buvo platinamas tiek Lietuvoje⁸⁹, tiek Jungtinėse Amerikos Valstijose. Tiesa,

⁸³ Freidheimas, Peisachas, „Lietuvos valstybingumo klausimas lenkų ir lietuvių politinėje emigracijoje po 1863 m. sukilimo“, *Lietuvos istorijos metraštis* 2002/2 (2004), 108–109.

⁸⁴ Tamošiūnas, Julius, *Lietuviškų periodinių leidinių bibliografija 1832–1982*. Kaunas: J. Tamošiūnas, 1991, 283.

⁸⁵ *Ibid.*, 167, 271, 283.

⁸⁶ M. X. T., „Isz Szkotijos“, *Lietuva* 21 (1900), 1.

⁸⁷ Misiūnas, *Jo Didenybės prieglobstyje: Didžiosios Britanijos lietuviai Pirmojo pasaulinio karo metais*, 44.

⁸⁸ „Naujas lietuviszkas laikrasztis Szkotijoje“, *Lietuva* 36 (1899), 2.

⁸⁹ Kapsukas, *Raštai*, 617, 628.

R. Misiūnas pažymi, kad, JAV lietuvių socialistų laikraščiuose pradėjus raginti JAV lietuvius prenumeruoti šį laikraštį, šioje šalyje turėta netgi daugiau prenumeratorių nei pačioje Škotijoje⁹⁰. Tačiau Škotijos lietuvių leidiniai buvo prenumeruojami labiau dėl solidarumo ir noro palaikyti panašaus likimo tautiečių iniciatyvas (pavyzdžiui, 1913 m. „Keleivys“ raginta prenumeruoti „Rankpelnį“ ir taip palengvinti leidybos našą⁹¹) nei realaus susidomėjimo leista literatūra ir leidinių turiniu; žinių apie Didžiosios Britanijos lietuvių gyvenimą netrūko jų pačių spaudoje.

Didžiosios Britanijos lietuviams pavyko sukurti gana tvarius ryšius su spauda. Pradžioje vietos lietuvių spaudos trūkumą visiškai kompensavo lietuvių spauda iš Lietuvos arba JAV. Išaugus imigrantų ir drauge potencialių skaitytojų skaičiui, besikurianti organizacinė struktūra reikalavo ir vietos laikraščio, kuris atlieptų Anglijoje arba Škotijoje gyvenusių lietuvių poreikius ir kuriame būtų pranešamos pirmiausia jiems aktualios naujienos, iš jų *dirvų*. Leista spauda skatino lietuvius aktyviau veikti ir prisidėjo prie to, kad, prasidėjus Pirmajam pasauliniam karui, jie stropiau darbavosi teikiant ekonominę ir politinę paramą besikuriančiai Lietuvai.

Išvados

1. XIX a. pabaigoje Didžiojoje Britanijoje susiformavo lietuvių išeivių bendruomenė. Dauguma atvykėlių buvo neišsilavinusi valstietija, kuri griebėsi bet kokio sunkaus, menkai apmokamo fizinio darbo. Išsilavinusio, apsišvietusio elito praktiškai nebuvo. Todėl lietuviai lėčiau telkėsi į draugijas ir vangiau įsitraukė į visuomeninę veiklą. Dažnam lietuviui Didžioji Britanija buvo tik laikini namai prieš keliaujant į Jungtines Amerikos Valstijas arba Kanadą, tad ne visi skubėdavo jungtis į lietuvių organizacinį gyvenimą arba kitaip – į lietuvių bendruomenės veiklą.

2. Išsilavinusio, suvienyti galėjusio elito trūkumas bei laikinumas nulėmė tai, kad Didžiosios Britanijos lietuviai sunkiau ir lėčiau kūrė organizacinę struktūrą. Pirmųjų organizacijų jiems teko palaukti, tačiau, susibūrus į pirmąsias religinio pobūdžio draugijas, greitai ėmė steigtis ir įvairios kitos organizacijos. Iki Pirmojo pasaulinio karo Didžiojoje Britanijoje ilgesnį arba trumpesnį laiką galėjo veikti apie 30 draugijų, klubų ir kitokių susivienijimų. Galima atkreipti dėmesį į tai, kad JAV, ypač Prancūzijoje, Šveicarijoje ir Belgijoje svarbus draugijų veiklos aspektas buvo lietuviška veikla, o Didžiosios Britanijos lietuvių draugijos siekė pragmatiškesnių tikslų: išlaikyti lietuvių kunigus, šelpti vieni kitus arba – šiek tiek mažiau – šviestis. Tiesa, privalu pažymėti, kad šios draugijos, nors ir mažiau nei kiti Vakarų Europos arba JAV lietuvių centrai ir labiau finansiškai nei idėjomis, prisidėjo prie bendrų lietuvių akcijų, ypač renkant paramą „Kankinių kasai“. Per šias akcijas ne tik buvo teikiama finansinė pagalba, bet ir palaikomi ryšiai su kitų kraštų lietuviais. Be to, įsitraukimas į jas padėjo formuotis lietuviškajai tapatybei ir ją įsisąmoninti patiems Didžiosios Britanijos lietuviams.

⁹⁰ Misiūnas, *Jo Didenybės prieglobstyje: Didžiosios Britanijos lietuviai Pirmojo pasaulinio karo metais*, 44.

⁹¹ „Lietuviai Socijalistai Didžiojo Britanijoj“, *Keleivis* 1 (1913), 2.

3. Besikuriančios bendruomenės jaustą vietinės lietuvių spaudos trūkumą užpildė JAV lietuvių periodiniai leidiniai arba laikraščiai, skirti Didžiajai Lietuvai. Šiuos laikraščius jie ne tik skaitė, bet ir į juos siuntė korespondencijas, naudojosi jais kaip komunikacine ir informacine medija. Tačiau kai Didžiojoje Britanijoje šaknis įleido daugiau lietuvių ir drauge potencialių skaitytojų, atsirado vietos laikraščio, perduodančio jiems aktualias naujienas, poreikis. Iki Pirmojo pasaulinio karo ėjo 6 leidiniai Škotijoje, dar keletas leidybos bandymų buvo Londone.

4. Didžiosios Britanijos lietuvių santykis su išsilavinimu ir visuomenine veikla, išsilavinusios inteligentijos trūkumas nulėmė tai, kad jie itin išsiskyrė iš kitų lietuvių Vakarų Europoje, kurioje telkėsi intelektualinis elitas, aktyviai veikė studentija. Tad Didžiosios Britanijos lietuviai labiau atitrūko nuo Vakarų Europos lietuvių, palaikė minimalius ryšius su šiais centrais, o labiau orientavosi ir bendravo su į save panašesniais, to paties likimo tautiečiais JAV, kurie reiškėsi ir per asmeninius kontaktus, ir – ypač – spaudoje.

Šaltiniai

- „Aukos ant kankintinių“, *Lietuva* 42 (1900), 3.
- Aukų rinkėjai. S. V. J. D., „Skotijos lietuviai. Iš Blantyrės“, *Ūkininkas* 12 (1900), 191.
- E., „Škotijos lietuviai“, *Darbininkas* 101 (1926), 5.
- Er-tis, „Skotija (Anglija)“, *Ūkininkas* 7 (1900), 111.
- Erškėtis, „Iš Anglijos“, *Ūkininkas* 4 (1900), 61–62.
- „Iš lietuvių laikraščių“, *Lietuva* 46 (1910), 3.
- „Isz Londono, Anglijoje“, *Lietuva* 4 (1901), 1.
- K. S. L., „Isz Anglijos“, *Vienybė lietuvininkų* 22 (1899), 260–261.
- Kapsukas, Vincas, *Raštai*, t. 7. Vilnius: Vaga, 1964.
- Katinas, „Didesės Britanijos Lietuviai“, *Vaidelytė* 6 (1899), 46.
- Kaupas, Antanas, kun., „Nuo „Motinėls“, *Lietuva* 20 (1902), 3.
- Kentiškis, „Škotijos lietuvių gyvenimas“, *Darbininkas* 78 (1932), 4–5.
- Kundrotas, K., „Apie reikalus LSDP. Organizacijos Didž. Britanijoje“, *Kova* 23 (1907), 350–351.
- „Lietuviai Socijalistai Didžiojoje Britanijoje“, *Keleivis* 1 (1913), 2.
- Matulaitis, K. A., *Londono lietuviai: jų kovos už savo bažnyčią ir jų visuomeniniai darbai*. Marijampolė: Marijonų spaustuvė, 1935.
- Mavragas-Dagilis, T., „Laiškas Škotiečiams“, *Rankpelnis* 29 (1920), 3.
- Mažutis, F., „Gelbėjime Londono lietuvių – Iszeivius!“, *Tėvynės sargas* 4–5 (1900), 88–90.
- „Metai darbo“, *Išėivių draugas* 42 (1915), 2.
- Milukas, A. *Amerikos lietuviai XIX šimtmetyje (1868–1900)*, t. 1. Philadelphia: „Žvaigždės“ spauda, 1938.
- M. X. T., „Isz Szkotijos“, *Lietuva* 21 (1900), 1.
- „Naujas lietuviszkas laikrasztis Szkotijoje“, *Lietuva* 36 (1899), 2.
- Norbutas, Juozas, kun., *Trumpas memorandum, apie Lietuvius Škotijoje*. Mossend, Lanarkshire: n. l., 1920.
- „Pamatai Konstitucijos Motinėls Dr-tės“, *Lietuva* 18 (1900), 2–3.
- „Pasikalbejimai su broliais lietuviais ypacz-gi Skotijoje gyvenančiais“, *Vaidelytė* 6 (1899), 47.

- Plunksna, „Iš Skotijos“, *Ūkininkas* 11 (1900), 172–173.
- Račkauskas, V. K., *Amerika arba Rinkiny's įvairių faktų, žinotinų Amerikoje gyvenantiems ir čion atkeliaujantiems lietuviams*. New York, N. Y.: „Tėvynės“ spaustuvė, 1915.
- Radasta, „Skotija“, *Ūkininkas* 9 (1900), 141–142.
- Redakcija, „Užkvietimas. Reikaluose lietuviškos parodos Paryžiuje“, *Ūkininkas* 5 (1899), 80.
- Strelankis, K., „Lietuvei Anglijoje“, *Tėvynės sargas* 11 (1896), 26–28.
- Šviesos Draugystė, „Skotijos lietuviai“, *Ūkininkas* 3 (1901), 23.
- Szedvydis, M., „II. Laiszkelis isz keliones“, *Žvaigždė* 23 (1902), 358–359.
- Szliupas, J., „Gromatos isz Amerikos“, *Aušra* 10–11 (1885), 333–340.
- Viltis, „Lietuviai Anglijoje ir Škotijoje 1912 metais“, *Lietuva* 1 (1913), 4.
- „Visokios žinios“, *Varpas* 2 (1895), 39–40.
- X., „Iš Škotijos“, *Draugas* 50 (1911), 3.
- Žitkus, Pranciškus, *Atsiliepiamas Lietuviškos Draugystės „Želmuo“ Parižiuje*. Tilžė: Išlaista kaštu Draug. „Želmuo“ spaustuvėje Schenke, Goldschmiedestr. 8, 1902.

Literatūra

- Aleksandravičius, Egidijus, *Karklo diegas. Lietuvių pasaulio istorija*. Kaunas: Versus aureus, 2013.
- Česnulevičiūtė, Ona, „Kankinių kasa“, *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, žiūrėta 2020 rugsėjo 25, <https://www.vle.lt/Straipsnis/Kankiniu-kasa-37235>.
- Didžiosios Britanijos lietuvių bendruomenė: praeitis, dabartis, ateitis*, sud. D. Dapkutė. Vilnius: Lietuvių išeivijos institutas, 2008.
- Eidintas, Alfonsas, *Lietuvių kolumbai*. Vilnius: Mintis, 1993.
- Freidheimas, Peisachas, „Lietuvos valstybingumo klausimas lenkų ir lietuvių politinėje emigracijoje po 1863 m. sukilimo“, *Lietuvos istorijos metraštis* 2002/2 (2004), 89–120.
- Harper, Marjory, „Lithuanian Miners in Scotland: Migration and Misconceptions“, *Our Migration Story*, žiūrėta 2020 rugsėjo 17, <https://www.ourmigrationstory.org.uk/oms/lithuanian-miners-in-scotland-migration-and-misconceptions>.
- Cantius, Jos., „Škotijos lietuviai“, *Židinys* 4 (1932), 357–363.
- Laukaitytė, Regina, *Londono lietuvių šv. Kazimiero bažnyčios šimtmetis*. Vilnius: Lietuvių katalikų mokslo akademija, 2018.
- Lietuva Pasaulinėje Paryžiaus parodoje 1900 m.*, sud. R. Misiūnas. Vilnius: Versus aureus, 2006.
- Misiūnas, Remigijus, *Jo Didenybės prieglobstyje: Didžiosios Britanijos lietuviai Pirmojo pasaulinio karo metais*. Vilnius: Bonus animus, 2019.
- Pasaulio lietuviai*, red. P. Ruseckas. Kaunas: Draugija užsienio lietuviams remti, 1935.
- Raškauskas, Kęstutis, „Londono lietuvių katalikų bendruomenės savivaldos raida 1896–1930 m.“, *Oikos: lietuvių migracijos ir diasporos studijos* 15 (2013), 39–55.
- Survilaitė, Janina, *Alpių lietuviai*. Vilnius: Solidarity, 2005.
- Tamošiūnas, Julius, *Lietuviškų periodinių leidinių bibliografija 1832–1982*. Kaunas: J. Tamošiūnas, 1991.

ORGANIZATION AND INFORMATION NETWORKS OF LITHUANIANS IN GREAT BRITAIN AT THE TURN OF THE 20TH CENTURY

Summary. At the end of the 19th century emigration of Lithuanians to Western Europe and the United States increased, giving rise to the formation of émigré centers with their own newspapers, organizations, and communication networks. One such center was Great Britain, although the small number of active and educated emigrants there who could consolidate the community as well as that country's status as a temporary station on the way to the United States made the creation of organizational structures and information networks difficult. Even so prior to World War One there could have been about 30 Lithuanian societies, clubs, and a variety of associations active in Great Britain.

There were also common Lithuanian actions collecting financial donations and establishing ties with Lithuanians in other countries, especially when raising money for Martyr Funds. Periodicals were published. During the period investigated here six periodicals appeared in Scotland and there were several publishing attempts in London. The purpose of this essay is to look at the core of the Lithuanian diaspora and its information network in Great Britain at the end of the 19th century and up to the beginning of World War One.

Keywords: Lithuanians of Great Britain, Lithuanians of Scotland, Lithuanians of London, diaspora, emigration, history of emigration.

Regina LAUKAITYTĖ
Lietuvos istorijos institutas

Pamiršta Amerikos lietuvių pagalbos Lietuvos SSR istorija: 1941–1947 metai

Santrauka. JAV įsijungus į karą prieš nacistinę Vokietiją ir plačiu mastu teikiant pagalbą sąjungininkei Sovietų Sąjungai, komunistuojančios lietuvių išeivių organizacijos Amerikoje išgyveno trumpą triumfo laikotarpį: „paramos sovietams“ šūkiu jos sėkmingai mobilizavo kairiųjų pažiūrų tautiečius į šalpos organizacijas ir surinko daug aukų, paliko pėdsaką Pagalbos kovojančiai Rusijai fondo veikloje. Straipsnyje analizuojama kelių 1941–1947 m. JAV veikusių prosovietinių lietuvių komitetų (Medikalės pagalbos, Pundelių vajeaus, Lietuvai pagalbos teikimo) veikla, jų organizuotos humanitarinės pagalbos apimtis ir gautų vadinamųjų „amerikoniškų dovanų“ svarba sovietų režimui Lietuvos SSR, taip pat tiriama amerikiečių pilietinė iniciatyva užmegzti kontaktus (laiškais ir vizitais) su stalininės valstybės gyventojais.

Raktažodžiai: išeivijos pagalba Lietuvai, Lietuvai pagalbos teikimo komitetas, humanitarinė pagalba, pilietinė iniciatyva, lietuvių išeivija.

Pirmųjų pokario metų istorijos šaltiniuose esama gausybės užuominų apie „amerikoniškų dovanų“ paskirstymą. Dovanos minimos Lietuvos SSR valdžios institucijų dokumentuose (daiktams dalyti steigtos komisijos), atsiminimuose, apie jas dar gali papasakoti parama pasinaudoję žmonės: pakalbinta apie pokarį, vyresnio amžiaus kaimynė prisiminė vaikystėje dėvėjusi amerikietiškas sukutes iš šių dovanų, iki šiol neužmiršo puikių jų fasonų ir išsaugojo keletą sagų, persiūtų iš vieno drabužių į kitus.

Kokios tai buvo donanos? Iš karto reikia pažymėti, kad solidžiausia JAV lietuvių humanitarinė organizacija BALF'as, įkurtas 1944 m., negalėjo iš karto atverti amerikietišku daiktų siuntimo Lietuvon kanalo. Tiesioginius ryšius su okupuotos šalies gyventojais jai pavyko užmegzti gerokai vėliau, nes, neturėdama galimybių stebėti, kaip skirstoma šalpa, ar ji pasiekia Lietuvą, ši organizacija iki 1956 m. nesutiko bendradarbiauti su sovietų

režimo pareigūnais, apsiribojo pabėgėlių ir nacių išvežtų darbams lietuvių šalpa Europos šalyse.¹ Pirmoji istoriografijoje „amerikoniškų daiktų“ skirstymą pastebėjusi istorikė Nastazija Kairiūkštytė (tyrinėdama lietuvių grąžinimą iš Vokietijos) nurodė, kad 1945 m. SSRS skyrė Lietuvai daugiau kaip 150 tūkst. tokių daiktų, iš jų beveik 11 tūkst. buvo perduota Reevakuacijos reikalų skyriui prie Lietuvos SSR LKT.² Tad galima būtų manyti, kad turima omenyje JAV humanitarinė pagalba sąjungininkei Sovietų Sąjungai, kurios dalis po karo pasiekė ir okupuotą Lietuvą.

Vis dėlto pokariu Lietuvos SSR dalytas „amerikoniškas dovanas“ čia siuntė ne SSRS žinybos, o JAV susikūrusi išeivių organizacija – Lietuvai pagalbos teikimo komitetas (toliau – LPTK). Paramos mastas buvo didžiulis (vagonai drabužių, gauta ir maisto produktų, vaistų, medicinos įrangos), ir ji pasiekė okupacijų nuniokotą šalį visuotinio deficito metu. Tai buvo tikra dovana besiorganizuojančioms sovietų valdžios institucijoms, įgijusioms galimybę ne vien teikti pagalbą gyventojams, bet ir pademonstruoti dosnumą rėmėjams. Todėl verta atskirai ištirti šį pokario istorijos epizodą, juo labiau kad išeivijos pagalba Lietuvai – ypač daug istorikų dėmesio pastaraisiais metais sulaukusi sritis – iš esmės reflektuojama kaip dešiniojo ir liberaliojo politinio sparno organizacijų indėlis.³ Būtent jos dešimtmečius kovojo dėl Lietuvos valstybės politinės ateities. Kairiųjų ir komunistuojančių išeivijos veikėjų ryšiai su Lietuvos SSR bemaž eliminuoti iš istorinio konteksto. Tyrimai šia tematika – sovietmečio prerogatyva, kai istoriografijos turinį diktavo oficialioji ideologija. Klausimai apie humanitarinės pagalbos organizavimą karo bei pokario metais tuomet nebuvo analizuoti, nors apie ją užsiminta Lietuvos komunistams atiduodant duoklę žymiausiajam savo rėmėjui Amerikoje Antanui Bimbai⁴, aptariant svarbiausių organizacijų spaudos turinį⁵. Nunykančios prosovietinės išeivių organizacijos dar iki 1990-ųjų perkėlė į Lietuvą savo archyvus, kurių čia niekas netiria⁶, nes jų turinys – lietuvių išeivijos pagalba režimui – vėl patenka į naujų neparankių temų, nutylėjimų kontroversijas.

Šio straipsnio tikslas – pasitelkiant archyvų šaltinius ir periodinę spaudą išanalizuoti „amerikiečių dovanų Lietuvai“ atsiradimo ir dalybų aplinkybes, šalpos mastą, išryškinti Antrojo pasaulinio karo metais puoselėtų naivokų pilietinių iniciatyvų suartinti JAV ir SSRS tautas kaktomušą su sovietų režimo ir Šaltojo karo tikrove. Tiriama gausių Amerikos

¹ Skirius, Juozas, „BALF'o parama lietuviams už geležinės uždangos ir komunistinėje Lenkijoje 1956–1989 m.“, *Oikos: lietuvių migracijos ir diasporos studijos* 22 (2016), 39.

² Kairiūkštytė, Nastazija, „Lietuvos gyventojų repatriacija iš Vokietijos 1945 metais“, *Lituanistica* 2 (1990), 55. Straipsnio autorė paminėjo batų, paltų, kostiumų, suknelių, trikotažo gaminių, antklodžių gavimą.

³ Net nebūtų įmanoma trumpai apžvelgti visų šiai problematikai skirtų darbų. VDU Išeivijos studijų centro išleistų monografių ir dokumentų rinkinių. Naujausioje istoriografijoje antikomunistinių išeivių organizacijų šalpa tyrinėja Juozas Skirius – darbų serijoje apie Bendrojo Amerikos lietuvių šalpos fondo (BALF'o) veiklą 1956–2008 m. Tačiau komunistuojančiųjų indėlio jis neanalizavo, apie juos tik prabėgomis užsiminė ir naujausioje knygoje: Skirius, Juozas, *JAV lietuvių darbai Lietuvai 1918–2018 metais*. Vilnius: Draugo fondas Chicagoje, 2018, 270–273.

⁴ Jo 80-mečio proga pasirodė knyga: Raguotis, Bronius, *Antanas Bimba. Gyvenimo, veiklos, kūrybos bruožai*. Vilnius: Mintis, 1974.

⁵ *Ideologinės srovės lietuvių išeivijoje: socialinės, politinės ir filosofinės koncepcijos po Antrojo pasaulinio karo*, red. V. Kazakevičius. Vilnius: Mintis, 1978, 66–67.

⁶ Atrodo, niekas iki šiol netyrinėjo Lietuvai pagalbos teikimo ir Pundelių vjaus komitetų archyvo, kuris dar 1964 m. buvo pargabentas į Lietuvą ir saugomas anuomet LKP istorijos instituto archyve, o dabar – Lietuvos ypatingojo archyvo LKP dokumentų skyriuje (toliau – LYA LKP DS).

lietuvių prosovietinių visuomeninių organizacijų pagalba Sovietų Sąjungai 1941–1947 m. Dalis jų džiaugsmingai sutiko Lietuvos aneksiją 1940-aisiais ir tikėjo šviesia komunistine jos ateitimi SSRS „tautų šeimoje“, jų spaudos retorika niekuo nesiskiria nuo sovietinės cenzūros aprobuotų ideologinių šampų apie liaudies išsivadavimą iš „fašistų–smetonininkų, buožių jungo“. Su tam tikromis išlygomis tas organizacijas traktuojame kaip komunistuojančias, prosovietines, nes buvo įsijungta į veiklą šalpos komitetų, kuriems ėmėsi vadovauti seni komunistai A. Bimba, Rojus Mizara (JAV KP nariai nuo 1919 m.).

Diskusiją dėl išlygų galėtų paskatinti karo metais JAV susidariusi (sąmoningai formuota) palankumo kovojančiai Sovietų Sąjungai atmosfera. JAV vyriausybė savo sąjungininkei teikė didžiulę paramą karo technika, medikamentais, maisto produktais (pagal Lendlizo programą (angl. *The Lend-Lease Program*)). Tuo pačiu metu daug išteklių buvo skirta sovietams palankiai viešajai opinijai šalyje konstruoti: buvo leidžiamos knygos ir rodomi kino filmai apie jų ryžtingą, didvyrišką kovą su naciais, Baltieji rūmai telkė klausytojų auditoriją atvykstantiems Stalino pasiuntiniams, o jis pats santūriai šypsojosi iš propagandinių plakatų kaip simpatiškas „Uncle Joe“ – „dėdulė Džo“. Atsirado daug labdara Sovietų Sąjungai užsiimančių organizacijų, kurių veiklą nacionaliniu mastu koordinavo Amerikos Raudonasis Kryžius ir šalpos apimtimi jį pralenkęs Pagalbos kovojančiai Rusijai fondas (*Russian War Relief*).⁷ Prie pastarojo šliejosi prosovietinės lietuvių organizacijos, palaikiusios visas jo iniciatyvas. Šio fondo vadovas Edvardas C. Carteris lietuvių sekciją priskyrė prie veikliausių (kaip tokias jis įvardijo – eilės tvarka – vokiečių, lietuvių, prancūzų, vengrų ir rusų sekcijas). Iš viso Pagalbos kovojančiai Rusijai fondą sudarė net 24 tautinių grupių sekcijos, dirbo 17 religinių denominacijų atstovai.⁸ Tad paramos Sovietų Sąjungai organizavimo iniciatyvos JAV toli gražu neapsiribojo siaurais ideologiniais argumentais ir angažuotomis gyventojų grupėmis, kol viso plataus judėjimo nesustabdė Šaltasis karas.

Vis dėlto lietuvių sekcijos veikla Pagalbos kovojančiai Rusijai fonde greičiausiai buvo išimtis: jų atstovai iš esmės vadovavosi komunistine idėja, šalpa, kaip minėta, atsidūrė vietos komunistų rankose ir buvo persipynusi su ideologine parama sovietų režimui Lietuvos SSR.

Paramos organizavimas ir grumtynės su BALF'u

Lietuvą 1940 m. okupavus Sovietų Sąjungai, o po metų – naciams, Amerikos lietuvių susipriešinimas pasiekė apogėjų. Dviejų vasarų – 1940-ųjų ir 1941-ųjų – įvykiai mobilizavo ir sovietų priešininkus, ir rėmėjus. Kol pirmieji rūpinosi Lietuvos valstybės tęstinumu,

⁷ 1941 m. liepą Niujorke įsteigtas Pagalbos kovojančiai Rusijai fondas veikė savanorystės pagrindais, organizavo lėšų ir daiktų rinkimą, agitavo už antrojo fronto atidarymą. Iš pradžių jis supirkdavo ir siųsdavo Sovietų Sąjungai medicinos įrangą, vaistus, nuo 1943 m. (Raudonajai armijai vaduojant vokiečių smarkiai apgriautus ir nuskurdintus regionus) – daug drabužių, tekstilės siuntų. Iki 1944 m. balandžio 1 d. šis fondas iš JAV uostų išplukdė vertybių už daugiau kaip už 25 mln. JAV dolerių. 1946 m. jis savo veiklą baigė; Šaltojo karo metais fondas buvo traktuojamas kaip prokomunistinė organizacija (Carter, Edvard C., „Russian War Relief“, *The Slavonic and East European Review. American Series*, 1944, vol. 3, no. 2, 61–74 ir kt.

⁸ *Ibid.*, 68, 71.

antrieji savarankiško vaidmens ėmėsi 1941 m. vasarą organizuodami plataus masto humanitarinės pagalbos sovietams kampaniją.

Iniciatyvai rinkti aukas sovietams 1941 m. rugpjūtį susivienijo trys išeivių organizacijos, kurių vadovai paskelbė bendrą atsišaukimą „Lietuviai, gelbėkime sovietams medikamentais!“ Tai buvo gana gausios ir įtakingos socialistinės ir prokomunistinės organizacijos, išeivių kolonijose įkūrusios daug kuopų, vienijusios nuo 2 500 iki 7 000 narių: Amerikos lietuvių darbininkų literatūros draugija, Lietuvių darbininkų susivienijimas ir Lietuvių meno sąjunga.⁹

Atsiliepiant į JAV įsteigto Medicininės pagalbos Sovietų Sąjungai komiteto (*National Committee for Medical Aid to the Soviet Union*) iniciatyvą, minėtų draugijų vadovų pastangomis atsirado lietuviškas Medikalės pagalbos komitetas, kuris ėmėsi mobilizuoti tautiečius aukoti kovotojams prieš hitlerizmą. Jis veikė iki 1943 m. pabaigos, minėtam nacionaliniam komitetui surinko ir perdavė beveik 34 170 dol.¹⁰ Be šių aukų, prosovietišškai nusiteikę išeiviai aktyviai pirkto *karo bonus* – paskolos obligacijas, už kurias JAV kariuomenei bendruomenės pirkto greitosios pagalbos automobilius, net bombonešius¹¹; atsiliepdamos į visą Ameriką apėmusią pilietinę iniciatyvą, lietuvės, kaip ir amerikietės, urmu pirkto rekomenduojamų spalvų siūlus ir numezgė tūkstančius šiltų mezginių (kojinių, pirštinių, megztinių, liemenių, šalikų) raudonarmiečiams.¹²

Dar teberenkant aukas medicininei pagalbai, 1942 m. prosovietinių išeivių organizacijų vadovai užmezgė ryšius su Sovietų Sąjungon evakuotomis Lietuvos SSR valdžios institucijomis. Tai leido iš esmės peržiūrėti šalpos organizavimą: vietoje aiškiau neįpareigojančių aukų „sovietams gelbėti“ imtos rinkti aukos SSRS gilumoje esantiems lietuviams. Prie Medikalės pagalbos komiteto susiorganizavo vadinamasis Pundelių vajaus komitetas, kuriam vadovavo vienas žymiausių išeivijos komunistų žurnalistas A. Bimba. Pirmuoju savo atsišaukimu (1943 m. balandį) šis komitetas paskelbė siuntinių, skirtų Raudonosios armijos daliniuose tarnaujantiems lietuviams ir į SSRS gilumą evakuotiems lietuvių vaikams, kampanijos pradžią.¹³ Vėliau buvo prisiminti ir sovietų partizanai.

Lėšos rinktos organizuotai (išsiunčiant blankus net į Kanadą) ir priimant bendruomenių bei individualias (nuo vieno dolerio) aukas.¹⁴ Kampanija buvo vykdoma draugijų

⁹ *Mūsų parama lietuvių tautai Antrojo pasaulinio karo metu. Kiek ir kokios paramos pasiūsta iki 1945 metų vasario mėnesio*. Brooklyn, NY: Lietuvai pagalbos teikimo komitetas, R.W.R., 1945, 5 (toliau – *Mūsų parama lietuvių tautai...*); *Lietuvių enciklopedija*, t. 12, Boston, 1957, 302 ir kt. Informaciją apie visas šias organizacijas „Lietuvių enciklopedijos“ redaktoriai nukėlė į jos skyrių „Komunizmas“.

¹⁰ *Mūsų parama lietuvių tautai...*, 6. Šio komiteto pirmininkas buvo gydytojas Jonas Kaškiaučius-Kaškaitis, sekretorius – Antanas Bimba, vėliau Aldona Ormanienė, išdininkė – Liliana Kavaliauskaitė.

¹¹ Petrika, Antanas, *Lietuvių literatūros draugija ir pažangieji Amerikos lietuviai*. [S. l.]: Amerikos lietuvių darbininkų literatūros draugijos leidinys, 1965, 146; Lietuvių darbininkų susivienijimo Centro valdybos „Atsišaukimas bomberio reikalui“, LYA LKP DS, f. 15808, ap. 1, b. 59, l. 110.

¹² *Mūsų parama lietuvių tautai...*, 13–14; „Mezgėjų susirinkimas [Brukline]“, *Vilnis*, 1941 spalio 7, 3; „K. Petrikienės kalba Demokratinė lietuvių suvažiavime gruodžio 19, 1943“, *Vilnis*, 1944 sausio 4, 3.

¹³ „Atsišaukimas į visus geros valios lietuvius“, *Mūsų parama lietuvių tautai...*, 6–7. Pundelių vajaus komitetui vadovavo 6 asmenų taryba, kurios sekretoriaus pareigas ėjo A. Bimba, išdininkės – Frances Pakalniškieinė.

¹⁴ Žr.: Lietuvai pagalbos teikimo komiteto pajamų ir išlaidų knyga, 1944–1947 m., LYA LKP DS, f. 15808, ap. 1, b. 51.

susirinkimuose, per koncertus, piknikus ir pan. Maskvą pasiekė trys dideli siuntiniai, kuriuos turėjo išdalyti Lietuvos SSR valdžia su Justu Paleckiu priešakyje.¹⁵

#969

15875 Clairmont St
Detroit Mich
Gegužės 12, 1943

Pundelių Vajaus
Komitetui
Brooklyn N.Y.
Gerb. Draugai;

Prisiunčiam money order' vertės
\$61.00 Tai Detroito Moterų Pagėngos Klubo
Motinų Dienos atžymėjimo parengime
surinkta aukos del pundelių lietuvių
raudonarmiečių ir vaikučių.

Pundelius pavedam jims sudaryti
su lig jūsų supratimo
Draugiskai Klubo Sekr.
M. Ginaitienė

30.50 each

1 pav. 1943 05 12 M. Ginaitienės laiškas Pundelių vajaus komitetui, LYA LKP DS

Kelis metus nejutę konkurencijos dėl šalpos išteklių, 1943 m. rudenį išeivijos prosovietinių organizacijų veikėjai susidūrė su stipriu priešininku. Ėmė organizuoti BALF'as – Bendrasis Amerikos lietuvių šalpos fondas¹⁶. Tai, matyt, paskatino komunistuojančiuosius labiau konsoliduoti jėgas: 1943 m. gruodžio 18–19 d. Niujorke buvo sušauktas vadinamasis

¹⁵ Mūsų parama lietuvių tautai..., 7.

¹⁶ BALF'o steigiamasis susirinkimas įvyko 1944 m. kovo 24–25 d., praėjus pusei metų nuo pirmųjų organizacinių JAV reziduojančių Lietuvos diplomatų ir visuomenininkų pasitarimų. Jiems pavyko bendram darbui sutelkti katalikų, tautininkų, liberalų ir socialdemokratų organizacijas. BALF'as siuntė maisto ir drabužių siuntas lietuviams į Vokietijos perkeltųjų asmenų stovyklas, rūpinosi našlaičių apgyvendinimu JAV, o nuo 1947 m. – masine imigracija į Ameriką ir atvykusiųjų įkurdinimu. Prasidėjus Chruščiovo „atšilimui“, jis pradėjo šelpti SSRS gyvenančius lietuvius, rėmė juos Lenkijoje ir Pietų Amerikoje. 20 pirmųjų veiklos metų fondui vadovavo prelatas Juozas Končius.

„demokratinų lietuvių“ suvažiavimas¹⁷, priimtomis politinėmis rezoliucijomis radikaliai juos atribojęs nuo Lietuvos nepriklausomybės siekių. Nežinia, kiek suvažiavimo dalyvių nuomonės sutapo (teko nutildyti delegatą iš Bruklino, reikalavusį rezoliucijos dėl Sibiro tremtinių išlaisvinimo, kitas iš Filadelfijos nelauktai nepritarė entuziazmui Gedimino bokšte iškelti raudoną „laisvės vėliavą“ ir pareiškė daugiau nenorintis matyti Lietuvoje „ruskių“¹⁸), tačiau balsų dauguma priimtos rezoliucijos nebuvo dviprasmiškos. Vienoje jų, adresuotoje valstybės sekretoriui Cordellui Hullui, reikalauta, kad vyriausybė uždarytų šalyje veikiančias ir antisovietinę propagandą platinančias Lietuvos, Latvijos ir Estijos Respublikų atstovybes bei konsulatus.¹⁹ Tokios rezoliucijos, greičiausiai iš anksto suderintos su LKP(b) CK, irgi buvo dovana sovietų režimui, komunistų spaudoje jos viešintos kaip Amerikos lietuvių balsas²⁰.

Po šio suvažiavimo visus šalpos organizavimo reikalus perėmė įsteigtas naujasis, bet tų pačių asmenų vadovaujamas Lietuvai pagalbos teikimo komitetas (veikė Bruklina, jam vadovavo net 14 asmenų, pirmininkaujant A. Bimbai). Netrukus komitetas pavišino keletą dokumentų ir kaip šalpos tikslą deklaravo:

Dabar mūsų pareiga padėti lietuviams Sovietų Sąjungos gilumoje – pasiūsti reikmenų lietuviškiems Raudonosios Armijos pulkams, lietuviams vaikučiams ir lietuviškoms mokykloms. O kaip greitai Lietuva bus išlaisvinta, mes turime būti pasiruošę ištiesti savo pagalbos ranką žmonėms pačioje Lietuvoje.²¹

Komitetas prisistatė kaip nepolitinė ir nepartinė įstaiga, neužiimanti jokia propaganda, siekė visos išeivijos dėmesio (kreipėsi į Šiaurės ir Pietų Amerikų lietuvius), į labdarą ragino jungtis „visų vietų lietuvius be skirtumo politinių ir religinių įsitikinimų arba organizacinių afiliacijų“.²²

Telkiantis BALF'ui, toks kamufliažas greičiausiai jau nebegalėjo būti veiksmingas. Puoselėdami skirtingas vertybes ir diametraliai priešingai vertindami okupuotos Lietuvos padėtį, jau 1944 m. LPTK ir BALF'as įsivėlė į užgaulius ginčus, ėmė kenkti vienas

¹⁷ Suvažiavimas pademonstravo gana didelį išeivijos prosovietinių jėgų potencialą: 322 delegatai atstovavo 186 organizacijoms. Be stambesnių organizacijų, tai buvo savišalpos draugijos, profesiniai susivienijimai, chorai, klubai. R. Mizaros teigimu, suvažiavime atstovauta 100 tūkst. organizuotų Amerikos lietuvių. Nors skiriami tūkstančių kilometrų ir fronto linijų, „demokratiniai lietuviai“ veikė ranka rankon su Lietuvos sovietų veikėjais, LKP(b) CK; įdomu, kad suvažiavimą sveikino ne tik į SSRS evakavęsi rašytojai, kiti veikėjai, raudonarmiečiai, bet ir sovietų partizanai iš Lietuvos. Ryšius, informuotumą liudija ir suvažiavime priimtos rezoliucijos, tarp kurių – reikalavimas „tarybinėn Lietuvon įjungti“ lietuviškas Rytprūsių žemes (Mizara, Rojus, „Po suvažiavimo – darban“, *Artinkime pergalės dieną. Darbai demokratinų lietuvių suvažiavimo, įvykusio 1943 m. gruodžio mėn. 18–19 dd. New Yorke. Brooklyn, 1944*, 4 (toliau – *Artinkime pergalės dieną...*); „Demokratinio lietuvių suvažiavimo rezoliucijos“, *Vilnis*, 1944 sausio 7, 2; *Tiesa*, 1944 balandis, nr. 15/16, 1–4).

¹⁸ Gilmanas, A., „Laisvės–Demokratijos mylėtojai“, *Vilnis*, 1944 sausio 6, 4; *Artinkime pergalės dieną...*, 20.

¹⁹ „Rezoliucija dėl Pabaltijo kraštų „atstovybių“ uždarymo“, *Artinkime pergalės dieną...*, 26–27.

²⁰ „Amerikos lietuvių pastangos“, *Tiesa*, 1944 balandis, nr. 15/16, 1. LKP(b) CK suinteresuotumą prosovietinių Amerikos lietuvių veikla ir propagandiniu indėliu rodo tai, kad visas šio „Tiesos“ numerio turinys buvo skirtas „demokratinų lietuvių“ suvažiavimui, iliustruotas tomis pačiomis nuotraukomis kaip ir brošiūra „Artinkime pergalės dieną...“, kuri dar tik turėjo išeiti Bruklina.

²¹ LPTK atsisaukimas „Visoms lietuvių organizacijoms“, LYA LKP DS, f. 15808, ap. 1, b. 24, l. 18.

²² *Mūsų parama lietuvių tautai...*, 11, 12 (cituojami LPTK „Patvarkymai ir nurodymai“, 1944 m. gegužė).

kitam, ideologiškai izoliuodami savo rėmėjus. Katalikų ir dešiniųjų spauda LPTK traktavo kaip grupę labai veiklių ir fanatiškų komunistų, vadino juos „tautos pardavikais“, „Rusijos patriotais“, „lietuviškos kilmės rusais“, „Stalino bimbais Amerike“; A. Bimbos pavardė retai rašyta be pravarđių „tavoriščius“, „Stalino padlaižys“ ir pan. Komunistai ir komunistuojantieji neliko skolingi: kėlė ieškinius dėl šmeižto, ėmėsi diskredituoti BALF'ą, siuntinėdami skundus JAV valdžios ir šalpos institucijoms, kuriuose teigė, kad tai esanti nuo teisingumo pabėgusių nusikaltėlių, fašistų šelpimo organizacija, „lietuviškas fondas kvisingams remti“.²³

Palaikoma Sovietų Sąjungos propagandos, destruktivi komunistuojančiųjų veikla gerokai apsunkino pirmuosius BALF'o žingsnius Europoje.²⁴ Tačiau neilgam, nes nuo Šaltojo karo pradžios prosovietinių organizacijų įtaka visuomenei smarkiai sumenko, nesiliovė chuliganiški išpuoliai prieš asmenis, daužyti jų redakcijų ir būstinių langai. Dar didesni išbandymai ištiko makartizmo metais, kai komunistai ir komunistuojantys veikėjai grūmėsi dėl išgyvenimo – turėjo gintis nuo JAV valstybės institucijų juridinio persekiojimo.

Paramos mastas, gavėjai ir paskirstymas

Pirmosios Pundėlių vajeaus ir LPTK pasiųstos daiktų siuntos su vaikiškais drabužiais, avalyne, megztiniais, tabaku, cigaretėmis, skutimosi reikmenimis, muilu, maisto produktais pasiekė Lietuvos sovietų valdžios emisarus Maskvoje, ten ir imtos dalyti studentams, nusiųstos į vaikų namus ir mokyklas, raudonarmiečiams.²⁵ Įdomu tai, kad pirmieji siuntiniai buvo siunčiami į Maskvą tiesiog J. Paleckio adresu (Vorovskio g. 24).²⁶

Sovietų kariuomenei okupavus Lietuvą, nuo 1944 m. rudens išeivių labdara per Paramos kovojančiai Rusijai fondą imta siųsti į Vilnių. Komiteto duomenimis, tų metų spalį buvo gauta 12 vagonų daiktų, daugiausiai drabužių ir avalynės, lapkritį – du vagonai vaikams skirtų drabužių.²⁷ Dalį daiktų, maisto produktų, medikamentų LPTK supirkdavo už gautas pinigines aukas (tarpininkaujant nacionalinėms JAV labdaros organizacijoms, komitetas naudojosi urmo kainų pasiūlymais), bet didžiąją dalį siuntų turinio sudarė žmonių dovanoti nauji arba dėvėti drabužiai, avalynė. Eilinei siuntai organizuoti būdavo skelbiami vadinamieji *vajai*. Savanorių sutvarkyti ir į siuntas paskirstyti daiktai buvo plukdomi į Sovietų Sąjungos uostus (Odesą, Murmanską) su Pagalbos kovojančiai Rusijai fondo kroviniais.

²³ Rimgaudas, „Rusijos patrijų balsai apie Lietuvos žmonių šelpimą“, *Draugas*, 1944 lapkričio 29, 2; Petrika, *Lietuvių literatūros draugija ir pažangieji Amerikos lietuviai*, 172.

²⁴ BALFAS. *Bendrojo Amerikos lietuvių šalpos fondo 25 metų darbo apžvalga*, red. D. Jasaitis. Brooklyn: BALFas, 1970, 60–62.

²⁵ *Mūsų parama lietuvių tautai...*, 29–30. Pirmoji siunta Maskvoje buvo gauta 1943 m. spalį, antroji – 1944 m. vasarį (ją sudarė 84 dėžės), trečioji – gegužę (9 dėžės, daugiausiai vaikiškų drabužių, avalynės, maisto produktų). Socialinio aprūpinimo liaudies komisarų Stasys Brašiškis išsiuntė LPT komitetui aktus apie jų paskirstymą.

²⁶ 1944 02 25, 03 29, 04 11 *The Procter & Gamble, R. J. Reynolds Tabaco* kompanijų raštai LPKT, LYA LKP DS, f. 15808, ap. 1, b. 54, l. 17, 19, 24.

²⁷ *Mūsų parama lietuvių tautai...*, 32.

2 pav. Lietuvai pagalbos teikimo komiteto veikėjai ir savanoriai
(prie durų dešinėje – A. Bimba), LYA LKP DS

1943 m. balandį – 1947 m. gruodį buvo surinkta iš viso 187 729 dol. (Pundelių vajeaus ir LPTK pastangomis, pastarojo – beveik 173 tūkst. dol.). Be JAV lietuvių, aukomis prisidėjo Kanados ir Argentinos bendruomenės. Didžiausios sumos buvo išleistos medicinos įrangai bei vaistams (104 628 dol.), drabužiams (43 563 dol.), tabakui ir cigaretėms (5 037 dol.), muilui (4 764 dol.), maisto produktams (1 844 dol.).²⁸ Stambiausias komiteto pirkinys buvo įranga Eksperimentinės medicinos ir vėžio ligų institutui Vilniuje, dėl kurios poreikio buvo susitarta A. Bimbai 1945–1946 m. sandūroje viešint Lietuvoje. Grįžęs į Ameriką, jis važinėjo po lietuvių kolonijas su paskaitomis, kalbėjo per vietos radijo stotis ir po 3-jų mėnesių pinigų rinkimo vajeaus 1946 m. rudenį užsakė reikiamą įrangą.²⁹ Pagerbiant aukotojus, į Vilnių buvo pasiųsta puošniai ornamentuota, iš bronzos nulieta garbės knyga (kainavusi per 2 000 dol.), kurios lapuose buvo iškaltos institutui aukojusių pavienių asmenų vardai bei pavardės ir organizacijų pavadinimai.³⁰ Tai buvo paskutinis LPTK organizuotas pagalbos Lietuvai vajeaus.

Disponuoti deficitinių vertybių fondu besiorganizuojančiai Lietuvos SSR valdžiai buvo svarbu ir dėl paties ištekliaus, ir dėl galimybių juo manipuliuoti. Šalpai paskirstyti buvo sukurta atskira institucija – Amerikoniškiems daiktams priimti, skirstyti ir atsiskaityti

²⁸ „Lietuvos žmonėms paramos pilna finansinė ataskaita“, *Laisvė*, 1948 sausio 6, 3.

²⁹ Raguotis, *Antanas Bimba. Gyvenimo, veiklos, kūrybos bruožai*, 77; Petrika, *Lietuvių literatūros draugija ir pažangieji Amerikos lietuviai*, 169, 171. 1946 m. rugpjūtį–rugsėį iš „Bedford Surgical Company“, besiverčiančios medicininės įrangos tiekimu ligoninėms, buvo užsakyta 1 068 vienetai įvairių reikmenų, vaistų (1946 09 13 *Bedford Surgical Company* ir LPTK vadovo A. Bimbos sutartis, LYA LKP DS, f. 15808, ap. 1, b. 59, l. 20–78).

³⁰ „Sąrašas Jungtinių Amerikos Valstybių lietuvių, aukojusių institutui įkurti 1945–1946“, *Šviesa*, 1948, nr. 2, 62–63.

vyriausioji komisija, kuriai vadovavo LKT pirmininko pavaduotojas Stasys Brašiškis. Pagal priimtą reglamentą, dovanų skirstymas buvo patikėtas specialioms komisijoms prie miestų ir apskričių vykdomųjų komitetų. Kaip gavėjų „kategorijos“ buvo įvardytos ypač nuo vokiečių okupacijos nukentėjusios šeimos, karo invalidai, karių šeimos, iš Vokietijos ir kitų Europos šalių reevakuoti Lietuvos SSR piliečiai (tik tie, kuriems itin reikėjo paramos), vaikų namų auklėtiniai.³¹

Šio reglamento vargu ar buvo laikomasi, nes amerikietiško daiktų fondas neabejotinai rūpėjo įtakingoms žinyboms, siekiančioms deficitu paskatinti savo „kontingentus“. Tai rodo kad ir generolo majoro Pavelo Vetrovo prašymas LKP(b) CK sekretoriui Antanui Sniečkui tais daiktais apdovanoti 4 139 jo vadovaujamos NKVD šaulių divizijos karininkus bei eilinius, suspėjusius pasižymėti Lietuvos SSR persekiojant įvairius „antisovietinius elementus“³². Dalis fondo vertybių greičiausiai buvo perduota asmeninėn A. Sniečkaus arba LKP(b) CK dispozicijon. Tai liudija NKGB-NKVD viršininko Ivano Tkačenkos prašymas A. Sniečkui (su grifu „tik asmeniškai“) „pagal susitarimą operatyviniams tikslams“ skirti 480 aprangos komplektų³³.

Dalis dovanų pateko į juodąją rinką ir praturtino spekuliantus, nebuvo ir deramos jų apskaitos. Apie tai galima spręsti iš kanauninko Povilo Dogelio įrašo dienoraštyje: pažįstamui atnešus dėžę amerikietiško mėsos konservų, jis piktai replikavo: „Rusai žmonėms nedalina tas dovanas, tik pardavinėja spekuliantams, o tie vėl savo ruožtu pardavinėja, imdami už dėžutę konservų 15–18 *červoncy*“³⁴. Jo pažįstamas gavo dvi dėžes konservų dovanai už „pernakvinimą sunkvežimio su produktais“, t. y. šiuo atveju produktai „nubyrėjo“ dar pakeliui į sandėliavimo vietą. Tačiau ir sandėliuose pokariu nebuvo jokios tvarkos: 1945 m. pavasarį atlikus reviziją Vartotojų draugijų sąjungoje paaiškėjo, kad maisto ir pramoninės prekės iš sandėlių buvo išduodamos pagal neaiškius raštelius ir suklastotus orderius, visuotinio deficito sąlygomis jomis būdavo atsiskaitoma už transportavimą, remonto darbus, inventorių ir t. t.; vien Kauno ir Vilniaus bazėse buvo nustatyta išeikvojimo už daugiau kaip 700 tūkst. rub.³⁵ Matyt, deficitiniai daiktai iš amerikiečių dovanų fondo pokariu panašiai buvo grobstomi ir atliko pinigų funkcijas.

Nors pretendentų į amerikietiškus daiktus politinė įtaka greičiausiai sparčiai tirpdė jų atsargas, buvo metas, kai šis fondas buvo vienintelis išteklis, kuriuo disponavo Lietuvos SSR socialinio aprūpinimo tarnybos. 1945 m. balandį plečiant vaikų namų tinklą (per 9 mėnesius buvo atidaryta 14 naujų vaikų namų, kuriems trūko inventoriaus, vaikai buvo

³¹ Amerikoniškiems daiktams laikyti, dalyti ir atsiskaityti instrukcija, Lietuvos centrinis valstybės archyvas (toliau – LCVA), f. R-754, ap. 4, b. 170, l. 40.

³² „Prašau apdovanoti amerikietiškomis dovanomis“. Pranešimas Antanui Sniečkui [1944 09 27]“, *Draugas*, 1990 birželio 23, 1.

³³ Visiškai slaptas 1944 11 [diena nenurodyta] I. Tkačenkos raštas A. Sniečkui, LYA Vidaus reikalų ministerijos dokumentų skyrius (toliau – LYA VRM DS), f. V-141, ap. 3, b. 1, l. 287. Pareigūnai rūpinosi gauti paltų, kostiumų, batų, kaliošų, kepurų, marškinių, kaklaryšių, greičiausiai irgi iš amerikiečių dovanų fondo. Už dokumentų iš LYA VRM DS kopijas dėkoju kolegai Gintautui Miknevičiui.

³⁴ Dogelis, Povilas, *Kas pergyventa. 1930–1949 metų dienoraštis*, sud. R. Laukaitytė. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2017, 501. 1944 m. lapkričio 18 d. įrašas.

³⁵ 1945 06 05 Lietuvos SSR LKT nutarimas „Dėl Lietuvos respublikinės vartotojų draugijų sąjungos darbo patikrinimo rezultatų“, LYA VRM DS, f. V-141, ap. 4, b. 3, l. 7–9.

alkani ir basi) ir visiškai įstrigus jų aprūpinimui, Švietimo liaudies komisariatas pripažino, kad „vienintelė apčiuopiama parama“ buvo 17 583 „štukos“ amerikietišκών daiktų.³⁶ Panaši padėtis susiklostė aprūpinant repatriantus: nors Lietuvos SSR Valstybinis plano komitetas materialinei pagalbai buvo skyręs pramoninių prekių daugiau kaip už 1 mln. rublių, 1945 m. pavasarį jų visiškai negauta. Grįžusiesiems buvo skirstomos vien amerikiečių dovanos (apraga), daugiau nieko neturėta.³⁷ Minėtos moters, vaikystėje dėvėjusios amerikietiškas sukutes, motina gavo jas dukroms Telšiuose, kuriuose šeima apsistojo repatrijuota iš Čekoslovakijos.

Misijos ir laiškų nežinomiems adresatams pabaiga

1947 m. kovo pradžioje LPT komitetas paskelbė apie savo veiklos pabaigą. Oficialus tokio sprendimo motyvas – tai, kad sovietinės respublikos po karo jau „atsikūrė“, pačios vis geriau apsirūpina³⁸. 1948 m. sausį komiteto vadovai padėkojo aukotojams ir paviešino finansinę atskaitą su pareiškimu, kad „Visas Komiteto darbas pilnai užbaigtas“³⁹. Tokie misijos pabaigos motyvai neįtikino ideologinių priešininkų iš BALF'o stovyklos ir neabejotinai nuvylė bent dalį aukotojų, mobilizuotų ilgalaikę programą dalyvauti Lietuvą ne tik šelpiant, bet ir atkuriant. Juk „demokratiinių lietuvių“ suvažiavime 1943 m. gruodį priimtoje rezoliucijoje buvo iškelta tokia užduotis:

Suvažiavimas mano, jog jau laikas amerikiečiams susirūpinti ir Lietuvos pokariniu atstatymu. Mes amerikiečiai ypatingai galėsime ir turėsime prisidėti prie Lietuvos kultūrinio atstatymo. Atsteigimas sunaikintų mokyklų, bibliotekų, skaityklų, muziejų ir kitų meno ir kultūros centrų ir įstaigų bus tikrai gigantiškas darbas. Reikia tučtuojau susisiekti su Lietuvos vyriausybe Sovietų Sąjungoje ir tartis dėl planų ir priemonių.⁴⁰

1945 m. rudenį keliaudamas į SSRS A. Bimba dar aiškino žurnalistams vykštą „patirti, kaip geriausia ir daugiausia mes galėtume jiems pagelbėti“⁴¹.

Suprantama, LPT komitetas nutraukė veiklą ne savo noru, o buvo priverstas tai padaryti dėl augančios JAV ir SSRS priešpriešos, įsibėgėjančio Šaltojo karo veiksmų. 1946 m.

³⁶ Slaptas 1945 05 05 Lietuvos SSR švietimo liaudies komisaro pavaduotojos Michalinos Meškauskienės raštas MT pirmininkui Mečislovui Gedvilui, LKP(b) CK sekretoriui Antanui Sniečkui, Valstybės kontrolės liaudies komisariui Zigmui Tverkui, LCVA, f. R-754s, ap. 13, b. 37, l. 136.

³⁷ Laikinai einančio pareigas Lietuvos SSR LKT Reevakuacijos reikalų skyriaus viršininko Alekso Liskovo raštas SSRS LKT įgaliotiniui reevakuacijos reikalams Konstantinui Golubevui [nedatuotas, 1945 05], LCVA, f. R-754s, ap. 13, b. 44, l. 103, 106. Iki 1945 m. kovo repatriantams buvo išdalyti 10 434 amerikietiški daiktai (1945 03 12 Lietuvos SSR LKT pirmininko pavaduotojo Vlado Niunkos raštas Golubevui, f. R-754s, ap. 13, b. 44, l. 18).

³⁸ Petrika, *Lietuvių literatūros draugija ir pažangieji Amerikos lietuviai*, 185; „Ar apsimoka šelpti rusus?“ *Draugas*, 1947 kovo 24, 6.

³⁹ „Užbaigus didelį darbą“, *Laisvė*, 1948 sausio 6, 3.

⁴⁰ *Mūsų parama lietuvių tautai...*, 9. 1945 m. išleisdamas brošiūrą apie veiklos rezultatus, paskutinio puslapio įklijoje (matyt, pridėtoje paskutiniui momentu, knygelę jau atspausdinus) komitetas taip pat deklaravo plačius užmojus: kai „susisiekimas su senuoju kraštu susinormalizuos, skubinsimės su parama dėl atstatymo Lietuvos mokyklų, bibliotekų ir kitų kultūros, sveikatos ir meno įstaigų, kurias su žeme sulygino hitlerinis siaubas“ (*Ibid.*, [63]).

⁴¹ Raguotis, *Antanas Bimba. Gyvenimo, veiklos, kūrybos bruožai*, 73.

nustotojo veikti ir Pagalbos kovojančiai Rusijai fondas, tvarkęs LPTK siuntinių logistiką. Žlugo ne tik lietuviai, bet, matyt, ir daugelio amerikiečių iliuzijos sulaukti ilgalaikės taikos, savo indėliu prisidedant prie tautų bendradarbiavimo, susiartinimo. JAV karo metais jos buvo ypač paplitusios, humanitarinėms organizacijoms skatinant žmones bendrauti, užmegzti tiesioginius kontaktus. Antai Pagalbos kovojančiai Rusijai fondo vadovas buvo įsitikinęs, kad Rusijon siunčiama labdara (lydima pilietinės iniciatyvos – į darbužių kišenes prikaišiotų laiškelių, saldinių, su užklėjimais ant siuntinių: „To the heroic people of the Soviet Union from the people of the United States of America“ ir pan.) gali paskatinti abiejų tautų draugystę labiau nei kuri kita taiki iniciatyva.⁴² Kita organizacija – Amerikos–Sovietų Sąjungos draugystės taryba (*National Council of American–Soviet Friendship*)⁴³, be kitų dalykų, ypač skatino amerikiečius susirašinėti su Sovietų Sąjungos gyventojais, ragino šalpos organizacijas įsigyti ir išplatinti atvirlaiškius, siųstinus į SSRS. Tarybos dokumentuose reikštas įsitikinimas, kad atsiradę individualūs saitai pasitarnaus abiejų šalių draugystei ir ilgalaikiai taikai.⁴⁴

Tokių iniciatyvų skatinami ir lietuviai aukotojai prašydavo šalpos organizatorius įdėti į siuntinius jų adresus, o kai kurie parašydavo nežinomiems adresatams ilgus laiškus su sveikinimais bei linkėjimais, kupinus susižavėjimo sovietų nuopelnais, jų indėlių kare vertinę kaip „pasaulio išgelbėjimą nuo pavergimo“⁴⁵. Buvo išspausdinta ir lietuviškų atvirlaiškių:

Lietuvos žmonėms. Broliai ir sesutės! Amerikos lietuviai stengiasi per Lietuvai Pagalbos Teikimo Komitetą pasiųsti jums medžiaginės paramos. Mes tikimės, kad ši mūsų nors maža pagalba padės jums užgydyti karo žaizdas ir pradėti iš naujo laisvą gyvenimą.⁴⁶

Kitame atvirlaiškyje rašyta:

Brangioji Lietuvoj motina! Besidžiaugiant Lietuvos išlaisvinimu, sveikindama Tave sąryšyje su Tarptautine Moterų diena – Kovo Aštunta siunčiu tavo brangiam kūdikiui šią dovanėlę, kuri, manau, yra labai reikalinga.⁴⁷

Skatinant pilietinę iniciatyvą bendrauti, šiame atvirlaiškyje buvo skirta vietos informacijai, iš kurios Lietuvos vietovės asmuo išvyko į Ameriką, ir dabartiniam adresui (žr. atvirlaiškio iliustraciją). Ryšio tikėjosi kita aukotoja:

⁴² Carter, „Russian War Relief“, 62.

⁴³ Skirtingais pavadinimais veikė nuo 3 dešimtmečio, ją rėmė kai kurie JAV intelektualai, grupė populiarių aktorių (pvz., Čarlis Čaplinas); vėliau Šaltojo karo ir makartizmo ideologai juos kaltino komunistinėmis pažiūromis ir persekiojo.

⁴⁴ Atvirlaiškio averso kairėje nupiešta Laisvės statula Amerikos vėliavos fone žvelgė į dešinėje esantį vyrą, kuris raudonos vėliavos fone laikė aukštai iškeltą raudoną žvaigždę. Tekstas reverse (anglų kalba) sugestijavo parašyti nežinomam SSRS gyventojui laišką su *post scriptum* paraginimu pastarajam neatidėliojant išsiųsti amerikiečiui atsakymą (Amerikos–Sovietų Sąjungos draugystės tarybos lankstinukas ir 1943 06 09 raštas LPTK, atvirlaiškio pavyzdys, LYA LKP DS, f. 15808, ap. 1, b. 35, l. 119–124).

⁴⁵ 1944 05 44 laiškas Petro Butkiavičiaus „Brangus musu prietelei“, LYA LKP DS, f. 15808, ap. 1, b. 35, l. 33.

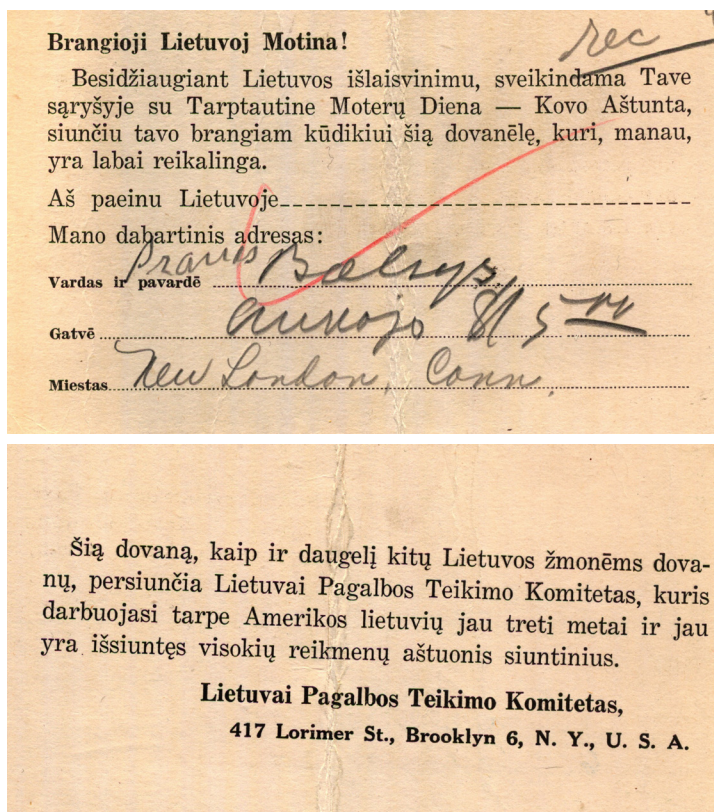
⁴⁶ LPTK atvirlaiškis, LYA LKP DS, f. 15808, ap. 1, b. 44, l. 48.

⁴⁷ LPTK atvirlaiškis, LYA LKP DS, f. 15808, ap. 1, b. 54, l. 45.

Auk, plastėk ir Sovietų dviasį giliai suprask ir ją skleisk! Laukiu žinutės, kaip laimingai šis siuntinėlis pasiekė Tave, mūsų daug mylima, bet asmeniškai nepažįstama lietuvaite.⁴⁸

Be pridedamų laiškų ir atvirlaiškių, prie siuntų būdavo klijuojami nedideli poros pašto ženklų dydžio užrašai dovanų gavėjams su sveikinimais, pvz.:

Broli lietuvi! Amerikiečiai lietuviai džiaugiasi tavo didvyriškais žygiais kovoje ir linki tau kuogreičiausiai sugrįžti į išlaisvintą Tarybų Lietuvą.⁴⁹

3 pav. Atvirlaiškis su aukotojo adresu, 1945 m., LYA LKP DS

Lietuviai taip komunikuoti galėjo neilgai – iki Lietuvos okupacijos 1944 m. vasarą. Vėliau, režimui bandant kontroliuoti padėtį vėl užgroboje šalyje, gyventojų laiškai į užsienį – informatyvūs ir atspindintys tikrąją padėtį – negalėjo būti toleruojami. Tad tiesiai į Lietuvą siunčiamos amerikiečių dovanos nebesulaukė tokio individualaus grįžtamojo

⁴⁸ 1943 06 09 Liūdos Motuzienės laiškas, LYA LKP DS, f. 15808, ap. 1, b. 35, l. 104; pvz., M. Geibienė iš Clevelando Pundelių vajeaus komitetui rašė į raudonarmiečiams skirtą „pundelį“ įdėjusi 4 apatinius marškinius, 2 rankšluosčius, 2 nosines, porą kojinių, megztinį (*svederį*), šaliką, 12 gabalų muilo ir *post scriptum* pridūrė, kad įdėjo jiems ir laišką (LYA LKP DS, f. 15808, ap. 1, b. 36, l. 4).

⁴⁹ Spaustuvėje atspausdintas įrašų lapas, LYA LKP DS, f. 15808, ap. 1, b. 44, l. 48.

ryšio, kaip SSRS gilumoje anksčiau išdalyti siuntiniai. 1945 m. pradžioje publikuojant brošiūrą apie LPTK veiklą, pasitenkinta nuotraukomis, kuriose valdžios atstovai, sovietų partizanai, vaikų namų vadovai Vilniuje džiaugiasi gautais daiktais, tačiau joje išspausdintus laiškus parašė dar būrys įvairių tautų evakuotųjų iš SSRS gilumos – vaikų namų auklėtiniai (tarp jų buvo daug iš Palangoje stovyklavusių ir bombardavimą pirmąją karo dieną išgyvenusių pionierių), studentai, raudonarmiečiai. Jie dėkojo už paramą, gautą už gerą mokymąsi ir darbą, karinius apdovanojimus, rašė apie savo gyvenimą Sovietų Sąjungoje, vienas kitas net prašė surasti Amerikoje jų gimines⁵⁰.

„Gyvas“ kontaktas su išeiviais, net ideologiškai artimais „pažangiaisiais“, po karo taip pat nebuvo skatinamas. Į Lietuvos SSR tuomet buvo leista atvykti vieninteliam „demokratinį lietuvių“ atstovui – LPTK pirmininkui A. Bimbai, saugumui nenuleidžiant akių nuo jo paties ir jo svečių, perimant korespondenciją. Kiti veikėjai negaudavo vizų.⁵¹ A. Bimba 1945–1946 m. sandūroje net tris mėnesius viešėjo gimtajame krašte. Jis turėjo daug progų susitikti su šalies gyventojais, nes sausakimšose salėse skaitė daug paskaitų mokslo ir meno darbuotojams, moterims, studentams, visuomenei. Galimybė pamatyti žmogų iš *anapus kordono* bemaž įelektrino Kauną: susitikimai baigdavosi Lietuvos himno giedojimu, ne viename susitikime klausytojai jį tiesiog „užmėtė, tiesiogine to žodžio prasme, antitarybinio turinio klausimais ir rašteliais“⁵². Žmonės bandė informuoti amerikietį apie vėl prasidėjusius trėmimus, bolševikų terorą, jam buvo perduotas atsisaukimas „Pasauli, išgirsk!“; „Neremkit Lietuvos, nes nieko negaunam“, rašyta viename raštelio⁵³.

Visuomenės reakcija į A. Bimbos pasirodymą Kaune greičiausiai ir užkirto kelią kitų „pažangiųjų lietuvių“ vizitams. Stebėti A. Bimbos paskaitų bei susitikimų su visuomene buvo siunčiamas tuomet vienintelis Kaune lietuviškai mokėjęs NKGB vyr. operatyvinis įgaliotinis Maslobojevas. Savo pažymose jis konstatavo, kad absoliuti dauguma klausytojų buvo nusiteikę antisovietškai, plojimų sulaukdavo ne „patriotinės“ prelegento kalbos, o replikos iš salės, pvz., „mums reikia laisvės“. Saugumas turėjo imtis priemonių: per Kalėdas Kauno teatre į publiką įsimaišė 80 milicijos mokyklos kursantų, susitikime su moterimis gruodžio 28 d. po paskaitos pasipylus klausimams dingo elektra (ten, Maslobojevo manymu, 95 proc. auditorijos demonstravo antisovietines nuotaikas).⁵⁴ Tačiau stalinizmu pasibaisėjusių žmonių nuotaikos nepakeitė A. Bimbos įsitikinimų – grįžęs namo jis išleido porą kraštutinių prosovietinių knygelių⁵⁵.

Netrukus Šaltasis karas komplikavo ir ilgam nutraukė platesnius komunistuojančių išeivių ryšius su sovietų valdžios atstovais Lietuvos SSR. Režimui teko atsisakyti

⁵⁰ *Mūsų parama lietuvių tautai...*, 33–62.

⁵¹ Juodis, Darius, *Šiapus ir anapus kordono. Sovietų saugumo veikla prieš lietuvių išeiviją 1945–1991 m.* Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2016, 68.

⁵² NKGB vyr. operatyvinio įgaliotinio Maslobojevo „Pažyma nr. 2 apie antisovietines apraiškas Kaune viešint Amerikos lietuvių atstovui Bimbai“, LYA, f. K 18, ap. 1, b. 34, l. 135.

⁵³ *Ibid.*

⁵⁴ Pažymos apie A. Bimbos susitikimus su gyventojais 1945 m. gruodžio mėn., LYA, f. K-18, ap. 1, b. 34, l. 135–138, 142–146, 147 ir kt.

⁵⁵ Bimba, Antanas, *Fašizmo likučiai Lietuvoje*. Buenos Airės: „Vienybės“ leidinys, 1946, 23–31; Bimba, Antanas, *Prisikėlusi Lietuva*. Brooklyn, N.Y.: Laisvės spauda, 1946.

„pažangiųjų“ Amerikos lietuvių pagalbos potencialo. Po destalinizacijos ir makartizmo metų jų organizacijos sparčiai nyko, kol sovietų režimui pagaliau žlungant Amerikoje jau nebebuvo pagalbon jam skubančių lietuvių.

Išvados

JAV įsijungus į karą prieš nacistinę Vokietiją ir plačiu mastu teikiant pagalbą sąjungininkei Sovietų Sąjungai, komunistuojančios lietuvių išeivių organizacijos išgyveno trumpą triumfo laikotarpį: „paramos sovietams“ šūkiu jos sėkmingai mobilizavo kairiųjų pažiūrų tautiečius į šalpos organizacijas ir surinko daug aukų, paliko pėdsaką Pagalbos kovojančiai Rusijai fondo veikloje. Tačiau, pasibaigus karui ir daugiau sužinojus apie padėtį Europoje ir okupuotoje Lietuvoje, šalpos iniciatyvą Amerikoje perėmė antisovietinis BALF'as, teikęs paramą perkeltųjų asmenų stovyklose Vokietijoje ir kitose šalyse esantiems lietuviams.

Lietuvos SSR valdžios institucijoms išeivijos parama – drabužiai bei avalynė, maisto produktai – pokariu buvo nepaprastai svarbi. Kitų tiekimo šaltinių aprūpinti skurdžiausias gyventojų grupes (vaikų namų auklėtinius, repatriantus) deficitinėmis prekėmis ką tik pasibaigusio karo sąlygomis dažniausiai net nebuvo. Antra vertus, disponavimas materialinių vertybių fondu leido manipuluoti valdžia ir įtaka: sunku pasakyti, kiek šios paramos pasiekė humanitarinį tikslą – okupacijų nuskurdintus gyventojus, o kokią dalį daiktų aukščiausi valdžios pareigūnai – asmeniškai A. Sniečkus – padalijo savo strateginiams rėmėjams iš NKGB-NKVD.

JAV šalpos organizacijų karo metais sąmoningai puoselėtos pilietinės iniciatyvos skatinti komunikaciją tarp JAV ir SSRS gyventojų nepaliko nuošalėje ir lietuvių. Paviešinę savo adresus, išeivijos aukotojai sulaukė padėkų iš SSRS gilumon evakuotų pionierių, studentų ir raudonarmiečių. Bet net ribotą asmeninių kontaktų kanalą sovietų režimas toleravo laikinai. Kilus grėsmei, kad jis gali peraugti į sunkiai kontroliuojamą asmeninių laiškų iš okupuotos Lietuvos į JAV srautą, 1944 m. jis buvo uždarytas. Iš sovietų režimui nusipelnusių JAV veikėjų grupės 1945 m. pabaigoje atvykti buvo leista tik A. Bimbai. Nors jis demonstravo visišką lojalumą režimui ir užtikrino prosovietinių išeivių organizacijų finansinės paramos tęstinumą, „pažangiųjų lietuvių“ potencialo eksploataciją nutraukė Šaltasis karas.

Literatūra

Artinkime pergalės dieną. Darbai demokratinių lietuvių suvažiavimo, įvykusio 1943 m. gruodžio mėn. 18–19 dd. New Yorke. Brooklyn, 1944.

Carter, Edvard C., „Russian War Relief“, *The Slavonic and East European Review. American Series*, 1944, vol. 3, no. 2, 61–74.

Ideologinės srovės lietuvių išeivijoje: socialinės, politinės ir filosofinės koncepcijos po Antrojo pasaulinio karo, red. V. Kazakevičius. Vilnius: Mintis, 1978.

Juodis, Darius, *Šiapus ir anapus kordono. Sovietų saugumo veikla prieš lietuvių išeiviją 1945–1991 m.* Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2016.

Kairiūkšytė, Nastazija, „Lietuvos gyventojų repatriacija iš Vokietijos 1945 metais“, *Lituanistica* 2 (1990), 45–59.

Mūsų parama lietuvių tautai Antrojo pasaulinio karo metu. Kiek ir kokios paramos pasiūsta iki 1945 metų vasario mėnesio. Brooklyn, NY: Lietuvai pagalbos teikimo komitetas, R.W.R, 1945.

Petrika, Antanas, *Lietuvių literatūros draugija ir pažangieji Amerikos lietuviai*. [S. l.]: Amerikos lietuvių darbininkų literatūros draugijos leidinys, 1965.

Raguotis, Bronius, *Antanas Bimba. Gyvenimo, veiklos, kūrybos bruožai*. Vilnius: Mintis, 1974.

Skirius, Juozas, „BALF'o parama lietuviams už geležinės uždangos ir komunistinėje Lenkijoje 1956–1989 m.“, *Oikos: lietuvių migracijos ir diasporos studijos* 22 (2016), 29–44.

Skirius, Juozas, *JAV lietuvių darbai Lietuvai 1918–2018 metais*. Vilnius: Draugo fondas Chicagoje, 2018.

Regina LAUKAITYTĖ

THE FORGOTTEN HISTORY OF LITHUANIAN-AMERICAN ASSISTANCE TO THE LITHUANIAN SSR FROM 1941 TO 1947

Summary. When the United States joined the Allied war against Nazi Germany and aid on a broad scale for the allied Soviet Union was being organized, Lithuanian immigrant organizations in America sympathetic to communism enjoyed a brief period of triumph: armed with the slogan “Support the Soviets” they successfully marshaled left-wing nationals for work in relief organizations and collected many contributions to the Russian War Relief Fund. This article analyzes the activities of several pro-Soviet Lithuanian committees active in the United States from 1941 to 1947 (Medikalė pagalba [Medical Aid], Pundelių vajas [Package Drive], Lietuvai pagalbos teikimo komitetas [Committee to Aid Lithuania]); the extent of the humanitarian assistance they organized; and the importance to the Lithuanian SSR of the so-called “American gifts” they sent out. We also discuss the civic initiative by the Lithuanian-American side to establish contact (through letters and visits) with the inhabitants of the Stalinist state.

Keywords: diaspora help for Lithuania, Committee to Aid Lithuania, humanitarian assistance, civic initiative, Lithuanian diaspora.

Andrius MARCINKEVIČIUS
Lietuvos socialinių tyrimų centras

Rusų kilmės Antrojo pasaulinio karo pabėgėlių iš Lietuvos ryšiai su rusų diaspora JAV: individualios patirtys

Santrauka. Straipsnyje nagrinėjami rusų kilmės Antrojo pasaulinio karo pabėgėlių iš Lietuvos ryšiai su rusų diaspora JAV, gilinamasi į individualias dalyvavimo rusų emigrantų religinių ir visuomeninių organizacijų veikloje patirtis bei istorinėse rusų stačiatikių kapinėse išlikusių antkapinių paminklų spektrą. Atsižvelgiama į tai, kokios įtakos rusų kilmės karo pabėgėlių iš Lietuvos ryšiams su rusų diaspora turėjo kilmė, šeiminiai ir socialiniai ryšiai, Lietuvoje ir svetur įgytas išsilavinimas, darbinės ir visuomeninės veiklos patirtys. Tyrimas atskleidė, kad Antrojo pasaulinio karo pabėgėliai iš Lietuvos, išlikę ištikimi rusų kultūrai ir išlaisvintos iš komunizmo Rusijos idėjai, JAV įsijungė į visuomeninę veiklą, kuria siekta supažindinti amerikiečius su ikirevoliucinės Rusijos kultūrinėmis ir religinėmis tradicijomis, demaskuoti komunistinę ideologiją. Dalis pabėgėlių, kaip ir rusų diaspora, įsiliejo į užsienio Rusų stačiatikių bažnyčios, priešiškos SSRS atžvilgiu dėl religinio persekiojimo, dvasininkų ir tikinčiųjų bendruomenes.

Raktažodžiai: Antrasis pasaulinis karas, Lietuva, rusų kilmės pabėgėliai, etninė ir religinė tapatybė, rusų diaspora.

Įvadas

Antrojo pasaulinio karo laikotarpiu Lietuva dėl okupacinių režimų politikos ir tiesioginių karo veiksmų prarado keletą šimtų tūkstančių įvairių tautybių gyventojų. Viena svarbiausių kraštą ištikusio karo pasekmių buvo masinė emigracija: į Vakarus pasitraukė apie 64 tūkst. Lietuvos gyventojų, įvardijamų šiuolaikinėje istoriografijoje trečiąja emigrantų

bangą (dipukais).¹ Dauguma šių pabėgėlių buvo lietuviai, kurie, iš pradžių atsidūrę karo pabėgėlių (perkeltųjų asmenų) stovyklose, vėliau išsibarstę po įvairias pasaulio šalis, siekė išsaugoti lietuvių ir pasitarnauti Lietuvos laisvės bylai. Lietuvių diasporos istorija yra neatsiejama šiuolaikinių mokslinių tyrimų ir valstybės istorinio pasakojimo dalis.

Per Antrąjį pasaulinį karą į Vakarų traukėsi ir kitų tautybių Lietuvos gyventojai, tarp jų – rusų kilmės pabėgėliai. Iki šiol stinga tyrimų apie jų skaičių, politines nuotaikas ir socialinę padėtį karo pradžioje, ypač likimą emigravus. Šis aspektas lieka viešajame diskurse sureikšminamų ir radikaliai besiskiriančių istorinių pasakojimų paraštėje. Viena iš šių pasakojimų rusai Antrojo pasaulinio karo įvykių kontekste siejami su sovietų režimo šalininkų, represijų ir rusifikacijos politikos vaizdiniais.² Kitos interpretacijos pagrindas – dabartinės Rusijos įgyvendinama istorijos politika, pabrėžianti SSRS ir Raudonosios armijos išskirtinį vaidmenį išvaduojant Europą nuo fašizmo ir neigianti Baltijos šalių okupaciją.³ Šie pasakojimai yra pagrįsti daugybės aukų istorija, bet Lietuvos rusų atžvilgiu selektyvūs ir neatspindi jų patirčių karo laikotarpiu įvairovės.

Šio tyrimo objektas – rusų kilmės Antrojo pasaulinio karo pabėgėliai iš Lietuvos, paka-riu atvykę į JAV. Sudėtingos sąlygos karo pabėgėlių stovyklose, baimė būti prievarta sugrąžintiems į SSRS, rūpesčiai dėl išvykimo į kitų žemynų šalis ir adaptacijos iššūkiai – dauge-liui emigrantų iš Lietuvos žinomos patirtys. Daliai rusų kilmės karo pabėgėlių iš Lietuvos savitumo teikė tapatybės bruožai, emigracijoje sieję juos ne tik su lietuvių, bet ir su rusų diaspora, taip pat rusų kultūrai ir stačiatikybei artimais kitų tautybių pabėgėliais. Šie žmo-nės buvo Lietuvos visuomenės ir jos kultūros įvairovės dalis: valstybės ir privačių įstaigų tarnautojai, karininkai, inžinieriai, teisininkai, dvasininkai, Mokytojų draugijos rusų gim-nazijos ir lietuviškų ugdymo įstaigų auklėtiniai, Vytauto Didžiojo universiteto absolventai, visuomeninių organizacijų nariai.

Šio straipsnio tikslas – ištirti rusų kilmės Antrojo pasaulinio karo pabėgėlių iš Lietuvos ryšius su rusų diaspora JAV, analizuojant dalyvavimo rusų emigrantų religinių ir visuome-ninių organizacijų veikloje individualias patirtis ir istorinėse rusų stačiatikių kapinėse išli-kusius antkapinius paminklus. Gilinamasi, kokios įtakos individų ryšiams su rusų diaspora turėjo kilmė, šeiminiai ir socialiniai ryšiai, išsilavinimas, darbinės ir visuomeninės veiklos patirtys. Atsižvelgiant į šiuos veiksnius, analizėje išskiriamos dvi amžiaus kategorijos: 1) pabėgėliai, pažinę Rusiją iš asmeninės patirties; 2) pabėgėliai, įgiję žinių apie Rusiją ir rusų kultūrą Lietuvoje. Tyrimas apsiriboja atskirų patirčių analize ir nėra reprezentatyvus. Tam būtų reikalingas platesnis šaltinių duomenų masyvas, kurį tikimasi sukaupti ateityje.

¹ *Lietuva, 1940–1990: okupuotos Lietuvos istorija*, red. A. Anušauskas. Vilnius: Mintis, 2005, 388.

² Frėjutė-Rakauskienė, Monika, „Rusų etninės grupės reprezentacija Lietuvos spaudoje. Negyjančios Antrojo pasaulinio karo žaizdos“, in *Lietuvos rusai XX–XXI a. pradžioje: istorija, tapatybė, atmintis*, red. G. Potašenko. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2013, 351–387; Marcinkevičius, Andrius, „Istorinio teisingumo diskursų formavimas Lietuvos spaudoje lietuvių ir rusų kalba“, in Frėjutė-Rakauskienė, Monika et al., *Socialinis ir istorinis teisingumas daugiaetninėje Lietuvos visuomenėje: sampratos, patirtys ir kontekstai*. Vilnius: Lietuvos socialinių tyri-mų centras, 2018, 45–100.

³ Lopata, Raimondas, „Rusijos istorijos politika“, *Politologija* 4 (2013), 3–42; Klumbytė, Neringa, „Bipolinio istori-nio teisingumo struktūros ir politinė atskirtis. Lietuvos rusakalbių prisiminimai apie Antrąjį pasaulinį karą Lietu-vos ir Rusijos istorijos politikos kontekste“, *Sociologija. Mintis ir veiksmas* 2 (2017), 137–168.

Šaltinių ir istoriografijos apžvalga

Rusų kilmės Antrojo pasaulinio karo pabėgėliai iš Lietuvos buvo maža grupė, įsiliejusi į karo pabėgėlių iš Rytų Europos srautą, todėl turbūt dėsninga tai, kad jiems stinga dėmesio istoriografijoje. Lietuvoje išleista nemažai darbų, skirtų rusų bendruomenei 1918–1940 m., bet mažai tyrinėta jos padėtis sovietų ir nacių okupacijų laikotarpiais, kurių įvykiai skatino pasitraukti į Vakarus.⁴ Istorikas Grigorijus Potašenko užsimena apie rusų emigraciją į Vakarus ir keletą žymesnių jos atstovų straipsnyje apie rusų migraciją tarp Lietuvos ir kitų sovietinių respublikų stalinizmo laikotarpiu. Autorius teigia, kad Vakarų kryptimi rusų emigracija greičiausiai nebuvo didelė ir galėjo siekti kelis šimtų žmonių, bet kartu pripažįsta, kad stinga nuodugnesnių tyrimų šia tematika.⁵ Dailėtyrininkų darbuose atskleista Lietuvos dailės istoriko ir kritiko Mikalojaus Vorobjovo biografija, įskaitant tragišką likimą JAV.⁶ Jo dukters Mašos Vorobjovos portretas iškyla veikale, atskleidžiančiame poeto Josifo Brodskio biografiją ir saitus su Lietuva.⁷

Šio straipsnio autoriaus ankstesnėje publikacijoje mėginta pateikti rusų kilmės Antrojo pasaulinio karo pabėgėlių iš Lietuvos portretą per socialinio statuso, politinių pažiūrų ir kultūrinių nuostatų dimensijas, išskiriant svarbiausias šių žmonių emigracijos į Vakarus priežastis ir apibrėžiant išsisklaidymo po pasaulį geografines ribas. Konstatuota, kad socialiniu statusu rusų kilmės karo pabėgėliai iš Lietuvos (manytina, kad ši sąvoka tikslesnė negu išeivių) iš esmės nesiskyrė nuo lietuvių (vyravo inteligentija), bet dalį jų traukė ikirevoliucinės Rusijos kultūra ir jie išlaikė ryšį su stačiatikių (rečiau sentikių) bažnyčia. Jų veiklos pėdsakai rusų diasporoje buvo ryškesni negu lietuvių diasporoje.⁸ Sukaupti papildomi duomenys leidžia šiame straipsnyje išsamiau išnagrinėti rusų kilmės karo pabėgėlių iš Lietuvos ryšio su rusų diaspora aspektą, sutelkiant pagrindinį dėmesį į Pirmojo pasaulinio karo ir Rusijos pilietinio karo dalyvių bei iki 1940 m. Lietuvoje veikusių rusų jaunimo organizacijų narių likimą JAV.

Rusijos istoriografijoje gausu darbų, kuriuose tiriama rusų diasporos istorija apskritai ir tam tikrose šalyse, svarbių siekiant suvokti kontekstą, kuriame JAV atsidūrė rusų kilmės karo pabėgėliai iš Lietuvos. Pavyzdžiui, analizuojami JAV imigracijos politikos ir imigrantų teisinio statuso aspektai, rusų emigrantų susivienijimų vaidmuo organizuojant karo pabėgėlių įkurdinimą JAV, Stačiatikių bažnyčios veikla, įvairių socialinių grupių (rašytojų, mokslininkų, buvusių karininkų ir kitų) atstovų adaptacijos specifika, emigrantų iš SSSR

⁴ Laukaitytė, Regina, „Sentikių bažnyčia Lietuvoje vokiečių okupacijos metais (1941–1944)“, *Istorija* 69 (2008), 33–41; Laukaitytė, Regina, „Rusai Lietuvoje vokiečių okupacijos metais (1941–1944)“, *Lietuvos istorijos metraštis* 1 (2011), 57–69; Лаукайтите, Регина, «Репрессии против духовенства Литовской православной епархии в период сталинизма», *Православие в Балтии* 8 (2018), 149–164.

⁵ Potašenko, Grigorijus, „Rusai Lietuvoje 1944 m. liepą–1953 m.: rusų migracijos ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos atmintis“, in *Lietuvos rusai XX–XXI a. pradžioje: istorija, tapatybė, atmintis*, red. G. Potašenko. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2013, 73–182.

⁶ Saladžinskas, Sigitas, „Tragiški Mikalojaus Vorobjovo ir jo tėvų gyvenimo faktai“, *Lietuvos dailės muziejaus metraštis* 16 (2012), 9–26; *Dailės kritikas ir istorikas Mikalojus Vorobjovas (1903–1954)*, t. 1, sud. G. Jankevičiūtė. Vilnius: R. Paknio leidykla, 2017.

⁷ *Josifo Brodskio ryšiai su Lietuva*, sud. R. Katilius. Vilnius: R. Paknio leidykla, 2013.

⁸ Marcinkevičius, Andrius, „Antrojo pasaulinio karo laikotarpio rusų kilmės išeiviai iš Lietuvos: socialinio ir kultūrinio portreto metmenys“, *Oikos: lietuvių migracijos ir diasporos studijos* 1 (2016), 15–28.

potencialo panaudojimas Šaltajame kare ir kt.⁹ Šioje istoriografijoje menkai atspindi likimai rusų kilmės karo pabėgėlių iš Lietuvos, kurie autoritetu neprilygo garsiausiems rusų diasporos JAV veikėjams. Kita vertus, fragmentiškos žinios iš biografinių žinytų apie rusų emigracijos veikėjus Šiaurės Amerikos šalyse ir rusų stačiatikių nekropolis leidžia atsekti kai kurių iš jų pėdsaką.¹⁰

Paskelbtų šaltinių aptariama tematika bazė ribota. Pavyzdžiui, iš memuarų paminėtini Pietų Floridos universiteto profesoriaus Anatolijaus Sokolskio atsiminimai, kuriuose, nepaisant įvairių netikslumų, išsamiai pristatomi autoriaus gyvenimo Lietuvoje, Rusijoje, Prancūzijoje ir JAV etapai, įvertintas rusų diasporos indėlis į Lietuvos ir JAV raidą.¹¹ Yra išleisti iš Kauno kilusio stačiatikių dvasininko Aleksandro Černajaus atsiminimai, kuriuose daug dėmesio skiriama sovietų ir nacių okupacijų, traukimosi iš Lietuvos 1944 m. ir veiklos karo pabėgėlių stovyklose siužetams.¹² Dailininko Mstislavo Dobužinskio¹³ ir Rusijos imperijos reformatoriaus, Kalnaberžės dvaro savininko Piotro Stolypino dukters Marijos Bok¹⁴ atsiminimai atspindi abiejų autorių sentimentus Rusijos imperijos laikotarpiui, bet neleidžia pažvelgti į gyvenimo JAV patirtis.

Tyrimo metu pravertė JAV lietuvių išeivijos („Draugas“, „Darbininkas“) ir spaudos anglų kalba tekstai, kuriuose rašyta apie konkrečius rusų kilmės karo pabėgėlius iš Lietuvos. Siekiant atskleisti jų ryšio su rusų diaspora prielaidas, remtasi Lietuvos valstybės istorijos archyvo ir Lietuvos centrinio valstybės archyvo dokumentais (metrikai, karininkų, studentų, rusų organizacijų, „svetimšalių“ bylos). Pasitelkiant šiuos dokumentus, ieškota JAV rusų stačiatikių kapinėse palaidotų karo pabėgėlių iš Lietuvos per interneto svetainę www.findagrave.com ir nustatyta keletas dešimčių šeimų. Kaip pagalbiniai šaltiniai įvardytini keleto rusų kilmės karo pabėgėlių iš Lietuvos palikuonių JAV, su kuriais autorius palaiko ryšį, elektroniniai laiškai. Šie laiškai ir jų priedai (nuotraukos, metrikai ir kiti

⁹ Raeff, Marc, *Russia Abroad: A Cultural History of the Russian Emigration, 1919–1939*. New York: Oxford University Press, 1990; Нитобург, Эдуард Львович, *Русские в США. История и судьбы: 1870–1970*. Москва: Наука, 2005; *Эмиграция и репатриация в России*, под ред. В. А. Ионцев et al. Москва: Попечительство о нуждах российских репатриантов, 2001; Хисамутдинов, Амир Александрович, «Русские в Америке: проблемы адаптации», *Ойкумена. Регионоведческие исследования* 4 (15), (2010), 9–14; Антошин, Алексей Валерьевич, *Российские эмигранты в условиях «холодной войны»: середина 1940-х – середина 1960-х гг.* Екатеринбург: Изд-во Уральского государственного университета, 2008; Антошин, Алексей Валерьевич, «Культура российской диаспоры в США (1960-е – 1980-е гг.)», *Ойкумена. Регионоведческие исследования* 1 (2011), 43–51; Волков, Евгений Владимирович, «Антибольшевистская российская эмиграция в США: к вопросу о специфике диаспоры», *Magistra Vitae: электронный журнал по историческим наукам и археологии* 1 (2017), 152–162; Медведева, Татьяна Александровна и Бушуева, Светлана Вадимовна, «Проблемы формирования второй волны Российской эмиграции XX века», *История. Вестник Нижегородского университета им. Н. И. Лобачевского* 5 (2017), 31–39 ir kt.

¹⁰ *Русские в Северной Америке. Биографический словарь*, сост. Е. А. Александров. Хэмдэн (США), Сан Франциско (США), Санкт Петербург (Россия), 2005; *Незабытые могилы. Российское зарубежье некрологи 1917–1997 в шести томах*, сост. В. Н. Чуваков. Российская государственная библиотека. Отдел литературы русского зарубежья. Москва: Российская государственная библиотека, издательство «Пашков дом», 6 т., 1999–2006.

¹¹ Sokolsky, Anatole, *Through War, Revolution and Peace*. Salt Lake City: Palimpsest Press, 1998.

¹² Чернай, Алексей (архимандрит), *Жизненный путь русского священника*. Сан-Франциско: Глобус, 1981.

¹³ Добужинский, Мстислав Валерианович, *Воспоминания*, под. Г. И. Чугунов. Москва: Наука, 1987.

¹⁴ Бок, Мария, П. А. Столыпин, *Воспоминания о моем отце*. Москва: Современник, 1992.

dokumentai, bukletai) atskleidžia etninės ir religinės tapatybės bruožus, rusų, lietuvių ir kitų kultūrų raiškos bei sąveikos šeimose pėdsakus.

Rusų diasporos JAV „lietuviškasis“ dėmuo

Sąvokomis „rusų emigracija“ (rus. *Русская эмиграция*) ir „Užsienio Rusija“ (rus. *зарубежная Россия*) Rusijos istoriografijoje nurodoma ne tautybė, o priklausymas Rusijos ir SSRS piliečiams.¹⁵ Išskiriamos 4 emigracijos į JAV XX a. bangos: 1) darbo emigrantai iš Rusijos imperijos; 2) porevoliucinė emigracija; 3) Antrojo pasaulinio karo pabėgėliai; 4) Šaltojo karo politiniai ir ekonominiai emigrantai. Iš jų kaip „rusiškiausios“ sudėties įvardijama antroji banga, kuriai gausiai atstovavo dvarininkai, karininkai ir inteligentija.¹⁶ Šios bangos atstovai, pokariu emigravę į JAV, tapo ir trečiosios bangos dalimi. Trečioji banga laikoma idėjomis tolimesniam Rusijos imperijos atminčiam, bet daug nusipelnusia priėmusių šalių ekonominei ir kultūrinei raidai. Šią bangą sudarė 0,5–0,7 mln. žmonių, iš jų rusų – tik apie 31,7 tūkst. (7 proc.). Prie jų prisijungę rusų emigrantai, bėgę iš Centrinės ir Pietryčių Europos šalių.¹⁷ XX a. 5–6 dešimtmečiuose iš Europos į JAV atvyko ne mažiau kaip 144 tūkst. karo pabėgėlių iš SSRS, bet į šį skaičių nepateko atvykusieji su fiktyviais dokumentais.¹⁸ Rusai dėl įtarimų sąsajomis su komunizmu neretai vengė JAV įvardyti savo tautybę ir tapatinosi su Baltijos šalių tautomis ir lenkais, ypač XX a. 6 dešimtmetyje išplitus makartizmo judėjimui.

Rusų kilmės Antrojo pasaulinio karo pabėgėliai iš Lietuvos, JAV palaikę ryšius su rusų diaspora, turėjo daugiausia antrosios bangos bruožų: atsidūrus už savos kultūrinės aplinkos ribų, rusų kultūra tapo esminiu tapatinimosi su rusų tauta aspektu. Šių žmonių tapatumą formavo ne tik literatūros, meno arba mokslo kūriniai, bet visi institutai, stiprinę priklausymą rusų nacijai: cerkvė, mokykla, teatras, žurnalai ir laikraščiai, organizacijos.¹⁹ Iš tokių nepriklausomoje Lietuvoje buvo keletas buvusių stambių dvarininkų šeimų (Vasilčikovai, Veriovkina, Olsufjevai), taip pat Rusijos imperijos valstybės įstaigų tarnautojai ir karininkai, jų šeimų nariai, kilę iš Kauno ir kitų Lietuvos vietovių, Lenkijos okupuoto Vilniaus krašto teritorijos. Amžininkų vertinimu, baltųjų emigrantų šalyje buvo apie 600 žmonių.²⁰ Kai kurie emigrantai dėl gero išsilavinimo ir specialistų paklausos Lietuvoje

¹⁵ Гентшке, Ваперия Львовна, Сабенникова, Ирина Вячеславовна и Ловцов, Алексей Сергеевич, *Исследователи Русского Зарубежья. Биографический словарь*, выпуск 1. Москва, Берлин: Директ-Медия, 2018.

¹⁶ Сабенникова, Ирина Вячеславовна, «Русская эмиграция как историко-культурный феномен», *Мир России* 3 (1997), 155–184.

¹⁷ *Население России в XX веке. Исторические очерки*, отв. ред. Ю. А. Поляков, т. 2: 1940–1959 гг. Москва: РОССПЭН, 2001, 148–149.

¹⁸ Головкин, Александр Андреевич, «Правовое положение русских эмигрантов в США в послевоенный период (1945–1950-е гг.)», *Вестник РУДН. Серия: История России = RUDN Journal of Russian History*, 2017, vol. 16, no. 1, 91.

¹⁹ Сабенникова, «Русская эмиграция как социокультурный феномен», 162.

²⁰ *Балтийско-русский сборник. Книга II: Материалы по истории русской жизни в Риге и Каунасе*. Из Архива Гугеровского института. Издание подготовили Лазарь Флейшман и Борис Равдин. Stanford, 2007.

sėkmingai įsiliejo į darbinę veiklą (Vytauto Didžiojo universiteto dėstytojai, karininkai, Valstybės teatro artistai, tarnautojai), bet dauguma dirbo privačiose įstaigose, turėjo imtis už nedidelį atlygį menkos kvalifikacijos tereikalaujančių ir atsitiktinių darbų, patyrė socialinę atskirtį. Ją iš dalies didino „svetimšalių“ statusas.²¹

Atlikta istoriografijos ir šaltinių analizė leidžia įvardyti keletą į rusų tapatybės išlaikymą nukreiptų institutų JAV, kuriuose išvengtinas rusų kilmės Antrojo pasaulinio karo pabėgėlių iš Lietuvos pėdsakas. Vienas iš jų – visuomeninės organizacijos. Vyresniosios kartos atstovai sietini su organizacijomis (buvusių Rusijos karininkų), susijusiomis su istorinės atminties išsaugojimu, o jaunesniosios kartos – su organizacijomis, siekusiomis ne tik išlaikyti ir perduoti ikirevoliucinę rusų kultūrą savo vaikams, bet ir pristatyti ją amerikiečių visuomenei bei taip kovoti su sovietine ideologija. Kitas svarbus institutas – Rusų stačiatikių bažnyčia užsienyje (rus. *Русская православная церковь зарубежом*), kurios vyskupų sinodas ir daugelis dvasininkų 1950 m. persikėlė iš Miuncheno į JAV. Apie rusų kilmės karo pabėgėlių iš Lietuvos ryšį su rusų diaspora taip pat byloja jų kapavietės istoriškai susiformavusiose rusų stačiatikių JAV kapinėse, kuriose palaidota daug buvusio Rusijos imperijos elito atstovų, antrosios ir trečiosios bangos emigrantų.²² Įrašai ant paminklų neretai yra jų ryšio su rusų diaspora atspindys (stačiatikiški kryžiai, senoji ortografija, civilinės pareigos, karinis rangas ir pan.). Toliau plačiau aptariamas rusų kilmės karo pabėgėlių individualus santykis su šiais rusų diasporos JAV institutais.

Pirmojo pasaulinio karo ir Rusijos pilietinio karo dalyvių pėdsakais

Rusų kilmės Antrojo pasaulinio karo pabėgėliai iš Lietuvos buvo įpratę ir jautė pareigą dalyvauti rusiškosios tapatybės išsaugojimo ir puoselėjimo institutų veikloje. Pavyzdžiui, Kauno rusų gimnazija, keliolika švietimo, kultūros, religinės ir labdaros organizacijų nuolat stokojo lėšų, bet tapo įrankiais, palaikiusiais jų ryšį su rusų kalba ir literatūra, teatru ir menu, liaudies papročiais, Rusijos istorija ir geografija, religinėmis tradicijomis ir kt. Šiems pabėgėliams, ypač iš kilmingų šeimų, buvo nesvetimos sąsajos su keliomis kultūromis: šeimose persipynė rusų ir vokiečių, rusų ir prancūzų, rusų ir lietuvių kultūrų įtaka, Kauno rusų gimnazijoje darniai bendravo skirtingų tautybių pedagogai ir mokiniai, todėl rusų kultūros vartotojai buvo ne tik rusai, bet ir žydai, lietuviai, vokiečiai, baltarusiai, ukrainiečiai. Kitas svarbus dalykas – tai, kad Lietuvos vyriausybė (ypač XX a. 3 dešimtmetyje) netoleravo rusų pabėgėliams svarbių buvusių Rusijos armijos ir Baltųjų judėjimo kariškių ir karo invalidų susivienijimų veiklos. Spėjama, kad legalia priedanga tokiems

²¹ Kasatkina, Natalija ir Marcinkevičius, Andrius, *Rusai Lietuvos Respublikos visuomenėje 1918–1940 m.: istorinės retrospektyvos konstravimas*. Vilnius: Eugrimas, 2009.

²² „Lietuviškas“ pėdsakas nustatytas Niujorko kaimynystėje esančiose Novo Divejevo moterų vienuolyno (įkurtas 1949 m.) kapinėse (tai – didžiausios rusų stačiatikių kapinės už Rusijos ribų, jose yra memorialas žuvusiems generolo Andrejaus Vlasovo Rusijos išlaisvinimo armijos kariams) ir Džordanvilio Švč. Trejybės vyrų vienuolyno (įkurtas 1930 m.) kapinėse. Šiuo aspektu taip pat paminėtinos Naujojo Džersio valstijos Džeksono miestelio Šv. Vladimiro rusų stačiatikių kapinės (dar įvardijamos kazokų kapinėmis).

žmonėms susiburti tapo Rusų sporto draugija.²³ Atsidūrę JAV, Pirmojo pasaulinio karo ir Rusijos pilietinio karo veteranai galėjo nevaržomi burtis į tokio pobūdžio susivienijimus su panašaus likimo tėvynainiais.

Bostone apsisitojęs Rusijos ir Japonijos karo bei Pirmojo pasaulinio karo dalyvis, daugelio karo ordinų kavalerius, vienas iš Kauno rusų gimnazijos steigėjų ir mokytojų, pulkininkas Jurgis Babuškinas (*Георгий Бабушкин, George Babushkin*, 1878–1954) buvo Rusų emigrantų draugijos narys.²⁴ XX a. 4 dešimtmetyje Kaune veikusios rusų draugijos „Kultūra-gyvenimas“, vienijusios grupę porevoliucinės bangos emigrantų, Rusų dramos teatro aktorius ir režisierius Vladimiras Bastunovas-Korčinskis (*Владимир Бастунов-Корчинский*, 1894–1986) keletą metų buvo Niujorko rusų dramos teatro režisierius. Įsidarbinęs diktoriumi ir literatūros laidų redaktoriumi „Amerikos balso“ radijo rusų kalba skyriuje, 1953–1965 m. jis gyveno Vašingtone, bendradarbiavo su rusų emigrantų žurnalais („Родные дали“, „Русское возрождение“), rašė atsiminimus apie savo dalyvavimą Pirmajame pasauliniame kare.²⁵ A. Bastunovas-Korčinskis baigė gyvenimą Tolstojaus fondo išlaikomoje senelių prieglaudoje.²⁶ Jo antkapyje Novo-Divejevo kapinėse yra įrašas, pabrėžiantis ryšį su Maskvos meno teatro aktorių Prahos grupe (*Артист Б. Пражской группы, Московск. Художеств. Театра и режиссер*), su kuria jis dirbo po Spalio perversmo Čekoslovakijoje.

Su rusų diaspora JAV buvo susijusi Kalifornijos valstijos San Fransisko mieste gyvenusi Rusijos imperijos reformatoriaus Piotro Stolypino duktė Marija Bok (*Мария Бок, Maria von Bock*, 1886–1985), čia 1953 m. atskira knyga išleidusi savo tėvo atsiminimus. Jos vyras jūrų karininkas, Rusijos ir Japonijos karo dalyvis, Port Artūro tvirtovės gynėjas, Kauno gubernijos Šiaulių apskrities taikos teismo garbės teisėjas Borisas Bokas (*Борис Бок, Boris von Bock*, 1879–1955) dirbo JAV inžinieriumi-mechaniku, bet kartu tapo Buvusių jūrų karininkų draugijos nariu ir vadovavo jubiliejiniam Port Artūro komitetui.²⁷ Jiedu su dukterimi gyveno Kalnaberžės dvare, bet, 1936 m. išvykę į Japoniją aplankyti Boriso brolio, užtruko trejus metus ir dėl Molotovo–Ribentropo pakto pasekmių į Lietuvą negrįžo.²⁸ Pirmojo pasaulinio karo dalyvis, generolo N. Judeničiaus Šiaurės Vakarų armijos narys, Lietuvos kariuomenės aviacijos kapitonas Aleksandras Soldatenkovas (1896–1984), gyvenęs su žmona Santa Helenos mieste, įvardijamas kaip Buvusių rusų lakūnų JAV draugijos narys.²⁹ Lietuvoje jis dirbo Amerikos lietuvių akcinėje bendrovėje³⁰, o Kauno rusų bendruomenėje buvo vertinamas kaip balalaikų ir chorinio dainavimo (okteto) ansamblių vadovas.

²³ Laukaitytė, Regina, „Imperijos epilogas Lietuvoje: rusų emigrantai 1918–1940 m.“, *Istorija* 2 (78) (2010), 27.

²⁴ «Бабушкин Георгий», *Русские в Северной Америке*, 41.

²⁵ «Бастунов Владимир», *Русские в Северной Америке*, 48.

²⁶ „Vladimir Bastunov“, *The Journal News*, 1986 July.

²⁷ «Бок Борис Иванович», «Бок Мария Петровна», *Русские в Северной Америке*, 66.

²⁸ Фостер, Людмила, «Американский потомок Столыпина», *Русский вестник*, 2008, 26 марта, žiūrėta 2020 spalio 28, <http://www.rv.ru/content.php3?id=7404>.

²⁹ *Русская жизнь*, 1984, 21 января.

³⁰ 1933 03 14 Amerikos lietuvių akcinės bendrovės liudijimas, LCVA, f. 631, ap. 7, b. 11618, l. 11.

Novo–Divejevo kapinėse yra Rusijos imperijos laivų inžinieriaus, vokiečių kilmės stačiatikio Leopoldo Švedes (*Леопольд Шведе, Leopold von Schwede*, 1864–1950), turėjusio Lietuvoje Lėlaičių dvarą, dukters Nadeždos Skrydlovos (*Надежда Скрыдлова*, 1890–1991) kapas.³¹ Su ja palaidotas vyras Fiodoras Skrydlovas (*Федор Скрыдлов*, 1884–1965), kaip rodo įrašas antkapyje, buvo Rusijos imperatoriškojo laivyno vyresnysis leitenantas (*Ст. Лейт. Рус. Имп. Флота*). Be to, jis tarnavo generolo N. Judeničiaus Šiaurės Vakarų armijoje.³² Nadeždos sesuo Mūza Lepecha (*Муза Ленеха, Musa Lepecha*, 1899–1991) buvo iš Raseinių kilusio admirolo P. Vrangelio Pietų armijos karininko, paskutinio Novorosijsko dragūnų pulko vado, pulkininko Aleksandro Lepechos (*Александр Ленеха, Alexander Lepecha*, 1890–1974) žmona. Šis nuo 1921 m. gyveno šeimos dvare Lietuvoje, tarnavo kapitonu I husarų pulke, o 1930–1944 m. dirbo Ūkio banko Raseinių skyriaus vedėju. Pirmosios sovietų okupacijos metu A. Lepecha buvo suimtas, bet per pažintis Vokietijos atstovybėje ištrūko iš Lietuvos. JAV jis dirbo elektronikos, o žmona – vaikiškų kombinezonų siuvimo fabrike.³³ Abu sutuoktiniai palaidoti Vašingtono Rok Kryko (*Rock Creek*) kapinėse. Prie A. Lepechos pavardės paminkle iškaltas įrašas rusų kalba „pulkininkas“.

Įrašas Boriso Korablikovo (*Борис Корабликов, Boris Korablikov*, 1898–1986) antkapyje Novo–Divejevo kapinėse byloja apie jo dalyvavimą Rusijos pilietiniame kare su admirolo A. Kolčiaiko armija (*Поручик Армии адм. Колчака*), bet šis žmogus buvo gimęs Ukmergės sentikių šeimoje, Pirmojo pasaulinio karo metu mokėsi Orenburgo gimnazijoje ir karo mokykloje, 1916–1917 m. tarnavo praporščiku Rusijos kariuomenėje, o 1919 m. prisijungė prie Baltųjų judėjimo. Šiam pralaimėjus, 1922 m. B. Korablikovas atsidūrė Charbine, tapusiame rusų emigrantų centru Tolimuosiuose Rytuose, ir įsidarbino muitinės valdininku. 1923 m. sugrįžęs į Ukmergę, jis dirbo matininku, o 1941 m. pasinaudojo vokiečių repatriacija ir išvyko į Vokietiją. Vėliau B. Korablikovas grįžo į Lietuvą ir nuo 1943 m. rugsėjo 1 d. vadovavo su nacių okupaciniu režimu kolaboravusio Patikėtinio rusų gyventojų reikalams Lietuvos generalinėje srityje biuro, kuriam priklausė ne vienas porevoliucinio srauto emigrantas, Panevėžio skyriui.³⁴ 1944 m. rugpjūtį, po paskutinės savo gyvenime kovos su bolševizmu, į Lietuvos teritoriją žengiant Raudonajai armijai, jis dar sykį pasitraukė į Vokietiją. Pokariu B. Korablikovas šliejosi prie Austrijos Bliudenco miesto lietuvių karo pabėgėlių kolonijos.³⁵ Iš įrašo paminkle spėtina, kad jis palaikė ryšius su rusų diaspora JAV.

Naujojo Džersio valstijos Džeksono miestelio Šv. Vladimiro rusų stačiatikių kapinėse paminklas su lotyniškais rašmenimis ir stačiatikiškais kryžiais žymi brolių Gricevičių–Gricių kapavietę. Kišiniove gimęs Anatolijus Gricevičius (*Anatolius Gricevicius-Gricius*, 1895–1949) studijavo teisę Novorosijsko universitete, mokėsi artilerijos mokykloje, su Rusijos kariuomene dalyvavo Pirmajame pasauliniame kare, o su admirolo P. Vrangelio Pietų armijos šarvuotų automobilių divizija – Rusijos pilietiniame kare. Su šia armija jis

³¹ Рожнёва, Ольга, «Я когда-то с Россией простился... Посвящается памяти всех русских изгнанников», žiūrėta 2020 rugsėjo 22, <http://www.pravoslavie.ru/92857.html>.

³² Klausimo lapas asmenims norintiems įvažiuoti Lietuvon, LCVA, f. 402, ap. 10, b. 48, l. 312–313.

³³ „Mirė a.a. Aleksandras Lepecha“, *Darbininkas*, 1974 balandžio 26.

³⁴ «Открытие отдела Бюро Поверенного в Паневеже», *Вестник бюро поверенного по делам русского населения Литовской генеральной области*, 1943 сентябрь.

³⁵ 1948 06 09 B. Korablikovo prašymas pilietybei patikrinti ir užsienio pasui gauti, LCVA, f. 673, ap. 2, b. 396, l. 146.

evakavosi iš Krymo į Konstantinopolį, o iš ten grįžo į Lietuvą, 1922–1924 m. tarnavo jaunesniuju karininku I artilerijos pulke. 1925 m. A. Gricevičius baigė Lietuvos universiteto (LU) Teisių fakultetą³⁶, dirbo inspektoriumi Kretingos apskrities mokesčių inspekcijoje ir Finansų ministerijos Mokesčių departamente.³⁷ Marijampolėje gimęs jo brolis Jurgis Gričevičius (*George Gricevicius-Gricius*, 1898–1977) 1918 m. baigė 7-ąją Odesos (buvusią Varšuvos) gimnaziją. Sugrįžęs į Lietuvą, 1923 m. įstojo į LU Teisių fakultetą, bet nebaigė studijų dėl lėšų stokos (prieš tai trumpai studijavo Berlyne). Iki 1940 m. už nedidelį atlygį dirbo gyventi į Angliją išvykusios Naujosios Žagarės dvaro savininkės Onos Naryškinaitės įgaliotiniu.³⁸ Susirašinėjo apie rusų emigrantus Lietuvoje su Belgijoje gyvenusia barono P. Vrangelio motina.³⁹

Keletas iš Lietuvos kilusių arba čia daug metų dirbusių stačiatikių dvasininkų įsiliejo į Rusų stačiatikių bažnyčią užsienyje ir atstovavo jai JAV. Aleksandras Černajus (*Александр Чернай, Alexey Chernay*, 1901–1981) 1948 m. buvo iškviestas į JAV Rytų Amerikos ir Naujojo Džersio arkivyskupo Vitalijaus (Maksimenkos) ir 10 metų dirbo misionieriumi Sinsinatyje ir Hjustone. 1957 m., davęs vienuolio įžadus, jis tapo archimandritu Aleksijumi, o 1958 m. buvo bažnytinės vadovybės paskirtas Pietų Afrikos stačiatikių bendruomenių administratoriumi. 1974 m. sugrįžęs į JAV, dirbo Kalifornijos valstijos Oksnardo, Santa Barbaros ir San Diego rusų stačiatikių bažnyčiai užsienyje pavaldžioje parapijose.⁴⁰ A. Černajus gimė Kauno apygardos teismo teisėjo šeimoje, Rusijos pilietinio karo metais tarnavo generolo N. Judeničiaus Šiaurės Vakarų armijos 5-ajame Georgijaus artilerijos pulke. Vėliau baigė Vilniaus stačiatikių dvasinę seminariją ir 1925 m. buvo išventintas į dvasininkus. Iki 1944 m. buvo Vieکشنیų šv. Sergijaus cerkvės klebonas. Baimindamasis antrosios sovietų okupacijos, A. Černajus su 4 vaikais (žmona Tatjana buvo mirusi 1944 m.) traukėsi į Vokietiją. 1946 m. balandį jis įkūrė Nauheimo (*Nauheim*) mieste stačiatikių misiją, kuri steigė maldos namus pabėgėliams Hanau, Bad Arolzeno (*Bad Arolsen*) ir Gutenbergo miestuose, teikė jiems materialinę paramą, atidarė ir išlaikė stačiatikių vaikų mokyklą.⁴¹

Įdomu tai, kad A. Černajaus duktė Elena (*Helen Kowalski*, 1928–2006) 1946 m. atvyko į JAV kaip „karo nuotaka“ (angl. *war bride*), ištekęjusi Vokietijoje už amerikiečių karininko Džono Kovalskio. 1956 m. apsistojusi su savo vyru Kalifornijos valstijos Orindžo mieste, ji dirbo 25 metus elektronikos laboratorijos technike kompanijoje „Hughes Electronics and Rockwell International“, ne kartą buvo apdovanota už inovatyvius sprendimus ir aukštos kokybės produktus. Palaidota pagal stačiatikių apeigas Orindžo Šv. Kapo (*Holy Sepulchre*) kapinėse.⁴² Jos jauniausias brolis Sergejus Černajus (*Serge Chernay*) baigė verslo

³⁶ 1931 09 30 A. Gricevičiaus prašymas VDU Rektoriui, LCVA, f. 631, ap. 7, b. 10507, lapai nenumuoti.

³⁷ 1932 03 14 Finansų ministerijos Mokesčių departamento pažymėjimas Nr. 13752, LCVA, f. 631, ap. 7, b. 10507, lapai nenumuoti.

³⁸ 1940 03 26 Jurgio Gricevičiaus prašymas VRM Administracijos departamentui, LCVA, f. 412, ap. 16G, b. 1836, lapai nenumuoti.

³⁹ *Балтийско-русский сборник*, 354–355.

⁴⁰ «Алексий», *Русские в Северной Америке*, 20.

⁴¹ Кинстлер, Анатолий, «Прибалтийская православная тема в Архиве Германской Епархии РПЦЗ», *Православие в Балтии* 3 (12) (2015), 15.

⁴² „Helen A. Kowalski“, žiūrėta 2020 spalio 28, <http://obits.ocregister.com/obituaries/orangecounty/obituary.aspx?n=helen-a-kowalski&pid=16725024>.

administravimą Teksaso technikos universitete ir politikos mokslus Alabamos valstijos Oberno (*Auburn*) universitete. Be to, jis baigė karo lakūnų mokymus Teksaso Riso (*Reese*) oro pajėgų bazėje ir dalyvavo Vietnamo kare, dirbo Pentagone ir Gynybos departamente, įskaitant darbą ekonominius ir politinius santykius su SSRS, Rytų Europos šalimis ir Kinija formavusiose ir už branduolinių ginklų kontrolę atsakingose derybinėse darbo grupėse. Prezidento Ronaldo Reigano administracijoje S. Černajus ėjo karo patarėjo pareigas Gynybos sekretoriaus štabe. JAV karinėse oro pajėgose jis tarnavo iš viso 24 metus ir gavo pulkininko laipsnį.⁴³

Iš Vilniaus gubernijos Vileikos apskrities Ižos kaimo kilęs dvasininkas Gerasimas Šorecas (*Герасим Шопец, Gerasim Shorets*, 1886–1966) 1952 m. tapo pirmosios Los Andželo mieste parapijos, pavaldžios Rusų stačiatikių bažnyčiai užsienyje, įkūrėju.⁴⁴ Atvykęs į Lietuvą su šeima iš Tobolsko vyskupijos, 1925–1943 m. jis buvo Panevėžio stačiatikių parapijos šventikas, pradžios ir vidurinių mokyklų tikybos mokytojas, taip pat Panevėžio stačiatikių labdaros, rusų švietimo ir kultūros draugijų pirmininkas. Parengė mokykloms stačiatikių tikybos ir Stačiatikių bažnyčios istorijos vadovėlių, redagavo ir leido religinio turinio laikraštėlį „Апологетический листок“. 1943 m. buvo perkeltas į Kauną ir 1944 m. pradžioje tapo metropolito Sergijaus (Voskresenskio) įsteigtos misijos, turėjusios tikslą rūpintis rusų kilmės karo pabėgėliais Lietuvoje, nariu. 1944 m. vasarą G. Šorecas su savo žmona ir dukterimi pasitraukė į Vokietiją. Iki išvykimo į JAV 1948 m. jis įkūrė cerkvę Hanoveryje, vėliau buvo Miuncheno šv. Nikolajaus cerkvės šventikas.⁴⁵ Jo duktė Mūza Šorecaitė (*Musa Shorets*, 1911–1993), 1941 m. baigusi Vytauto Didžiojo universiteto (VDU) Medicinos fakultetą, gavo gydytojos diplomą ir, remiantis įrašu ant paminklinio akmens (rus. *доктор медицины*), vertėsi šia profesija JAV.⁴⁶ Šorecų šeima palaidota Džordanvilio Švč. Trejybės vyrų vienuolyno kapinėse.

Iš pasauliečių, suradusių nišą JAV rusų diasporoje, paminėtinas pedagogas Vasilijus Kamenskis (*Василий Каменский, Basil Kamensky*, 1895–1982), kuris 1950–1962 m. dirbo profesoriumi Šv. Tichono stačiatikių teologijos seminarijoje, įsteigtoje 1938 m. imigrantų iš Rusijos Pensilvanijos valstijos Pietų Kanaano mieste ir išugdžiusioje daugybę dvasininkų, leidusioje religinę literatūrą ir t. t.⁴⁷ Vėliau jis dirbo Rusų stačiatikių bažnyčios užsienyje Šiaurės Amerikos metropolijos kanceliarijos sekretoriumi, o 1973 m. išėjęs į pensiją gyveno Floridos valstijos Sent Pitersbergo mieste.⁴⁸ V. Kamenskis gimė Rusijos Ostrovo mieste, baigė Pskovo stačiatikių dvasinę seminariją ir Jaroslavlį Demidovo teisės licėjų, Pirmojo pasaulinio karo metu kovėsi su Rusijos kariuomene Rumunijos fronte, o Rusijos pilietiniame kare prisijungė prie Baltųjų judėjimo Jaroslavyje ir generolo N. Judeničiaus

⁴³ „Full Biography for Serge Alexander Chernay“, žiūrėta 2020 spalio 28, http://www.smartvoter.org/2005/03/08/ca/sac/vote/chernay_s/bio.html.

⁴⁴ «История нашего прихода», Храм Покрова Пресвятой Богородицы, žiūrėta 2020 spalio 28, https://pokrovchurch.org/parish_history.

⁴⁵ G. Šoreco asmens anketa, LCVA, f. 391, ap. 10, b. 14975, l. 1–2; Кинстлер, «Прибалтийская православная тема в Архиве Германской Епархии РПЦЗ», 17.

⁴⁶ 1941 11 07 VDU Medicinos fakulteto liudijimas Nr. 2457, LCVA, f. 631, ap. 7, b. 11946, lapai nenumuoti.

⁴⁷ “Two Thousand Thirteen Tikhonaire. The 25th Year in Review of Saint Tikhon’s Orthodox Theological Seminary”, žiūrėta 2020 spalio 28, https://issuu.com/sainttikhons/docs/2013_tikhonaire_complete__reduced.

⁴⁸ «Каменский Василий Михайлович», Русские в Северной Америке, 236.

vadovaujamos Šiaurės Vakarų armijos. 1929 m. jis baigė garsų rusų emigracijoje Paryžiaus stačiatikių teologijos institutą. 1930 m., pakviestas Lietuvos stačiatikių arkivyskupo metropolito Eleuterijaus, atvyko į Kauną, dirbo jo asmeniniu sekretoriumi ir Ganytojų kursų dėstytoju, dalyvavo rusų religinių ir kultūros draugijų veikloje.⁴⁹

Buvusių nepriklausomos Lietuvos rusų jaunimo organizacijų narių ryšiai su rusų diaspora JAV

Jaunesniosios kartos rusų kilmės karo pabėgėliai iš Lietuvos, gimę vėliau negu 1900 m., buvo darbingo amžiaus ir pragmatiškesni negu jų tėvų karta. Jų patirtis buvo panaši į daugelio imigrantų iš SSRS ir Rytų Europos šalių: siekiant profesinės karjeros aukštumų ir geriau apmokamų pareigų, teko pradėti nuo menkai kvalifikuoto darbo. Kita vertus, kai kurie iš šių žmonių, pasitelkdami iki atvykstant į JAV ir atvykus įgytas žinias ir įgūdžius, gebėjo sėkmingai atsiskleisti įvairiose užimtumo srityse. Sprendžiant iš duomenų, gautų išanalizavus individualias patirtis, į sėkmę vedavo tikslųjų ir humanitarinių mokslų žinios, techninės (inžinerinės) specialybės, užsienio kalbų žinios, socialiniai ryšiai ir kt. Siekiant įsidarbinti pokariu, etniškumas kai kuriais atvejais buvo labai reikšmingas, nes augant įtampai JAV ir SSRS Šaltojo karo metu daliai rusų kilmės karo pabėgėlių iš Lietuvos susidarė palankios sąlygos išskleisti savo profesinį potencialą būtent dėl rusiškos kilmės, gerų rusų kalbos ir literatūros, Rusijos istorijos ir geografijos žinių, SSRS politinių aktualijų išmanymo. Visa tai jie galėjo pritaikyti ir rusų diasporą telkiančių visuomeninių organizacijų veikloje.

Apžvelgsime keletą biografijų, kurių herojų pažiūroms didelės įtakos turėjo gyvenimo Lietuvoje laikotarpis. Jaunesniosios kartos rusų, nedalyvavusių minėtuose karuose ir nepažinusių Rusijos iš savo patirties, ryšį su rusų kultūra stiprino Lietuvos skautų sąjungai pavaldi, bet etninį savitumą išlaikiusi Rusų skautų draugovė.⁵⁰ 1930 m. rugpjūčio 9–11 d. vykusiame Baltijos šalių rusų skautų draugovių atstovų suvažiavime dalis Roberto Badeno-Powello ideologijos pagrindų buvo pripažinti netinkamais ir nutarta juos pakeisti labiau atitinkančiais rusiškąjį charakterį. Pavyzdžiui, sutarta, kad kiekvieno ruso tėvynė, nežiūrint į įgytą pasą, yra Rusija. Pirmenybę imta teikti ryšio su rusų kultūra ir religija, sąsajų su baltos, mėlynos, raudonos („kaip rusų kultūros emblemos“) ir pilkos, oranžinės (kaip šv. Georgijaus ir Maskvos miesto) spalvomis ugdymui, supažindinimui su Rusijos istorija ir geografija, rusų tautiniais šokiais ir dainomis, daile ir kitomis meno rūšimis, Rusijos istorijos pažinimą ugdančioms ekskursijoms, pokalbiams su vyresniais skautais apie rusų skautų judėjimo tautinius uždavinius, Rusijos nacionalinių švenčių minėjimą ir kt.⁵¹

⁴⁹ Сокольский, Анатолий Алексеевич, «Русские в независимой Литве», *Новое русское слово*, 1985, 23 января.

⁵⁰ Draugovė 1922 m. įkūrė Kauno tvirtovės karininko sūnus Anatolijus Sokolskis, jai vadovavo Kauno apygardos teisėjo sūnus Viktoras Ržečickis, Panevėžio apskrities dvarininkų susirinkimo kanceliarijos vadovo sūnus Andrejus Risovas, Rusijos pilietinio karo metu žuvusio Kauno apygardos teisėjo sūnus Igoris Perekriostovas. Rėmėjų kuopai priklausė generolas Juozas Kraucevičius, chirurgas Vitalijus Gusevas, Piotro Veriovkino duktė Natalija Arcibuševa, Kauno rusų gimnazijos mokytojas Jurgis Kovriginas. 1937 m. vasario 22 III rusų Šančių tunto skautų draugovės rėmėjų kuopelės steigiamasis susirinkimo protokolas, LCVA, f. 576, ap. 4, b. 48, lapas nenumeruotas.

⁵¹ Ржеицкий, Виктор, «Постановления 1-го съезда русских руководителей», *Наша связь. Вестник о положении русских скаутов в Прибалтике*, 1930 декабрь.

Rusų kilmės inteligentų atžalos, kurios emigravo Antrojo pasaulinio karo laikotarpiu iš Lietuvos, priklausė VDU veikusioms organizacijoms (Rusų studentų susivienijimas, korporacijos „Ruthenia“ ir „Alacritas“, Rusų krikščionių jaunimo ratelis). Šių organizacijų veiklos ryškiausias akcentas buvo tradicinės ikirevoliucinės Rusijos universitetams Tatjanos šventės rengimas. Kauno „Ruthenia“⁵² palaikė glaudžius ryšius su Rygos „Ruthenia“⁵³, kuri, kaip manoma istoriografijoje, simpatizavo rusų nacionalizmo ir monarchizmo idėjoms. Korporacijos spalvos (juoda, balta, auksinė) atkartojė vieną iš Rusijos imperijos valstybinių vėliavų.⁵⁴ Sutapimas ar ne, bet XX a. 4 dešimtmečio viduryje grupelė Kauno skautų ir studentų susibūrė į Jaunosios kartos nacionalinės darbo sąjungos (NTS) Kauno skyrių. Šios rusų emigrantų organizacijos ideologija irgi rėmėsi rusišku nacionalizmu, o jos nariai „svajojo apie naują stiprią santvarką Rusijoje, totalitarinę savo esme ir nacionaline savo dvasia, kurią jie priešino ir su Vakarų civilizacija, ir antinacionaline bolševikų diktatūra“.⁵⁵

1952 m. iš Paryžiaus į Niujorką, remiant Tolstojaus fondui, persikėlė Kauno rusų skautų draugovės įkūrėjas ir pirmasis vadovas, VDU studentų korporacijų „Ruthenia“ ir „Alacritas“ narys, teisininkas Anatolijus Sokolskis (*Анатолий Сокольский, Anatole Sokolsky*, 1903–2006). Iš pradžių jis dirbo nekvalifikuotus darbus fabrikuose, bet tuo pačiu metu baigė Kolumbijos universiteto Pedagogikos koledžo kursą ir gavo teisę mokyti rusų kalbos JAV ugdymo įstaigose. Nuo XX a. 6 dešimtmečio pabaigos jis nesėkmingai teikė paraiškas į daugelį Niujorko valstijos koledžų, bet, pakviestas į rusų emigrantų vasaros stovyklą mokyti istorijos ir rusų literatūros, sutiko rusę moterį, kuri padėjo gauti rusų kalbos mokytojo darbą prie Sirakūzų universiteto veikusioje karo mokykloje.⁵⁶ 1961 m., keletą metų padėstęs rusų kalbą Mičigano universitete, A. Sokolskis daugiau kaip dešimtmetį dirbo Pietų Floridos universitete ir padėjo sukurti ir įgyvendinti išplėstinę rusų kalbos bakalauro studijų programą, įtraukiančią rusų kalbos, literatūros, istorijos, poezijos, dramos ir kitus kursus.⁵⁷ Už mokslinės ir pedagoginės veiklos pasiekimus 1964 m. jis buvo išrinktas Slavų ir Rytų Europos kalbų mokytojų asociacijos⁵⁸ viceprezidentu.⁵⁹

A. Sokolskis savo atsiminimuose, apibūdindamas rusų emigracijos politinę misiją, pabrėžė, kad ji „parodė savo gyvybingumą, išlikdama antikomunistinė ir lojali Rusijos tautinei vizijai, atverdama laisvojo pasaulio akis į užslėptus Rusijos komunistų vadovų internacionalizmo tikslus <...>. Kartu ji supažindino pasaulį su rusų kultūra ir įnešė savo

⁵² Korporaciją „Ruthenia“ 1930 m. įkūrė VDU studentai V. Sokolovas, A. Novodvorskis, A. Lesniauskas ir V. Sergejus. Jos garbės nariais buvo išrinkti gydytojas V. Gusevas, advokatas S. Šeremetevskis, advokatas I. Tatarincevas, stačiatikių teologijos pedagogas V. Kamenskis, kunigaikštis I. Vasilčikovas. Сокольский, «Русские в независимой Литве».

⁵³ Сокольский, «Русские в независимой Литве».

⁵⁴ Рыжакова, Светлана Игоревна, «Фуксы, коммилитоны, филистры...: некоторые предварительные заметки и материалы о студенческих корпорациях Латвии», *Антропологический форум* № 19 online (2013), 74.

⁵⁵ *Русское национальное меньшинство в Эстонской Республике (1918–1940)*, под. ред. С. Г. Исакова. Тарту: Крипта, 2001, 88–89.

⁵⁶ Sokolsky, *Through War, Revolution and Peace*, 89–91.

⁵⁷ “Russian Culture Program Set At USF Tuesday”, *Tampa Bay Times*, 1962 November 19.

⁵⁸ „American Association of Teachers of Slavic and East European Languages“ – 1941 m. įsteigta mokslo organizacija, skatinusi slavų ir Rytų Europos kalbų, literatūros ir kultūros studijas bei mokymą visais ugdymo lygiais (nuo pradžios iki aukštosios mokyklos).

⁵⁹ “Elected”, *The Tampa Tribune*, 1964 May 10.

indėlį į pasaulio kultūrą⁶⁰. JAV spaudoje anglų kalba jis teigė: „Mes, Amerikos rusai, esame lojalūs JAV piliečiai, o mūsų tėvynainiai Sikorskis, Zvorykinas, Ipatjevas, Balanšinas, Nabokovas, Rachmaninovas, Stravinskis ir daugelis kitų įnešė žymų indėlį į Amerikos kultūrą ir atstovavo rusų tautos teigiamoms savybėms <...>“⁶¹. Panašiai A. Sokolskis svarstė apie teigiamą rusų emigrantų indėlį į nepriklausomos Lietuvos kultūrą, o pirmosios sovietų okupacijos laikotarpiu matytus įvykius (areštus, tardymus, trėmimus) komentavo rusų emigrantų ir amerikiečių spaudai kaip klastingos SSRS politikos pavyzdį.⁶² Jis pats bendradarbiavo su rusų emigrantų laikraščiais „Новое русское слово“ ir „Русская мысль“, publikavo rusų kalbos istorijos ir XI–XX a. rusų literatūros vadovėlius JAV universitetams.

Panašiais principais A. Sokolskis rėmėsi savo visuomeninėje veikloje. Išėjęs į pensiją, jis gyveno Sent Petersberge, čia 1973 m. įkūrė Amerikos rusų klubą (angl. *Russian American Club*) ir tapo jo pirmuoju prezidentu. Šis klubas buvo subūręs chorą, muzikos ansamblį „Volga“ ir dramos ratelį, rengė paskaitas, koncertus ir parodas.⁶³ 1977 m. A. Sokolskis tapo Amerikos rusų kongreso⁶⁴ Sent Petersberge skyriaus steigėju ir pirmuoju vadovu.⁶⁵ Atstovaudamas šiai organizacijai, susidomėjo miesto istorija ir įrodė, kad jį XIX a. pabaigoje įkūrė rusų aristokratas Piotras Dementjevas (*Петр Деметьев, Peter Demens*, 1850–1919), atvedęs geležinkelį, gilinęs įlanką, plėtęs miestą ir pavadinęs jį Rusijos imperijos sostinės garbei. 1977 m. Sent Petersbergo miesto taryba ir istorikų draugija oficialiai pripažino šį atradimą, leido įkūrėjo garbei pavadinti parką („Demens Landing Park“) ir pastatyti paminklą.⁶⁶ Kitas A. Sokolskio atliktas tyrimas atskleidė, kad XIX a. pabaigoje prie kaimyninio Klirvoterio (*Clearwater*) miestelio plėtotės (viešbučių, banko, kariliono, kino teatro ir kitų statybų) prisidėjo iš Rusijos atvykę skulptorius Fiodoras Kamenskis ir architektas Ivanas Filipovas.⁶⁷

Vienas iš vėlesnių minėto Amerikos rusų klubo vadovų buvo karo pabėgėlis iš Lietuvos Vasilijus Olsufjevas (*Василий Олсуфьев, Vassily Olsufiev*, 1900–1985), prieš tai dirbęs rusų kalbos dėstytoju Naujojo Džersio valstijos Prinstono universitete.⁶⁸ Šio klubo ir Amerikos rusų kongreso skyriaus narė buvo ir jo žmona Margarita Olsufjeva (*Маргарита Олсуфьева, Margarita Olsufiev*, 1901–1978), anksčiau dirbusi Tolstojaus fondo sekretore.⁶⁹ Kitu klubo vadovu buvo Eugenijus Milinkevičius (*Eugene Milin*, 1916–2001), kilęs iš Gardino, rusų kilmės tėvo ir baltarusių kilmės motinos šeimos. Jo tėvas dirbo Kaune geležinkelio tarnautoju ir, stigdamas lėšų sūnų Eugenijaus ir Arkadijaus mokslams rusų gimnazijoje, atidavė juos globoti pasiturinčioms šeimoms. A. Milinkevičius savo atsiminimuose rašė, kad

⁶⁰ Sokolsky, *Through War, Revolution and Peace*, 89–91.

⁶¹ Sokolsky, Anatole, “Peter Demens”, *Tampa Bay Times*, 1985 October 6.

⁶² Sokolsky, *Through War, Revolution and Peace*, 35–42.

⁶³ «Пройденный путь. По случаю 20-летия Русского американского клуба в Ст. Петербурге, Флорида», *Pierre Sokolsky'o* privatus archyvas.

⁶⁴ „Congress of Russian Americans“ – 1973 m. įsteigta organizacija, pasisakiusi prieš komunistinę ideologiją, rasinę, etninę ir religinę diskriminaciją bei kėlusį tikslą saugoti rusų kultūrą, ginti rusų kilmės imigrantų teises, kovoti su rusofobijos amerikiečių visuomenėje apraiškomis.

⁶⁵ «Сокольский Анатолий Алексеевич», *Русские в Северной Америке*, 473.

⁶⁶ Sokolsky, Anatole, “Peter Demens”, *Tampa Bay Times*, 1985 October 6.

⁶⁷ Sokolsky, Anatole, “2 Russians Helped Develop Clearwater”, *Tampa Bay Times*, 1994 October 15.

⁶⁸ “Olsufiev, Vasily”, *Tampa Bay Times*, 1985 July 25.

⁶⁹ “Olsufiev, Mrs. Margarita”, *Tampa Bay Times*, 1978 May 24.

vienos iš šių šeimų „tėvas buvo įgijęs gerą išsilavinimą Maskvos universitete. Būdamas prokuroras jis ėjo aukštas pareigas ikirevoliucinėje Rusijoje. Motina buvo kilusi iš rusų aristokratų šeimos“, abudu buvo „labai religingi, aukštos moralės ir patriotinių principų“.⁷⁰ Į Amerikos rusų klubą atvykdavo skaityti paskaitų rusų diasporos mokslininkai Pavelas Paganucis (*Павел Пагануцци*, 1910–1991), Igoris Novosilcovas (*Игорь Новосильцов*, 1905–1998), Vaclovas Fediukovičius (*Вацлав Федюкович*, 1897–1979) ir kt.⁷¹ 1988 m. balandžio 13 d. klubas kartu su Šv. Andrejaus rusų-serbų stačiatikių cerkve surengė Rusijos krikšto 1000-mečio minėjimą.⁷²

A. Sokolskio atsiminimai byloja, kad išskirtinę reikšmę jo pasaulėžiūrai turėjo skautų judėjimas. Pirmoji jo pažintis su šiuo judėjimu įvyko Pirmojo pasaulinio karo laikotarpiu, šeimai evakavusis Jaroslavlio mieste, kurio bibliotekoje jis rado ir perskaitė R. Badeno-Powellio knygą „Jaunasis skautas“. A. Sokolskio vienas skaudžiausių išgyvenimų – skautų judėjimo uždraudimas ir dalyvių areštai Rusijoje atėjus į valdžią bolševikų režimui. Prisimindamas tai, A. Sokolskis, jau sulaukęs garbaus amžiaus JAV, rašė: „mes slapta susitikome Šv. Georgijaus dieną miške, išsivyniojome vėliavas, įkūrėme laužą ir pakartojome per iškilmingą ceremoniją skautų priesaiką. Tai buvo tokio aukšto lygio romantika, kokią vertina jaunimas“⁷³. Apibūdindamas skautų draugovę Kaune, jis konstatavo, kad ji „skleidė draugišką, rusišką atmosferą jauniems žmonėms“. 1946 m. Prancūzijoje A. Sokolskį aistra skautų judėjimui suvedė su kitais rusų kilmės karo pabėgėliais, taip pat Rusijos rusų skautų judėjimo įkūrėju, Baltųjų judėjimo dalyviu Olegu Pantiuchovu (*Олег Пантюхов*, 1882–1973).⁷⁴ Rusų skautų organizacijos išliko visuose rusų emigrantų susitelkimo centruose.

A. Sokolskio sūnaus archyve išliko R. Badenui-Powellui, O. Pantiuchovui ir A. Sokolskiui dedikuotas, nostalgijos Kauno skautų draugovei kupinas jos buvusio nario ir VDU Teisės fakulteto Ekonomikos skyriaus absolvento Miko Bilvaiso (*Михайл Бильвайс*, 1909–1997), gyvenusio Vokietijoje, laiškas:

Mūsų būrio seniai nebėra. Edia užaugo stipriu ir gražiu jaunuoliu, persikėlė į Prancūziją, buvo pašauktas 1939 m. į armiją ir žuvo 1940 m. Amžinąjį atilsį Tau, mūsų mielas drauge. O kitus, kurie liko gyvi, likimas išblaškė po visą pasaulį – mūsų skautai ir Vokietijoje, ir Amerikoje, ir net Australijoje. Sendamas aš dažniau atsigręžiu mintyse atgal, vis dar prisimenu tuos laimingus laikus, kai buvau skautu, ir pagalvoju, kokia būtų nuobodi ir vienoda mano vaikystė ir ankstyvoji jaunystė, jeigu nebūtų lemta tapti skautu, juolab tokioje nuostabioje, kaip mūsų, 17-oje Kauno draugovėje. Ir dažnai mintyse dėkoju skautų judėjimo įkūrėjui Robertui Badenui Powellui, Olegui Ivanovičiui Pantiuchovui ir Anatolijui Aleksejevičiui Sokolskiui (mūsų Toliai) už man (ir daugeliui kitų) dovanotus ryškius ir laimingus metus (1922–1926 m.). Visada pasiruošęs, mano mielieji Vyresnieji Draugai! Bebras [„Bebrų“ skilties narys, – A. M.] Michailas Bilvaisas, buvęs Kauno 17-ojo berniukų ir mergaičių būrio (nuo 1924 m.) būgnininkas.⁷⁵

⁷⁰ Arkadijaus Milinkevičiaus atsiminimų spausdintas rankraštis, Milinkevičių šeimos privatus archyvas.

⁷¹ «Пройденный путь. По случаю 20-летия Русского американского клуба в Ст. Петербурге, Флорида», Pierre'o Sokolsky'o privatus archyvas.

⁷² “Millennium”, *Tampa Bay Times*, 1988 March 12.

⁷³ Sokolsky, *Through War, Revolution and Peace*, 45.

⁷⁴ *Ibid.*, 48.

⁷⁵ Spausdintas dokumentas „Кабанье нашествие“, Pierre'o Sokolsky'o privatus archyvas.

JAV rusų diasporai gerai žinomas buvęs Kauno rusų skautų draugovės⁷⁶ narys Venediktas Abdankas Kosovskis (*Венедикт Абданк Коссовский*, 1918–1994), Rusijos karininko iš Vitebsko gubernijos dvarininkų šeimos palikuonis. Nuo 1922 m. jis su motina gyveno Lietuvoje, 1938 m. baigė Kauno rusų gimnaziją ir vertėsi privačiomis pamokomis Utenos apskrities Laimučių dvare⁷⁷, vaidino Rusų dramos teatro spektakliuose. Antrojo pasaulinio karo laikotarpiu, būdamas NTS narys, V. Abdankas Kosovskis dalyvavo pagrindžio veikloje, kuria siekta išvaduoti belaisvius iš nacių koncentracijos stovyklų, o pokariu rengė akcijas anglų ir amerikiečių okupacinėse zonose, skirtas gelbėti SSRS piliečiams nuo priverstinės repatriacijos. Europoje baigė geodezijos kursus, nuo 1949 m. dirbo Kasablankoje, Maroke, dalyvavo vietos rusų emigrantų politiniame gyvenime ir įkūrė rusų teatrą.⁷⁸ 1961 m. atvykęs į JAV, dėstė rusų kalbą Niujorko valstijos Sirakūzų karo mokykloje, vadovavo Amerikos rusų švietimo draugijai ir jo paties įkurtam Amerikos rusų kongreso Sirakūzų skyriui. Be to, V. Abdankas Kosovskis tarp politikų vykdė kampaniją ir pasiekė, kad lapkričio 7 d. JAV būtų paskelbta komunistinio režimo aukų atminimo diena. Interviu žiniasklaidai jis pasakodavo apie žmogaus teisių pažeidimus SSRS, rusofobiją, būtinybę skirti sąvokas „rusiškas“ ir „sovietinis“.⁷⁹ Jis buvo palaidotas su žmona Džordanvilio Švč. Trejybės vienuolyno kapinėse.

Mažo Vladimirovo kaimo, esančio netoli Ilinojaus valstijos Friporto (*Freeport*) miesto, prie Prarastojo ežero (*Lost Lake*) kranto, Rusų stačiatikių bažnyčiai užsienyje pavaldžios rusakalbių bendruomenės pasaulietiniu pirmininku spaudoje anglų kalba buvo įvardijamas karo pabėgėlis iš Lietuvos Georgijus Gešventas (*Георгий Гешвент*, *George Gesvent*, 1923–1991). 1960 m. šioje vietovėje susibūrė 12 Čikagos apylinkėse gyvenusių šeimų iš Rusijos (SSRS). Šios bendruomenės globėjas ir mecenatas buvo Čikagos ir Detroito stačiatikių arkivyskupas Serafimas (Ivanovas), buvęs Baltųjų judėjimo Rusijoje dalyvis, aktyvus Rusų stačiatikių bažnyčios užsienyje veikėjas Jugoslavijoje ir JAV. Šios bažnyčios vadovaujamos vyskupijos išgytame sklype įsikūrė tikinčiųjų bendruomenė, 1964 m. ji pasistatė maldos namus ir išpuošė juos atsivežtais religinio meno kūriniiais. Vasaromis Vladimirovo kaime vykdavo stovyklos rusų kilmės emigrantų vaikams.⁸⁰ Spaudoje anglų kalba taip pat pasirodė Vladimirovo kaimo apibūdinimas, parodęs glaudų ryšį su ikirevoliucinės Rusijos tradicijomis:

Jūs esate Amerikos rusų gyvenvietėje, kurioje caras Nikolajus II yra Šv. Nikolajus, kurioje Rusų stačiatikių bažnyčia užsienyje yra vienintelė bažnyčia. Dauguma žmonių čia kalba, skaito ir rašo rusiškai. Arkivyskupas Serafimas, Baltosios armijos veteranas, vadovauja Vidurio Vakarų bažnyčiai (*Midwest Church*). Žmonės yra draugiški, švelnūs, savo pažiūromis atkaklūs antikomunistai ir stačiatikiai. Vladimirovo gatvės buvo pavadintos Čaikovskio, Turčino (rusų poetas), Sikorskio (rusų išradėjas) ir Šv. Serafimo (rusų šventasis) vardais.⁸¹

⁷⁶ VII rusų skautų draugovės nario Venedikto Kosovskio nuotrauka, LCVA, f. 576, ap. 4, b. 106, l. 9.

⁷⁷ 1939 05 23 Benedikto Kosausko prašymas Utenos apskrities viršininkui, LCVA, f. 402, ap. 11, b. 551, l. 3.

⁷⁸ Антошин, Алексей Валерьевич и Сухов, Николай Вадимович, «Русские эмигранты в Марокко после Второй мировой войны», *Восточный архив* 2 (36) (2017), 62.

⁷⁹ «Абданк-Коссовский Венедикт Александрович», *Русские в Северной Америке*, 7.

⁸⁰ «Russians Come to U.S. for Religious Freedom», *Wilkes-Barre Times Leader*, 1972 November 19.

⁸¹ Peterson, Gary, «Illinois Village Is Trully Russian Orthodox», *The Capital Times*, 1983 March 10.

G. Gešventas kilo iš vokiečio tėvo ir rusės motinos, stačiatikių šeimos. Iki 1940 m. dirbęs Kaune valdininku, jo tėvas Aleksandras Gešventas pokariu tapo Špakenbergo lietuvių karo pabėgėlių stovyklos, vėliau Vasario 16-osios lietuvių gimnazijos ūkvedžiu. 1956 m. su žmona Vera ir sūnumis persikėlęs į JAV, dirbo siuntinių į Lietuvą agentūroje, padėjo lietuviams pasikviesti gimines į JAV. Po mirties A. Gešventas buvo palaidotas pagal stačiatikių apeigas greta Čikagos esančiose Elmvud (*Elmwood*) kapinėse.⁸² Jo vyresnysis sūnus Olegas Kaune lankė vokiečių gimnaziją, o jaunesnysis Georgijus – rusų gimnaziją. Abudu buvo Rusų skautų draugovės nariai.⁸³ O. Gešventas (1920–1991) nuo 1941 m. tarnavo Vokietijos kariuomenėje, buvo sužeistas Rytų fronte ir pateko nelaisvę, bet po to grąžintas į Vokietiją. Pokariu jis mokytojavo Vasario 16-osios lietuvių gimnazijoje. 1953 m. su žmona Liudmila emigravo į Kanadą, o 1960 m. apsigyveno JAV Sisero (*Cicero*) mieste. O. Gešventas lietuvių išeivijos buvo vertinamas kaip aktyvus skautų judėjimo dalyvis, lietuvių ekonomisto ir kraštotyrininko Broniaus Kviklio bendradarbis „ruošiant istorinę medžiagą spaudos vedamiesiems, ypač kada kildavo reikalas panaudoti vokiečių, lenkų bei rusų šaltinius“.⁸⁴

Sprendžiant iš JAV spaudos anglų kalba publikacijų, G. Gešventas, kuris XX a. 7 dešimtmetyje dirbo dizaino inžinieriumi Friporto (*Freeport*) kompanijoje „Microswitch“, neretai susidurdavo su amerikiečių visuomenės nerimu dėl Vladimirovo bendruomenės sąsajų su komunistais⁸⁵. Jis specialiai lankė aplinkines mokyklas ir pasakojo susirinkusiems apie šios bendruomenės tapatybę, apgailestaudamas, kad dažnai „žmonės nežino skirtumo tarp rusų ir sovietų arba komunistų“.⁸⁶ Be to, G. Gešventas ruošė Vladimirovo kaime rusų kilmės imigrantus ir jų vaikus pokalbiams dėl JAV pilietybės įgijimo (mokė anglų kalbos ir istorijos, teikė žinių apie JAV politinę santvarką).⁸⁷ Buvo palaidotas Džordanvilio Švč. Trejybės vienuolyno kapinėse.

A. Sokolskio sūnus, septynis kartus dalyvavęs panašaus pobūdžio stačiatikių Šv. Serafimo fondo vasaros stovykloje Niujorko apylinkėse, prisimena ją kaip vietą, kurioje reiškėsi rusų emigrantų iš Europos vyresniosios kartos idealizmas:

Be stovykloms įprastos veiklos, mes mokėmės Rusijos istorijos ir literatūros, dalyvavome poezijos skaitymuose, dramos spektakliuose prie laužo ir pan. <...> Stovyklai vadovavo tėvas Kiseliovas, labai energinga asmenybė, kuris karo metu dalyvavo Vlasovo judėjime ir buvo didelis patriotas. Jis mokydavo mus religijos dalykų ir apylinkėse buvo nedidelė cerkvė, bet religinis aspektas nebuvo niekuomet esminis. Pagrindinis dėmesys buvo skiriamas rusų kalbai ir kultūrai, o religija buvo įprasta rusų ypatybė.⁸⁸

Ypač mažai duomenų išliko apie likimus moterų, kurios kilo iš Rusijos karininkų ir inteligentų šeimų ir emigravo iš Lietuvos Antrojo pasaulinio karo laikotarpiu. Pavyzdžiui,

⁸² „A. A. Aleksandrą Gešventą prisimenant“, *Draugas*, 1975 liepos 25.

⁸³ 1932 02 15 Kauno rajono tunto III rusų skautų draugovės vilkiukų gaujos narių sąrašas, LCVA, f. 576, ap. 5, b. 232, lapai nenumuoti.

⁸⁴ Kaunas, F., „Netekome skautininko O. Gešvento“, *Draugas*, 1991 gegužės 1.

⁸⁵ „Lost Lake. Illinois Russians Celebrate Easter“, *Chicago Tribune*, 1983 May 6.

⁸⁶ *Ibid.*

⁸⁷ „Today Seems “Like Easter” To New American Citizens“, *Freeport Journal Standart*, 1972 April 4.

⁸⁸ 2020 03 20 Pierre'o Sokolsky'o laiškas Andriui Marcinkevičiui.

Naujojo Džersio valstijos Džeksono miestelyje paskutiniuosius 30 savo gyvenimo metų praleido iš Kauno kilusi rusų karininko ir jo vokiečių kilmės žmonos dukterė Milita Surkovaitė (*Милица Суркова, Milita Apanius*, 1915–2011). 1921 m. gegužę iš Ufos miesto ji su našle motina atvyko į Kauną⁸⁹, baigė rusų gimnaziją, dirbo „Spaudos fondo“ leidykloje ir knygyne, o 1941 m. ištekojo už agronomo Vinco Apanavičiaus. Baigiantis 1944 m. karui, su juo, sūnumi ir motina pasitraukė į Vokietiją, 1949 m. jie apsistojo Klivlande, ten vyras prižiūrėjo šiltnamius, gėlynus ir parkus. Šeima dalyvavo „Ramovės“ ir kitų lietuvių išeivijos organizacijų veikloje.⁹⁰ Vis dėlto Klivlande Milita įsiliejo į stačiatikių cerkvės veiklą:

Milita prisijungė prie rusų stačiatikių bendruomenės Ohajuje 1954 m. Ji susidraugavo su „Batiška ir Matuška“, jų šeima ir draugais, reguliariai lankė cerkvę sekmadieniais tol, kol su seserimi persikėlė į Džeksoną Naujajame Džersyje. <...> Milita žinojo Džeksone esant stiprią rusų stačiatikių bendruomenę. Džeksone ji daugelį metų dalyvavo rusų bendruomenės, *ROVA Farm* ir Šv. Vladimiro stačiatikių cerkvės veikloje. Ji pažinojo vietos dvasininkus, vienas iš jų tapė ikonas, kurias pardavinėjo suvenyrų parduotuvėje. Ji savanoriškai dirbo suvenyrų parduotuvėje, prekiaujančioje ikonomis, religinėmis knygomis ir kitais artefaktais. Ji turėjo daug rusų draugų ir lankytojų, atvykdavusių su ja pasimatyti.⁹¹

Emigrantai iš Rusijos Džeksono (Kesvilio) apylinkėse kūrėsi nuo XIX ir XX a. sandūros. XX a. 4 dešimtmetyje čia išpopuliarėjo poilsio ir vaikų vasaros stovyklos, iškilo medinių poilsio namelių, restoranų, šokių salė. Šv. Vladimiro kapinėse, dar įvardijamose kazokų kapinėmis, ilgai buvo palaidotas Baltųjų judėjimo generolas Antonas Denikinas (2005 m. jo palaikai buvo perkelti į Rusiją), kompozitorius Aleksandras Grečianinovas, daug Dono kazokų ir aukšto rango stačiatikių dvasininkų. Sprendžiant iš spaudos anglų kalba, amerikiečio nuomone, tai buvo tikrai išskirtinė vieta:

Kesvilio miestelyje, niūriai nuostabių Naujojo Džersio pušynų pakraštyje, blizga dviejų stačiatikių cerkvių svogūniniai kupolai. Auksiniai mažesni kupolai ir trijų kryžmų kryžiai, tarp cerkvių ir medžių išsidėstę didelių kapinių ornamentais puošti paminklai, pilki, žali ir juodi, daug beržų ir rąstinių namų su nuožulniais stogais verčia jus pasijusti Rusijoje – šio amžiaus pradžios Rusijoje. Greta cerkvių yra restorano sienos, tapytos Puškino, Gogolio ir Dostojevskio portretais, puoštos Čaikovskio ir Rachmaninovo biustais. Parke stovi didžiulis paminklas Puškinui. Žinoma, visur yra dvigubi rėminti paskutiniojo caro Nikolajaus ir jo carienės Aleksandros portretai. Nuostabu ir tai, kad iš maisto yra barščių, troškintų kopūstų ir kitų rusiškų skanėstų, iš gėrimų yra degtinės ir alaus, net [žmonių] veidai rusiški, su plačiais slaviškais skruostikauliais ir totoriškomis akimis, o [jų] drabužių stilius primena „Mirusiųjų sielų“ arba „Brolių Karamazovų“ iliustracijas.⁹²

Milita šioje vietovėje prižiūrėjo dviejų kambarių nešildomą namelį greta cerkvės, kuriame veikė muziejus, suvenyrų parduotuvė ir informacijos centras. Stigo lėšų cerkvei

⁸⁹ Klausimo lapas iš užsienio į Lietuvą atsivykstantiems asmenims, LCVA, f. 402, ap. 10, b. 4a, l. 301.

⁹⁰ Žvirkalnis, L., „A. A. Elena Surkovienė“, *Draugas*, 1961 sausio 6.

⁹¹ 2020 08 15 Alex'o Apanius'o laiškas Andriui Marcinkevičiui.

⁹² „Report on Rova Farm“, 1981, Alex'o Apanius'o privatus archyvas.

šildyti, todėl žiemą ji ten ateidavo tik sekmadieniais, „nenušiemusi skrybėlės ir nenusivilkusi palto ji sėdėjo greta senų carizmo lobių“. Pavasarį ir vasarą, kad sumokėtų ipotekai už namelį ir jį suremontuotų, rengė piknikus ir pardavinėjo kepinius.⁹³ Milita palaidota Šv. Vladimiro kapinėse kartu su seserimi Tamara, VDU Medicinos fakulteto Farmacijos skyriaus absolvente ir Rusų studentų susivienijimo nare⁹⁴; Tamara buvo išgyvenusi sovietų okupaciją Lietuvoje ir persikėlusi gyventi pas seserį į JAV atsilus politiniam klimatui SSRS.

Išvados

Išlikusių archyvinių, spaudos ir kitų šaltinių duomenų analizė leido nustatyti konkrečių rusų kilmės Antrojo pasaulinio karo pabėgėlių iš Lietuvos santykį su rusų diaspora JAV. Iš šių pabėgėlių išskirtinos dvi individų grupės, kurias skyrė amžius ir vertybinės nuostatos. Vienai iš šių grupių priskirtini buvę Rusijos imperijos politinio elito atstovai ir įvairių karinių kampanijų veteranai. Jie iš savo asmeninės patirties pažino Rusiją, dalyvavo jos visuomeniniame ir kultūriniame gyvenime, o atsidūrę nepriklausomoje Lietuvoje išsaugojo savo etninę ir religinę tapatybę, prisidėjo prie vietos rusų bendruomenės kultūrinio gyvenimo organizavimo ir plėtotės. Šie bruožai siejo juos su rusų diaspora JAV, kuriai priklausė tūkstančiai rusų kilmės Antrojo pasaulinio karo pabėgėlių iš kitų Europos šalių bei anksčiau į JAV atvykusių emigrantų iš Rusijos. Savitas šių sąsajų atspindys – paminklai, žymintys rusų kilmės Antrojo pasaulinio karo pabėgėlių iš Lietuvos kapavietes rusų stačiatikių kapinėse JAV.

Su rusų diaspora JAV ryšį palaikė kai kurie rusų kilmės pabėgėliai iš Lietuvos, kurie patys beveik arba iš viso nebuvo gyvenę Rusijoje, bet nepriklausomoje Lietuvoje buvo išugdyti pagalbos rusų kalbai ir kultūrai, Stačiatikių bažnyčios tradicijoms ir priešiško sovietinei Rusijai dvasia. Juos ugdant svariai pasitarnavo mokslas Kauno mokytojų draugijos rusų gimnazijoje, dalyvavimas Kauno rusų skautų draugovės ir VDU rusų studentų organizacijų veikloje, ryšiai su antisovietinėmis rusų emigrantų jaunimo organizacijomis kitose Europos šalyse. Šios kategorijos atstovai pritaikė Lietuvoje įgytą išsilavinimą ir dalyvavimo visuomeninėse organizacijose patirtį JAV, įsilieję į rusų visuomenines organizacijas, siekusias išsaugoti ir populiarinti rusų kultūrą, supažindinti su ja amerikiečių visuomenę ir kovoti su komunistine ideologija. Taip pat atskleistos įsiliejimo į rusų stačiatikių bendruomenių veiklą ir Rusų stačiatikių bažnyčiai užsienyje pavaldžių parapijų veiklą individualios patirtys.

Literatūra

Dailės kritikas ir istorikas Mikalojus Vorobjovas (1903–1954), t. 1, sud. G. Jankevičiūtė. Vilnius: R. Paknio leidykla, 2017.

Frėjutė-Rakauskienė, Monika, „Rusų etninės grupės reprezentacija Lietuvos spaudoje. Negyjančios Antrojo pasaulinio karo žaizdos“, in *Lietuvos rusai XX–XXI a. pradžioje: istorija, tapatybė, atmintis*, red. G. Potašenko. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2013, 351–387.

⁹³ „A Bit of Russia Amid the Pines“, *The Record*, 1984 November 23.

⁹⁴ 1943 03 15 VDU Medicinos fakulteto liudijimas Nr. 1065, LCVA, f. 631, ap. 7, b. 10436, lapas nenumeruotas.

- Josifo Brodskio ryšiai su Lietuva, sud. R. Katilius. Vilnius: R. Paknio leidykla, 2013.
- Kasatkina, Natalija ir Marcinkevičius, Andrius, *Rusai Lietuvos Respublikos visuomenėje 1918–1940 m.: istorinės retrospektyvos konstravimas*. Vilnius: Eugrimas, 2009.
- Klumbytė, Neringa, „Bipolinio istorinio teisingumo struktūros ir politinė atskirtis. Lietuvos rusakalbių prisiminimai apie Antrąjį pasaulinį karą Lietuvos ir Rusijos istorijos politikos kontekste“, *Sociologija. Mintis ir veiksmas* 2 (2017), 137–168.
- Laukaitytė, Regina, „Imperijos epilogas Lietuvoje: rusų emigrantai 1918–1940 m.“, *Istorija* 2 (78) (2010), 25–33.
- Laukaitytė, Regina, „Rusai Lietuvoje vokiečių okupacijos metais (1941–1944)“, *Lietuvos istorijos metraštis* 1 (2011), 57–69.
- Laukaitytė, Regina, „Sentikių bažnyčia Lietuvoje vokiečių okupacijos metais (1941–1944)“, *Istorija* 69 (2008), 33–41.
- Lietuva, 1940–1990: okupuotos Lietuvos istorija*, red. A. Anušauskas. Vilnius: Mintis, 2005.
- Lopata, Raimondas, „Rusijos istorijos politika“, *Politologija* 4 (2013), 3–42.
- Marcinkevičius, Andrius, „Antrojo pasaulinio karo laikotarpio rusų kilmės išeiviai iš Lietuvos: socialinio ir kultūrinio portreto metmenys“, *Oikos: lietuvių migracijos ir diasporos studijos* 1 (2016), 15–28.
- Marcinkevičius, Andrius, „Istorinio teisingumo diskursų formavimas Lietuvos spaudoje lietuvių ir rusų kalba“, in Frėjutė-Rakauskienė, Monika et al., *Socialinis ir istorinis teisingumas daugiaetninėje Lietuvos visuomenėje: sampratos, patirtys ir kontekstai*. Vilnius: Lietuvos socialinių tyrimų centras, 2018, 45–100.
- Potašenko, Grigorijus, „Rusai Lietuvoje 1944 m. liepą–1953 m.: rusų migracijos ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos atmintis“, in *Lietuvos rusai XX–XXI a. pradžioje: istorija, tapatybė, atmintis*, red. G. Potašenko. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2013, 73–182.
- Raeff, Marc, *Russia Abroad: A Cultural History of the Russian Emigration, 1919–1939*. New York: Oxford University Press, 1990.
- Saladžinskas, Sigitas, „Tragiški Mikalojaus Vorobjovo ir jo tėvų gyvenimo faktai“, *Lietuvos dailės muziejaus metraštis* 16 (2012), 9–26.
- Sokolsky, Anatole, *Through War, Revolution and Peace*. Salt Lake City: Palimpsest Press, 1998.
- Антошин, Алексей Валерьевич, *Российские эмигранты в условиях «холодной войны»: середина 1940-х – середина 1960-х гг.* Екатеринбург: Изд-во Уральского государственного университета, 2008.
- Антошин, Алексей Валерьевич, «Культура российской диаспоры в США (1960-е – 1980-е гг.)», *Ойкумена. Регионоведческие исследования* 1 (2011), 43–51.
- Антошин, Алексей Валерьевич и Сухов, Николай Вадимович, «Русские эмигранты в Марокко после Второй мировой войны», *Восточный архив* 2 (36) (2017), 61–76.
- Балтийско-русский сборник. Книга II: Материалы по истории русской жизни в Риге и Каунасе*. Из Архива Гуверовского института. Издание подготовили Лазарь Флейшман и Борис Равдин. Stanford, 2007.
- Бок, Мария, П. А. *Столыпин, Воспоминания о моем отце*. Москва: Современник, 1992.
- Волков, Евгений Владимирович, «Антибольшевистская российская эмиграция в США: к вопросу о специфике диаспоры», *Magistra Vitae: электронный журнал по историческим наукам и археологии* 1 (2017), 152–162.
- Гентшке, Валерия Львовна, Сабенникова, Ирина Вячеславовна, Ловцов и Алексей Сергеевич, *Исследователи Русского Зарубежья*. Биографический словарь, выпуск 1. Москва, Берлин: Директ-Медия, 2018.

- Головкин, Александр Андреевич, «Правовое положение русских эмигрантов в США в послевоенный период (1945–1950-е гг.)», *Вестник РУДН. Серия: История России = RUDN Journal of Russian History*, 2017, vol. 16, no. 1, 81–96.
- Горелик, Борис, *Российская эмиграция в Южную Африку*. Москва: Институт Африки РАН, 2007.
- Добужинский, Мстислав Валерианович, *Воспоминания*, под. Г. И. Чугунов. Москва: Наука, 1987.
- Эмиграция и репатриация в России*, под. ред. В. А. Ионцев, Н. М. Лебедев, М. В. Назаров, А. В. Окоороков. Москва: Попечительство о нуждах российских репатриантов, 2001.
- Кинстлер, Анатолий, «Прибалтийская православная тема в Архиве Германской Епархии РПЦЗ», *Православие в Балтии* 3 (12) (2015), 11–48.
- Лаукайтис, Регина, «Репрессии против духовенства Литовской православной епархии в период сталинизма», *Православие в Балтии* 8 (2018), 149–164.
- Медведева, Татьяна Александровна и Бушуева, Светлана Вадимовна, «Проблемы формирования второй волны Российской эмиграции XX века», *История. Вестник Нижегородского университета им. Н. И. Лобачевского* 5 (2017), 31–39.
- Незабытые могилы. Российское зарубежье некрологи 1917–1997 в шести томах*, сост. В. Н. Чуваков. Российская государственная библиотека. Отдел литературы русского зарубежья. Москва: Российская государственная библиотека, издательство «Пашков дом», 6 т., 1999–2006.
- Нитобург, Эдуард Львович, *Русские в США. История и судьбы: 1870–1970*. Москва: Наука, 2005.
- Население России в XX веке. Исторические очерки*, отв. ред. Ю. А. Поляков, т. 2: 1940–1959 гг. Москва: РОССПЭН, 2001, 148–149.
- Русские в Северной Америке. Биографический словарь*, сост. Е. А. Александров. Хэмдэн (США), Сан Франциско (США), Санкт Петербург (Россия), 2005.
- Русское национальное меньшинство в Эстонской Республике (1918–1940)*, под. ред. С. Г. Исакова. Тарту: Крипта, 2001.
- Рыжакова, Светлана Игоревна, «Фуксы, коммильтоны, филистры...: некоторые предварительные заметки и материалы о студенческих корпорациях Латвии», *Антропологический форум № 19 online* (2013), 45–105.
- Сабенникова, Ирина Вячеславовна, «Русская эмиграция как историко-культурный феномен», *Мир России* 3 (1997), 155–184.
- Ульянкина, Татьяна Ивановна, «Толстовский фонд: участие в судьбах русских ученых-эмигрантов», *Россия и современный мир* 3 (2003), 240–244.
- Чернай, Алексей (архимандрит), *Жизненный путь русского священника*. Сан-Франциско: Глобус, 1981.
- Хисамутдинов, Амир Александрович, «Русские в Америке: проблемы адаптации», *Ойкумена. Регионоведческие исследования* 4 (15), (2010) 9–14.

RELATION OF RUSSIAN REFUGEES OF WORLD WAR II FROM LITHUANIA TO RUSSIAN DIASPORA IN THE USA: ANALYSIS OF INDIVIDUAL EXPERIENCES

Summary. This article analyzes the ties that Russian refugees from Lithuania during World War II had with the Russian diaspora in the United States, as revealed by individual experiences of participation in the Russian emigrants' religious and social organizations and by surviving gravesite monuments in historical Russian Orthodox cemeteries in the United States. What influence on the ties of Russian war refugees from Lithuania with the Russian diaspora did their ethnic background, their family and social connections, their education obtained in Lithuania and elsewhere, and their work and social activities have? That is one of the questions this article tries to clarify. The research revealed that those World War II Russian refugees from Lithuania who remained loyal to Russian culture and to the idea of a Russia liberated from communism joined the civic activities in the United States that aimed to acquaint Americans with the cultural and religious traditions of Russia before the Communist revolution and also aimed to deconstruct Communist ideology. Some of the refugees entered into ties with the Russian diaspora through membership in communities of clergy and faithful opposed to the USSR because of its religious persecution of the Russian Orthodox Church abroad.

Keywords: World War II, Lithuania, refugees of Russian origin, ethnic and religious identity, Russian diaspora.

Alvydas NOREIKA
*Lietuvos kultūros tyrimų instituto
Lietuvos filosofijos istorijos skyrius*

Vytautas Kavolis ir liberalusis feminizmas

Santrauka. Straipsnio tikslas – nustatyti lietuvių išeivijos atstovo Vytauto Kavolio vietą feministinio mąstymo kontekste. Siekiant šio tikslo, V. Kavolio pažiūros moteriškumo ir vyriškumo prigimčių klausimu lyginamos su liberaliajam feminizmui būdingomis nuostatomis. Teigiama, kad lietuvių išeivių mokslininko santykis su liberaliuoju feminizmu yra dvejopas. Viena vertus, jis pritaria minėto feminizmo sparno atstovių tvirtinimui, kad iš prigimties vyrai ir moterys psichologiniu aspektu nesiskiria. Antra vertus, nuo liberaliojo feminizmo V. Kavolis nutolsta įrodinėdamas, kad nors, objektyviai žiūrint, prigimtinių psichologinių skirtumų tarp moterų ir vyrų nėra, dėl socialinių sumetimų reikia tarti, kad jie egzistuoja. Straipsnyje taip pat atkreipiamas dėmesys į kavoliškosios moterų ir vyrų įvaizdžių kritikos ypatybes.

Raktažodžiai: Vytautas Kavolis, moteriškumas, vyriškumas, žmogiškoji prigimtis, liberalusis feminizmas.

Vytautas Kavolis apibūdinamas kaip vienas iš reikšmingai prisidėjusių prie feministinio judėjimo ir lyčių studijų plėtotės Nepriklausomybę atkūrusioje Lietuvoje. Tokį įvertinimą nulėmė 1992 m. Vilniaus universitete jo skaitytas ir atskira knyga išleistas paskaitų kursas „Moterys ir vyrai lietuvių kultūroje“. Feministinės krypties literatūrologė Solveiga Daugirdaitė teigia:

Patį šio paskaitų ciklo pasirinkimą dera priskirti prie Kavolio nuopelnų feministinei minčiai – jo, autoritetingo vyro, žodis reiškė aiškų ženklą Lietuvos humanitarinei visuomenei, kad lyčių studijos yra rimta, verta dėmesio tyrimų sritis, o ne vien „moterų reikalas“. Neabejotina, jog pirmąjį savo kursą Lietuvoje Kavolis skyrė lyčių studijoms kaip tik todėl, kad įžvelgė čia žiojėjančią atotrūkį nuo XX a. pabaigos humanitarinės minties pasiekimų <...>.¹

¹ Daugirdaitė, Solveiga, „Vytautas Kavolis ir feminizmas“, in *Vytautas Kavolis: humanistica vs liberalia*, sud. R. Karmalavičius. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2005, 119.

2016 m. V. Kavolio paskaitų kursas buvo perleistas, – tai liudija nemažtantį susidomėjimą jame išreikštomis mintimis. Deja, per beveik du dešimtmečius jis tesulaukė vienos analitinės publikacijos – S. Daugirdaitės straipsnio „Vytautas Kavolis ir feminizmas“². Tad kavoliškasis kursas yra pernelyg menkai kritiškai apmąstytas ir įtrauktas į mokslinę apyvartą. Siekiant keisti susidariusią padėtį, šiame straipsnyje ketinama pratęsti S. Daugirdaitės svarstymus, „viena vertus, kiek, kaip Kavolis pasinaudojo feminizmo teorijos ir įvairių feminizmo sukurtų disciplinų (feministinės antropologijos, psichologijos, literatūrologijos) pasiekimais ir, kita vertus, ką jis davė lietuviškajam feminizmui“³ bei aptarti klausimą, kokią feminizme egzistuojančią poziciją atitinka požiūrio taškas, iš kurio V. Kavolis žvelgia į moteris, vyrus ir jų literatūrinius įvaizdžius.

Bendrieji liberaliojo feminizmo bruožai

Vienas iš galimų būdų nustatyti V. Kavolio atliktų tyrimų vietą feminizmo kontekste – atsispirti nuo lietuvių išeivių mokslininko politinių pažiūrų. Kaip yra plačiai žinoma, V. Kavolis buvo vienas ryškiausių XX a. antrosios pusės lietuvių liberalizmo atstovų. Feminizmas savo ruožtu taip pat nėra griežtai atsiribojęs nuo liberalizmo: liberalusis feminizmas yra viena reikšmingiausių feminizmo krypčių. Tad atrodo natūralu pirmiausia ieškoti V. Kavolio sąsajų su liberaliuoju feminizmu. Juk jis negalėjo socialinėje ir politinėje veikloje vadovautis vienais principais, o mąstydamas apie moteris ir vyrus – kitais.

Gilindamiesi į V. Kavolio ir liberaliojo feminizmo santykį, pirmiausia išsiaiškinsime pagrindinius teorinius šios feminizmo krypties principus, po to pasižiūrėsime, ar ir kiek V. Kavolio „Moterys ir vyrai lietuvių kultūroje“ juos atitinka.

Bene geriausiai liberaliojo feminizmo esmę nusako jam būdingas požiūris į moteriškumo ir vyriškumo prigimtį. Šį požiūrį feminizmo tyrinėtoja Jean Bethke Elshtain apibrėžia taip:

Glaustai liberaliojo feminizmo poziciją galima apibūdinti kaip radikalų invaironmentalizmą. Teigiama, kad visi žmonės iš prigimties yra vienodi, tačiau vėliau juos formuoja, veikia ir socializuoja skirtinga aplinka, jie nukreipiami į skirtingus vaidmenis, veiklas, vertybes ir santykius. Svarbiausias žmogaus bruožas šioje schemoje yra postuluojamas beveik beribis gebėjimas prisitaikyti <...>. Kartais liberalusis invaironmentalizmas yra perdėm deterministinis, ir vaikai traktuojami kaip žmogiškasis plastilinas, kurį savo nuožiūra gali formuoti socialiniai inžinieriai tėvų, mokytojų ir kitų „socializuojančių veiksmų“ asmenyje.⁴

Tad, pagal liberalųjį feminizmą, buvimas moterimi arba vyru yra ne gamtos duotybė, o socialinė ir kultūrinė konstrukcija.

Liberaliosios feministės įsitikinusios, kad socialinis ir kultūrinis lyčių vaidmenų konstravimas akivaizdžiai veikia ir veikia moterų nenaudai. Moterims priskiriami tokie vaidmenys ir

² *Ibid.*, 111–124.

³ *Ibid.*, 111.

⁴ Elshtain, Jean Bethke, *Vyro viešumas, moters privatumas: moterys socialinėse ir politinėse teorijose*, iš anglų kalbos vertė R. Rybelienė. Vilnius: Pradai, 2002, 256.

įdiegiamos tokios vertybinės nuostatos, kurie jas pastato žemiau už vyrus. Moterys paverčiamos emocionaliomis, paklusniomis, neagresyviomis, neinicijatyviomis ir altruistiškomis būtybėmis, pasiruošusiomis priimti privačios sferos vaidmenis – dukros, žmonos, motinos, meilužės. Vyras savo ruožtu išugdomas priešingos savybės: racionalumas, savarankiškumas, agresyvumas, iniciatyvumas ir egoizmas, reikalingos atlikti viešajai sferai priklausančius vaidmenis (kūrėjo, politiko, teisininko, verslininko, vadovo ir darbuotojo).

Kaip teigia J. B. Elshtain, liberaliosios feministės rimtai nesvarsto apie kardinalias visuomenės ir kultūros pertvarkas.⁵ Daugelį jų tenkina bazinė socialinė-ekonominė visuomenės struktūra ir viešojoje sferoje tarpstančios vertybės – individualizmas ir savanaudiškumas. Pagrindinis jų tikslas – pasiekti, kad moterims atsivertų viešoji sfera: kad jos nebūtų įkalintos namuose, pagrindinėje privačios sferos institucijoje, o galėtų kartu su vyrais varžytis dėl materialių ir simbolinių gyvenimo laimėjimų darbo ir karjeros pasaulyje. Tai, jų nuomone, galima padaryti parodyti, kad moterimi tradicine prasme ne gimstama, o tampama. O jei tampama, tai moterims turi būti leidžiama pasirinkti, kas jos nori būti: ar žmonos ir motinos, ar karjeros moterys, ar ir tos, ir tos.

Pripažindamos abiem lytims bendrą prigimtį ir iš esmės pasitenkindamos egzistuojančiomis socialinėmis ir kultūrinėmis struktūromis, liberaliosios feministės aiškiai skiriasi nuo savo oponentų feminizmo stovykloje – radikaliųjų feministų. Pastarosios teigia, kad moterys ir vyrai iš prigimties yra nevienodi. J. B. Elshtain rašo: „Požiūris į vyro ir moters prigimtį sudaro radikalojo feminizmo branduolį. Svarbu pažymėti, kad radikalojo feminizmo pozicija vyro ir moters prigimties atžvilgiu dažnai formuluojama ontologijos lygmenyje, t. y. vyriškoji ir moteriškoji būtis <...> yra duota *a priori* (kursyvas J. B. Elshtain, – A. N.). Kai kurių žymiausių radikaliųjų feministų požiūriu, vyrai ir moterys gimsta „šiuo būdu“.“⁶ Esą prigimties skirtumai nulemia ir moterų ir vyrų tikrovės suvokimo, įvardijamo *patirtimi*, skirtumus, – tai kartinė radikalojo feminizmo prielaida.

Radikaliųjų feministų požiūriu, problema – ne tai, kad moterys neturi lygių pilietinių teisių su vyrais, o tai, kad šios teisės, kaip ir visos socialinės bei kultūrinės struktūros, yra vyriškosios patirties išraiška, dėl to iš prigimties svetimos moterims. Anot jų, moterys turi siekti ne susilyginti su vyrais esamomis visuomenės ir kultūros sąlygomis, o apmąstyti moteriškąją patirtį ir, ja remdamasis, sukurti naują visuomenę ir kultūrą – *moterų kultūrą*. Esą tą padaryti nelengva, nes ilgaamžė vyriškąją patirtį išreiškianti ir vyrų viešpatavimą palaikanti tradicija moteriškąją patirtį paslėpė nuo moterų žvilgsnių ir privertė jas į save žvelgti vyrų akimis. Todėl pirmiausia moterims būtina išsilaivinti iš šios tradicijos gniaužtų.

Vytautas Kavolis: lytis kaip biokultūrinė konstrukcija

Su klausimu apie moteriškumo ir vyriškumo prigimtį, į kurį atsakymas nulemia santykį su liberaliuoju feminizmu, V. Kavolis susiduria svarstydamas apie moterų ir vyrų sampratų sklaidą pokario išeivijos ir sovietinės Lietuvos literatūroje.⁷

⁵ *Ibid.*, 260–272.

⁶ *Ibid.*, 221.

⁷ Kavolis, Vytautas, *Moterys ir vyrai lietuvių kultūroje*. Vilnius: Apostrofa, 2016 (1992), 165–235.

Lygindamas Liūnės Sutemos ir Algimanto Mackaus, Juditos Vaičiūnaitės ir Tomo Venclovos, Gražinos Cieškaitės ir Kornelijaus Platelio, Nijolės Miliauskaitės ir Sigito Gedos kūrybą, V. Kavolis mano nustatęs tam tikrus psichologinius skirtumus, kuriuos galima paaiškinti nuorodomis į minėtų kūrėjų lytį. Pavyzdžiui, mokslininkas įrodinėja, kad, nepaisant visų Liūnės Sutemos ir A. Mackaus panašumų (amžiaus, vartojamos kalbos, „egzistencinės laikysenos“, gyvenamosios vietos, „ideologinės orientacijos“), jų požiūriai išsiskyrė traktuojant laiko, bendruomenės ir kalbos temas. Pasak V. Kavolio, A. Mackus pirmenybę teikia linijinei laiko sampratai, o Liūnė Sutema – ciklinei sampratai. Jis rašo:

Jei Mackaus linijinis laikas veda į mirtį, tai ciklinėje laiko sampratoje išlieka atgimimo, gyvybės grįžimo, pavasario galimybė. Tą galimybę Liūnė Sutema įsivaizduoja ne sau, bet savo žmonėms, jų pačių peizaže, savo kraštui. Ir tą atgimimo galimybę Sutema išsaugo, o Mackaus žmogui finalas yra fatališkas. Lieka tik tekstas, kuris įgyja sakralinę reikšmę.⁸

Santykių su kitais žmonėmis atveju A. Mackus pirmenybę teikia beasmeniam kolektyvui, o Liūnė Sutema – konkrečiam žmogui. Šiuos prioritetus atspindi ir jų požiūris į kalbą: „Sutemos poezijoje daugiau kalbama apie žodžius, o Mackaus – apie kalbą“⁹; „Sutema kalba savo pačios, privataus asmens balsu, Mackui kalba vis labiau tampa kolektyviniu generacijos reikalu“¹⁰; poetė žodžius traktuoja natūralistiškai ir dialogiškai, o poetas – tekstiškai ir nedialogiškai.

Svarstydamas apie ontologinį minėtų psichologinių skirtumų statusą, V. Kavolis nepateikia vienareikšmio atsakymo. Viena vertus, į minėtas psichologines ypatybes jis žvelgia iš civilizacinio „invaironmentalizmo“ perspektyvos ir jas laiko ne nulemtomis moteriškosios ir vyriškosios prigimčių, o suformuotomis Vakarų kultūros:

Apskritai net ir pati novatoriškiausia šio laikotarpio (maždaug iki 1975 m.) Lietuvos moterų ir vyrų poezija skiriasi tais bruožais, kurie modernioje Vakarų civilizacijoje laikomi tradicinėmis moterų ir vyrų kultūrinėmis laikysenomis. Panašią išvadą buvome priėję ir nagrinėdami išeivių vyrų bei moterų poeziją.¹¹

Savo ruožtu būdas, kaip moteriškumas ir vyriškumas formuojamas Vakarų kultūroje, nebūtinai yra toks pats kitose civilizacijose:

Sutema jau ankstyvuosiuose eilėraščiuose atmeta dualistines, tarpusavyje kovojančias kategorijas <...>. Buvo skelbiama, kad dualistinės kategorijos yra būdingesnės vyrų mąstymui, o moterys labiau linkusios atmesti tokį intelektualinį modelį. Vakarų civilizacijoje tai galbūt ir būtų teisybė. Bet mokslininkai, kurie bandė patikrinti šitą modelį kinų tradicijoje, priėjo prie išvados, kad modelis, tvirtinantis, jog vyrai filosofai kuria racionalistinę, dualistinę ir hierarchišką filosofiją, tinka tik iš dalies. Tai gal būtų galima

⁸ *Ibid.*, 187.

⁹ *Ibid.*, 187.

¹⁰ *Ibid.*, 192.

¹¹ *Ibid.*, 217.

teigti, kad dualistinis galvojimas siejamas labiau su vyrais negu su moterimis Vakarų tradicijoje, susiformavusioje nuo Platono laikų, ir ši tradicija nebūtinai visuotinė.¹²

Vadinasi, kiekviena civilizacija savaip apibrėžia, ką reiškia būti moterimi ir vyru.

Antra vertus, jau pripažinęs, kad lietuvių moterų ir vyrų poezijoje aptikti psichologiniai kūrėjų skirtumai yra civilizacinio pobūdžio, V. Kavolis, kalbėdamas apie J. Vaičiūnaite ir T. Venclovą, vėl klausia:

Ar nebūtų galima šiuo atveju sakyti, kad tie vyro ir moters skirtumai, kurie atsiranda aprašant savo vaikystės miestą, yra išliekančios substancijos išraiška? <...> Gal išlieka tam tikras psichologinis sluoksnis žmogui, kuris skiria vyrų ir moterų patirties modelį?¹³

Sulaukęs iš salės prašymo patikslinti, „kuo remtųsi tas pastovumas, kuo šitie psichologiniai skirtumai yra pastovūs“¹⁴, lietuvių išeivių mokslininkas iškelia prielaidą apie moteriškosios ir vyriškosios prigimčių egzistavimą: „Tas pastovumas turėtų remtis kuo nors žmogaus prigimtyje, psichofiziniam organizme.“¹⁵ Įrodinėdamas, kad tokia prielaida nėra visiškai iš piršto laužta, jis remiasi amerikiečių antropologo Melfordo Ellioto Spiro atliktais tyrimais apie lyčių santykius Izraelio *kibucų* bendruomenėse. M. E. Spiro teigia, kad, nepaisant bandymų išgyvendinti tradicinį moteriškumo modelį minėtose bendruomenėse, antrosios kartos moterys vis dėlto prie jo sugrįžo. Siekdamas suprasti šio sugrįžimo priežastis, amerikiečių antropologas iškelia prielaidą apie *ikikultūrinius poreikius* (angl. *pre-cultural needs*): esą lyčių skirtumus nulemia ne vien auklėjimas (kultūra), bet ir genetiškai užprogramuoti bei per patirtį įgyti norai ir troškimai (prigimtis); antruoju atveju turimi mintyje tokie potraukiai, kurie „įgyjami priklausomai arba nuo nekintamų žmogiškojo organizmo charakteristikų, arba nuo nekintamų žmogiškosios visuomenės charakteristikų“¹⁶. M. E. Spiro spėja, kad „sabrų kontrevoliucijos“ atveju suveikė būtent šie ikikultūriniai poreikiai – esą gamta pasipriešino kultūrai.

Taip paskaitų kurse „Moterys ir vyrai lietuvių kultūroje“ užčiuopiame dvi galimybes, ką galvoti apie moteriškumą ir vyriškumą: juos traktuoti arba kaip civilizacines konstrukcijas, arba kaip nulemtus kiekvienai lyčiai savitos prigimties. Kuriai galimybei pats V. Kavolis galiausiai teikia pirmenybę, neaišku. Nuo apibrėžto atsakymo į klausimą apie „išliekančią substanciją“ mokslininkas išsisuka nurodydamas, kad jam labiausiai rūpi, ne ką iš tikrųjų reikia šia tema manyti, o ką apie tai mano patys poetai: „Tačiau klausimas, kurį aš keliu – ar iš šitų Venclovos ir Vaičiūnaite tekstų galima prieiti prie išvados, kad kalbama apie išliekančios substancijos skirtumus tarp vyrų ir moterų psichikos?“¹⁷ Formuludamas

¹² *Ibid.*, 178–179.

¹³ *Ibid.*, 218.

¹⁴ *Ibid.*, 218.

¹⁵ *Ibid.*, 218.

¹⁶ Spiro, Melford Elliot, *Gender and Culture: Kibbutz Women Revisited*. Durham, N.C.: Duke University Press, 1979, 101.

¹⁷ Kavolis, *Moterys ir vyrai lietuvių kultūroje*, 219.

dilemą ir nepateikdamas jos aiškaus sprendimo, mokslininkas tarsi provokuoja savo klausytojus, o dabar – jau skaitytojus, pačius galvoti ir ieškoti atsakymo.

Nepaisant V. Kavolio slapukavimo paskaitų kurse „Moterys ir vyrai lietuvių kultūroje“, nėra neįmanoma sužinoti, kuriai minėtos dilemos pusei jis asmeniškai teikia pirmenybę. Šiuo atžvilgiu ypač iškalingas mokslininko požiūris į žmogiškąją prigimtį, daugiausia išdėstytas straipsniuose „Tvarkos paradigmos: gamta, fabrikas, menas“¹⁸ ir „Daiktų ir reikšmių kautynės“¹⁹.

V. Kavolio požiūris į žmogiškąją prigimtį yra pagrįstas mokslininko plėtotą *tvarkos kaip spontaniškos gamtos sampratą*. Ši samprata susiformavo V. Kavoliui siekiant išsiaiškinti ir nustatyti pagrindinius įvairiose civilizacijose naudojamus tikrovės organizacijos suvokimo modelius.

Pagal V. Kavolį, tvarkos kaip spontaniškos gamtos samprata, kaip ir bet kuris kitas tikrovės organizacijos modelis, suponuoja tam tikrą požiūrį į tikrovę sudarančių daiktų tarpusavio sąryšių visumą, kurią jis įvardija *struktūra*, varomąsias tikrovės pokyčių jėgas, kurias mokslininkas pakrikštija *energija*, ir jų tarpusavio santykius.²⁰ Daiktai šioje tvarkos sampratoje traktuojami kaip menkai vieni nuo kitų atsiskyrę ir išsidėstę nehierarchiškai, o energija – kaip nenuspėjamai kislė. Apibrėžiant struktūros ir energijos santykius, pirmoji subordinuojama antrajai. Energija nenuspėjamai kuria ir perkuria daiktus ir jų tarpusavio ryšius. Trumpai tariant, tvarkos kaip spontaniškos gamtos samprata mums pateikia menkai diferencijuotas ir be galo permainingos tikrovės vaizdą.

Šios sampratos kontekste žmogus yra vienas iš daugelio egzistuojančių daiktų ir kaip toks pasižymi tokiais pačiomis ypatybėmis kaip ir visi kiti daiktai – menku prigimtės apibrėžtumu bei kaita. Taip apibūdindama žmogiškąją prigimtį, tvarkos kaip spontaniškos gamtos samprata, pasak V. Kavolio, atveria žmogui neribotas galimybes ją formuoti bei performuoti savo nuožiūra.

Iš tvarkos kaip spontaniškos gamtos sampratos plaukiantį požiūrį į žmogiškąją prigimtį galima iliustruoti Renesanso humanisto Giovanni'o Pico della Mirandolos filosofiniais-antropologiniais samprotavimais. Italų humanistas teigia, kad iš visos Dievo kūrinijos žmogus išsiskiria tuo, jog neturi tik jam vienam būdingos prigimtės. Augalai, gyvūnai ir angelai turi tik jiems būdingą prigimtį, o žmogus – ne. Žmogaus prigimtis sudaryta iš kitų egzistuojančių būtybių prigimčių užuomazgų. Šis prigimtės neapibrėžtumas nulemia dar vieną žmogaus skirtumą nuo kitų Dievo kūrinių. Pastarieji, turėdami griežtai apibrėžtą prigimtį, neturi galimybės pasirinkti būti kuo nors kitu, nei nustatė Dievas. Žmogus savo ruožtu, turėdamas „chameleonišką“ prigimtį, disponuoja laisve pasirinkti, kurios prigimtės užuomazgas plėtoti. Įsivaizduodamas Dievo kreipimąsi į pirmąjį žmogų Adomą, G. Pico della Mirandola sako:

¹⁸ Kavolis, Vytautas, „Tvarkos paradigmos: gamta, fabrikas, menas“, in Kavolis, Vytautas, *Civilizacijų analizė*, iš anglų kalbos vertė A. Gelūnas ir M. Žiedas. Vilnius: Baltos lankos, 1998 (1974), 183–214.

¹⁹ Kavolis, Vytautas, „Daiktų ir reikšmių kautynės“, *Metmenys* 64 (1993), 60–68.

²⁰ Plačiau apie tai žr.: Kavolis, Vytautas, *Civilization Analysis as a Sociology of Culture*. Lewiston, Queenston, Lampeter: The Edwin Mellen Press, 1995, 44–54 ir Kavolis, Vytautas, „Struktūra ir energija: civilizacijų analizės perspektyvos link“, in Kavolis, Vytautas, *Civilizacijų analizė*, iš anglų kalbos vertė A. Gelūnas ir M. Žiedas. Vilnius: Baltos lankos, 1998 (1979), 153–182.

Visų kitų būtybių prigimtis yra apibrėžta ir apribota pagal mūsų nurodytus dėsnius. Tau nėra jokių apribojimų: atiduodu tave į tavo paties rankas, kad pasirinktum savo prigimtį pagal savo valią. Įkurdinau tave pasaulio centre, kad iš čia galėtum patogiau stebėti visa, kas dedasi pasaulyje. Nepadariau tavęs nei dangiško, nei žemiško, nei mirtingo, nei nemirtingo, kad, būdamas laisvas ir pagarbos vertas kūrėjas, pats sau suteiktum tokią formą, kokios nori. Galėsi nusileisti iki žemiausių, neprotingų būtybių ir savo dvasios valia galėsi pakilti iki aukščiausių, dieviškų būtybių.²¹

Žemiausią būties pakopą, anot italų humanisto, užima augalai. Žmogus gyvens kaip augalas, jei nuspręs svarbiausiu dalyku gyvenime laikyti fiziologinių poreikių tenkinimą. Vienu laipteliu aukščiau žmogus palypės tuomet, jei nutars plėtoti juslinės prigimties užuomazgas, – gyvens kaip gyvūnas. Tai reiškia – vadovausis pojūčiais ir emocijomis. Virš gyvūno egzistencijos žmogus pakils tuomet, jei pasirinks puoselėti racionalias užuomazgas. Jas puoselėdamas, jis taps filosofu, kuris, pasak G. Pico della Mirandolos, viską pažįsta protu, arba, kitaip sakant, apie viską sprendžia remdamasis ne pojūčiais ir jausmais, o sąvokomis. Filosofo gyvenimas – ne aukščiausia žmogui pasiekama tobulumo pakopa. Italų humanistas teigia, kad jei tik panorėtų, žmogus būties pakopomis galėtų pakilti nepalyginamai aukščiau. Esą jis galėtų prilygti net pirmiesiems angelams – Sostams, Cherubinui ir Serafimui, už kuriuos tobulesnis tik Dievas. Sostams žmogus prilygtų tuomet, jei atsidėtų „veikliam gyvenimui“ ir teisingai rūpintųsi žemiškosiomis būtybėmis, Cherubinui – jei kontempliuodamas pažintų Dievą liečiančius dalykus, kurie neprieinami filosofiniam supratimui, Serafimui – jei užsidegtų „naikinančia meilės kūrėjui ugnimi“. Galiausiai G. Pico della Mirandola neužgina žmogui galimybės mistinėje ekstazėje susiliesti su Dievu ir pakilti į pačią aukščiausią būties viršūnę:

O jeigu jo nepatenkintų nė vieno iš šių kūrinių likimas [žemiau Dievo plytinčios būties pakopos, – A. N.], tegu grįžta į savo vienybės centrą, kad, dvasia sutapęs su dievu, vieniškoje virš viso ko esančio tėvo migloje pranoktų visus.²²

Kaip matome, G. Pico della Mirandolos žmogaus koncepcijoje atsispindi pagrindiniai iš tvarkos kaip spontaniškos prigimties sampratos plaukiančio požiūrio į žmogiškąją prigimtį bruožai – žmogiškosios prigimties neapibrėžtumas ir galimybė individams savo nuožiūra ją formuoti bei performuoti.

Grįžkime prie pagrindinės mūsų svarstymų temos – V. Kavolio požiūrio į moteriškumo ir vyriškumo pobūdį. Iš žmogiškosios prigimties plastiškumo pripažinimo plaukia išvada, kad moteriškumas ir vyriškumas taip pat yra plastiški dalykai. Žmogiškojoje prigimtyje nėra aiškių nuorodų, kokias psichologines savybes būtina priskirti moterims, o kokias – vyrams. Psichologinių savybių priskyrimo abiem lytims klausimą įvairių kultūrų bei laikotarpių individai sprendžia savo nuožiūra. Vienais atvejais ta pati psichologinė savybė gali būti priskirta moterims, o kitais – vyrams.

²¹ Piko dela Mirandola, Džovani, „Kalba apie žmogaus orumą“, in *Filosofijos istorijos chrestomatija. Renesansas*, t. I, sud. B. Genzelis, iš lotynų kalbos vertė E. Ulčinaitė. Vilnius: Mintis, 1984, 124.

²² *Ibid.*, 124.

Apibendrinant galima teigti, kad V. Kavolis nepripažįsta substancialių moteriškosios ir vyriškosios prigimčių egzistavimo. Psichologiniu požiūriu individai pirmiausia gimsta žmonėmis, o po to kultūra iš jų formuoja moteris ir vyrus, – tai ir įrodinėja liberaliojo feminizmo atstovės.

Būtina pažymėti, kad V. Kavolis su liberaliuoju feminizmu susisiečia ne tik lyčių studijų, bet ir politinio mąstymo plotnėje. Savo atstovaujamos pasaulėžiūros liberalizmo ontologiją bei antropologiją jis grindžia tvarkos kaip spontaniškos gamtos samprata bei iš jos plaukiančiu požiūriu į žmogaus prigimtį. Lygindamas konfucianizmą ir liberalizmą, V. Kavolis rašo:

Konfucianistams ir liberalams pagrindinis tvarkos įvaizdis yra spontaniška gamta, tačiau tai, kas duota kaip spontaniška gamta, suteikia galimybę (liberalams) ar savaime linksta (konfucianistams) būti *užbaigta* (kursyvas V. Kavolio, – A. N.) žmogišku veikimu.²³

Remiantis išdėstytais samprotavimais galima teigti, kad paskaitų kurse „Moterys ir vyrai lietuvių kultūroje“ aptartas moteriškumo ir vyriškumo sampratas V. Kavolis vertina panašiai kaip liberaliosios feministės – kaip modelius, kuriais remiantis lietuvių kultūros istorijoje buvo siekiama apibrėžti, kokiomis psichologinėmis savybėmis turi pasižymėti moterys ir kokiomis – vyrai.

Kavoliškosios moterų ir vyrų sampratų kritikos pobūdis

Vis dėlto, nepaisant V. Kavolio ir liberaliųjų feminisčių pozicijų moteriškumo ir vyriškumo prigimčių klausimu panašumo, galima pastebėti ir jų skirtumų.

Kaip įtikinamai pademonstravo feminizmo atstovės, moteriškumo ir vyriškumo sampratos kuriamos ne beorėje erdvėje, šį procesą persmelkia galios santykiai.²⁴ Minėtos sampratos paprastai konstruojamos taip, kad moterys ir joms priskiriamos savybės bei veiklos sritys yra nuvertinamos, o vyrai ir jiems priskiriamos savybės bei veiklos sritys yra išaukštinami. Tokia nevienoda lyčių traktuotė tuo pačiu metu ir atspindi, ir legitimuoja realiame socialiniame gyvenime egzistuojantį moterų pajungimą vyrams. Todėl nieko keista, kad, siekdamas moterų emancipacijos tikslų, feministės kritiškai analizuoja kultūroje įsitvirtinusių moterų ir vyrų įvaizdžius ir siekia atskleisti už jų glūdinčią patriarchalinę mąstymo ir viešpatavimo logiką.

Kaip V. Kavolio požiūris į moterų ir vyrų sampratas atrodo žvelgiant iš minėtos patriarchalizmo kritikos perspektyvos? Ar darydamas prielaidą, kad minėtos sampratos nėra vien sąlygiškos kultūrinės konstrukcijos, mokslininkas ideologiškai nenatūralizuoja (neįšaknydina prigimtyje) ir taip nepateisina moterims nepalankių apibrėžčių?

Iš V. Kavolio požiūrio į žmogiškąją prigimtį neplaukia moterims nepalankių nuostatų pateisinimas jas natūralizuojant. Pagal kavoliškąją žmogiškosios prigimties supratimą,

²³ Kavolis, „Tvarkos paradigmos...“, 212.

²⁴ Moi, Toril, *Lyties/teksto politika: feministinė literatūros teorija*, iš anglų kalbos vertė L. Būgienė ir V. Sudikienė. Vilnius: Charibdė, 2001, 28–66.

padiktuotą tvarkos kaip spontaniškos gamtos sampratos, nė viena savybė pati savaime nėra nei geresnė, nei blogesnė už kitas savybes: „Spontaniškai natūralus polinkis nėra moralinis blogis, kurį reikėtų drausti ir malšinti, tačiau jis gali būti keistenybė, natūrali deformacija, į kurią galima vėpsoti ir rodyti gamtos išdaigų parodoje.“²⁵ Kokia vertė bus nustatyta kuriai nors vienai arba kitai lyčiai priskiriamai savybei, priklauso nuo žmonių sprendimo, kitaip sakant, nuo kultūros.

Žmonių sprendimai gali būti autoritariški. Tokiu atveju viena socialinė grupė, nesitardama su kita socialine grupe, jai primeta savo nuostatas, mūsų svarstymų kontekste – vyrai moterims. Bene geriausias pavyzdys yra V. Kavolio atlikta barokinių moteriškumo ir vyriškumo sampratų analizė. Anot lietuvių išeivių mokslininko, baroko epochoje vyrai savo nuožiūra plėtojo ir moterims primetė dvi priešingas moteriškumo sampratas. Pagal vieną jų moterys per Mergelės Marijos asmenį aukštinamos už tai, kad nuolankiai prisiima vyrų joms priskirtas vertybes ir funkcijas. Kaip teigia V. Kavolis, vadovaujantis šia samprata, tvirtinama, kad „moteriškoji forma nieko nesukuria pati iš savęs, jai nustatoma jos būtis, lytis“²⁶. Pagal antrąją sampratą moterys per „neklusnios raganos“ asmenį nužeminamos už tai, kad, veikiamos demonų, atsisako priimti joms priskiriamas vertybes ir funkcijas. Šiuo atveju pabrėžiama vyrų pareiga gelbėti moteris iš demonų nagų, nes esą jos pačios to nepajėgia padaryti. Kaip matome, pagal abi barokines sampratas moterys suvokiamos kaip iš esmės pasyvios, o vyrai – aktyvūs.

Tačiau žmonių sprendimai gali būti ne tik autoritariški, bet ir demokratiški. Tokiu atveju suinteresuotos pusės turi lygias galimybes dalyvauti diskusijose sprendžiant, kam ir kurias prigimtines savybes priskirti puoselėti. Demokratinį sprendimų priėmimo būdą V. Kavolis laikė vienu iš pamatinių savo atstovaujamo liberalizmo bruožų:

Liberali kultūra įmanoma tik prileidžiant ontologiją, kurioje žmonių egzistencijos tvarka kyla iš spontaniškos daugelio savo „natūralius polinkius“ išreiškiančių elementų sąveikos, *bet* iš sąveikos, kuri nuolat sąmoningai apsvaistoma, vertinama, reformuojama ir praktiškesnių rezultatų, ir teisingesnės santvarkos siekiant <...>.²⁷

Kad ir koks nepriimtinas V. Kavoliui būtų autoritarinis kultūrinių konstrukcijų formavimo būdas, vis dėlto net ir taip nustatytos konstrukcijos jam turi tam tikrą vertę. Jos ne tik varžo bei riboja individus, bet ir suteikia jų gyvenimui kryptį, kurios stoką mokslininkas laiko viena didžiausių žmogiškosios egzistencijos blogybių. Todėl, gilindamasis į lietuvių kultūros istoriją lyties aspektu, V. Kavolis vengia kritikuoti moterims nepalankias sampratas arba jų aspektus. Susidūrus su moterims nepalankiomis idėjomis, vietoje ugningos kritikos, kurios galėtume tikėtis iš feminizmui simpatizuojančio asmens, retkarčiais girdėti tik žaismingos ironijos gaidelės. Tai labai kontrastuoja su vyraujančia feministine moterų ir vyrų įvaizdžių analize.

²⁵ Kavolis, „Tvarkos paradigmos...“, 192.

²⁶ Kavolis, *Moterys ir vyrai lietuvių kultūroje*, 60.

²⁷ Kavolis, Vytautas, „Liberalaus galvojimo erdvėje“, *Metmenys* 63 (1992), 42.

Vytautas Kavolis: lyčių skirtumas kaip socialinė būtinybė

Kritikos švelnumas – ne vienintelis dalykas, skiriantis V. Kavolio pažiūras nuo liberaliojo feminizmo. Dar didesnę jų skirtumą implikuoja mokslininko atlikta tvarkos kaip spontaniškos gamtos sampratos socialinių pasekmių analizė.

Nors minėtą sampratą V. Kavolis laiko ontologiniu požiūriu pačiu adekvačiausiu tikrovės organizacijos modeliu, jo manymu, žvelgiant iš socialinio požiūrio taško, ji turi ir trūkumų. Esą remiantis šia samprata neįmanoma nei sukurti tvarios socialinės struktūros („tačiau sunku įsivaizduoti, kaip būtų galima ja patikimai pagrįsti socialines institucijas (ar bet kokio pobūdžio socialinę veiklą, išskyrus maištą prieš racionalizaciją)²⁸), nei plėtoti socialinės kritikos („nerasime spontaniškoje gamtoje ir jokios „nepaneigiamos Proto taisyklės“, kuria reikėtų matuoti egzistuojančias socialines institucijas <...>²⁹), nei formuoti kolektyvinės atminties („spontaniškoje gamtoje viskas lygiai užmirštama“³⁰), nei turėti jokių neatimamų teisių („grynai spontaniškos gamtos paradigmoje nėra jokių neginčijamų teisių, kurias visi, įskaitant ir empiriškai bejėgius, galėtų skelbti teisėtai savomis“³¹). Visus šiuos trūkumus nulemia tai, kad tvarkos kaip spontaniškos gamtos sampratoje postuluojami tikrovei trūksta apibrėžtumo ir imperatyvumo.

V. Kavolis įsitikinęs, kad didžioji dalis minėtų trūkumų gali būti įveikta tvarkos kaip spontaniškos gamtos sampratą papildžius tvarkos kaip privalomos prigimties sampratą. Turėdamas mintyje tvarią socialinę struktūrą, mokslininkas rašo:

Norint sukurti simbolinius tarpusavio įsipareigojimo, pranokstančio kurią nors bendradarbiaujančią grupę, rėmus, reikia rekonstruoti kokią nors privalomos prigimties sampratą – bent minimalia jos prasme: *tai, ką būtina ginti* (kursyvas V. Kavolio, – A. N.).³²

Tikrovės organizacija tvarkos kaip privalomos prigimties sampratoje apibūdinama kardinaliai priešingai nei tvarkos kaip spontaniškos gamtos sampratoje. Pirmojoje sampratoje daiktai traktuojami kaip aiškiai vieni nuo kitų atsiskyrę, pasižymintys nekintamomis tapatybėmis (rūšinėmis esmėmis) ir vieni kitų atžvilgiu išsidėstę hierarchiškai, o energija – kaip nuspėjamai kisli. Apibrėžiant struktūros ir energijos santykius, antroji subordinuojama pirmajai. Dinaminės jėgos pajungiamos griežties struktūrą valdantiems dėsniams. V. Kavolis teigia: „Privaloma“ prigimtis primygtinai reikalauja: „Visa *privalo* (kursyvas V. Kavolio, – A. N.) nuolatos veikti (arba žmonių, kurie gali sąmoningai pasirinkti, atveju: visa privalo siekti gyventi) pagal savo rūšiai, vietai ir laikui pritinkančią specifikacijų rinkinį.“³³ Trumpai tariant, tvarkos kaip privalomos prigimties sampratoje tikrovė

²⁸ Kavolis, „Tvarkos paradigmos...“, 209–210.

²⁹ *Ibid.*, 192.

³⁰ *Ibid.*, 190.

³¹ *Ibid.*, 192.

³² *Ibid.*, 210–211.

³³ *Ibid.*, 188.

vaizduojama kaip darniai funkcionuojantis atskirų daiktų visetas. V. Kavoliui pavyzdys, kaip gali būti derinamos abiejų minėtų tipų tvarkos sampratos, yra kinų kultūra:

Iš visų istorinių civilizacijų arčiausiai gryojo spontaniškos gamtos tvarkos tipo savo gamtos teorijomis, tiek daosistinėmis, tiek konfucianistinėmis, turbūt buvo kinai. Bet kai reikėjo organizuoti socialinius santykius, netgi kinai konfucianistinėje etikoje atrado, kad spontaniškos gamtos veiksmai linksta į privalomą prigimtį, į neabejotinų išipareigojimų moralę, kurią žmogaus protui tereikia suprasti, kad galėtų pakankamai ja vadovautis.³⁴

Iš minėtų svarstymų plaukia išvada, kad ir iš tvarkos kaip spontaniškos gamtos sampratos plaukiantis požiūris į moteriškumą ir vyriškumą yra ydingas ir kad jo ydas galima iverkti tik pasitelkiant moteriškumo ir vyriškumo supratimą, susijusį su tvarkos kaip privalomos prigimties samprata. Pastarosios sampratos kontekste moteriškumas ir vyriškumas traktuojami kaip amžinos nekintamos esmės, jų santykiai apibrėžiami taip, kad moteriškumas subordinuojamas vyriškumui, o moterų ir vyrų gyvenimo dinamika suprantama kaip iš anksto duotos esmės išskleidimas.

Tvarkos kaip spontaniškos gamtos kontekste tvarkos kaip privalomos prigimties samprata leidžia tarti, kad ne visos psichologinės savybės yra sąlygiškos lyties atžvilgiu, kad yra savybių, aiškiai ir nedviprasmiškai susijusių su viena kuria lytimi. Tokių savybių nedaug, tačiau jos sudaro nekintamą moteriškumo ir vyriškumo branduolį. Todėl formuojant ir performuojant moteris ir vyrus į tokias savybes nevalia kėsintis. V. Kavolio įsitikinimu, pastarasis dalykas ypač aktualus moterims, kurios istorijoje turėjo menkas galimybes užsiimti savikūra. Postuluodama tam tikras savybes kaip neišraunamai išisaknijusias moteriškojoje prigimtyje, tvarkos kaip privalomos prigimties samprata įduoda moterims ginklą priešintis vyrų manipuliacijoms.

Tvarkos kaip privalomos prigimties sampratos užtikrinama teisė į tam tikras psichologines savybes yra dar viena priežastis, kodėl V. Kavolis aštriai nekritikuoja analizuojamų moteriškumo ir vyriškumo sampratų, suformuluotų remiantis tvarkos kaip privalomos prigimties samprata. Jas kritikuoti mokslininkas būtų turėjęs dėl moterų pajungimo vyrams idėjos. Lietuvių išeivijos mokslininkas pripažįsta, kad iš tikrųjų su šia idėja tvarkos kaip privalomos prigimties samprata istorijoje prisidėjo pateisinant moterų pavergimą, tačiau mano, kad dėl to nebūtina skubėti *en bloc* atmesti ja remiantis suformuluotų moteriškumo ir vyriškumo sampratų. Kas negera, tai reikia kritikuoti, o kas vertinga – išsaugoti. Teorinis kritikos pagrindas – tvarkos kaip spontaniškos gamtos samprata ir jos postuluo-jama prielaida apie nehierarchinį tikrovės organizacijos pobūdį. Tad, mokslininko įsitikini-mu, nekyla jokie pavojaus, kad kritiškai permąstyta tvarkos kaip privalomos prigimties samprata gali būti panaudota vyrų viršenybės idėjai pateisinti.

Neskubėjimas atmesti to, kas sukurta praeityje, – tradicijos – atsispindi ir V. Kavolio liberalizmo koncepcijoje. Neretai liberalizmas apibūdinamas kaip iš esmės priešiškas tradicijai. Tariama, kad liberalai tradiciją suvokia kaip varžančią individo laisvę, dėl to siekia ją išlaisvinti iš tradicijos varžtų. Jei toks apibūdinimas ir tinka daliai liberalų, tik ne V. Kavoliui. Tradicijos priėmimas yra sudėtinė jo liberalizmo koncepcijos dalis. Šioje koncepcijoje

³⁴ Ibid., 192–193.

tradicija iškyla kaip prasmų versmė, reikalinga individui įprasminti savo egzistenciją. V. Kavolis įsitikinęs, kad pats savo jėgomis individas nepajėgus susikurti jam reikalingų prasmų – jas gali gauti tik iš tradicijos. Tačiau, priimdamas tradiciją, individas turi teisę joje kritikuoti viską, kas prieštarauja jo individualumui, laisvei ir išpareigojimui universaliosioms mąstymo bei elgesio normoms. Tai, ką V. Kavolis pasako apie jaunosios lietuvių liberalų kartos santykius su bendruomene, galioja ir jos santykiams su tradicija:

Nužemintųjų generacijos santykį su savąja bendruomene ir su egzistencija apskritai apibūdina dvi, konservatyvaus mentaliteto neišvengiamai priešingomis laikomos ypatybės: kritiškas objektyvumas ir laisvas ištikimybės išpareigojimas. Generacija blaivi savo bendruomenės ir savo pačios charakterio trūkumams. Tačiau tvirčiausia jos charakteryje – ištikimybė kaip tik šiai defektuotai bendruomenei.³⁵

Apibendrinant galima teigti, kad, ieškodamas būdų įveikti neigiamas socialines tvarkos kaip spontaniškos gamtos sampratos pasekmes, V. Kavolis suformuluoja liberaliajam feminizmui svetimą nuostatą, kad būtina pripažinti, jog dalis psichologinių savybių iš prigimties yra moteriškos arba vyriškos, o tai reiškia, jog privalomos moterims ir vyrams. Savo pobūdžiu ši nuostata yra antiesencialistinė radikaliam feminizmui būdingo požiūrio į moteriškumą ir vyriškumą versija. Mat, kalbėdamos apie prigimtinius lyčių skirtumus, radikaliosios feministės, pavyzdžiui, XX a. antrosios pusės prancūzų feministė Héléne Cixous³⁶, naudoja filosofinius-antropologinius argumentus, o V. Kavolis – sociologinius. Pagal jo mąstymo logiką, jei tvarkos kaip spontaniškos gamtos samprata ir jos padiktuotas požiūris į moteriškumą ir vyriškumą tenkintų visus socialinius poreikius, nereikėtų papildomai pasitelkti tvarkos kaip privalomos prigimties sampratos ir, ja remiantis, ieškoti psichologinių savybių, kurias būtų galima paskelbti iš prigimties moteriškomis arba vyriškomis.

Išvados

Atliktas tyrimas leidžia teigti, kad V. Kavolio požiūris į moteriškumą, vyriškumą ir jų literatūrinius įvaizdžius atitinka liberaliajam feminizmui būdingą nuostatą, jog psichologiniu požiūriu moterimis ir vyrais ne gimstama, o tampama, ir įvairūs įvaizdžiai yra abiejų lyčių individų formavimo modeliai. V. Kavolio artimumas liberaliajam feminizmui plaukia iš lietuvių išeivių mokslininko plėtojamos tvarkos kaip spontaniškos gamtos sampratos, kurią jis laiko ontologiniu požiūriu adekvačiausiu tikrovės kaip visumos ir atskirų jos dalių organizacijos modeliu.

Straipsnyje atliktas tyrimas atveria galimybę nuodugniau įvertinti V. Kavolio indėlį į feministinius lietuvių literatūros tyrimus, taip pat tai, kaip mokslininko plėtotą socialinių tyrimų metodologija atrodo žvelgiant iš feministinės socialinių mokslų filosofijos perspektyvos. Tačiau tai – tolesnių tyrimų tema.

³⁵ Kavolis, Vytautas, *Nužemintųjų generacija: egzilio pasaulėjautos eskizai*, in Kavolis, Vytautas, *Žmogus istorijoje*. Vilnius: Vaga, 1994 (1968), 105.

³⁶ Cixous, Héléne, „Išėjimai“, in *Feminizmo ekskursai: moters samprata nuo antikos iki postmodernizmo*, sud. K. Gruodis, iš prancūzų kalbos vertė N. Kašielionienė. Vilnius: Pradai, 1995, 432–451.

Literatūra

- Cixous, Hélène, „Išėjimai“, in *Feminizmo ekskursai: moters samprata nuo antikos iki postmodernizmo*, sud. K. Gruodis, iš prancūzų kalbos vertė N. Kašelionienė. Vilnius: Pradai, 1995, 432–451.
- Daugirdaitė, Solveiga, „Vytautas Kavolis ir feminizmas“, in *Vytautas Kavolis: humanistica vs liberalia*, sud. R. Karmalavičius. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2005, 111–124.
- Elshtain, Jean Bethke, *Vyro viešumas, moters privatumas: moterys socialinėse ir politinėse teorijose*, iš anglų kalbos vertė R. Rybelienė. Vilnius: Pradai, 2002.
- Kavolis, Vytautas, *Civilization Analysis as a Sociology of Culture*. Lewiston, Queenston, Lampeter: The Edwin Mellen Press, 1995.
- Kavolis, Vytautas, „Daiktų ir reiškinių kaitynės“, *Metmenys* 64 (1993), 60–68.
- Kavolis, Vytautas, „Liberalaus galvojiimo erdvėje“, *Metmenys* 63 (1992), 33–45.
- Kavolis, Vytautas, *Moterys ir vyrai lietuvių kultūroje*. Vilnius: Apostrofa, 2016 (1992).
- Kavolis, Vytautas, *Nužemintųjų generacija: egzilio pasaulėjautos eskizai*, in Kavolis, Vytautas, *Žmogus istorijoje*. Vilnius: Vaga, 1994 (1968), 63–120.
- Kavolis, Vytautas, „Struktūra ir energija: civilizacijų analizės perspektyvos link“, in Kavolis, Vytautas, *Civilizacijų analizė*, iš anglų kalbos vertė A. Gelūnas. Vilnius: Baltos lankos, 1998 (1979), 153–182.
- Kavolis, Vytautas, „Tvarkos paradigmos: gamta, fabrikas, menas“, in Kavolis, Vytautas, *Civilizacijų analizė*, iš anglų kalbos vertė A. Gelūnas. Vilnius: Baltos lankos, 1998 (1974), 183–214.
- Moi, Toril, *Lyties/teksto politika: feministinė literatūros teorija*, iš anglų kalbos vertė L. Būgienė ir V. Sudikienė. Vilnius: Charibdė, 2001.
- Piko dela Mirandola, Džovanis, „Kalba apie žmogaus orumą“, in *Filosofijos istorijos chrestomatija. Renesansas*, t. I, sud. B. Genzelis, iš lotynų kalbos vertė E. Ulčinaitė. Vilnius: Mintis, 1984, 122–144.
- Spiro, Melford Elliot, *Gender and Culture: Kibbutz Women Revisited*. Durham, N.C.: Duke University Press, 1979.

Alvydas NOREIKA

VYTAUTAS KAVOLIS AND LIBERAL FEMINISM

Summary. The aim of the article is to determine the place of the Lithuanian-American scholar Vytautas Kavolis in the context of feminist thinking. In order to achieve this goal, V. Kavolis's views on the nature of womanhood and manhood are compared with those of liberal feminism. It is argued that the scholar's relationship to this branch of feminism is twofold. On one hand, he agrees with the liberal feminists' assertion that men and women are not psychologically different in nature. On the other hand, V. Kavolis moves away from liberal feminism when he argues that, objectively speaking, there are no inherent psychological differences between women and men, yet it has to be assumed that they exist for social reasons. The article also draws attention to the peculiarities of V. Kavolis's critique of literary images of women and men.

Keywords: Vytautas Kavolis, womanhood, manhood, human nature, liberal feminism.

Rasa ŽUKIENĖ
Vytauto Didžiojo universitetas

Lietuvių dailininkai JAV: lietuviškieji ir amerikietiškieji išeivių dailės kontekstai

Santrauka. Straipsnyje aptariami pokario išeivių kartos menininkų požiūriai į amerikietiškąjį meno kontekstą ir savosios tautinės dailės puoselėjimą XX a. antrojoje pusėje. Remiantis archyvų medžiaga ir spaudos tekstais, siekiama atskleisti, kaip lietuviai išeiviai vertino dailės kūrinius ir procesus jiems naujoje kultūrinėje aplinkoje. Lietuvių menininkai buvo susiformavę europietiškojo meno aplinkoje. Po Antrojo pasaulinio karo apsigyvenę Vakaruose, jie ne visada pajėgdavo suprasti Amerikos avangardinio meno procesus. Atvykėlių menininkų santykis su jiems neįprasta kultūrine aplinka neretai būdavo komplikotas. Jį aštrino kontrastas tarp tautinės bendruomenės užsidedimo turėti tautinį meną ir Amerikos muziejų, galerijų veiklos, nukreiptos į tarptautiškumą ir rinką.

Raktažodžiai: lietuvių išeivijos dailė, abstraktusis ekspresionizmas, modernusis menas.

Šiandien lietuvių išeivijos dailės tyrimai jau tapo ne tik gilesni, bet ir platesni: „egzilio“ sąvoka išsiplėtė, rašoma ne vien apie lietuvių, bet ir apie lenkų, litvakų, žydų menininkus, susijusius su Lietuva. Muziejuose ir parodose jau visiems yra vietos. Vis dėlto, žiūrint į kūrėjus ne vien pro nacionalinio paveldo prizmę, trūksta svarbaus dėmens – atsakymo į klausimą, koks yra jų santykis su savuoju laiku ir kokia jų kūrinių vieta ano laikotarpio mene. Kitų tautų reikalų neliesime. Apie lietuvių dailininkus išeivijoje savo ruožtu *a priori* galėtume pasakyti, kad daugumos jų santykis su savojo laiko meno procesais buvo komplikotas, o tautinės bendruomenės primygtiniai siūlymai kurti tautinį meną, meno ir politikos sampynos, rašiusiųjų šališkumas vienus dailininkus tik pristabdė ieškant naujų kelių, o kitus pastūmėjo pasitraukti iš bendruomenės.

Žiūrint iš šių dienų perspektyvos matyti, kad kūrybos srityje laimėjo nepabūgusieji atsiskyrimo ir tos svetimos aplinkos. Vis dėlto visų jų santykis su amerikietiškoju kontekstu išliko sudėtingas. Taip buvo maždaug visus 40 metų – nuo 6 iki 10 dešimtmečio, kol natūraliai pasikeitė kartos.

1986 m. „Santaros-Šviesos“ suvažiavime Viktoras Nakas¹, kalbėdamas, suprantama, jau apie 9 dešimtmetį ir savo, jaunesniosios kartos atstovo, patirtis, su kartėliu konstatavo, kad lietuvių kultūrinė veikla apskritai yra nesėkminga², o pagrindinė kaltininkė yra amerikietiškoji aplinka³. Jo nuomone, tautinės mažumos JAV žūsta ne nuo stalinistinių smūgių, o laisvės ir meilės glėbyje, arba, kaip amerikiečiai sako, „being killed with kindness“⁴. Prelegento, dipukų atžalos, turinčios filosofo išsilavinimą, pasisakymas parodo didelį nusivylimą tautine idėja ir lietuvių bendruomenės veiklos rezultatais. Lietuvių kultūros situaciją V. Nakas vadina „pralaimėjimu kultūrų konkurencinėje kovoje“⁵, o kaip prastos padėties priežastį įvardija amerikietišką sistemą, kuri esą pasisavina visa, kas geriausia, visus suldo ir nutautina⁶. Išeivių spaudoje galima rasti nemažai panašaus pobūdžio pasisakymų⁷. Gana stiprūs neigiami šios šalies apibūdinimai, dažnai girdimi lietuvių dailininkų pasisakymuose, skatina objektyviau patyrinėti bendrą meno foną ir kontekstus, kuriuose kūrė JAV lietuviai. Šio straipsnio tikslas – aptarti pokario išeivių kūrybos aplinką Jungtinėse Amerikos Valstijose bei amerikietiškojo meno kontekstą ir pabandyti atsakyti į klausimus, kaip lietuviai išeiviai vertino jiems naują kultūrinę aplinką, kaip dailininkus veikė lietuvių bendruomenė ir amerikietiškas meninis gyvenimas.

Naujos aplinkos suvokimas. Jau nemažai rašyta apie dailininkų pastangas, pasitraukus iš Lietuvos, įsitvirtinti Vakarų meno erdvėje ir saugoti lietuviškąją kultūrą. Labai aktyvų, apgalvotą menininkų veikimą 1947–1951 m. liudija profesionalų dailininkų parodos Vokietijos, Italijos, Prancūzijos muziejuose, aukštos poligrafinės kokybės knygų leidyba⁸. Aktyviai veikiant, dalyvaujant parodose siekta įsitvirtinti Europoje, įsiterpti į jos meninį gyvenimą. Tikėta, kad kelias į laisvę grindžiamas kultūros vertybėmis⁹. XX a.

¹ Viktoras Nakas 1976 m. su aukščiausiu pagyrimu gavo politinių mokslų bakalauro laipsnį Mičigano universitete (*University of Michigan*) ir tapo garbės korporacijos „Phi Beta Kappa“ nariu. Po ketverių metų V. Nakas gavo filosofijos magistro laipsnį Džordžo Vašingtono (*George Washington*) universitete Vašingtone. Jis 17 metų dirbo Amerikos katalikų universiteto administracijoje, pradžioje kaip universiteto ryšių su visuomene ir žiniasklaidos viceprezidentas, dabar – kaip administracinių reikalų viceprorektorių.

² Pasak V. Nako, „kultūros puoselėtojų ir paprastų vartotojų eiles kasmet retina nutautimas ir mirtis“. Žr.: Nakas, Viktoras, „Lietuvių veikla ir gyvenimas amerikietiškoj aplinkoj“, *Metmenys* 52 (1986), 178.

³ *Ibid.*, 178.

⁴ *Ibid.*, 169.

⁵ *Ibid.*, 170.

⁶ *Ibid.*, 168–170.

⁷ Štai Vytautas Kazimieras Jonynas 8 dešimtmečio viduryje apie Ameriką yra taip pasisakęs: „Tai galimybių kraštas, duonos ir gerovės košmarinis junginys. Jis <...> sugeba jus padaryti vergu, sukurdamas rojaus iliuziją.“ 1974 01 22 K. Jonyno laiškas Pauliui Galaunei, GNA, Gnl 1207, l. 3–4.

⁸ Valius, Telesforas, *10 gravures sur bois*, texte du Professeur Albert Bechtold. Lustenau, 1945; *40 Woodcuts. Paulius Augius-Augustinavičius, Viktoras Petravičius, Vaclovas Rataiskis_Ratas, Telesforas Valius*, text by P. Jurkus. Augsburg: Žiburiai, 1946; Bačinskaitė, Salomėja, *Žalčio pasaka*, iliustracijos P. Augiaus. Memingenas, 1947; Goethe, J. W., *Die Leiden des jungen Werthers*, iliustracijos V. K. Jonyno. Freiburg im Breisgau: Verlag Karl Alber, 1948; Vaičaitis, Adolfas, *Sieben Original-Litographien*. [Leidimo vieta nenurodyta], 1948; Petravičius, V. A., *37 linoraižiniai*, įžanga P. Jurkaus. Miunchenas: Architektas T. J. Vizgirda, 1949; Mérimée, P., *Le manuscrit du professeur Wittembach Lokys: la dernière nouvelle de Prosper Mérimée avec dix-sept bois originaux de V. K. Jonynas*. Bade: Éd. Art et science, 1949; Goethe, J. W., *Le Siège de Mayence*, iliustracijos V. K. Jonyno. Mayence: Éditions art et science, 1951.

⁹ Hanau lagerio Informacijos biuletenis, 1948 birželio 26, 164, Čikagos Lituanistikos tyrimų ir studijų centro archyvas, nenumuota.

5–6 dešimtmečiuose lietuvių menininkai, dar gyvendami Europoje, buvo įsitikinę, kad „garsina Lietuvos šventą vardą kaip gilios ir senos kultūros atstovai“¹⁰. Taip suprantama kultūra dar Vokietijoje tapo prarastosios Lietuvos politinės reprezentacijos sritimi¹¹. Bet jau ir anuo metu būta abejojančiųjų tautinės ir politizuojamos kultūros vertingumu¹². Rašytojas Bronys Raila tai vadino „parapijiniu snobizmu“ ir kėlė viešumon ne tik kultūrinės reprezentacijos svetimoje aplinkoje, bet ir prisitaikymo, išnykimo arba integravimosi klausimus. Algirdas Julius Greimas rašė, kad, [esant Europoje], reikėtų ryškiau demonstruoti teigiamą lietuvių tautos įnašą į bendrąją civilizacijos lobyną¹³. Vėliau Amerikoje sociologas Vytautas Kavolis siūlė būnant Vakaruose ne protestuoti prieš Vakarų kultūrą, o ieškoti integracijos, sąlyčio taškų.

Persikėlus į JAV, tautinio meno idėja nenunyko, lietuvių spaudoje jai visada skirta daug dėmesio. Vis dėlto platesniam požiūriui, amerikietiškosios kultūros klausimams lietuviškoje spaudoje tekdavo mažiau vietos. Menininkams užmegzti santykių su kitokia kultūra buvo nepaprasta. Tuomet patirtą šoką taip aprašė menininkė Elena Urbaitytė:

Atvykę į Ameriką po 1950-ųjų, čia radome triumfuojantį abstraktųjį ekspresionizmą <...> Mūsų idealistinę-humanistinę pasaulėžiūrą buvo pastatyta prieš materialistines, pragmatines idėjas ir pliuralistinę aplinką. <...> Europoje mes augome autoritetingoje bei centralizuotoje meno aplinkoje, Amerikoje gi autoritetingumo centras pranyko, ir pačiam dailininkui teko orientuotis ieškant savo kūrybinio kelio.¹⁴

JAV meninis kontekstas. Maždaug nuo 1950 m. JAV pagrindiniu skiriamuoju meno bruožu tampa bedaiktiskumas. 6 dešimtmetis Amerikoje buvo abstrakčiojo ekspresionizmo dailininkų (Jacksono Pollocko, Willemo de Kooningo, Marco Rothko, Clyffordo Stillo) klestėjimo metas. Veiksmo tapyba (angl. *action painting*) iki 7 dešimtmečio pradžios buvo ryškiausia JAV abstrakčiojo ekspresionizmo kryptis. Jos svarbiausias ypatumas – ekspresyvus tapymo būdas, pats tapymo procesas. Paveikslai ne komponuojami, o liudija drobės paviršiuje vykusį spontanišką tapytojo raiškos procesą. „Drobėje nieko neturi būti pavaizduota, ten turi kažkas nutikti“, rašė įtakingas meno kritikas Haroldas Rosenbergas. Šiaurės Amerikos meno istorijoje kaip labai svarbi yra išskiriama 1952 m. Modernaus meno muziejuje (MOMA) surengta paroda „15 amerikiečių“¹⁵. Tikėtina, kad bent kai kurie lietuviai dailininkai, gyvenę netoli Niujorko, jau galėjo ją pamatyti arba apie tai perskaityti.

Dailininkė E. Urbaitytė yra pažymėjusi, kad į Ameriką atvykę lietuviai neturėjo nė mažiausio supratimo, jog jiems tenka būti meno arenos drastiškų pokyčių liudininkais bei dalyviais:

¹⁰ „Lietuvos tautinis menas kovoje dėl Lietuvos nepriklausomybės“, *Mintis*, 1948 gruodžio 23.

¹¹ Vokietijos laikotarpio lietuvių išeivijos tekstuose labai dažna mintis, kad „reprezentacija bei tinkama propaganda turi labai didelę reikšmę pabaltijiečiams, esantiems tremtyje“. Baltų ryšio štabo viršininko Petro Dabrišiaus 1947 lapkr. 8 d. laiškas Lietuvių tremtinių bendruomenės centro valdybos švietimo valdybai, Čikagos Lituanistikos tyrimo ir studijų centro archyvas, 264.

¹² „Greimas A. J.“, *Mintis*, 1948 sausio 14.

¹³ *Ibid.*

¹⁴ Urbaitytė, Elena, „Lietuvių dailininkų pasirinkimai, galimybės, galvosūkiai“, *Aidai* 3 (1989), 212.

¹⁵ Lange, Angela, „Die neue amerikanische Malerei“, *Das Moma in Berlin*. New York: Museum of Modern Art, 2004, 173.

Mums, lietuviams, užaugus gamtoje ir staiga atsiradus tarp asfalto, dangoraižių, mašinų <...>, teko pergaltoti Europoje sukurtas sąvokas apie žmogaus su gamta tiesioginį santykį.¹⁶

Lietuviai dailininkai amerikietiškas naujoves vertino gana skeptiškai. Pergaltoti savąją meno sampratą – nelengva užduotis kitokiomis sąlygomis, pagal kitas meno tradicijas susiformavusiam žmogui. Lietuviai, ypač vyresnieji, bandė nesutikti, priešintis tam, ką mato, ir dauguma buvo labai kritiški. „New Yorke pirmiausia žiūrima keistenybių, ir tik po to meno“¹⁷, – taip 6 dešimtmetyje Amerikos meną įvertino Vytautas Kazimieras Jonynas. 1956 m. jis sąmoningai nustojo kurti grafiką (paskutinė jo ksilografija – „Cirkas“), nes pajuto tarsi nepataikęs koja kojon su to meto menu. V. K. Jonynas ėmėsi taikomojo pobūdžio darbų – kūrė vitražus bažnyčioms. Nors buvo pripažintas, įvertintas, V. K. Jonynas net po 30 metų laiške muziejininkui Pauliui Galaunei Amerikos meną apibūdino gana sarkastiškai: „<...> turi būti primityvas, paskui vulgarus, brutalus ir techniškai panašus į terlionę. Nemo-kėti piešti arba nuduoti, kad nemoki. Šią visą srovę dabar vadina „naujuoju ekspresionizmu“¹⁸. Matyti, kad modernaus arba avangardinio meno dailininkas taip ir nepamėgo. Daugumos lietuvių neigiama nuostata modernizmo dailės atžvilgiu susiformavo anksti ir nelabai keitėsi. Štai rašytojas Jonas Aistis laiške V. K. Jonynui išpažįsta palankumą klasikiniam menui: „Modernaus meno aš per daug nemėgstu, nes jame žmogus jau lyg kokia ideograma, dėl to visada džiaugiuosi, kai žmogus jį kuria su ta pačia meile, kaip jį kūrė Dievas“¹⁹.

Rašytojas Julius Kaupas buvo pamėgęs lankytis muziejuose, žavėjosi impresionistais, linko ir prie klasikinių modernistų, bet kritikavo tokius garsius amžininkus kaip Jacksonas Pollockas. Ne viename laiške P. Galaunei J. Kaupas pasakoja apie įprotį lankytis parodose ir patirtus išpūdžius. Parodos, atrodo, buvo neatskiriama jo kultūrinių interesų dalis. Matyt, praktikuojantis gydytojas ir rašytojas J. Kaupas muziejuose lankydavosi dažnai, nes viename laiške rašo, kad net turi lankymosi muziejuose sistemą: atėjęs į didelį muziejų, „paprastai pradeda nuo impresionistų ir eina link pačių naujausių, senesniusiosius paliekant pabaigai, jei užtenka laiko“²⁰. J. Kaupas gilinosi į meną, analizavo, skaitė dailės kritiką. Ne su viskuo sutikdavo, bet jo vertinimai nepasizymi ironija arba pikta kritika. Pavyzdžiui, J. Kaupas nesuprato J. Pollocko abstrakčių vertės, jam atrodė, kad tai – tiesiog snobizmas²¹. 1957 m. laiške J. Kaupas smulkiai ir objektyviai aprašo neseniai MOMA matytą J. Pollocko parodą²². Nors ją įvertina šaltai, tame pačiame laiške P. Galaunei jis smulkiai aprašo J. Pollocko kūrybos būdą, vadinamąjį *drippingą*: „Pollockas išsitiesia ant grindų milžinišką drobę, <...>, ir, vaikščiodamas su skardine ir milžinišku teptuku arba laisto dažus, arba truputį patapo juoda

¹⁶ Lubytė, Elona, „Susitikimas su dailininke Elena Urbaitis pasaulio lietuvių meno parodoje „Sugrįžusi išsvijojos dailė“, *Lietuvos dailės muziejus*, žiūrėta 2019 kovo 3, http://ldmuziejus.mch.mii.lt/Kaleidoskopas/susitikim_su_urbaitis.htm.

¹⁷ „Pasakoja V. K. Jonynas“, *Dirva*, 1953 vasario 12.

¹⁸ V. K. Jonyno laiškas P. Galaunei. New York, 1985 vasario pab. – kovo 4 d., GNA, Gnl 1228, l. 5.

¹⁹ 1949 11 14, J. Aisčio laiškas V. K. Jonynui, Putnam, MLLM, f. 626, ap. 1, b. 130, l. 1.

²⁰ 1957 09 03 Juliaus Kaupo laiškas P. Galaunei, 3.

²¹ *Ibid.*, 3.

²² Paroda „Jackson Pollock, 1912–1956“, surengta praėjus 4 mėnesiams po kūrėjo mirties. Jos pagrindas – retrospektyva, kurią JAV rodė IV San Paulo bienalėje; paskui paroda eksponuota dar 6 Europos šalyse.

spalva, kartais pridėdamas porą spalvų²³. J. Kaupas neklusta sakydamas, kad, taip tapant, „atsitiktinumas vaidina didelę rolę“. J. Pollocko abstrakcijoje atsitiktinumas iš tiesų buvo reikšmingas kūrybos principas. Tačiau rašytojas nesutinka su MOMA nuomone, kad tai yra rimtas menas²⁴. Jis apskritai nemėgsta MOMA ir drąsiai rašo, kad tuo muziejumi nepasitikiš, nes jo „atranka silpnoka“²⁵. Nors šiuo aspektu J. Kaupas neteisus, tame pačiame laiške randame ir labai tikslią jo pastabą, kad Amerikos muziejai lankstūs ir „labai entuziastingai sutinka kiekvieną naują bandymą“²⁶. Abstrakcija ir įvairios jos atmainos tuo metu jau buvo tapusios veržlumo, dinamikos, inovatyvumo JAV mene ženklų, dailės pamatu XX a. viduryje – abstrakcionizmas. Po Antrojo pasaulinio karo Šiaurės Amerikoje susibūrę dailininkai, neretai emigravę iš Europos, kūrybiškai pasinaudojo europietiškoju modernizmu, pavyzdžiui, siurrealistų naudotu automatizmo principu. Vis dėlto į europietiškas meno tradicijas po J. Pollocko tapybos atradimų amerikiečiai jau žiūrėjo atlaidžiai ir kritiškai. Jie jautėsi neįsipareigoję Europos kultūrai ir drąsiai priešinosi europietiskajai tezei, kad menas turi ką nors bendra su grožio (pranc. *belle peinture*) problema²⁷. Abstrakcionizmo fone bet kokie *L'Ecole de Paris* (iš pranc. k. Paryžiaus mokykla) atgarsiai atrodė skoningi nuosaikios ir senstančios Europos kultūros produktai²⁸. Jaučiamos sąsajos su europietiška tradicija Amerikoje tapo ne neigiama, bet ir nelabai teigiama konservatyvia tuo metu kurto meno savybe. Galima pateikti pavyzdį iš parodos „12 lietuvių dailininkų Amerikoje“²⁹. Ji įvyko Corcorano galerijoje Vašingtone 1973 m. Parodos katalogo³⁰ įžangoje galerijos direktorius Roy'us Slade'as teigia, kad lietuvių dailininkų darbai „yra integrali Europos meno, įkvėpusio bei paveiklusio amerikiečių dailininkus, dalis“, kalba ir apie tai, kad lietuvių dailininkai, ypač grafikai, tebėra suleidę šaknis į savo gimtojo krašto gyvenimą, o tapytojais, priešingai, ryškiau jungiasi su dabarties meno srovėmis.

Veržliame JAV meno pasaulyje, agresyvios meno rinkos, galerijų diktato fone V. K. Jonynas, Paulius Augius, Viktoras Petravičius Amerikos kritikams atrodė kaip europietiskai ekspresyvūs natūros meistrai, nuolat aistringai interpretuojantys gamtą ir ieškantys tautinės dvasios. V. K. Jonynas tiksliai apibūdino amerikiečių požiūrį: „amerikiečiams tai, ką aš darau, per daug atsiduoda Europa ir muziejumi“³¹.

Lietuviams, tėvynėje beveik nepažinusiems radikalesnių avangardo srovių (nors ir regėjusių jas prieš karą, studijuojant Paryžiuje), Lietuvoje neturėjusiems nei siurrealizmo, nei dadaizmo, tokie amerikiečių propaguojami tapybos bruožai kaip procesiškumas,

²³ 1957 09 03 Juliaus Kaupo laiškas P. Galaunei, 3–4.

²⁴ *Ibid.*, 4.

²⁵ *Ibid.*, 2.

²⁶ „<...> labai entuziastingai sutinka kiekvieną naują bandymą, nesvarbu, kokia kūrinio vertė“. *Ibid.*, 4.

²⁷ Barnetto Newmano žodžiai.

²⁸ Ruhrberg, Karl et al., *Kunst des 20 Jahrhunderts*, T. 1. Köln, London, Madrid, New York, Paris, Tokyo: Taschen, 2000, 269–270.

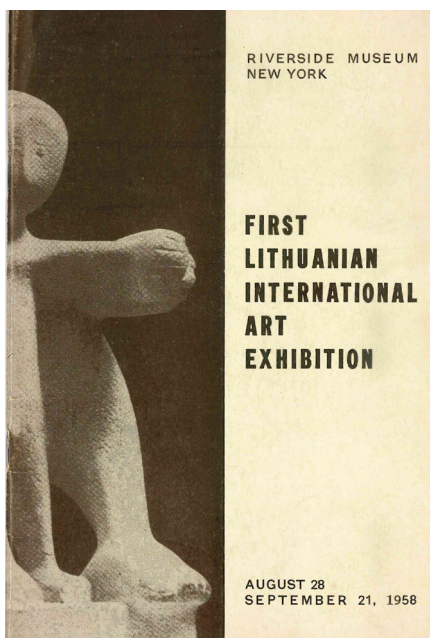
²⁹ Originalus pavadinimas – „12 Lithuanian Artists in America“. Parodoje dalyvavo Adomas Galdikas (po mirties), Viktoras Vizgirda, K. Žoromskis, Kazys Varnelis. Pastarojo drobės buvo pagrindinė, svarbiausia visos ekspozicijos dalis. Kiti dalyviai – Zita Sodeikienė, Vytautas O. Virkau, Dalia Aleknienė, V. Ignas, V. K. Jonynas, Irena Mitkutė, V. Petravičius, R. Viesulas.

³⁰ *12 Lithuanian Artists in America, August 10 – September 5, 1973, The Corcoran Gallery of Art, Washington*: katalogas. Washington: Lithuanian World Community, 1973.

³¹ „Pasakoja V. K. Jonynas“, *Dirva*, 1953 vasario 12.

automatizmas, spontaniško gesto absoliutinimas buvo tolimi, nesuprantami ir dažniausiai atmestini. Atmestini ir dėl pasąmonėje visada glūdėjusios baimės atsiverti platesniam pasauliui, integraciją matant vien kaip neigiamybę. Atrodo, kad, pavyzdžiui, tapytoją Viktorą Vizgirdą abstraktusis ekspresionizmas turėjo dominti. Šio dailininko tapyba dar prieškariu pasižymėjo vitališkumu, spontaniška potėpio energija. 6 dešimtmečio pabaigoje dvi V. Vizgirdos parodos³² Bostone buvo pastebėtos kritikų, darbai apibūdinti kaip stiprūs, galingi, o pats autorius spaudoje apibūdintas kaip „vertas didesnės publikos, negu ligi šiol turėjo“³³. Vis dėlto tapytojas, matyt, pabūgo komercinių pasiūlymų, nes jie dažniausiai būdavo susiję su tam tikru galerininko diktatu dailininkui, išsipareigojimais kurti tik tai galerijai. Atsargumas nugalėjo. Nors V. Vizgirda teigė, kad „nereikėtų būti abejingiems dabartinio meno slinktimis“, pats buvo labai apdairus, svarstė, kad „su visom naujovėmis reikia susigyventi“, „naujovės turi tapti menininko „individualybės padaru“.³⁴

Lietuvių dailininkai apskritai suprato, kad pristatyti savo kūrybą platesnei publikai būtina, bet jų bendrųjų, grupinių parodų diskursas visada buvo tautinis, siekta pasirodyti kaip tautos atstovams. Reikšminga reprezentacinė lietuvių dailės paroda, pavadinta „Pirmoji lietuvių tarptautinė ekspozicija“³⁵, buvo surengta Riversaido (*Riverside*) muziejuje 1958 m.

1 pav. Pirmosios tarptautinės lietuvių dailininkų parodos Niujorko Riversaido muziejuje katalogo viršelis, 1958 m.

³² Dvi V. Vizgirdos parodos, surengtos neprestižinėse Bostono vietose, bet sukėlusios meno kritikų susidomėjimą, – tai 1957 m. personalinė paroda Amerikos lietuvių tautinės sąjungos namuose ir 1958 m. paroda „Twentieth Century Association Gallery“.

³³ Driscoll, E., „A Newcomer to Boston and A Welcome One“, *The Boston Sunday Globe*, 1958 January 19.

³⁴ „Negalime būti abejingi dabarties meno slinkčiams. Pokalbis su Viktoru Vizgirda“, *Draugas*, 1973 vasario 6.

³⁵ *First Lithuanian International Exhibition*, 1958 August 23 – September 21.

Ji turėjo pasisėkimą tarp amerikiečių³⁶. Išskirtinį dėmesį pelnė grafiko Romo Viesulo darbai: vieną jo atspaudą nusipirko Riversaido muziejus, kitą – Niujorko miesto viešoji biblioteka³⁷. R. Viesulas tapo svarbia asmenybe XX a. vidurio Jungtinių Amerikos Valstijų grafikos istorijoje³⁸. Su jo vardu JAV mene siejamas grafikos kaip medijos radikalus su-reikšminimas. R. Viesulo kūryba atitiko „amerikietišką dvasią“, jam grafika – ne tik amatas ir estetika, bet ir abstrahuota individualios ekspresijos forma.

2 pav. Romas Viesulas prie savo kūrinio „Ant vario vartų“, 1971 m.
Nuotraukos autorius nežinomas

Tačiau lietuvių spaudoje nuvilnijo keistokos reakcijos į Riversaido muziejaus parodą. Kritikuotas angliškas parodos pavadinimas už tai, kad jame akcentuojamas tarptautiškumas, o ne tautiškumas. Rengėjai buvo kaltinami tuo, kad į parodą sukvietė tik modernistus, ignoravo realistinės krypties dailininkus.³⁹ Vėl neigtas modernizmas. Nepasitenkinimą kėlė ir Aleksio Rannito tekstas parodos kataloge: esą išvardyti iš Lietuvos kilę žydai dailininkai, bet nepaminti Lietuvos kultūrai svarbūs reiškiniai (Lietuvių dailės draugija,

³⁶ Parodoje lankėsi Londono „Times“ meno korespondentė Camilia Gray, „New York Herald Tribune“ redaktorė Carlyle Burroughs, Stuaras Perstenas, parašęs straipsnį „Opening Guns of Season“ į „The New York Times“ (1958 m. spalio 18 d.).

³⁷ Rannit, Aleksis, „Lithuanian Art Today“, 12 *Lithuanian Artists in America, August 10 – September 5, 1973, The Corcoran Gallery of Art, Washington*: katalogas. Washington: Lithuanian World Community, 1973, 4.

³⁸ Romas Viesulas pelnė garbingų apdovanojimų tarptautinėse grafikos parodose, dalyvavo Whitney Amerikos meno bienalėje, 6–7 dešimtmečiuose keletą kartų laimėjo Guggenheimo, Tamarindo, Tiffany'o fondų kūrybos stipendijas.

³⁹ Labiausiai nepatenkinti dėl realistų nepakvietimo buvo Amerikos lietuvių dailininkų sąjungos (ALDS) atstovai Česlovas Janušas ir Povilas Puzinas. Narkeliūnaitė, Salomėja, „Ar tikrai paroda buvo bloga?“, *Vienybė* 42, 1958 spalio 24, 5.

Kauno meno mokykla ir menininkai). Net suabejota, ar apskritai derėjo šiam darbui pakviesti estą⁴⁰, nors jis prieškariu gyveno Lietuvoje ir buvo nuveikęs daug gerų darbų. Tokios reakcijos rodo, kad dalyje lietuvių spaudos nesugebėta peržengti siaurų interesų, liko nesuprastas ir parodos kontekstas, tarptautinės publikos dėmesys. Padėtį atitaisė rami, apibendrinamoji parodos analizė žurnale „Aidai“⁴¹.

Lietuvių bendruomenės vaidmenys dailės raidoje. Lietuvių kultūrinė veikla JAV niekada nebuvo vienalytė. Greta irzlių balsų buvo girdėti ir analitinių, perspektyvių svarstymų. Vienas tokių, sudrebinusių visą bendruomenę, buvo vadinamasis 60 lietuvių kultūrininkų atviras laiškas bendruomenei, pasirodęs 1958 m.⁴² Jame išreikštas susirūpinimas lietuvių kultūros žemėjančiu lygiu, principingesnės kritikos stoka, tolerancija nekūrybiškumui, dangstantis patriotizmu ir jausmais Tėvynei. Nors konkretūs atvejai arba menininkai nebuvo paminėti, tekstas sukėlė didžiausias diskusijas išeivijos spaudoje⁴³, visus supriešino: „modernistus“ (tokius kaip V. K. Jonynas, V. Vizgirda) su realistais (Antanas Rūkštelė), „tautinį stilių“ su „internacionaliniu“. Dažniausiai buvo energingai ginama siaura tautinės kultūros samprata, tarsi nesiorientuojant pasikeitusiomis sąlygomis, tarsi nenorint jų pastebėti ir įvertinti. Bet pareiškimo sukeltą audrą galima vertinti teigiamai: pirmą kartą visuomenės dėmesį ilgą laiką sutelkė ne politiniai ginčai, o diskusija apie kultūros reikalus. Pareiškimas sužadino atsakomybę į savo veiklas žiūrėti kritiškiau.

Teksto autoriai – V. Vizgirda kartu su Juozu Girniumi ir Jurgiu Gimbutu. Tapytojas V. Vizgirda apskritai buvo geras dailės metraštininkas, kritikas, bet laikui bėgant ir jis tapo konservatyvesnis, jo matymo horizontas susiaurėjo. 8 dešimtmčio viduryje V. Vizgirda rašo:

<...> mums svarbu pasvarstyti, ar mes galime vaikytis paskui dabarties naujų srovių karštligę ir meno pirklių užmačias? Lietuvių dailės kūrėjų pareigos yra kitokios, būtent – kurti muziejinį ir vertybių meną, kuris pripildytų mūsų kultūros aruodus, o tai ir yra laidas tautos gyvybiniam išlikimui.⁴⁴

Kas tas „muziejinis ir vertybių menas“, pasakyti sunku. Tebekankino savęs identifikavimo kitose kultūrose problema. Apie tai tiksliai pasisakė Vytautas Kavolis: „Egzilas save identifikuoja savo atviru, skaudžiu, dviprasmišku įsipareigojimu: kraštui, kurio jis nebeturi; tradicijoms, kurių jis nebeturi; tikėjimui, kurio jis nebeturi“⁴⁵. Lietuvių diasporos prisiimta laukimo ir tarsi gynybos nuo svetimo pasaulio pozicija dailininkams nebuvo produktyvi.

⁴⁰ Rūkštelė, Antanas, „Lietuvių meno paroda“, *Draugas*, priedas *Mokslas, menas, literatūra*, 1958 rugsėjo 20, 4.

⁴¹ „Lietuvių meno paroda Niujorke“, *Aidai* 10 (1958), žiūrėta 2019 birželio 11, http://www.aidai.eu/index.php?option=com_content&view=article&id=7261:li&catid=395:10-gruodis&Itemid=447.

⁴² „Paspriešinimas kultūriniam nuosmukiui“, *Darbininkas*, 1958 birželio 10. Tarp pasirašiusių randamos šios pavardės: aktorius Juozas Palubinskas, architektas Jurgis Okunis, literatai Henrikas Radauskas, Vincas Ramonas, Antanas Gustaitis, Henrikas Nagys, Stasys Santvaras, Antanas Nyka-Niliūnas, Kostas Ostrauskas ir kt.

⁴³ Juozas Girnius „Aiduose“ spausdino diskusijas apibendrinantį straipsnį. Žr.: *aidai.eu*.

⁴⁴ Vizgirda, Viktoras, „Parodos, premijos ir meno kritika“, *Aidai* 5 (1975), 228, žiūrėta 2020 gegužės 7, http://www.aidai.eu/index.php?view=article&catid=62%3A7505&id=1286%3Ali&option=com_content&Itemid=147.

⁴⁵ Kavolis, Vytautas, „Neaiškus žmogus ir istorijos dviprasmybė“, *Metmenų laisvieji svarstymai. 1959–1989*, sud. V. Gasiliūnas. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 1993, 103.

Jaunesnioji lietuvių išeivių dalis jau nuo 7 dešimtmečio kėlė mintis, kad „neprotinga prieš mus supančią kultūrą rezistuoti“⁴⁶, bet, pasak V. Kavolio, lietuvių apsisprendimo, paskui ir pritapimo prie kitų kultūrų procesas užtruko per ilgai⁴⁷. 8 dešimtmetyje dailininkai tebekėlė tuos pačius klausimus: kokie turi būti lietuvių dailininko darbai ir kaip apibrėžti meno tautiškumą?⁴⁸ Nuolatinė lietuviškumo paieška, pasiūlymai iš pasaulio avantgardistų kai kuriuos plačiau mąstančius menininkus skatino ribotis nuo bendruomenės. Judėjimo „Fluxus“ nario Jurgio Mačiūno kūryba buvo ignoruojama, galiausiai jis nutraukė bet kokius ryšius su tautine aplinka⁴⁹. Vėliau iš tautinės bendruomenės su filmu-pareiškimu simboliškai pasitraukė J. Mačiūno bendražygis Jonas Mekas⁵⁰. Pokyčius nulėmė ir kartų kaita bei blėstanti abstrakčiojo ekspresionizmo banga, individualios kūrybinės laisvės principo suvokimas, galiausiai ir vidutiniški didžiosios daugumos dailininkų kūrybos rezultatai.

Tik keletas jaunesnių lietuvių menininkų, jau 7 dešimtmetyje turėjusių galimybę ilgiau arba trumpiau studijuoti pasaulio meno mokyklose, sąlytį su Vakarų tendencijomis priėmė kaip natūralų ir sugebėjo pasireikšti kaip kitiems lygiavertės meninės individualybės. Elena Urbaitytė, Kęstutis Zapkus, Kazimieras Varnelis, Vida Krištolaitytė kūrė įspūdingas abstrakcijas tapybos ir objekto meno srityse – tikriausiai dėl to, kad Amerikoje jau autentiškai susilietė su vėlyvojo modernizmo principais. Jie ir tapo abstrakčiojo ekspresionizmo, optinio meno, minimalizmo apologetais. Šios kryptys ir srovės juos domino visai natūraliai, kaip jų meto menas. Šie kūrėjai, nors ir nebuvo naujų srovių pradininkai, ženkliai prisidėjo prie tų procesų plėtotės⁵¹. Reikšmingomis figūromis, meno reiškinių pradininkais sugebėjo tapti R. Viešulas, J. Mačiūnas, J. Mekas, Aleksandra Kašuba (Kašubienė)⁵². Pastarosios ir R. Viešulo kūryba atkreipė ir lietuvių bendruomenės, ir amerikiečių meno kritikų dėmesį, jų šlovė pasklido JAV ir net už jų ribų. R. Viešulas pelnė nemažai tarptautinių grafikos parodų apdovanojimų, o 1985 m. tapo Pasaulio lietuvių bendruomenės Kultūros tarybos dailės premijos laureatu. R. Viešulo grafikos darbai 1970 m. atstovavo Jungtinėms Amerikos Valstijoms Venecijos bienalėje. Parodai „Amerikos grafikos trisdešimtmetis“ R. Viešulo kūriniai „Apraiškimas“ ir „Ant vario vartų“ buvo atrinkti iš 15 tūkst. pretendavusių kūrėjų darbų.

⁴⁶ Reklaitis, Povilas, „Die bildende Kunst der litauischen Emigration 1945–1966“, *Acta Baltica*, 1967, vol. VI, 249.

⁴⁷ Kavolis, „Neaiškus žmogus ir istorijos dviprasmybė“, 103.

⁴⁸ 1972 m. Niujorko dailininkų sąjungos dvidešimtmečio proga surengtame simpoziume „Ko ieškoma lietuvių dailininko darbuose“ buvo tebesvarstomas meno tautiškumo apibrėžties klausimas.

⁴⁹ Mačiūnas, Jurgis, „Lietuviško nacionalizmo konfliktas su abstrakčiu menu“, *Darbas* 2 (1960), 19–20; Laučkaitė, Laima, „Jurgio Mačiūno Fluxus“, *Išsivijęs dailė: tarp prisirišimo ir išsilaivavimo*, sud. I. Korsakaitė, L. Laučkaitė. Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno institutas, 2003; pagal Williams, Emmett, *My life in Fluxus and Vice Versa*. Stuttgart-London: Hansjörg Mayer, 1991.

⁵⁰ Filmas apie lietuvių bendruomenę „Lost, Lost, Lost“ („Prarasta, prarasta, prarasta“) buvo sukurtas 1976 m., naudojant 1947–1953 m. filmuotą medžiagą. Filmas užbaigiamas tokiais Jono Meko žodžiais: „Tai buvo paskutinis kartas, kai mes buvome drauge.“

⁵¹ *Išsivijęs dailė: tarp prisirišimo ir išsilaivavimo*, sud. I. Korsakaitė, L. Laučkaitė. Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno institutas, 2003, 170.

⁵² Aleksandra Fledžinskaitė-Kašuba – kilmingos šeimos dukra. Antrojo pasaulinio karo metais ji pradėjo studijuoti skulptūrą Taikomosios ir dekoratyvinės dailės institute Kaune. 1944 m. spalį pasitraukė iš Lietuvos kartu su skulptūros studijos bendramoksliais ir dėstytoju Vytautu Kašuba.

3 pav. Romas Viesulas parodoje „Amerikos grafikos trisdešimtmetis. 1947–1977“, Niujorkas, 1977 m. Nuotrauka reprodukuota albume „Romas Viesulas. Grafika“ (sud. Regina Urbonienė. Vilnius: Lietuvos dailės muziejus, 2018)

A. Kašubos kūrybinis gyvenimas Niujorke prasidėjo, kaip ir vyresniųjų dailininkų⁵³, nuo praktiškai pritaikomų dalykų – dizaino ir taikomosios dailės. Į JAV moderniosios dailės ir architektūros istoriją ji garsiai įžengė su baldais, tekstilės-architektūros kūriniais, skirtais viešajai erdvei⁵⁴. Iki šiol pirkėjai noriai įsigyja A. Kašubos ir pabėgėlio iš Rusijos Vladimiro Kagano kartu sukurtus medinius staliukus (V. Kaganas) su keramikinių plytelių stalviršiu (A. Kašuba). Tačiau menininkės vardą labiausiai išgarsino nailoninio audeklo architektūrinės struktūros, formuojančios erdves, ir milžiniškos instaliacijos (marmuro, granito, plytų mozaikos) viešiesiems pastatams dekoruoti. Vėliau Meksikos dykumoje A. Kašuba pastatė jos pačios suprojektuotą futuristinių gyvenamųjų namų kvartalą *Rock Hill*. Plastiškomis formomis, saulėje tviskančiais veidrodiniais paviršiais jie primena kosminę architektūrą. Statiniai dykumoje įkūnija vizijas, kurios kilo XX a. 7 dešimtmečio Niujorko avangardo katilė. Tuo metu A. Kašubos sielos broliu būtų galima pavadinti geodetinių kupolų konstruktorių Richardą Buckminsterį Fullerį. Menininkė sulaukė pripažinimo.

⁵³ Adolfas Valeška, Kazys Varnelis, V. K. Jonynas, Albinas Elskus, JAV esant religinės dailės poreikiui, steigė bažnytinio meno studijas. Jų sukurti vitražai ir skulptūros puošė bažnyčias, vienuolynus, bendruomenių sales. Šie taikomojo pobūdžio darbai atnešė lietuvių dailininkams pripažinimą amerikiečių visuomenėje.

⁵⁴ Žukienė, Rasa, „Žmonės be vietos: pabėgėliai“, *Pasakojimas tęsiasi: modernizacijos traukinyje. Lietuvos šimtmetis: 1918–2018*, sud. G. Jankevičiūtė ir N. Šepetytys. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2018, 174–175.

Pasiekusi šlovės viršūnę kaip amerikiečių menininkė, ji pradėjo rašyti atsiminimus apie Lietuvą, išvažiavimą iš jos, prarastus namus. Šie tekstai perduoda nepaliaujamai maudžiantį fantominį skausmą, jaučiamą netekus gimtųjų šaknų. Pasaulio atvirumo ir savo galimybių suvokimas kūrybinguoju gyvenimo etapu buvo užgožęs pabėgėlės resignaciją ir namų ilgesį. Vis dėlto ne visi galėjo susidoroti su išsiviskąja resignacija, daugumai dailininkų ji buvo lemiamą ir net slegianti patirtis.

Vietoje išvadų

Straipsnio pabaigoje vertėtų priminti pirmojo „Žvilgsnių“ žurnalo redakcijos žodį: „Tik išėjęs iš savo asmeniškumo ir regionalumo celės, įsijungdamas į laiką, jo idėjas, troškimus, ieškojimus, kūrėjas tampa visos žmonijos venų krauju.“ „Žvilgsnių“ bendradarbiai pasisakė prieš užsidarymą tautinių vertybių kiaute. Vis dėlto iševio ir imigranto gyvenimo tikrovė buvo labai nelengva. Galbūt todėl dažnai negebėta suprasti naujos meno aplinkos, būta nelankstumo ir valstietiškojo atsargumo bendraujant su meno agentais ir kitais amerikietiškojo meno lauko veikėjais. Siekis likti menininkais lietuviais, daugumos vyresniosios kartos dailininkų tapatinimasis vien su tautine bendruomene galiausiai tapo stabdžiu⁵⁵, apie kurį kalbėjo šio teksto pradžioje pacituotas V. Nakas, ne visai teisingai apkaltindamas aplinką.

Literatūra

- 12 Lithuanian Artists in America, August 10 – September 5, 1973, The Corcoran Gallery of Art, Washington:* katalogas. Washington: Lithuanian World Community, 1973.
- Das Moma in Berlin: Meisterwerke aus dem Museum of Modern Art, New York.* New York: Museum of Modern Art, 2004, 173.
- Elena Urbaitytė: pasirinkimai:* parodos katalogas, sud. E. Lubytė. Vilnius: Lietuvos dailės muziejus, 2012.
- First Lithuanian International Exhibition.* New York: Riverside Museum, 1958 August 23 – September 21.
- Iševijos dailė: tarp prisirišimo ir išsilaisvinimo,* sud. I. Korsakaitė, L. Laučkaitė. Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno institutas, 2003.
- Metmenų laisvieji svarstymai,* sud. V. Gasiliūnas. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 1993.
- Pasakojimas tęsiasi: modernizacijos traukinyje. Lietuvos šimtmetis: 1918–2018,* sud. G. Jankevičiūtė ir N. Šepetys. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2018.
- Ruhrberg, Karl et al., *Kunst des 20 Jahrhunderts*, T. 1. Köln, London, Madrid, New York, Paris, Tokyo: Taschen, 2000, 269–270.

⁵⁵ *Iševijos dailė: tarp prisirišimo ir išsilaisvinimo*, 127.

LITHUANIAN PAINTERS IN THE UNITED STATES:
THE LITHUANIAN AND AMERICAN CONTEXTS OF
LITHUANIAN ÉMIGRE PAINTING

Summary. In this article I discuss how post-war refugee artists looked at the American artistic context and the fostering of one's own national art during the second half of the 20th century. On the basis of archival material and published texts I seek to reveal how Lithuanian émigrés evaluated works and processes of art in a cultural environment that was new to them. Lithuanian creators of art had been formed in a European artistic environment. Having settled in Western countries after World War II, they were not always able to understand the processes of American avant-garde art. The relation of newly-arrived Lithuanian artists to the cultural environment they weren't used to was often complicated. This was magnified by the contrast between the national community's desire to have a national art and the activities of American museums and galleries oriented toward the international scene and the market.

Keywords: Lithuanian émigré art, abstract expressionism, modern art.

Reda PABARČIENĖ
Nepriklausoma tyrėja

Julius Kaupas Kosto Ostrausko kūryboje

Santrauka. Straipsnyje aptariama Juliaus Kaupo recepcija Kosto Ostrausko kūryboje, jo asmeniui ir kūrybai suteiktos prasmės. K. Ostrauskas J. Kaupui dedikavo dramas „Gyveno kartą senelis ir senelė...“ (1963–1969), „Kvartetas“ (1969), parašė draminių esė „Coppelius“ (1971), kartu su Alfonsu Nyka-Niliūnu sudarė jo „Raštus“ (1997), paskelbė atsiminimų („Julius: keli praeities nutikimai“, 2005). Dramoje „Paskutinis kvartetas ir dr. Kripštukas“ (2004) J. Kaupas kartu su Antanu Škėma, Algimantu Mackumi, Henriku Radausku veikia kaip personažas. Išeities tašku straipsnyje pasirinkta ši drama, kurios kontekstinė analizė leidžia integruoti ir kitus J. Kaupo recepcijos atvejus. J. Kaupo poveikslas K. Ostrausko kūryboje išlaiko atpažįstamus asmens ir aplinkos bruožus, bet kartu yra suabstraktinamas – paverčiamas kauke, teatrinio vaidmeniu ir susiejamas su abiem autoriais svarbiomis kultūros istorijos, filosofijos, estetikos temomis.

Raktažodžiai: egzodo dramaturgija, Julius Kaupas, recepcija, literatūros estetika, rašytojo legenda.

Įvadas

Peržvelgiant Kazio Bradūno ir Rimvydo Šilbajorio redaguotoje „Lietuvių egzodo literatūroje“ (1992) įdėtas nuotraukas¹, matyti, kad Julius Kaupas, pripažinkime, už daugelį gražesnis ir už visus didesnis, yra įrašytas svarbiausiuose lietuvių išeivių kultūros įvykiuose nuo Vokietijos DP (angl. *displaced persons*) stovyklų laikų, nors, būdamas gyvas, teisėjo vienintelę knygą „Daktaras Kripštukas pragare ir kitos ne mažiau įdomios pasakos slapto-se Kauno miesto kronikose“ (1948, Freiburgas). Tuos, kurie nepaskyrė gyvenimo J. Kaupo palikimo studijoms, gali stebinti tokia jo realaus kūrybinio indėlio ir figūros matomumo disproporcija, kuri nėra labai įprasta (bent) aukštesnėje kultūroje. Tai skatina mąstyti apie

¹ Henrikas Nagys, Alfonsas Nyka-Niliūnas, Julius Kaupas 1945 m. Tiubingene; Kazys Bradūnas, Juozas Girnius, H. Nagys, A. Nyka-Niliūnas, J. Kaupas 1947 m. Lietuvių rašytojų suvažiavime Augsburgėje; A. Nyka-Niliūnas, Marius Katiliškis, J. Kaupas tarp lietuvių kultūrininkų vakaronės dalyvių 1948 m. Freiburge; H. Nagys, M. Katiliškis, J. Kaupas tarp lietuvių akademinio jaunimo vyrų 1949 m. Freiburge ir kt.

J. Kaupą kaip apie ženklinę figūrą, apie ypatingą jo vietą tarp lietuvių egzodo rašytojų. Šią mintį įteigia ir J. Kaupo recepcija jo draugo, bendraminčio Kosto Ostrausko kūryboje.

K. Ostrauskas ir J. Kaupas artimiau pradėjo bendrauti 1955 m., kai pastarasis, tarnaudamas kariuomenėje psichiatru karinėje ligoninėje netoli Filadelfijos, užsukdavo savaitgaliais pasisvečiuoti pas Filadelfijoje gyvenusius Ostrauskus. Abu jie bendradarbiavo „Literatūros lankuose“. J. Kaupas yra pateikęs išvalgių K. Ostrausko dramaturgijos vertinimų, vadino ją simboline, kurioje „vyraujančią paskirtį vaidina idėja“², aptarė „Kantarėlės“ pastatymą Čikagoje 1956 m. (rež. Vytautas Valiukas). Ostrauskiškoji J. Kaupo recepcija apima 44-rių metų laikotarpį (nuo 1963 iki 2007 m.) ir pasireiškia įvairiais pavidalais įvairaus žanro kūriniuose. K. Ostrauskas dedikavo J. Kaupui dramų („Gyveno kartą senelis ir senelė...“, 1963–1969; „Kvartetas“, 1969), parašė draminių esė „Coppelius“, kuris kartu su šešiais J. Kaupo laiškais ir Alfonso Nykos-Niliūno įvadu, Henriko Nagio atsiminimais apie J. Kaupą, pastarojo tekstu buvo išspausdintas „Metmenyse“ (t. 21, 1971) (perspausdintas knygoje „Žodžiai ir žmonės“, 1997), su A. Nyka-Niliūnu sudarė jo „Raštus“, kuriuos 1997 m. išleido Algimanto Mackaus knygų leidimo fondas, parengė jiems J. Kaupo bibliografiją, paskelbė atsiminimų („Julius: keli praeities nutikimai“, „Darbai ir dienos“ (t. 43, 2005)). Po K. Ostrausko mirties Loretos Mačianskaitės sudarytoje jo dramų rinktinėje „Paskutinis kvartetas: DU DRAMŲ ir DAR kai KO rinkiniai ir drama“ (Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2014) J. Kaupas lakoniškai paminėtas dramoje „Lietuvių literatūros istorija“ (2007), o dramoje „Paskutinis kvartetas ir dr. Kripštukas“ (2004) veikia kaip personažas (ši drama pirmą kartą publikuota 2005 m. žurnale „Metai“).

Šiame straipsnyje nesiekama išsamiai, chronologiškai nuosekliai aptarti visų šių J. Kaupo labai nuveiktų arba jam skirtų K. Ostrausko darbų. Išeities tašku pasirinkta tyrinėtojų nelabai pastebėta drama „Paskutinis kvartetas...“, kurios kontekstinė analizė leidžia integruoti ir kitus J. Kaupo recepcijos atvejus. Neseniai apgintoje disertacijoje Giedrė Ivanova iškėlė pagrįstą mintį apie K. Ostrausko kūrybą kaip apie didžiulį vientisą tekstą, variacijų ciklą, kuriame vis sugrįžtama prie tų pačių temų, asmenų, idėjų³. Straipsnyje aiškinamasi, koks subendrintas J. Kaupo paveikslas atsiskleidžia K. Ostrausko kūryboje, kokios prasmės ir vaidmenys jam suteikiami, kuo savitas K. Ostrausko požiūris į J. Kaupą, kartu sprendžiami nuolat iškylantys K. Ostrausko dramos skaitymo uždaviniai. Straipsnis galėtų netiesiogiai paaiškinti, kuo J. Kaupas gretintinas su K. Ostrausko, kultūros istoriko dramaturgijoje, postmoderniosios *commedia erudita* autoriaus, interpretuotais legendiniais pasaulio ir lietuvių kultūros asmenimis.

J. Kaupas – „mirusiųjų ne laiku“ bendruomenės narys

Dramoje „Paskutinis kvartetas ir dr. Kripštukas“ J. Kaupas *post mortem* veikia kartu su Antanu Škėma, Algimantu Mackumi ir Henriku Radausku (ši siužeto kūrimo kelią

² Kaupas, Julius, „Individualizmas ir visuomeniškumas lietuvių literatūroje“, in *Raštai*, sud. A. Nyka-Niliūnas ir K. Ostrauskas. Čikaga: Algimanto Mackaus knygų leidimo fondas, 1997, 433.

³ Ivanova, Giedrė, *Muzikos raiška Kosto Ostrausko dramose*: daktaro disertacija. Humanitariniai mokslai. Filologija H 004. Vilnius: Vilniaus universitetas, 2020, 37. Disertacijoje galima rasti ir naujausių K. Ostrausko tyrinėjimų bibliografiją.

autorius jau išbandė triptike „Shakespeariana“). Visi jie greičiausiai yra atsidūrę skaistykloje, kurioje dar įmanomas pokytis. Būdinga K. Ostrausko meninio poveikio priemonė – supaprastinimas, kuriantis komizmo efektą. Rašytojai po mirties atrodo tarsi prasciokai, parodijiniai savo pačių dubleriai, bet išlaiko stereotipinius „originalų“ bruožus ir atributus: A. Škėma ir A. Mackus turi po knygą (jos įvardytos kaip drobulė ir koplyčia), H. Radauskas „atsineša butaforinę akaciją, įbeda į žemę ir atsisėda po ją“⁴, J. Kaupą aplanko jo personažas dr. Kripštukas. Rašytojų bendravimas pomirtiniame pasaulyje yra ir vaidinimas (geriausiai tai galima įsivaizduoti kaip kaukių arba marionetių teatro spektaklį). Personažai-kaukės atlieka improvizuotas scenas, apsišaukia trumpomis, kapotomis frazėmis, pramaišiu su jų arba kitų autorių kūrinių citatomis, kartkartėmis kreipiasi į publiką, ir visa tai palydi teatrališki gestai, garsų, muzikos intarpai, juokas. K. Ostrausko dialogai, kuriuose tiesiogiai beveik nieko rimto nepasakyta, leidžia išsilukštenti minčiai iš užuominų, skatina prisiminti svarbius egzodo literatūros asmenis, įvykius⁵ ir įvertinti jų transformacijas, stebėti susidarančias personažų opozicijas ir sąjungas bei rokiruotes – kai priešybės artėja viena prie kitos, viena į kitą nepereidamos, sukurdamos paradokso įtampą.

K. Ostrauskas įgalina pamatyti rašytojus kaip bendruomenę, susietą giminingų pažiūrų ir estetinių nuostatų, asmeninių draugystės saitų. Dialogiškumas, kurį personažai įgyvendina kalbėdamiesi, atspindi realų prototipų dialogą (jame dalyvavo ir pats dramaturgas), besitęsusių nuo jaunystės laikų. Žinome, kad A. Mackus ir A. Škėma buvo dideli draugai, kūrybiškai artimi rašytojai⁶. J. Kaupas draugavo su A. Mackumi, o su A. Škėma nebuvo asmeniškai draugas⁷, bet pažinojo jį nuo paauglystės, kai Kaune, Jėzuitų gimnazijoje, kurioje veikė teatro trupė, A. Škėma buvo „režisoriaus padėjėju statant Kristaus kančios vaidinimą“⁸, vėliau J. Kaupas įėjo į jo „Raštų“ leidimo fondo organizacinę komisiją. K. Ostrauskas draugavo ne tik su J. Kaupu, bet ir su A. Mackumi, 1956–1964 m. su juo susirašinėjo. Vytautas Kavolis visus juos, taip pat H. Radauską yra pavadinęs nepriklausomais žmonėmis⁹. Rašytojus vienijo prioritetinės meno svarbos suvokimas. Perfrazuojant tikslų R. Šilbajorio žemininkų-lankininkų apibūdinimą, visi jie oriai, ir kiekvienas savaip, galynėjosi su tremtimi ir nugalėjo ją savo kūryboje (turimas omenyje „jaunesniosios

⁴ Ostrauskas, Kostas, „Paskutinis kvartetas ir dr. Kripštukas“, in *Paskutinis kvartetas: DU DRAMŲ ir DAR kai KO rinkiniai ir drama*, sud. L. Mačianskaitė. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2014, 235. Toliau cituojant tekste nurodomas šio leidinio puslapis.

⁵ Pastarąjį uždavinį palengvina rinkinio, kuriame išspausdinta drama, sudarytojos L. Mačianskaitės parengti komentarai. Sudarytojos abejonė dėl jų reikalingumo ([Gudavičiūtė, Aušra ir Mačianskaitė, Loreta], „Gyvuokit ir darbuokitės. Jūsų Kostas Ostrauskas“, *Bernardinai.lt*, 2016 vasario 20, žiūrėta 2020 rugsėjo 15, <https://www.bernardinai.lt/2016-02-18-gyvuokit-ir-darbuokites-jusu-kostas-ostrauskas/>) galioja ir straipsniui, kuriame pateikta literatūros tyrinėtojų gerai žinomos informacijos. Tačiau straipsnyje, kaip ir sudarytojos komentaruose, orientuojamasi į teksto prieinamumo visoms skaitytojų grupėms kriterijų.

⁶ Gražytė-Maziliauskienė, Ilona, „Algimantas Mackus“, in *Lietuvių egzodo literatūra 1945–1990*, red. K. Bradūnas ir R. Šilbajoris. Čikaga: Lituanistikos institutas, 1992, 625.

⁷ Kaupas, Julius, „Kuo Antanas Škėma yra reikšmingas mūsų literatūrai? Juliaus Kaupo atsakymai į Raimundo Mieželio klausimus“, in *Raštai*, sud. A. Nyka-Niliūnas ir K. Ostrauskas. Čikaga: Algimanto Mackaus knygų leidimo fondas, 1997, 672.

⁸ Kaupas, Julius, „Paskutinė diena su Antanu Škėma“, in *Raštai*, sud. A. Nyka-Niliūnas ir K. Ostrauskas. Čikaga: Algimanto Mackaus knygų leidimo fondas, 1997, 666.

⁹ Kavolis, Vytautas, „Sąmoningumo trajektorijos“, in Kavolis, Vytautas, *Žmogus istorijoje*. Vilnius: Vaga, 1994, 307.

plačiausia ir šakota prasme liberaliai nusiteikusias humanistinės krypties inteligentijos“ orientavimasis į Vakarų kultūrą¹⁰). Galima aptikti rašytojų kūrybos sąlyčių tam tikromis briaunomis, bendrų raktažodžių, iš kurių svarbiausi, atrodo, yra „pasaka“, „juokas“, „mirtis“¹¹. Jų kartais neįprasti deriniai kuria estetinį nuotolį, netikėtumo efektą.

Rašytojus susiejo ir tragiškos, viena po kitos sekusios jų mirtys. 1961 m. rugpjūčio 11 d., 7 val. ryto, būdamas penkiasdešimties, pakeliui į namus iš „Santaros-Šviesos“ suvažiavimo žuvo A. Škėma, jo kūnas buvo sutraiškytas. 1964 m. kovo 1 d. A. Mackaus namuose mirė J. Kaupas, kuriam tuoj būtų suėję keturiasdešimt ketveri. Tais pačiais metais gruodžio 28 d. Lilijos Vanagaitienės vairuojamo automobilio katastrofoje žuvo trisdešimt dvejų A. Mackus. Tik H. Radauskas mirė šešiasdešimties (1970 m.), bet jo vaidmuo dramoje specifinis. Šios mirtys sukrėtė likusius gyvus draugus, sustiprino egzodo tragizmo pojūtį. Net V. Kavolis, sakydamas žodį prie A. Mackaus karsto, pasitelkė mistifikuojantį diskursą – kalbėjo apie generaciją ir jos likimą: „Generacija, kuriai Algimantas Mackus priklausė, šiandien karo lauke, nuožmaus karo su likimu, vis atsisveikindama su savo žūstančiais anksčiau, negu bet kuriai generacijai turėtų būti lemta.“¹² H. Nagys rinkinyje „Broliai balti aitvarai“ raudos intonacijomis išreiškė nesenos mirties skausmą, kalbėjo apie poetų brolystės ryšį, kuriamą lemties ir poezijos: „Keista, niekas šitam mieste nesustojo tą valandą: / Ūkė laivai ir upė tekėjo...“; „Mano broliai kelionėj pavargo“ (eil. „Neišsiųsti laišakai ir nepasakyti žodžiai draugams, kurie niekad namo nebegrįš“); „Gėrėm tą patį ledinį žemės vandenį / Pūtė į veidus naktim šalta tuštuma / Glostėme rasą ir vėją plaukus ir grindinį / Gėrėm tą patį užsimiršimo vandenį / Vyną ir tulžį vienos paaukotos kartos“ (eil. „Balta drobulė“)¹³. A. Mackus parašė A. Škėmos mirčiai skirtą poezijos rinkinį „Chapel B.“, kuris

¹⁰ Šilbajoris, Rimvydas, „Žemininkų-lankininkų karta (Bendroji situacija)“, in *Lietuvių egzodo literatūra*, red. K. Bradūnas ir R. Šilbajoris. Čikaga: Lituanistikos institutas, 1992, 331.

¹¹ Šį teiginį reikėtų pagrįsti plačiau, bet šiuo atveju primename tik kelis faktus, autorių ir artimos aplinkos kritikų atsiliepimus. H. Radausko pirmojo rinkinio „Fontanas“ (1935) pirmasis eilėraštis yra „Pasaka“. J. Kaupo įsitikinimu, pasaka yra vienintelis dalykas, „dėl kurio verta gyventi“, „svarbiausia gyvenimo dalis“ (Kaupas, Julius, „Daktaras Krištukas...“ [žangos žodis], in *Raštai*, sud. A. Nyka-Niliūnas ir K. Ostrauskas. Čikaga: Algimanto Mackaus knygų leidimo fondas, 1997, 15). J. Kaupas ir K. Ostrauskas rašė nevaikiškas pasakas su siaubo, grotesko, juodojo ir baltojo humoro elementais. Laimutė Tidikytė pacitavo J. Kaupo bičiulį Vytautą Majauską, sakiusį, kad J. Kaupui „kažkodėl patikdavo tokios kvailos filmos, kur tau su tortu duoda į veidą“ (Tidikytė, Laimutė, *Julius Kaupas: gyvenimas ir kūryba*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2004, 208). K. Ostrauskas mini J. Kaupo pamėgtą Federico Fellini'o filmą „La Strada“ („Kelias“), Giulieta's Masina's sukurtą tragikomišką Gelsominos vaidmenį (Ostrauskas, Julius, „Coppelius“, *Metmenys* 21 (1971), 16). R. Šilbajorio nuomone, kone visuose H. Radausko eilėraščiuose galima jausti šelmišką šypseną, „daugiau ar mažiau užslėptą“ (Šilbajoris, Rimvydas, „Henrikas Radauskas“, in *Lietuvių egzodo literatūra*, red. K. Bradūnas ir R. Šilbajoris. Čikaga: Lituanistikos institutas, 1992, 106). „Humoras gelbsti sukurti tam tikrą distanciją tarp jausmo ir iš jo gimusio teksto; tai ir yra dydis, kuriuo matuojama Radauskui svarbi meno, kaip žodžių žaismo, sąvoka. Vienas iš efektingiausių būdų sukurti tokį estetinį nuotolį yra suplakimas humoro, arba tiesiog gyvenimo džiaugsmo, su žiaurumu arba su kokia nors nelaime, tiesiog katastrofa. Katastrofa įvyksta, kada susiduria du pasauliai – „tikrasis“ ir „pasaka“ (*Ibid.*). Ilonos Gražytės-Maziliauskienės įsitikinimu, mirtis meta šešėlį ant viso A. Mackaus poetinio pasaulio (Gražytė-Maziliauskienė, „Algimantas Mackus“, 625). R. Šilbajoris liudija A. Škėmą mirtį vadinus pacia reikšmingiausia tikrove (Šilbajoris, Rimvydas, „Antanas Škėma“, in *Lietuvių egzodo literatūra*, red. K. Bradūnas ir R. Šilbajoris. Čikaga: Lituanistikos institutas, 1992, 468). Jis yra „pirmasis ir išeivijoje iki šiol vienintelis, mūsų dramaturgas ir prozininkas, neieškantis mene įrodymo, kad žmogui prigimta ir natūralu gyventi harmonijoje su būtimi“ (*Ibid.*, 480).

¹² Kavolis, Vytautas, „Žodis prie uždengto karsto“, in Mackus, Algimantas, *Trys knygos*. Vilnius: Baltos lankos, 1999, 162.

¹³ Nagys, Henrikas, *Grįžulas: poezijos rinktinė*. Vilnius: Vaga, 1990.

išėjo po autoriaus žūties (1965) ir sujungė abu draugus. Zinos Katiliškienės vertinimu, „Dar niekad mūsų poezijoje mirtis nebuvo tokia nuoga, tokia akiplėšiška“¹⁴.

K. Ostrauskas kūryboje irgi reagavo į bičiulių mirtis: pavertė juos personažais, parašė atsiminimų¹⁵, dedikavo dramų – A. Škėmai „Pypkę“ (po jo mirties pasirodžiusiame rinkinyje „Žaliojo lankelė“, 1963), A. Mackui „Duobkasių“ (1969), J. Kaupui, be minėtų „Senelių...“ ir „Kvarteto“, paskyrė „Paskutinį kvartetą...“ („Visiems dramoje esantiems, ypač dr. Kripštukui, o kai kuriems ir nesantiems“). Dedikacija yra talpi intertekstinė užuomina. Pavyzdžiui, „Seneliuose...“ ji įprasminama per abu autorius jungiantį pasakos žanrą, stiliaus ypatumus (kontrastingi sugretinimai, apvertimai, iš jų kylanti ironija, antisentimentalumas), dramoje minimo Jonuko arba Petriuko ir J. Kaupo likimų paraleles (staigi, netikėta mirtis, mirusiojo apraudojimas)¹⁶.

Filosofijos ir estetikos subjektas

Violeta Kelertienė daro prielaidą, kad draugų mirtys prisidėjo prie pirmalaikio K. Ostrausko susidomėjimo mirties tema¹⁷. Tačiau bendrame kontekste K. Ostrauskas išsiskiria tuo, kad žvelgia į situaciją tarsi iš nuotolio (intelektualinio ir (arba) laiko), emociškai santūriai žvilgsniu. Jis įtraukia J. Kaupą į abiem jiems svarbių temų orbitą – autoriaus ir kūrinio santykio, tiesos pažinimo ir perteikimo mene, tikrumo ir netikrumo, pažinumo ir nepažinumo dilemas.

Draminiame esė „Coppelius“ J. Kaupas įkūnija kuriančio žmogaus, kuris turi antrininkų istorijoje ir kultūroje, situaciją. Jo paveikslas grindžiamas kaukės ir veido sugretinimu, kurį inspiruoja slapyvardis Coppelius iš E. T. A. Hoffmanno fantastinės apysakos „Der Sandmann“. Kaukė yra K. Ostrausko svarstymo tema ir J. Kaupo asmens interpretavimo raktas. Situacija paradoksali, nes slapyvardis, kuriuo J. Kaupas pasirašydavo savo kritikos darbus, „visai nustojo savo slaptumo“¹⁸. J. Kaupo kaukė nieko neslepia ir nieko neišryškina priešingybės (pavyzdžiui, Molière'o Tartiufas) arba panašumo (karikatūra) principu, bet egzistuoja lygiomis teisėmis su veidu ir išlaiko jį nepažinų, daugialypį. Pamišęs alchemikas Coppelius ir Giuseppe'ė Coppola iš E. T. A. Hoffmanno apysakos, dr. Kripštukas ir dr. Kaupas yra susiliečiantys, bet nesutampantys vardai, vienas kito atspindžiai arba šešėliai. „O gal Coppelijaus-Coppolos iš viso nėra? Gal tai tik paties Nathanaelio skylančios asmenybės skeveldros?..“¹⁹

¹⁴ Katiliškienė, Zina, „Kraujo žinia palikta: Ties Chapel B. puslapiais“, in Mackus, Algimantas, *Trys knygos*, Vilnius: Baltos lankos, 1999, 166.

¹⁵ Be minėtųjų apie J. Kaupą, – ir apie A. Mackų (Ostrauskas, Kostas, „Algimantas“, in *Žodžiai ir žmonės: straipsniai, atsiminimai, laiškai*. Vilnius: Vaga, 1970).

¹⁶ Tenka pripažinti, kad autorės publikacijoje (Pabarčienė, Reda, „Naujojo istorizmo žvilgsniu į absurdo dramą“, *Teksto slėpiniai* 16 (2013), 106–122) šiai dedikacijai dėmesio nebuvo skirta.

¹⁷ Kelertienė, Violeta, „Kostas Ostrauskas“, in Kelertienė, Violeta, *Kita vertus...: straipsniai apie lietuvių literatūrą*. Vilnius: Baltos lankos, 2006, 219.

¹⁸ Ostrauskas, Kostas, „Coppelius“, *Metmenys* 21 (1971), 11.

¹⁹ *Ibid.*, 12.

K. Ostrausko mąstymai apie J. Kaupo mirtį koreliuoja su paties J. Kaupo mąstymais. Kalboje, skirtoje A. Škėmos paminėjimui Detroite 1962 m., kurioje savotiškai „susieina“ aptariamoms dramoms asmenys, J. Kaupas pateikia iškalbingą frazę, apibūdinančią paskutinę A. Škėmos dieną „Santaros-Šviesos“ suvažiavime: „gyvenimo ir mirties kontrastas, arba greičiau to kontrasto stoka“²⁰. Tą dieną būta mirties ženklų, repetavosi jos ritualai, bet niekas to nepastebėjo. Į suvažiavimą A. Škėma atvyko pirmiausia dėl K. Ostrausko „Pypkės“, kurią režisavo (J. Kaupo patikiniu, gerai) ir kurioje vaidino pagrindinį personažą, mirusį dėl pypkės. „Antano sukurta rolė buvo tokia gyva, kad ta jo paskutinė rolė ir pats Škėma man turbūt ir liks susilieję į vieną“²¹. Po vaidinimo A. Mackus „tarė žodį, pasveikindamas Škėmą jo 50 metų sukakties ir 25 metų scenos darbo proga“²², jam buvo įteikta gėlių.

„Coppelijuje“ K. Ostrauskas įdėjo citatą iš J. Kaupo laiško A. Nykai-Niliūnui:

Vieną sykį aš buvau pabūgęs mirties. Ašėjau tada Jiezno ežero pakrante (buvo Velykos), mąstydamas, kur gyvena mirtis, kur yra trobelė, kurioje kaba aštrūs dalgiai, ir kur sėdi išbalęs skeletas, rūko pypkę ir klaikiai kvatoja. Ir staiga aš pajutau, kad griaučiai yra manyje, tas klaikysis mirties simbolis, ir kad jo išmesti iš savęs aš negaliu.²³

Tai, kas atrodo slapta, toli, yra čia pat, prieš akis. Per J. Kaupo asmenį K. Ostrauskas iškelia menininko galią matomoje tikrovėje pastebėti nematomąją, įtraukti į ją fantastinį elementą. Nematoma tikrovė yra ne tik lemties, mirties, bet ir idealizmo valda. K. Ostrauskas kalba apie J. Kaupą kaip apie nepagydomą idealistą, pabrėžia idealizmo vertę gyvenime ir kūryboje: „<...> negi tai liga? Nejaugi idealistas turi būti „išgydytas“ ir, įsukus preciziškai jam į pakaušį „realybės“ šriubą, paverstas kasdienybės zombie? – Blasfemija.“²⁴

J. Kaupas *dematerializuoja*si ir K. Ostrausko atsiminimuose („Julius. Keli praeities nutikimai“), ir tai atitinka autoriaus pateiktą jo vertinimą: „kiek išvis įmanoma rašyti arba šnekėti apie Julijų „konkrečiai““²⁵. K. Ostrausko pasakojime istorijos baigtis neužgožia autentiško žinojimo aptariamų įvykių metu, kai liudininkas dar negali suprasti to, ką mato. Pasakojimas konstruojamas dėliojant mirties ženklus, kurie reikšmę įgyja tik po J. Kaupo mirties (neįveikiamas saldumynų pomėgis, keistas apmirimas, neprognozuojamas elgesys, matyt, ištikus glikeminei krizei, vos neįvykusi avarija).

Mėgo pasibastyt po svietą, pasižmonėti <...>. Reikia stebėtis, kaip jo tose kelionėse neištiko nelaimė, turint galvoje pernelyg nerūpestingą vairavimą ir ypač jo ligą <...>. Matyt, buvo gimęs po laiminga žvaigždė. // Deja, kartą toji žvaigždė ėmė ir užgeso. Mirtis – ta Nuožmioji Dama – vis tiek pasigriebė Julijų netikėtai ir kur kas per anksti. Tenka pripažinti, ne be jo, nors ir nesąmoningos, pagalbos.²⁶

²⁰ Kaupas, „Paskutinė diena su Antanu Škėma“, 665.

²¹ *Ibid.*, 667.

²² *Ibid.*, 668.

²³ Ostrauskas, „Coppelius“, 17.

²⁴ *Ibid.*, 18.

²⁵ Ostrauskas, Kostas, „Julius: keli praeities nutikimai“, *Darbai ir dienos* 43 (2005), 219.

²⁶ *Ibid.*, 222.

Tai – ir netiesioginis K. Ostrausko atsakas vis atsinaujinantiems svarstymams apie J. Kaupo galimą savižudybę A. Mackaus namuose²⁷.

Rašytojo legenda

Svarbiausias dramoje „Paskutinis kvartetas...“ svarstomas literatūros ir tikrovės santykio klausimas yra susijęs su rašytojo legenda. Koks jo gyvenimo, kūrybos ir legendos santykis? Koks mirties vaidmuo formuojant legendą? Ar rašytojui svarbi legenda?

Pomirtinė rašytojų bendruomenė anaip tol neatrodo taiki. Konfliktą inicijuoja A. Škėma, nepatenkintas jo mirties pavaizdavimu A. Mackaus rinkinyje. A. Mackus ir A. Škėma bendrauja vienas kitą pašiepdami, erzindami, ironiškai komentuodami jų kūrybos vertinimus, statusą. K. Ostrauskas mėgsta suvesti draugų poras pagal panašumą ir skirtingumą (Vincentas van Goghas ir Paulis Gauguinas, Eloiza ir Simone de Beauvoir, Žemaitė ir Viljamas Šekspyras), išryškinti panašiųjų nesutarimo ir skirtingųjų sutarimo paradoksą. A. Škėma, ekscentriškas, raiškių mostų teatralas, A. Mackaus eiles apie siaubingą savo kūno išdarymą skaito kvatodamas, jas parodijuodamas, užsikniaubia ant stalo ir bando priverkti ašaruves. Jis priekaištuoja A. Mackui dėl mirties garbinimo („Taip gimsta mitai ir legendos“, 240), skundžiasi, kad jo garbstymas „Ant nervų groja“, sakosi iš kolegų pasigendąs kritikos ir prašo palikti jį ramybėje („Nesu, koks nesu, esu, koks buvau. Ir esu. To ir užtenka“, 242). A. Mackaus poeziją jis kaltina natūralizmu, perversiškumu, patosu: „Mėsinė“ (234), „Putos“ (241), „Litanija iš vieno ir iš kito galo. Todėl, kad aš ant kelio galą – septintą valandą ryto? – gavau? Išpūstas burbulas. <...>. Su Lorca ir su visa galiorka“ (236). (K. Ostrauskas aiškiai suabejoja A. Mackaus poezijos, kaip neornamentuotos, apibūdiniu²⁸.) Eilėraščio „Raudiškosios“ metaforika transformuojama į juodąjį humorą, išryškina deformuotas žuvusiojo kūnas, mirties makabriškumas. Cituojami ir apžaidžiami mirties motyvai ir iš H. Radausko eilėraščių rinkinio „Strėlė danguje“ (1950), iš Dylano Thomo poezijos, savo ruožtu A. Mackaus perfrazuotos.

A. Škėma agresyvakai pareikalauja iš A. Mackaus satisfakcijos:

(MACKUI) Kuri buvo tavo koplyčia?

MACKUS Nežinau. Ir nenoriu žinoti.

ŠKĖMA Nenori? Tai kodėl visi turi žinoti mano? Nesikuklink. Kuri tavo? Chapel A? Gal B?...

Atsiprašau (į publiką), B, jeigu neklystu, jau užimta. (Vėl MACKUI) Ar ne tiesa? (238).

A. Mackus atsikerta, kad A. Škėmos mirtis yra tikroviška, išpranašauta jo kūryboje²⁹, pacituoja Antano Garšvos pasisakymą iš „Baltos drobulės“: „Esu estetas, todėl ir

²⁷ Cidzikaitė, Dalia, „Neįminta Juliaus Kaupo mįslė“, *Lituani(sti)ka*. Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka, 2020 balandžio 8, žiūrėta 2020 gegužės 14, <https://blog.lnb.lt/lituanistika/2020/04/08/neiminta-juliaus-kaupo-misle/?fbclid=IwAR3WzqellG4InvvJPT-GHHcGbyQXbYSeSOdYMwCEnB6-t8qEoonum5gype0>.

²⁸ A. Mackaus poezijos rinkinys „Neornamentuotos kalbos generacija ir Augintiniai“ (1962).

²⁹ Beje, J. Kaupas tvirtino perpratus A. Škėmos kūrybos autobiografiškumą, liudija jį sakius, kad jis laiką save „realistu, kuris vaizduoja gyvenimą tokį, koks jis yra“ (Kaupas, „Paskutinė diena su Antanu Škėma“, 667).

nematydamas savęs, nenorėčiau, kad kiti matytų mane neestetiskai sutraiškytą“ (241). A. Škėma teisinasi, kad taip kalba ne jis, o jo personažas.

Į ginčą įsitraukia H. Radauskas ir J. Kaupas – nuosaikūs estetai. Jiems irgi atrodo, kad A. Škėmos mirtis pavaizduota neestetiskai, per daug kruvinai. Kai A. Škėmos ir A. Mackaus ginčas įkaista, oponentai juos ramina, siūlo nuleisti uždangą. H. Radauskas, kaip klasikas, stovi kiek atokiau, reaguoja „ne tiesiogiai, bet tik iš šalies“ (235), ir tik tada, kai paliečiami *ars poetica* klausimai. Jo deklaracija „Pasauliu netikiu. O Pasaka tikiu“ literatūros tikroviškumo klausimą susieja su žanru: kur daugiau melo – sudramatintose A. Mackaus eilėse pagal tikrą atsitikimą, A. Škėmos romane su išgalvotu, bet biografinių elementų turinčiu siužetu ar pasakoje, kuri yra atvirai fantastinė? A. Škėma parodijuodamas teigia, kad pasitikėti galima „nebent literatūros vadovėliais“ (246). Nustačius, kad H. Radausko akacija yra „popierinė“, „artefaktas“, nors ir „gerai padarytas“, ir šiam atsikirtus, kad „Tikrovės jau ir taip per daug“ (249), parengiamas atsakymas į pagrindinį dramos klausimą.

J. Kaupas iš pirmo žvilgsnio atrodo blankiausias personažas, priešingybė A. Škėmai, jo replikos dialoguose dažnai yra jungiamosios. Kaip tikras gydytojas, jis kalba apie ligas, kurias gerai diagnozuoja (užuominos A. Škėmai, kad yra visokių ligų ir kad reikia „gydytis nuo visų ligų – turimų ir... tariamų“, 237), supranta, kad A. Škėma yra aktorius, kuris „ne tik pozuoja, bet ir vaizduoja“ (246). Rašytojų bendruomenėje J. Kaupas yra malonus, supratingas bičiulis, tarsi vidurinysis „brolis“ – taikytojas (miręs po A. Škėmos ir prieš A. Mackų). Jis domisi, užduoda klausimų, perspėja, pamoko, palaiko pokalbį protingais komentarais, jam rūpi darna, sveikata, sveikas protas. J. Kaupas nesijaučia esąs menkesnis už likimo draugus, kurių nė kiek neaukština, bet ir puikybė jam lyg negresia.

Tačiau, jo žodžiais, „...mes ne tokie, kaip atrodome... <...> Ir ne tokie, kaip kai kas galvoja...“ (249). Dramoje testuojamas A. Škėmos (apsimestinis) ir J. Kaupo (tikras) kuklumas, rodomos jų ambivalencijos, kalbų, įvaizdžių, deklaruojamų nuostatų neatitiktis tiesai. Paaiškėja, kad „blankusis“ J. Kaupas yra pats reikšmingiausias, labiausiai įgaliotas dramos personažas. Jį vienintelį aplanko jo sukurtas dr. Kripštukas, kuris kartu yra ir jo antrininkas, ekspertas daugeliu klausimų, už savo autorių gudresnis ir įžvalgesnis, nors akivaizdus diletantas (tuo kartais pasižymi ir K. Ostrausko kultūros didieji, nes iš laiko perspektyvos išryškėja jų darbų santykinė vertė). Būdamas pasakų daktaras, dr. Kripštukas „girdi ir mato, ko kiti negirdi ir nemato. Ir žino, ko niekas nežino“ (251). Jis prisipažįsta skaitęs A. Mackaus eiles, kurias apibūdina H. Radausko pajuoktomis klišėmis: kad A. Mackus esąs „šiltas poetas“, o jo eilės „nuoširdžios“, „skausmingos“, „užu širdies stveria“ (251). J. Kaupas įtikinėja, kad dr. Kripštukas yra geras gydytojas, ir apgailestauja pats nesusipratęs šauktis jo pagalbos. Dr. Kripštukas paaiškina, kad daktaras savęs pagydyti negali, „O kai ateina laikas, nepadeda net ir geriausias, tuo labiau aš“ (250).

J. Kaupo ir dr. Kripštuko santykis analogiškai leidžia numanyti apie A. Škėmos ir Antano Garšvos santykį. Kodėl A. Škėma liko be savo literatūrinio antrininko, jei J. Kaupas ir A. Mackus juos turi? Gal A. Škėma yra ne tik A. Mackaus eilių, bet ir savo personažo prototipas – ir net blankesnis už jį? Pats A. Škėma netyčia patvirtina personažo ir autoriaus giminystę: „KAUPAS ...aš daktarą [Kripštuką] giriu, o ne save. // ŠKĖMA Ar ne tas pats?“ (247). Šią mintį autoritetingai palaiko ir H. Radauskas: „MACKUS O kas bus, jeigu ir Garšva ateis? // RADAUSKAS Jis jau seniai čia“ (248).

Gydytoją J. Kaupą, A. Škėmos personažą Antaną Garšvą ir jo autorių susieja psichinės ligos tema, nors apie A. Škėmos ligą kalbama tik užuominomis. Dr. Kripštukas pasiūlo būdą pagydyti A. Škėmą – pradurti jo legendos burbulą.

DR. KRIPŠTUKAS Vėl būsi, koks iš tiesų buvai. Ir liksi. Amžinai. Niekas net nežinos, kad
tave ratai sutraiškė negyvai – ant kelio, ant vieškelio plataus.

(*Atsisukęs į MACKŲ*)

„Septintą valandą ryto“?

MACKUS „Lygiai septintą valandą ryto.“

DR. KRIPŠTUKAS Ne tik nežinos – visi manys, kad lovoj, kaip dažnas mirtingasis, aliejaus
švenčiausiais pateptas ir patapšnotas, o taip pat ir atžegnotas, akis užmerkei spakainai.

Amen.

<...>

MACKUS ir KAUPAS sudega pamaldžiai rankas ir graudžiai užgieda

MACKUS Requiem aeternam dona ei, Domine...

KAUPAS ...et lux perpetua luceat ei. (254)

Dr. Kripštukas atsistoja prieš publiką, teatrališkai išsiima iš krepšio instrumentą, bet A. Škėma atsitraukia: „Tiek to. <...> Telioka. <...> Kaip yra“ (255). Jis negali atsisakyti reputacijos, kurią jam sukūrė „Baltos drobulės“ personažas, sustiprino mirtis ir įamžino A. Mackaus poezija, negali „išsioperuoti“ legendos, nes ji yra kūrybos dalis ir priklauso ne jam vienam³⁰. Kai dr. Kripštukas nustato, kad „Koplyčia“ yra ir A. Škėmos, ir A. Mackaus, jiedu kartu sušunka: „O koks skirtumas?“ „DR. KRIPŠTUKAS Kokia harmonija! Sutarė nesutarti. KAUPAS O gal nesutarė sutarti?“ (260). Nekuklusis A. Škėma atsisako savo autorystės, nes kūrinys svarbiau už kūrėją, personažas – už autorių. Tiesa apie autorių neįrodoma ir ji nereikšminga. Yra tik kūrinys, kuris ir sukuria autorių.

Dr. Kripštukas pasirodė esąs kur kas geresnis gydytojas, nei buvo manyta, – sutaikė draugus, pakeitęs jų supratimą. Jie ir turėjo susitaikyti, nes, kaip A. Škėma pripažįsta, A. Mackaus eilės ne tokios jau ir prastos (243), o jų konfliktas tebuvo žaisminga dramaturgo išdaiga, dedukcinis bandymas veiksmu patikrinti ir įrodyti visiems bendruomenės nariams būdingą meno prioritetą.

Koks J. Kaupo ir H. Radausko santykis su legenda? H. Radauskas yra virš visko, kas žemiška, – klausosi sferų (Antonio Vivaldi'o ir Arcangelo Corelli'o) muzikos, žiūri į dangų, į kurį paleista strėlė. J. Kaupas lyg džiaugiasi, kad ne po ratais, „ne tragiškai, net ne dramatiškai“, o ramiai nusibaigė lovoje, nesusileidęs vaistų. „<...> Tiesa, netikėtai ir per anksti. Bet legendai to negana“ (261). Tačiau jam sukirba abejonė: ar nebūtų buvę geriau, „jeigu ir mane būtų partiesę ant kelio kruvinai. Ir negyvai“ (264). Gali pasirodyti, kad rašytojas be legendos – išvis ne rašytojas. Dr. Kripštukas randa išeitį ir J. Kaupui: pataria džiaugtis, kad iškelia „anksčiau, o ne vėliau“ (261), nes jo novelės neprilygsta pasakoms, ir

³⁰ Šią mintį K. Ostrauskas išsakė ir atsiminimuose apie A. Mackų: „Beje, sakyk, ar Tau neišėjo į naudą, kad Škėma žuvo? Ir žuvo taip, o ne kitaip. <...> Juk be Škėmos mirties nebūtų buvę ir Tavo *Chapel B.* Pagaliau ar Tu nemanai, kad jūsų abiejų makabriška mirtis – iš tokių gyvenimo netikusių išdaigų, kaip žinai, kuriama mitai ir legendos – nepadėjo judviejų „reputacijai“? Kaip Tau, Algimantai, atrodo, žvelgiant iš Amžinybės, t. y. iš tobulos perspektyvos?“ (Ostrauskas, „Algimantas“, 202).

svarbiau – ne legenda, o nebūti pamirštam (čia yra subtilus, bet esminis skirtumas, turint omenyje legendos mistifikavimą, dramatizmą, poetinį apibendrinimą). Legenda nenulemia kūrybos vertės (tai įrodo H. Radausko atvejis), bet gali suteikti autoriui papildomo reikšmingumo, nors gali tapti ir jo ironizavimo priežastimi³¹. J. Kaupas, išvengęs vieno, išvengė ir kito. Jis guodžiasi: „Girdėjau, užmirštas nesu“ (matyt, turima omenyje Laimutės Tidikytės knyga „Julius Kaupas: gyvenimas ir kūryba“). „O jeigu ims ir užmirš? DR. KRIPŠ-TUKAS Tai trumpa būtų atmintis. Tada net legenda nepadės“ (264).

Visiems išsivaikščiojus, J. Kaupas ir dr. Kripštukas žiūri vienas į kitą, nesuprasdami, ar jie vienas, ar du, kol galiausiai personažas išsiveda autorių pas ligonį – šikart danguje. Taip J. Kaupas K. Ostrausko yra pagerbiamas, su meile ir šypsena palydimas į aukštybes.

Išvados

J. Kaupo paveikslas K. Ostrausko kūryboje išlaiko atpažįstamus asmens ir aplinkos bruožus, bet kartu yra suabstraktinamas, transformuojamas dviem priešingomis – redukcijos ir papildymo kryptimis. Jis paverčiamas kauke, teatrinio vaidmeniu ir susiejamas su abiem jiems svarbiomis kultūros istorijos, filosofijos, estetikos temomis. Tai paaiškina J. Kaupo recepcijos K. Ostrausko kūryboje ilgalaikiškumą, padaro jį giminingą kitiems jo sukurtiems personažams – pasaulio ir lietuvių kultūros didiesiems.

Skaitytojų nuomonės apie svarbų lietuvių egzodo literatūros epizodą, kuriame atsidūrė A. Škėma, A. Mackus, H. Radauskas ir J. Kaupas, autorius turbūt ženkliai nepakeičia, tačiau suteikia jam naujų bruožų ir akcentų.

Pirma, jis sudaro prielaidas didžiojoje literatūros istorijoje pamatyti mažąją istoriją – išskiria „mirusiųjų ne laiku“ rašytojų bendruomenę, suvienytą estetinių nuostatų, kūrybos temų, likimų paralelių.

Antra, K. Ostrauskas suteikia retą progą pamatyti tą bendruomenę ir iš vidaus, rašytojo amžininko žvilgsniu, ir iš išorės: žaisminga teatrine forma pratęsia jos gyvenimą „po mirties“, įgalina ją kelti tikrovės pažinimo, autoriaus ir kūrinio santykio, rašytojo legendos klausimus, kurie sprendžiami postmoderniai, teigiant prioritetinę meno reikšmę, jo autonomiškumą. K. Ostrauskas yra vienas iš retų autorių, įrodžiusių, kad komizmas ir intelektualumas neprieštarauja vienas kitam.

Trečia, K. Ostrauskas kuria eksperimentinę kolektyvinio subjekto istoriją, kurioje išryškina jos paradoksus, netikėtas sutaptis, kontrastus, tikrovėje buvusias rašytojų gyvenimų ir kūrybos sampynas dar labiau suglaudina, suriša į kietą mazgą, leidžia autoriams lygiomis teisėmis gyvuoti su jų personažais.

Ryškiausi (konfliktuojantys) „mirusiųjų ne laiku“ rašytojų bendruomenės nariai dramoje yra A. Škėma ir A. Mackus. Jos pirmtakas ir „įstatymas“, sektinas pavyzdys – H. Radauskas. J. Kaupas joje atsiskleidžia kontrastingais profiliais ir vaidmenimis: kaip bendramintis ir oponentas, kaip kukliausias, bet labiausiai įgaliotas narys, veiksmo katalizatorius,

³¹ I. Gražytė-Maziliauskienė taip rašė apie A. Mackaus virtimą legenda: „Ironiška, kad Mackus, kuris absoliučiai nepakentė tuščio sentimentalumo, tapo jo auka“ (Gražytė-Maziliauskienė, „Algimantas Mackus“, 616).

kuris sudalyvauja svarbiausiose dramos dilemose ir metamorfozėse, simetrijų ir asimetrijų, paradoksų ir analogijų žaismėje.

K. Ostrauskas netiesiogiai atsiliepia į vis atsinaujinančius svarstymus dėl galimos J. Kaupo savižudybės A. Mackaus namuose – leidžia suprasti, kad mirtis visada sekiojo jam iš paskos ir nebuvo tyčinė.

Šios išvados padarytos išvalgius J. Kaupo recepcijos K. Ostrausko kūryboje visumą ir išanalizavus dramą „Paskutinis kvartetas ir dr. Kripštukas“. Atskiros dėmesio nusipelnytų K. Ostrausko dedikacijos (taip pat ir J. Kaupui), kurios leistų aptikti naujų paralelių tarp dviejų autorių kūrybos, išsamiau pagrįstų K. Ostrausko kūrybos intertekstualumą.

Literatūra

- Cidzikaitė, Dalia, „Neiminta Juliaus Kaupo mįslė“, *Lituani(sti)ka*, Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka, 2020 balandžio 8, žiūrėta 2020 gegužės 14, <https://blog.lnb.lt/lituanistika/2020/04/08/neiminta-juliaus-kaupo-misle/?fbclid=IwAR3WzqellG4InvvJPT-GHHcGbyQXbYSeSOdYMwCEnB6-t8qEoonum5gype0>.
- [Gudavičiūtė, Aušra ir Mačianskaitė, Loreta], „Gyvuokit ir darbuokitės. Jūsų Kostas Ostrauskas“, *Bernardinai.lt*, 2016 vasario 18, žiūrėta 2020 rugsėjo 15, <https://www.bernardinai.lt/2016-02-18-gyvuokit-ir-darbuokites-jusu-kostas-ostrauskas/>.
- Ivanova, Giedrė, *Muzikos raiška Kosto Ostrausko dramose*: daktaro disertacija. Humanitariniai mokslai. Filologija H 004. Vilnius: Vilniaus universitetas, 2020.
- Kaupas, Julius, *Raštai*, sud. A. Nyka-Niliūnas ir K. Ostrauskas. Čikaga: Algimanto Mackaus knygų leidimo fondas, 1997.
- Kavolis, Vytautas, „Sąmoningumo trajektorijos“, in Kavolis, Vytautas, *Žmogus istorijoje*. Vilnius: Vaga, 1994.
- Kelertienė, Violeta, „Kostas Ostrauskas“, in Kelertienė, Violeta, *Kita vertus...: straipsniai apie lietuvių literatūrą*. Vilnius: Baltos lankos, 2006, 211–229.
- Lietuvių egzodo literatūra 1945–1990*, red. K. Bradūnas ir R. Šilbajoris. Čikaga: Lituaniistikos institutas, 1992.
- Mackus, Algimantas, *Trys knygos*. Vilnius: Baltos lankos, 1999.
- Nagys, Henrikas, *Grįžulas: poezijos rinktinė*. Vilnius: Vaga, 1990.
- Ostrauskas, Kostas, „Coppelius“, *Metmenys* 21 (1971), 11–18.
- Ostrauskas, Kostas, „Julius: keli praeities nutikimai“, *Darbai ir dienos* 43 (2005), 219–222.
- Ostrauskas, Kostas, „Paskutinis kvartetas ir dr. Kripštukas“, in *Paskutinis kvartetas: DU DRAMŲ ir DAR kai KO rinkiniai ir drama*, sud. L. Mačianskaitė. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2014.
- Ostrauskas, Kostas, *Žodžiai ir žmonės: straipsniai, atsiminimai, laiškai*. Vilnius: Vaga, 1997.
- Pabarčienė, Reda, „Naujojo istorizmo žvilgsniu į absurdo dramą“, *Teksto slėpiniai* 16 (2013), 106–122.
- Tidikytė, Laimutė, *Julius Kaupas: gyvenimas ir kūryba*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2004.

JULIUS KAUPAS IN THE WRITINGS OF KOSTAS OSTRAUSKAS

Summary. The article discusses the reception of Julius Kaupas in the work of Kostas Ostrauskas and the significance K. Ostrauskas accords to J. Kaupas's personality and creativity. The playwright K. Ostrauskas dedicated to J. Kaupas his dramas "Gyveno kartą senelis ir senelė..". ("Once upon the time there lived an old man and an old woman...", 1963–1969) and "Kvartetas" ("Quartet", 1969); wrote the dramatic essay Coppelius (1971); together with Alfonsas Nyka-Niliūnas compiled J. Kaupas's "Writings" (1997); and published some reminiscences of him ("Julius: keli praeities nutikimai" ("Julius: Some happenings in the past", 2005). In the play "Paskutinis kvartetas ir dr. Kripštukas" ("The last quartet and Dr. Kripštukas", 2004) J. Kaupas is a character alongside Antanas Škėma, Algimantas Mackus, and Henrikas Radauskas. This play was chosen as a point of departure, the contextual analysis of which allows us to integrate other cases of J. Kaupas's reception as well. His picture in the work of K. Ostrauskas preserves recognizable features of J. Kaupas's personality and surroundings, but at the same time it is made into an abstraction, turned into a mask, a theatrical character associated with themes of cultural history, philosophy, and aesthetics, important to both authors.

Keywords: dramas of the exodus, Julius Kaupas, reception, literary aesthetics, writer's legend.

Vaida JONUŠYTĖ

Lietuvos literatūros ir meno archyvas

Lietuva Urugvajuje: Alfredo Stanevičiaus ir Vytauto Dorelio biografijos

Santrauka. Lietuvos literatūros ir meno archyvo ekspedicijos į Pietų Ameriką metu buvo surinkta ir į Lietuvą pargabenta daugiau nei 3 tūkst. vienetų archyvinės medžiagos. Tai – išskirtinė istorinė medžiaga, surinkta ir saugota pavienių Urugvajaus lietuvių bendruomenės narių, o vėliau perduota Lietuvos literatūros ir meno archyvui. Šiuo metu tvarkomą bendruomenės fondą sudaro įvairūs jos narių veiklos dokumentai: nuotraukos, laiškai, periodinė spauda, informaciniai leidiniai, datuojami 1928–2019 m.

Iki šių dienų veikianti, nors ir sparčiai nykstanti Urugvajaus lietuvių bendruomenė susibūrė dar XX a. 3 dešimtmetyje. Didžiausia dalis bendruomenės yra įsikūrusi Urugvajaus sostinės Montevidėjo Sero rajone. Įvairiais šaltiniais remiantis, skaičiuojama, kad iki Antrojo pasaulinio karo čia galėjo gyventi nuo 6 iki 10 tūkst. lietuvių¹. Nepaisant plačios bendruomenės veiklos – koncertų, susitikimų, pasirodymų JAV, Argentinoje, Brazilijoje, Urugvajaus lietuvių bendruomenės bei pavienių jos narių gyvenimas ir kultūrinė veikla vis dar mažai tyrinėta.

Tyrimo tikslas – išanalizuoti Urugvajaus lietuvių bendruomenės Lietuvai perduotą dokumentinę medžiagą, saugomą Lietuvos literatūros ir meno archyve, ir papildyti iki šiol turimą informaciją apie du bendruomenei svarbius veikėjus – grafiką, skulptorių dr. Alfredo'ą Stanevičių ir audėją, muziką Vytautą Dorelį. Šios dvi asmenybės, kaip teigia bendruomenės nariai, buvo itin svarbios kuriant ir saugant lietuviškąją savimonę ir puoselėjant lietuviškąją tapatybę Urugvajuje, tad jų biografijų papildymas galėtų padėti pagrindą tolesniems lietuvių išeivijos Pietų Amerikoje tyrinėjimams.

Raktažodžiai: Urugvajaus lietuvių bendruomenė, XX a. emigracija, Lietuvos literatūros ir meno archyvas, diaspora, Alfredo'as Stanevičius, Vytautas Dorelis.

¹ Apie lietuvius, emigravusius į kitas šalis po Pirmojo pasaulinio karo, tikslios informacijos nėra, tačiau įvairiuose šaltiniuose rašoma, kad dėl ekonominių sunkumų Lietuvą paliko ir į Urugvajų atvyko iki 10 tūkst. tautiečių.

Įvadas

2019 m. pradžioje² Lietuvos literatūros ir meno archyvas³ surengė ekspediciją į Urugvajų ir Argentiną (ekspedicijos vadovė – Vaida Jonušytė) ir jos metu rinko lietuvių bendruomenių kultūrinės veiklos archyvinį palikimą bei įrašinėjo prisiminimus, pasakojimus ir pokalbius su Urugvajaus lietuviais. Visos ekspedicijos metu aplankyta daugiau nei 40 asmenų, iš 24 paimti nestruktūruoti interviu apie bendruomenių veiklą, lietuviškumo sampratą, identiteto puoselėjimą ir pan. Į Lietuvą buvo pargabenta daugiau nei 110 kg archyvinės medžiagos: laikraščių, nuotraukų, laiškų, grafikos darbų ir bendruomenių veiklos dokumentų. Renkant informaciją apie svarbiausius Urugvajaus lietuvių bendruomenės veikėjus, vietos gyventojai itin dažnai minėjo dvi asmenybes – Alfredo'ą Stanevičių ir Vytautą Dorelį. Kaip vėliau paaiškėjo, šie lietuviai savo kultūrine veikla darė didelę įtaką bendruomeniškumui, prisidėjo prie kultūrinio tapatumo puoselėjimo ir bendruomenės glaudaus santykio su Lietuvos istorija bei kultūra, taip pat buvo plačiai žinomi už Urugvajaus ribų. Deja, šių asmenybių darbai niekada nebuvo plačiau tyrinėti arba aprašyti. Tai paskatino peržiūrėti archyvuose saugomą Urugvajaus lietuvių bendruomenės dokumentinę kultūros paveldą, susisteminti informaciją apie šiuos bendruomenės narius iš archyvinių šaltinių. Susisteminta informacija galėtų tapti tolesnių Urugvajaus lietuvių bendruomenės tyrinėjimų dalimi.

Dalį Urugvajaus lietuvių bendruomenės dokumentų saugo prie Vytauto Didžiojo universiteto įsteigtas Lietuvių išeivijos institutas. Aktyvūs instituto darbuotojai ir pats Urugvajuje viešėjęs prof. Egidijus Aleksandravičius surengė ne vieną diskusiją Pietų Amerikos lietuvių emigracijos tema, taip pat išleido knygą, kurioje pasaulio lietuvių kontekste bendrais bruožais apžvelgiamas ir Urugvajaus lietuvių bendruomenės gyvenimas XIX a. pab. – XX a.⁴ Pavienių Urugvajaus lietuvių bendruomenės archyvų rastume ir archyvų sistemoje: Lietuvos centriniame valstybės archyve saugomas Lietuvos pasiuntinybės Montevidejuje archyvas, Lietuvos ypatingajame ir Lietuvos valstybės istorijos archyvuose taip pat yra pavienių su šia bendruomene susijusių dokumentų. Dalis ankstyvosios bendruomenės korespondencijos saugoma Lietuvos nacionalinėje Martyno Mažvydo bibliotekoje⁵. Urugvajaus lietuvių bendruomenės istoriją bei katalikiškąją jos raidą išsamiausiai nagrinėjo Petras Daugintis knygoje „Urugvajaus lietuviai: istorinė studija“⁶. Urugvajaus lietuvių bendruomenių politines organizacijas taip pat tyrinėjo Erickas Reisas Godliauskas Zenas⁷, kuris portugalų kalba išleido studiją „Identitetas konflikte: lietuvių migrantai Argentinoje, Brazilijoje ir Urugvajuje“. Deja, knyga taip ir

² Sausį–vasarį.

³ Toliau tekste – LLMA.

⁴ Aleksandravičius, Egidijus, *Karklo diegas. Lietuvių pasaulio istorija*. Vilnius: Versus aureus, 2013.

⁵ „Urugvajaus aidas“ (1933–1934), „Urugvajaus darbininkų tiesa“ (1933–1935), „Urugvajaus lietuvių bendruomenės žinios“ (1955–), „Urugvajaus žinios“ (1932–1933).

⁶ Daugintis, Petras, „Urugvajaus lietuviai: istorinė studija“, in *Lietuvos katalikų mokslo akademijos metraštis*, t. VI. Roma: Lietuvių katalikų mokslo akademija ir Lietuvių katalikų mokslo akademijos Humanitarinių tyrimų institutas, 1985, 281–368. Čia aptariama Urugvajaus bendruomenės istorija tik iki XX a. vid.

⁷ Zen, Erick Reis Godliauskas, *Identidade em Conflito: Os imigrantes lituanos na Argentina, no Brasil e no Uruguai*. San Paulo: Edufscar, 2014.

nebuvo išversta į lietuvių kalbą. Urugvajaus lietuvių bendruomenės kūrimosi pradžią išsamiai aprašo T. Suveinis (tikr. – Tadas Radžius) 1934 m. išleistoje studijoje⁸. Verta paminėti ir Vitalijos Stravinskienės sudarytą knygą „Pasaulio lietuvių bendruomenė 1949–2003“⁹ ir Kristinos Ūsaitės monografiją „Pasaulio lietuvių jaunimo sąjunga XX a. 6–9 dešimtmečiais“¹⁰. Šiuose leidiniuose taip pat galima rasti skyrių, skirtų aptariamai bendruomenei. Grafikos kūrinių ir meninių idėjų migracijos procesus Urugvajaus ir Argentinos lietuviškojoje periodinėje spaudoje tyrinėjo Gabrielė Radzevičiūtė, o Laura Petrauskaitė apžvelgė Pietų Amerikos lietuvių kūrėjus, tyrinėdama skulptoriaus, tapytojo Mato Menčinsko darbus „Matas Menčinskas ir jo amžininkai: menininkų migracijos reikšmė 20 a. pirmos pusės Lietuvos dailės modernizacijai“.

2016 m. buvo pirmą kartą surengta ir Lietuvoje pristatyta Urugvajaus lietuvių menininkų paroda „Tarp uostų“¹¹, kurioje eksponuoti Urugvajaus menininkų Beatriz'o Skripkūno, Eduardo Lapačio, Claudio Tamošiūno, Silvanos Matulio, Hildemaro Klimavičiaus, Fanny'o Zinamano, A. Stanevičiaus, Raquelės Orzuj ir Gabriel'iaus Vuljevo įvairiomis technikomis atlikti darbai. Tai buvo pirmasis oficialus Urugvajaus lietuvių kūrėjų ir drauge bendruomenės prisistatymas Lietuvos visuomenei. Daugelis išvardytų menininkų yra antrosios–trečiosios kartos lietuvių palikuonys, geriau žinomi Pietų Amerikoje nei Lietuvoje. Galima būtų teigti, kad iš visų Urugvajuje gimusių ar ilgesnį laikotarpį gyvenusių kūrėjų didesnio pripažinimo sulaukė ir gausiau tyrinėjami vos keli – Jose'ė (Zusmanas) Gurvichius (1927–1974)¹² ir Zoma Baitleris (1908–1994)¹³.

Per ilgą laikotarpį Urugvajaus bendruomenėje iškilo ne tiek ir daug ne tik lokalių kultūros ir meno veikėjų, prisidėjusių prie lietuviškojo identiteto puoselėjimo. Vis dėlto kiekvienas jų savo kūrybine veikla padėjo Urugvajaus lietuvių bendruomenei išlaikyti ryšį su lietuviškąja kultūra ir taip išsaugoti kalbą, papročius ir istoriją.

Atsižvelgiant į tai, kad bendruomenės ir pavienių jos narių veikla itin mažai tyrinėta, į LLMA pargabentas Urugvajaus bendruomenės dokumentinis archyvas gali būti svarbus istorinis šaltinis, galintis padėti pagrindus ateities tyrinėjimams, susijusiems su šia bendruomene. Tad šio tyrimo tikslas – išanalizavus į LLMA pargabentą istorinę medžiagą, taikant aprašomąjį tyrimo metodą, susisteminti ir aprašyti dviejų šiai bendruomenei svarbių asmenybių – dr. A. Stanevičiaus ir V. Dorelio kūrybinę veiklą bei, atsižvelgiant į surinktos ir susistemintos informacijos kiekį, apibendrinti jų kūrybinę ir kultūrinę veiklą.

⁸ Ruseckas, Petras, *Pasaulio lietuviai. Draugija užsienio lietuviams remti*. Kaunas: Varpas, 1934, 125–127. Saugoma LLMA, Urugvajaus lietuvių bendruomenės fonde.

⁹ *Pasaulio lietuvių bendruomenė 1949–2003*, sud. V. Stravinskienė. Kaunas: VŠĮ „Artlora“, 2004.

¹⁰ Ūsaitė, Kristina, *Pasaulio lietuvių jaunimo sąjunga XX a. 6–9 dešimtmečiais*. Vilnius: Versus aureus, 2013.

¹¹ Paroda buvo pristatyta Lietuvos nacionalinės UNESCO komisijos galerijoje Vilniuje. Kuratorė – Zita Dargužytė.

¹² Iš Jiezno, litvakų šeimos kilęs Urugvajaus menininkas, Tallerio Torreso Garcia's mokinys. Gera žinoma Urugvajuje dėl meno kūrinių. Darbams būdingas konstruktyvizmas.

¹³ Iš Šančių, litvakų šeimos kilęs dailininkas, žurnalistas, diplomatas, vėliau persikėlęs į Urugvajų. Jo darbai saugomi Urugvajaus nacionaliniame muziejuje.

Urugvajaus lietuvių bendruomenės susikūrimo pradžia

Urugvajaus lietuvių bendruomenės istorijos pradžia būtų galima laikyti 1925 m. „Gegužinė“ – šventę, kurią surengė Vinco Milginaičio paskatinti lietuviai, gyvenę Montevidėjo miesto Sero rajone¹⁴. Šaltiniuose rašoma, kad tuo metu ten galėjo būti ne daugiau kaip 20 lietuvių kilmės asmenų¹⁵. Urugvajuje lietuvių skaičius drastiškai išaugo tik po 1926 m. Antano Smetonos įvykdyto perversmo ir 1929 m. Lietuvą pasiekus ekonominei krizei¹⁶. Tiesa, būta bandymų pakviesti lietuvių į Urugvajų ir anksčiau: prof. Kazimieras Pakštas rašė, kad prieš didžiausias emigracijos bangas Urugvajaus vyriausybė Lietuvai siūlė pagalbą steigiant kolonijas¹⁷. Kaip tiksliai keitėsi atvykstančių emigrantų iš Lietuvos skaičius, galima pasakyti tik nuo 1927-ųjų, kai prie Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos buvo įsteigta Emigracijos referentūra (šiai institucijai buvo pavesta sustiprinti emigracijos biurų kontrolę ir pradėti kovą su nelegaliais emigracijos agentais)¹⁸. Taip pat sąlygas apsunkino ir tai, kad dalis lietuvių bėgo iš Lenkijos okupuoto Vilniaus teritorijos su lenkiškais pasais.

Šiandien gajus mitas, kad iki Antrojo pasaulinio karo Urugvajuje gyveno daugiau nei 10 tūkst. lietuvių, tačiau remiantis statistika aiškėja, kad tuo metu atvykusių tautiečių skaičius neviršijo 6 tūkst.¹⁹ Palyginti – 1923–1939 m. į Argentiną ir Braziliją emigravo 42 tūkst. Lietuvos piliečių, tad galima teigti, kad lietuvių bendruomenė Urugvajuje, palyginti su kitose Pietų Amerikos šalyse įsikūrusių tautiečių bendruomenėmis, nebuvo labai didelė. Įvertinus statistinius duomenis pagal darbo jėgos pasiskirstymą, į Urugvajų emigravę pramonės darbininkai sudarė 13,8 proc. visų tų metų emigrantų ir į šalį atvyko 58 proc. visų tų metų emigrantų. Statistika per ateinančius keletą metų menkai keitėsi²⁰. Dauguma ieškoti laimės atvykusių lietuvių buvo menkai išsilavinę, mažažemių vaikai ir darbininkai. Amatininkų buvo vos kelios dešimtys (kiekvienas jų bendruomenės nariams iki šiol gerai žinomas, nes vos atvykęs sugebėjo savo amatu užsidirbti daugiau nei paprastas darbininkas ir tuo tautiečiams darė neišdildomą įspūdį).²¹

Prieš Antrąjį pasaulinį karą atvykusių tautiečių Urugvajuje laukė ekonominė krizė, trūko darbo ne tik emigrantams, bet ir vietos gyventojams, todėl pasitaikė nemažai savižudybių dėl skurdo ir nevilties, bandymų slapčia traukiniais emigruoti į kitas Pietų Amerikos šalis – Argentiną ir Braziliją²².

Į Urugvajų atvykę lietuviai dažnai būdavo pardavę viską, ką turėjo Lietuvoje, mainais į laivakortę, tad dėl pinigų trūkumo negalėdavo grįžti. Be to, nenorėdami Lietuvoje likusiems

¹⁴ Daugintis, „Urugvajaus lietuviai: istorinė studija“, 284.

¹⁵ *Ibid.*, 290.

¹⁶ Aleksandravičius, *Karklo diegas. Lietuvių pasaulio istorija*, 338.

¹⁷ Ruseckas, *Pasaulio lietuviai. Draugija užsienio lietuviams remti*, 125–127.

¹⁸ *Ibid.*, 11.

¹⁹ Daugintis, „Urugvajaus lietuviai: istorinė studija“, 289.

²⁰ Daugėla, Juozas, *Lietuviai Brazilijoje: nepriklausomų rašytojų ir žurnalistų grupės leidinys 2*. Kaunas: Menas, 1933. LLMA, Urugvajaus lietuvių bendruomenės fondas.

²¹ Daugintis, „Urugvajaus lietuviai: istorinė studija“.

²² Ruseckas, *Pasaulio lietuviai. Draugija užsienio lietuviams remti*, 125.

giminaičiams pasirodyti apsigavę, emigrantai rašydavo laiškus apie nuostabius miestus, puikų gyvenimą ir solidų uždarbį ir taip klaidino lietuvių, svarstančius vykti į, pasirodo, ekonominės krizės kamuojamą Urugvajų²³. Tiesa, 1929 m. M. Krasinskas ir J. Kondrotas dienraščiui „Lietuvos žinios“ siuntė informaciją apie lietuvių skurdą, bet tautininkų cenzūra tokios informacijos nepraleido, tad ši žinia taip ir nepasiekė lietuvių tėvynėje.²⁴

Tarpukariu, lietuvių Urugvajuje daugėjant, ėmė formuotis pirmosios bendruomenės, ir lietuviai pasidalijo į tris priešiškas viena kitos atžvilgiu nusiteikusias grupes: prokomunistinę, socialistinę ir tautišką²⁵. 1928 m. susikūrė Lietuvos socialistų partija (vėliau persivadino į Urugvajaus lietuvių kultūros draugiją), o 1932 m. įsteigtas Urugvajaus lietuvių klubas apėmė tautines ir katalikiškąsias lietuvių grupes, turėjo savo tarybą ir buvo išlaikomas pačių emigrantų²⁶. Kiekviena grupė turėjo savo laikraštį, teatro būrelį, ansamblį arba chorą, tačiau, nepaisydamos panašaus pobūdžio veiklos ir nedidelio narių skaičiaus (iki 1935 m. narių skaičius draugijose neviršijo 50–60), jos nuolat pykosi, trukdė viena kitoms dirbti, šmeižė vienos kitas spaudoje. Daugėjant emigrantų, šie nuolat kūrė ir steigė naujas grupes; 1939 m. bendruomenėje buvo jau 28 draugijos ir sambūriai, kurie aktyviai veikė kultūros ir politikos srityse²⁷. XX a. 6 dešimtmetyje Urugvajuje itin aktyviai veikė komunistų propaganda²⁸.

Sambūrių vadovai kvietė narius aktyviai dalyvauti kultūrinėje ir politinėje veikloje, vaidinti teatro būreliuose, šokti ir dainuoti ansambliuose. Konkurencija bei noras patraukti į savo pusę kuo daugiau bendruomenės narių skatino nuolat ieškoti naujų veiklos viešinimo būdų, aktyviai veikti kultūros srityje. Bendruomenės susiskaldymas ir bendroji padėtis menkai kito iki 1975 m., kai Urugvajaus valdžia nusprendė likviduoti Urugvajaus lietuvių komunistų klubą. Laipsniškai bendruomenėje liko tik vienas klubas – Urugvajaus lietuvių kultūros draugija, veikianti iki šiol. Toliau straipsnyje nagrinėjama būtent šio lietuvių klubo veikla.

Urugvajaus lietuvių meninė raiška. Muzika ir teatras

Didesnio dėmesio verta XX a. antrosios pusės Urugvajaus lietuvių bendruomenės kultūrinė, meninė veikla: nariai vis dažniau būrėsi į choras, ansamblius, trupes, šokių kolektyvus, o jų pasirodymai nebeapsiribojo bendruomenės šventėmis. Tokia kultūrinė veikla tapo ne tik būdu puoselėti lietuviškąją identitetą, bet ir reprezentuoti Lietuvą įvairioms kultūrinėms ir socialinėms grupėms.

Itin įdomus nežinomo autoriaus mašinraščiu parašytas metraštis „Pokarinės meninės veiklos apžvalga 1946–1971“, kuriame aprašoma XX a. antrosios pusės bendruomenės

²³ LLMA 2019 m. pradžioje surengtos ekspedicijos metu įrašytas pokalbis su dr. Alfredo Stanevičiaus pussesere Nijole Stanevičiūte. Įrašas šiuo metu saugomas LLMA, Urugvajaus lietuvių bendruomenės fonde.

²⁴ Daugintis, „Urugvajaus lietuviai: istorinė studija“, 282.

²⁵ *Ibid.*, 290.

²⁶ *Ibid.*, 292–300.

²⁷ *Ibid.*, 334.

²⁸ *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, t. XXIV. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2015, 425.

veikla. Dokumentas datuojamas apie XX a. 8 dešimtmetį, ir jį LLMA perdavė Lietuvos garbės konsulė emeritė Berutė Žukas. Konsulės perduotas bendruomenės metraštis – greičiausiai analogų neturinti, vienintelė tokia pačios bendruomenės narių užrašyta nuosekli Urugvajaus lietuvių bendruomenės istorija. Mašinraštyje apžvelgiama teatro ir ansamblių veikla nuo 1946 m., nariai, repertuaras. Kritiškai vertinami pasirodymai ir bendruomenės narių meniniai gabumai (dokumente nemažai autoriaus komentarų). Deja, autorius nenurodytas, tačiau rankraščiuose užfiksuoti faktai atitinka Urugvajaus lietuvių bendruomenės laikraščiuose skelbtą informaciją, tad jį būtų galima tyrinėti kaip įdomų, nors ir subjektyvų, to laikotarpio bendruomenės veiklą dokumentuojantį šaltinį.

Atidžiau panagrinėjus metraštį bei periodinę spaudą paaiškėjo, kad bendruomenės muzikinis gyvenimas buvo itin aktyvus: nuolat kūrėsi chorai, vyko nemažai koncertų, repertuare vyravo lietuvių liaudies dainos, išleistos emigrantų iniciatyva jau išvykus iš Lietuvos²⁹. Bendruomenėje veikė choras „Vytis“ (1946–1971), Urugvajaus lietuvių draugijos choras, „Bangos“ choras, kurie dažniausiai atlikdavo lietuvių liaudies dainas, koncertuodavo bendruomenės renginiuose, giedodavo Lietuvos himną. Lietuvių katalikų choras (1951) dainavo mišriais balsais ir atliko gana sudėtingus kūrinius, tokius kaip kompozitorių Jono Švedo „Miškų gėlė“ ir Česlovo Sasnausko „Karveli mėlynasis“. Vyrų choras (vadovas – Vytautas Dorelis) giedojo lotyniškas Yaspero ir De Perosi mišias, jų atliekamos giesmės dažnai skambėdavo per radiją, o jau 1961 m. grupė įrašė plokštelę. Jaunimo draugija „Daina“ pasirodydavo ne tik bendruomenės, bet ir Montevidejo miesto renginiuose. Petras Daugintis, tyrinėjęs lietuvių bendruomenės istoriją savo veikale „Urugvajaus lietuviai: istorinė studija“, rašė:

Meniškai vertinant šiuos tautinės katalikiškos grupės chorų chorelių meninę veiklą, autoriui iš įvairių pasakojimų ir kitų šaltinių susidarė toks įspūdis: nemokytų choristų dainuojamos harmonizuotos liaudies dainos ir lengvesnės kompozicijos pasiekdavo vidutinio, rečiau aukšto meninio lygio.³⁰

Aktyviai (ypač po Antrojo pasaulinio karo) veikė teatrai. Pavyzdžiui, pirmasis vaidinimas – komiška operetė „Kuprotas oželis“ (ją pristatė Urugvajaus lietuvių artistų mėgėjų kuopelė) – įvyko dar 1928 m.³¹, vėliau buvo vaizduojami įvykiai Lietuvoje – tremtys, partizanų kova, okupacija. Aktyviausiai reiškėsi ir bendradarbiavo Urugvajaus lietuvių kultūros draugija ir Urugvajaus jaunaliuvių draugija „Vytis“. LLMA ekspedicijos metu pargabentame archyve gausu plakatų, kuriais buvo kviečiama pasižiūrėti vaidinimų švenčių metu

²⁹ Itin populiarūs bendruomenėje buvo vadinamieji dainynėliai. LLMA saugoma dr. Alfredo'ui Stanevičiui priklausiusi dainų Bernadetos Mališkaitės knygelė „Su daina...“ (Pasaulio lietuvių jaunimo kongreso komitetas, 1966) ir Berutei Žukas priklausęs dainynėlis „Urugvajaus lietuvių jaunimas. Urugvajaus lietuvių jaunimo dainorėlis“ (III laida. Montevideo, 1972. LLMA, Urugvajaus lietuvių bendruomenės fondas).

³⁰ Daugintis, „Urugvajaus lietuviai. Istorinė studija“, 357.

³¹ *Urugvajaus lietuvių bendruomenės metraštis* (galėtų būti datuojamas nuo 1960–1970). LLMA, Urugvajaus lietuvių bendruomenės fondas.

(Vasario 16-oji, šv. Velykos, šv. Kalėdos)³². Temos vyravo „labiau patriotinės, bendrai žmogiško požiūrio“³³. 1947 m. „Vytis“ suvaidino 5 veiksmų dramą „Du broliai“, tais pačiais metais buvo pristatyta dar viena drama – „Lietuvos didvyriai“. Abiejose šiose pjesėse pasakojama apie partizanus³⁴. 1947 m. buvo parodyta „Laisva Lietuva“ apie pavergtą Lietuvą ir „Šališka meilė“. 1958 m. atliktas vaidinimas „Paslaptingoje zonoje“ ir suvaidinta 3 veiksmų drama „Lėk mano sakalėli“. Pokariu buvo itin pamėgtas komedijos žanras, spektakliuose dažnai būdavo pasakojamos kasdienės istorijos, pavyzdžiui, 1950 m. „Viena bėda – ne bėda“, 1956 m. „Gaila ūsų“, 1953 m. „Meluosi – toli nenuvažiuosi“.³⁵

Vytautas Dorelis

„Mūsų lietuviškos veiklos tikra legenda bei širdis – Vytautas Petras Dorelis“ – taip bendruomenės laikraštyje „Žinios“, kuris vieno A4 lapo dydžio formatu išeidavo kiekvieną sekmadienį, pristatomas kūrėjas.³⁶ V. Dorelis yra vienintelis Urugvajaus ir turbūt Pietų Amerikos lietuvis, kuriam dar esant gyvam bendruomenė atsidėkodama ant Fatimos Mergelės Marijos bažnyčios sienos pakabino paminklinę lentą³⁷.

1926 m. gegužės 3 d. Kydulių kaime, Šakių valsčiuje, gimęs V. Dorelis į Urugvajų kartu su mama, broliu ir seserimi Alda atvyko būdamas penkerių metų³⁸. Urugvajuje šeimos jau laukė tėvas Juozas, atvykęs prieš trejus metus. Jis ir pasikvietė Lietuvoje likusius šeimos narius atvykti. Šeima gyveno mokykloje, dabartinėje Urugvajaus ir Lietuvos kultūros asociacijos būstinėje, kurioje Vytauto mama Pranė Dorelienė buvo atsakinga už maisto gaminimą studentams ir mokytojams³⁹. Nuo mažens laisvai kalbėdamas lietuviškai, V. Dorelis baigė mokyklą Montevidejuje, studijavo dainavimo meną Palotinių seminarijoje (angl. *Palottine Seminary*). Vėliau 3 metus mokėsi pas kompozitorių prof. Rodriguesą Socasą, opeiros Sodre direktorių, ir įgijo muziko išsilavinimą⁴⁰.

LLMA saugomame bendruomenės metraštyje išsamiai apžvelgiama Urugvajaus lietuvių muzikinė ir teatrinė veikla bei svarbių asmenų indėlis į lietuviškosios kultūros vystymą. Šiame dokumente ženkliai daugiau dėmesio skiriama V. Dorelio asmenybei ir kūrybinei veiklai aprašyti, jis išskiriamas kaip profesionaliosios kultūros skleidėjas:

³² Urugvajaus lietuvių bendruomenės fondas, LLMA. Šiame fonde saugomos spektaklių ir kitų pasirodymų afišos. Taip pat apie pasirodymus buvo skelbiama laikraščiuose „Darbas“, „Urugvajaus aidas“. LLMA, Urugvajaus lietuvių bendruomenės fondas.

³³ *Ibid.*

³⁴ *Urugvajaus lietuvių bendruomenės metraštis.*

³⁵ *Ibid.*

³⁶ *Žinios: Urugvajaus lietuvių bendruomenės sekmadieninis biuletenis*, 2005 sausio 30, nr. 5, 1. LLMA, Urugvajaus lietuvių bendruomenės fondas.

³⁷ 1954 m., paraginta jėzuitų J. Bružiko ir V. Mikalausko, Urugvajaus lietuvių bendruomenė pastatė bažnyčią (*Bėlgica*, 1765, Montevidėjas). LLMA, Urugvajaus lietuvių bendruomenės fondas.

³⁸ „Vytautas Petras Dorelis“, *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, žiūrėta 2019 rugpjūčio 18, <https://www.vle.lt/Straipsnis/Vytautas-Petras-Dorelis-50078>.

³⁹ Susirašinėjimas su Berute Žukas. Asmeninis archyvas.

⁴⁰ LLMA 2019 m. pradžioje surengtos ekspedicijos metu įrašytas pokalbis su Vytauto Dorelio dukra Cecilija Dorelis. Įrašas šiuo metu saugomas LLMA, Urugvajaus lietuvių bendruomenės fonde.

Jo mėgstamos solo dainuoti dainos „Gimtinė, pilna džiugių atminimų“ (iš operos „Gavilanes“), įvairias „Ave aria“ (Schuberto, Gunot – kurias dažnai gieda per šliubus liet. bažnyčioje visų dideliu pasigrožėjimui kaip vargonininkas), „Stasys“, „Karveli“ ir kitas. Pats yra parašęs žodžius melodingai dainai „Apie tėvynę svajojant“ ir ją dainavęs. Turi išleidęs ilgo grojimo plokštelę su 6 dainomis. Šimkaus „Kur bakūžė samanota“, Ju. Štarkos „Tušti paliktieji namai“, J. Gruodžio „Visur tyla“, Al. Kačanausko „Tų mergelių dainavimas“, K. Žižiūno „Gyvenki, juokis ir mylėki“ ir iš Jose Serrano operos „La Dolorosa“ pirmojo akto arija ispaniškai „Relato de Rafaeli“. Jos išleista 100 egzempliorių. Jos visos įdainuotos geru, skambiu tenoro balsu, puikiai valdomu visose pozicijose. Akompaniavo pianinu ar vagonais prof. Teresė Drobniowski Pretkelytė.⁴¹

Kiek vėliau V. Dorelį buvo galima sutikti ir teatro scenoje kaip aktorių išskirtinai patriotinės tematikos spektakliuose. Pavyzdžiui, bendruomenės spaudoje galima rasti paminėta nemažai V. Dorelio vaidintų spektaklių apie trėmimus („Juos išvežė“), šaulius („Šauliška meilė“, 1977 m.), tremtį („Pas senelį Lapiną“, 1950 m.)⁴². Kartą V. Dorelis pats režisavo spektaklį: tai – bendruomenei gerai žinomas scenos vaizdelis „Partizanai“ apie Joną, Stasį, Leoną ir Vytautą Štendelius (1950 m.). V. Dorelio išsilavinimas, atlikti pasirinkti kūriniai bei jų įrašai garso plokštelėse išskiria jį iš kitų bendruomenės narių profesionalumu arba bent siekiu atitikti profesionaliosios muzikos standartus.

Bendruomenės archyve yra ir keturios nuotraukos (datuotos 1955–1965 m.), kuriose matomi tautinio ansamblio pasirodymai. Ant kiekvienos jų yra įrašai, bylojantys, kad tai – mišrus katalikų choras „Aidas“, diriguojamas Vytauto Dorelio⁴³. Apie šį kolektyvą informacijos nedaug, tačiau laiške Elenai Vizbaras V. Dorelis prisistato kaip choro vadovas ir dirigentas⁴⁴. Vietos švenčių ir minėjimų programėlėse⁴⁵ bei susirinkimų protokoluose⁴⁶ taip pat galima aptikti šiek tiek žinių apie choro veiklą, repertuarą. Susidaro įspūdis, kad tai buvo labiau lokalus, į bendruomenę orientuotas, o ne jai reprezentuoti skirtas ansamblis.

Dar vertėtų atkreipti dėmesį į metraštyje minimus „Vyčio“, Urugvajaus lietuvių draugijos ir „Vyrų“ choras, kuriems taip pat vadovavo V. Dorelis. Tiesa, išskyrus „Vyrų“ chorą, daugiau informacijos apie kitus archyve bei kituose informacijos šaltiniuose rasti nepavyko. Metraščio autorius rašė: „Dainavo jie tradicinių parengimų programoje, savo sukakties minėjimuose, gražioje Dainų šventėje 1959, kartu su kitais sambūriais ruošiamuose

⁴¹ Nežinomo Urugvajaus bendruomenės nario sudarytas metraštis. LLMA, Urugvajaus lietuvių bendruomenės fondas.

⁴² *Laikas*, 1950 liepos 31, nr. 13. Argentina. LLMA, Urugvajaus lietuvių bendruomenės fondas.

⁴³ Nuotraukos metrikautos Berutės Žukas. LLMA, Urugvajaus lietuvių bendruomenės fondas.

⁴⁴ Dorelis, Vytautas, *Laiškas Elenai Vizbaras*. Urugvajus, Montevidėjas, 1969. LLMA, Urugvajaus lietuvių bendruomenės fondas.

⁴⁵ *Urugvajaus lietuvių bendruomenės draugijos Gedulo dienos minėjimo programa*. Montevidėjas, 1955. „Joje Urugvajaus ir Lietuvos himnus giedos U.L.K. choras diriguojant V. Doreliui.“ Saugoma LLMA, Urugvajaus lietuvių bendruomenės fonde.

⁴⁶ Urugvajaus lietuvių bendruomenės sušaukto draugijų ir institucijų atstovų V. PAL. Kongreso rengimo reikalu posėdžio protokole, parašytame 1967 m. Montevidėje, kaip choro „Aidas“ atstovas ir dirigentas minimas V. Dorelis. LLMA, Urugvajaus lietuvių bendruomenės fondas.

parengimuose...“, ir vėliau pridūrė, kad chorui teko koncertuoti ir už bendruomenės ribų – „Sero 125 m. minėjime, vietiniame radijuje, televizijoje, įrašė ilgo grojimo plokštelę“⁴⁷.

Albume taip pat buvo rastos trys nuotraukos⁴⁸, ant vienos jų yra toks įrašas: „1973. Kanklininkų grupė. Graciela Kamandulis, Trakimas, Raul Modena, Vytautas Dorelis direktorius, Ana Maria Grigorio Sleivys, Ines Mockevičius“. Galima spėti, kad jame buvo išvardyti nuolatiniai kanklininkų grupės nariai.

Audėjas

Amerikos lietuvių išleistame kalendoriuje V. Dorelis minimas kaip audinių technikas, muzikas, gyvenantis *Chile* gatvėje⁴⁹. Nepaisydamas aktyvios muzikinės ir teatrinės veiklos, jis daugiausiai laiko skyrė tautiniams kostiumams austi. Labai anksti pradėjęs dirbti tekstilės įmonėje „Pedro Saenz“, V. Dorelis įgijo tekstilės techniko specialybę ir iki paskutinės gyvenimo dienos neapleido šio amato.

Tuometinė pokario bendruomenė gyveno gana skurdžiai, turėjo mažai lietuvišką kultūrą menančių daiktų (knygų, užrašų, meno kūrinių), o dauguma koncertų, spektaklių, dainų ir šokių buvo kuriami labiau iš prisiminimų ir asmeninės patirties nei vadovaujantis taisyklėmis. Savo renginiuose, kaip įprasta, bendruomenė pasirodydavo su tautiniais kostiumais. Tiesa, juos turėjo ne visi: kai kurie vilkėdavo iš Lietuvos atsivežtą tautinį kostiumą, dalis narių juos pasisiuvo iš vietos parduotuvėse rastų audeklų ir atraižų. Ant scenos atlikėjai atrodydavo skirtingai, – tai matyti iš archyvu perduotų nuotraukų, kuriose buvo užfiksuotos bendruomenės šventės ir susitikimai.

Tai turbūt ir paskatino V. Dorelį, iki tol audusį tik nosines bei kitus smulkesnius audinius, išbandyti stakles audžiant medžiagą tautiniam kostiumui. Iš austų drobių pagaminti kostiumai buvo siunčiami į Argentiną, Braziliją, Venesuelą, o gandas apie nepaprastos kokybės ir grožio audinius pasiekė ir Australiją. Ten iki šiol vyksta pasirodymai scenoje vilkint V. Dorelio austus kostiumus⁵⁰. Alberto'as Kaluževičius pasakojo, kad po V. Dorelio mirties kartu su dar vienu lietuviu lėktuvu buvo nuskraidinti paskutinieji išausti tautiniai kostiumai Australijos lietuvių bendruomenei.⁵¹

Apie V. Dorelio, kaip tautinių kostiumų audėjo, veiklą archyve galima rasti nemažai medžiagos. Kartu su bendruomenės veiklos dokumentais LLMA esančiame bendruomenės archyve taip pat saugomas pluoštas bendruomenės pirmininkų ir atstovų susirašinėjimų, tarp kurių yra keletas įdomesnių V. Dorelio laiškų, rašytų lietuviams iš kitų

⁴⁷ Nežinomo Urugvajaus bendruomenės nario sudarytas metraštis. LLMA, Urugvajaus lietuvių bendruomenės fondas.

⁴⁸ Kanklininkų grupė pasirodymo Urugvajaus bendruomenei metu, 1973. LLMA, Urugvajaus lietuvių bendruomenės fondas.

⁴⁹ Gudlevičius, Pijus, *Laiko žinytas: kalendorius*. Avellaneda, Argentina: Laikas, 1975, 70. LLMA, Urugvajaus lietuvių bendruomenės fondas.

⁵⁰ LLMA 2019 m. pradžioje surengtos ekspedicijos metu įrašytas pokalbis su Vytauto Dorelio duktė Cecilija Dorelis. LLMA, Urugvajaus lietuvių bendruomenės fondas.

⁵¹ Vaidos Jonušytės susirašinėjimai su Urugvajaus lietuvių bendruomenės nariu Alberto'u Kaluževičiumi. Asmeninis archyvas.

bendruomenių. Pavyzdžiui, Brazilijos šokių ansamblui „Rambynas“ rašytame laiške aptariama galimybė užsisakyti tautinius kostiumus, kurių kaina – 20 000 argentinietišκών pesų⁵². Tais pačiais metais Elenai Vizbaras į Niujorką buvo išsiųstas dar vienas laiškas, kuriame V. Dorelis domisi, ar ansamblis spėjo pasisiūti kostiumus iš jo austų medžiagų.⁵³ V. Dorelio dukra Cecilija Dorelis pasakojo:

Kartu su mama tėtis 30 metų vakarus leisdavo prie staklių, kur klausydamiesi klasikinės muzikos ausdavo drobes tautiniams kostiumams. Audimo staklių skleidžiamus garsus galėjai išgirsti ir naktimis ir savaitgaliais.⁵⁴

XX a. 7 dešimtmetį audėją ištiko nelaimė: namie kilus potvyniui, visas per gyvenimą sukauptas audimo stakles teko išmesti ir pasilikti vienas, pačias mažiausias.⁵⁵ Apie tai rašoma ir 1966 m. kun. Jono Giedrio laiške V. Doreliui, kuriame kunigas išreiškia užuojautą dėl prarastos audimo technikos ir kviečia persikelti į Braziliją, kurioje sąlygos esą būtų daug geresnės. Apie šį įvykį pasakojo ir C. Dorelis:

Kai apsigyvenome Cerro rajone, tėvas už viso gyvenimo santaupas nupirko keletą mechaninių staklių, kuriomis labai džiaugėsi. Nepamenu kurią pavakarę buvo didelė audra, baisiai lijo. Tėvas atsikėlė naktį, norėdamas pasiimti akinius nuo staliuko ir pažiūrėt, ar audra nieko neišlaužė, bet ranką įmerkė į vandenį – pasirodo, namą apsėmė vanduo. Visos staklės supuvo. Pavyko išgelbėti vienintelles, pačias mažiausias, su kuriomis likusią gyvenimo dalį ir dirbo.⁵⁶

Tarp LLMA perduoto archyvo yra ir keletas nuotraukų albumų. Nuotraukose buvo užfiksuoti V. Dorelio austi tautiniai kostiumai, jų dalys (liemenės, sijonai) ir juostos⁵⁷. Tautiniai kostiumai išsiskyrė Lotynų Amerikos kultūrai būdinga ryškių spalvų gama (vyrauja mėlyna, raudona, žalia) ir raštų įvairovė⁵⁸. Dizainą šiems kostiumams kūrė V. Dorelis kartu su kolega grafiku, skulptoriaumi A. Stanevičiumi. Tai buvo jų bendras projektas.

Dėl lietuviškiems tautiniams kostiumams per ryškių spalvų sovietmečiu abu kūrėjai buvo kritikuojami, esą jų kuriamo dizaino drabužiai neatitinka lietuviško santūrumo, spalvos pernelyg provokuojamos, trukdo scenoje pamatyti atliekamą šokį. Vietos lietuviai pamena gavę pastabų iš į Urugvajų atvykusių jau atkurtos nepriklausomos Lietuvos

⁵² Dorelis, Vytautas, *Laiškas tautinių šokių ansamblio „Rambynas“ vadovei*. Urugvajus, Montevidėjas, 1969. LLMA, Urugvajaus lietuvių bendruomenės fondas.

⁵³ Dorelis, *Laiškas Elenai Vizbaras*.

⁵⁴ LLMA 2019 m. pradžioje surengtos ekspedicijos metu įrašytas pokalbis su Vytauto Dorelio dukra Cecilija Dorelis. Įrašas šiuo metu saugomas LLMA, Urugvajaus lietuvių bendruomenės fonde.

⁵⁵ Giedrys, Jonas, *Laiškas Vytautui Doreliui*. Brazilija, 1966. LLMA, Urugvajaus lietuvių bendruomenės fondas.

⁵⁶ *Ibid.*

⁵⁷ 47 vnt. nuotraukų, kuriose matomi jo austi tautiniai kostiumai arba jų dalys, juostos, raštų pavyzdžiai ir kt. Nuotraukos datuojamos 1973–1989 m. LLMA, Urugvajaus lietuvių bendruomenės fondas.

⁵⁸ *Ibid.*

atstovų dėl per dažnai naudojamos raudonos spalvos, kuri esą kėlė asociacijas su komunizmu.⁵⁹

Apie tautinių kostiumų svarbą bendruomenei byloja įrašai būsimų pasirodymų informaciniuose leidiniuose, programėlėse, kuriuose tarp grupių vadovų būdavo įrašytas ir V. Dorelio, kaip tautinių kostiumų autoriaus, vardas, pavyzdžiui, 1981 m. Urugvajaus lietuvių jaunių tautinių šokių ansamblio „Rintukai“⁶⁰ ir ansamblio „Ažuolynas“ koncertų programose⁶¹. Tai – pagrindinės ir dažniausiai koncertavusios Urugvajaus lietuvių bendruomenės šokių grupės, vadinasi, ausdamas kostiumus kitoms lietuvių bendruomenėms, audėjas nepamiršo ir Urugvajaus lietuvių.

Sunku pasakyti, ar V. Dorelio veiklos buvo susijusios su lietuviškumo puoselėjimu, ar labiau su profesinio meistriškumo tobulinimu, tačiau tiek audimas, tiek muzikinė veikla, atrodo, darė nemažą įtaką lietuvių bendruomenės raidai (per savo gyvenimą V. Dorelis, padedamas žmonos, išaudė daugiau nei 300 vnt. visos komplektacijos tautinių kostiumų).

Alfredo'as Stanevičius

V. Dorelio amžininkas A. Stanevičius ne tik kūrė tautinių kostiumų dizainą. Bendruomenėje šis dailininkas buvo gerbiamas bei žinomas ir dėl savo kultūrinės veiklos. Alfredo'as gimė 1942 m. Montevidėjo Sero (*Cerro*) priemiestyje, Urugvajuje. Jo mama – Pranė Kondrotaitė, tėvas – Pranas Stanevičius, kilęs iš netoli Kupiškio esančio Subačiaus miestelio. Prano tėvai turėjo žemės ir nedidelę parduotuvę, vėliau ją pardavė ir gautus pinigus paskirstė vaikams. Pranas buvo vienintelis iš šeimos, neradęs tinkamos profesijos, tad galiausiai nusprendė keliauti į Ameriką. Jam nuvykus, Lietuvoje likusi šeima dažnai gaudavo laiškus apie nepaprastai puikius namus su įvairių spalvų stikliniais langais, jam priklausančių barą ir pieno parduotuvę. Suprastėjus šeimos ekonominei padėčiai, vienas iš Prano brolių nusprendė parduoti turtą Lietuvoje ir vykti į Urugvajų. Deja, atvykęs rado ne įvairių spalvų stiklinius langus, o nedidelį vitražą virš durų, ne prabangų barą, o nušiuusią medinį pastatą ir galiausiai ne pieno parduotuvę, o šalia pastato sėdinčią moterį su keletu stiklainių pieno.

Gimęs ir augęs Urugvajuje, A. Stanevičius baigė odontologiją Buenos Airėse, Argentinoje, o 1966 m. – lietuvių etnografiją ir folklorą V. K. Jonyno studijoje Fordamo (*Fordham*) universitete, JAV⁶². Apie jo veiklą odontologijos srityje žinių nėra, tačiau ir

⁵⁹ LLMA 2019 m. pradžioje surengtos ekspedicijos metu įrašytas pokalbis su dr. Alfredo Stanevičiaus pussesere Nijole Stanevičiaus. Ji pasakoja apie komentarus iš Lietuvos dėl kostiumų spalvų gamos. Apie Urugvajaus lietuvių bendruomenės kai kurių narių nepasitenkinimą plačiau rašoma čia: *Žinios: Urugvajaus lietuvių bendruomenės sekmadieninis biuletenis*. Montevidėjas, 1980, 70. LLMA, Urugvajaus lietuvių bendruomenės fondas.

⁶⁰ *Urugvajaus lietuvių jaunių tautinių šokių ansamblio „Rintukai“ koncerto Šv. Kazimiero lietuvių parapijoje programa*, 1981. LLMA, Urugvajaus lietuvių bendruomenės fondas.

⁶¹ *Tautinių šokių ansamblio „Ažuolynas“ dešimtmečio koncerto programa*, 1978. LLMA, Urugvajaus lietuvių bendruomenės fondas.

⁶² Goštautas, Stasys, „Užrašai iš Montevideo. Apie Nuostabią Pietų Amerikos sostinę“, *Kultūra: menas, literatūra, mokslas* 17 (2013), 4, žiūrėta 2019 spalio 13, http://www.draugas.org/key/2013_prie/2013-04-27-PRIEDAS-DRAUGAS.pdf.

bendruomenėje A. Stanevičius buvo labiau žinomas kaip grafikas ir tyrėjas, laisvą laiką po darbo skyręs lietuviškosios kultūros tyrinėjimams ir kūrybinei veiklai.

Informacijos apie A. Stanevičiaus visuomeninę ir meninę veiklą bendruomenės perduotame archyve gerokai mažiau. Nepaisant to, iš paskirų fragmentų galima susidaryti bendrą išspūdį apie šios asmenybės veiklą bei įtaką bendruomenei.

A. Stanevičiaus kūrybinis palikimas nepaprastai įvairus: lietuvių domino skirtingos medžiagos bei jų plastiškumas. Amžininkai pasakoja, kad menininkas kurdavo iš visko, kas tuo metu pakliūdavo po ranka. Pavyzdžiui, A. Stanevičiaus artimųjų namuose vis dar saugoma dalis dailininko kūrybinio palikimo. Ypač įdomūs ir išskirtiniai menininko skulptūros darbai – iš medžio išdrožtų ir gipsinių skulptūrų kolekcija. Jose vaizduojami lietuvių mitologijos, lietuvių liaudies pasakų ir istorijos veikėjai: „Eglė žalčių karalienė“, „Vaidilutės“, „Karalius Mindaugas“⁶³. Vieni įdomiausių eksponatų – grakščios moterų skulptūros, pagamintos iš seno grindimis valyti naudoto audeklo ir gipso, taip pat iš medžio, stiklo ir plastiko sukurti Rūpintojėliai, kuriuos gaminant buvo panaudotas iš avaringos vietos netoliese surinktas sudužęs automobilių stiklas⁶⁴. A. Stanevičiaus darbams būdinga aiški struktūra, geometrinės formos, ryškios spalvos ir kūrybinė drąsa ieškoti naujų išraiškos formų.

Atrodo, kad bendruomenėje buvo įprasta A. Stanevičiaus kūrinius naudoti reprezentacinėms reikmėms, įteikti svečiams kaip dovanas ir padėką. Taip galima spręsti iš sekmadieniniame bendruomenės biuletenyje „Žinios“ (jame buvo trumpai aprašomi įvykiai, pasirodymai, susitikimai, perspausdinami straipsniai iš lietuviškos periodikos) po renginių pasirodydavusių trumpų renginio aprašymų. Prie dalies jų – prierašas apie svečiui arba laimėtojui įteiktą Alfredo Stanevičiaus kurtą skulptūrą.⁶⁵

Sekmadieniniame bendruomenės biuletenyje „Žinios“ rašoma apie A. Stanevičiaus su-burtą Urugvajaus lietuvių grupę „Ainiai“, savanoriškai kūrusią suvenyrus bei reprezentacines dovanas ir atstovavusią Lietuvai tautų mugėje Urugvajuje⁶⁶. Šie kūriniai ilgainiui pakeitė dailininko kurtus suvenyrus. Apie tai byloja ir nuotrauka, datuojama 1988–1989 m., kurioje, remiantis įrašu, esančiu kitoje pusėje, užfiksuoti prie Lietuvos stendo stovintys amatininkų grupės nariai⁶⁷, dalyvaujantys tautų mugėje Urugvajuje.

Verta paminėti, kad A. Stanevičiaus darbai buvo naudojami ne tik kaip reprezentacinės dovanos, bet ir kaip lietuviškosios kultūros iliustracijos. Pavyzdžiui, kartu su archyvine medžiaga LLMA buvo perduotos ir 7 Urugvajuje išleistos lietuvių bendruomenės plokštelės, kurių dėklai papuošti grafiniais lietuviškais motyvais (Vilniaus miesto vaizdai, tautiniais drabužiais apsirengę žmonės, valstybingumo simboliai ir t. t.)⁶⁸. Taip pat ne tik LLMA saugomos Amerikoje išleistos lietuvių knygos, kurių viršelius arba vidinius lapus puošia

⁶³ Kolekcija dokumentuota, atlikta fotofiksacija. LLMA, Urugvajaus lietuvių bendruomenės fondas.

⁶⁴ *Ibid.*

⁶⁵ *Žinios: 1980–1989 metų Urugvajaus lietuvių bendruomenės sekmadieniniai biuleteniai*. LLMA, Urugvajaus lietuvių bendruomenės fondas.

⁶⁶ *Žinios: Urugvajaus lietuvių bendruomenės sekmadieninis biuletenis*, 1989 lapkričio 12, nr. 46, 2. LLMA, Urugvajaus lietuvių bendruomenės fondas.

⁶⁷ Nuotrauka saugoma LLMA, Urugvajaus lietuvių bendruomenės fonde.

⁶⁸ LLMA saugomas iš Urugvajaus parsivežtas lietuviškų melodijų 5 plokštelių rinkinys. Ant plokštelių išleidimo datų nėra, tačiau tikėtina, kad tai – XX a. 7–8 dešimtmečiai.

šio grafiko sukurti graviūrų atspaudai⁶⁹. 1976 m., dalyvaudamas privačiose „Oskar Fernandez“ dirbtuvėse, vykusiose Šv. Pranciškaus Asyžiečio (*San Francisco de Asís*) dailės institute Montevidėje, Alfredo išbandė graviūros ir šilkografijos technikas, kurias vėliau nuolat taikė kurdamas grafikos darbus.

Alfredo skulptūros ir grafikos darbai buvo eksponuojami Kanadoje, JAV, Argentinoje, Brazilijoje ir Europoje⁷⁰. Kiek vėliau, jau 1996 m., dalyvaudamas Urugvajaus užsienio reikalų ministerijos rengtoje parodoje, A. Stanevičius pristatė medinę prakartėlę, kuri jam pelnė premiją už geriausią darbą. Darbas buvo padovanotas Vatikanui ir iki šiol yra saugomas Vatikano muziejaus fonduose.⁷¹

Šokiai

Įdomu tai, kad bendruomenės nariai A. Stanevičių mini labiau kaip šokių grupių vadovą, jaunimo atstovą arba iškalingą lektorių nei kūrėją. Pavyzdžiui, Urugvajaus lietuvių bendruomenės sušaukto draugijų ir institucijų atstovų V Pietų Amerikos lietuvių kongreso rengimo reikalu posėdžio protokole⁷² A. Stanevičius minimas kaip jaunimo sekcijos atstovas, o vėlesniais metais renginio programoje įrašomas kaip patarėjas.⁷³

Kurį laiką A. Stanevičius vadovavo dviem ir už Urugvajaus ribų gerai žinomiems kolektyvams „Ažuolynas“ ir „Gintaras“. 1968 m. Alfredo pradėjo vadovauti lietuviškų šokių grupei „Gintaras“, kurioje šoko Sero rajone gyvenę lietuviai, o neilgai trukus įkūrė dar vieną šokių grupę „Ažuolynas“, su kuria jau 1980 m. nusprendė keliauti ir koncertuoti JAV įsikūrusioms lietuvių bendruomenėms⁷⁴. Apie A. Stanevičių daug rašė ne tik Urugvajaus ir Argentinos lietuvių bendruomenės, bet ir vietos spauda, negailėdama liaupsų jo vadovaujamam tautinių šokių kolektyvui⁷⁵. Tiesa, JAV ne visi „Ažuolyną“ pasitiko maloniai. Keletą A. Stanevičiaus pamąstymų apie susiklosčiusią padėtį pavyko aptikti lietuvių bendruomenės „Žinių“ numeriuose⁷⁶. Dailininkas rašė apie gandus, pasklidusius po „Ažuolyno“ pasirodymų JAV lietuvių bendruomenėse. Kolektyvas kaltintas, esą jo šokiai panašesni ne į autentiškus lietuviškus šokius, o į sukurtus sovietinėje Lietuvoje arba net pačių išgalvotus.

⁶⁹ Pavyzdžiui: Saulaitytė, Marija, *Šeštoji diena*: poezija. Dedikuota Vilniui. Viršelis Alfredo Stanevičiaus. Londonas: Nida, 1974. 78 psl. Kaina 3 dol. LLMA, Urugvajaus lietuvių bendruomenės fondas.

⁷⁰ 1983 m. „Ote Roots“ galerijoje Čikagoje; 1984 m. kovą „American Art Circle“ Punta del Estėje (*Punta del Este*), Urugvajuje; 1984 m. graviūrų paroda Kadakėso (*Kadaqués*) mieste, Ispanijoje; 1988 ir 1989 m. darbai buvo eksponuojami Lietuvos dailės galerijose Toronte, Čikagoje, Los Andžele.

⁷¹ Daugiau informacijos Vatikano fondų interneto kataloguose rasti nepavyko.

⁷² Urugvajaus lietuvių bendruomenės sušaukto draugijų ir institucijų atstovų V. PAL. Kongreso rengimo reikalu posėdžio protokolas, parašytas 1967 m. Montevidėje. LLMA, Urugvajaus lietuvių bendruomenės fondas.

⁷³ *Urugvajaus lietuvių jaunųjų tautinių šokių ansamblio „Rintukai“ koncerto Šv. Kazimiero lietuvių parapijoje programa*.

⁷⁴ Kunigo Petro Dauginčio straipsnis apie „Ažuolyno“ vizitą Čikagoje. *Žinios: Urugvajaus lietuvių bendruomenės sekmadieninis biuletenis*, 1980 kovo 9, nr. 10, 1. LLMA, Urugvajaus lietuvių bendruomenės fondas.

⁷⁵ Tai – vienas įspūdingiausių komentarų, išspausdintų dienraštyje „El Día“ apie 1980 m. vasario 2 d. „Ažuolyno“ pasirodymą Gegužės aikštėje (*Plaza de Mayo*). Straipsnis aptariamas čia: *Žinios: Urugvajaus lietuvių bendruomenės sekmadieninis biuletenis*, 1980 vasario 10, nr. 6, 1. LLMA, Urugvajaus lietuvių bendruomenės fondas.

⁷⁶ *Žinios: Urugvajaus lietuvių bendruomenės sekmadieninis biuletenis*, 1980 liepos 27 – rugpjūčio 3, nr. 30–31. LLMA, Urugvajaus lietuvių bendruomenės fondas.

Šiai temai aptarti A. Stanevičius paskyrė du straipsnius ir gynė kolektyvo pasirinktus šokių, kaip pavyzdį nurodydamas tarpukario lietuvių šokių šventes, kuriose, esą, šie šokiai ir buvo sukurti, ir tai nė kiek nemenkina jų „autentiškumo“ ir „lietuviškumo“.

Pamatyti šokančios grupės atėję žiūrovai galėjo išgirsti ir dailininko paskaitą apie Lietuvos dailės istoriją⁷⁷. Kūrėjas nemažai laiko skyrė konferencijoms Montevidėjuje ir Buenos Airėse, jų metu nagrinėjo tautiškumo problemas, Lietuvos meną ir papročius. Iki šių dienų išlikusios vos kelios A. Stanevičiaus konferencijų, susirinkimų ir paskaitų metu pasakytos kalbos apie lietuviškąją kultūrą ir identitetą. Iš šių kalbų geriausiai žinoma 1981 m. Pietų Amerikos lietuvių kongrese Buenos Airėse, Argentinoje, skaityta paskaita, vėliau publikuota žurnale „Aidai“. Jos metu dailininkas kalbėjo apie ilgai formuotą lietuvių identitetą ir sunkumus, kylančius stengiantis jį išlaikyti.⁷⁸

Dar 1914 m. įkurtoje bendruomenėje „Lietuvių susivienijimas Argentinoje“ Buenos Airėse esančio pastato kiemas po Alfredo mirties buvo pavadintas Alfredo Stanevičiaus vardu. Apie tai rašoma Urugvajaus lietuvių bendruomenės sekmadieniniame biuletenyje:

Dr. Alfredo Stanevičiaus vardo lietuviškas kiemas. Vasario 19 d. prisiminėm praeitą mėnesį mirusį dr. A. Stanevičių ir jo vardu pavadinome lietuvišką kiemą prie mūsų salės, kurią jau keli metai puošia bronzos jo meno kūrybos darbai. Stanevičius daugybę metų prisidėjo prie mūsų draugijos veiklos, ruošdamas paskaitas, parodas, lietuviškų meninių darbų kursus, platindamas lietuviškus papročius bei kultūrą.⁷⁹

Palikimas

Urugvajaus lietuvių bendruomenės Lietuvai perduotas archyvas – reikšmingas bendruomenės kultūros paveldas, per mažas išsamiai analizei, tačiau ganėtinai įvairus ir informatyvus, jei siekiama bent apžvelgti bendruomenės gyvenimą. Iš tyrinėtų dokumentų savo svarba išsiskiria bendruomenės periodiniai leidiniai, likę kaip išsamūs įvykių ir vyravusios nuotaikos metraščiai, taip pat korespondencijos archyvas.

Nagrinėjant Urugvajaus lietuvių bendruomenės sukaupą ir Lietuvai perduotą archyvą, peršasi kelios išvados:

1. Bendruomenė nuolat susidurdavo su reprezentacijos problemomis, nes nebuvo tautinių kostiumų, trūko profesionalių dainavimo ir šokių mokytojų pasirodymams užsienyje arba pačios bendruomenės rengiamiems koncertams Montevidėjuje.

2. Bendruomenei rūpėjo būti girdimai ir matomai, įsitraukti į kitose šalyse esančių Lietuvos diasporos grupių organizuojamas veiklas. Tai rodo ir šokių kolektyvų ir dainų ansamblių kelionių gausa po XX a. 6 dešimtmečio, kurių metu skaitytos paskaitos, rengtos vakaronės, vėliau dalyvauta ir parodose. Galima būtų teigti, kad V. Dorelio ir

⁷⁷ Žukas, Berutė, *Užrašai*. Saugoma LLMA, Urugvajaus lietuvių bendruomenės fonde.

⁷⁸ Stanevičius, Alfredo, „Tautinės sąmonės ugdymas išeivijoje“, *Aidai: kultūros žurnalas* 5 (1981), žiūrėta 2019 spalio 10, http://www.aidai.eu/index.php?option=com_content&view=article&id=7487:pa&catid=410:5-rugsjis-spalis&Itemid=465.

⁷⁹ *Žinios: Urugvajaus lietuvių bendruomenės sekmadieninis biuletenis*, 2006 gegužės 7, nr. 11, 1. LLMA, Urugvajaus lietuvių bendruomenės fondas.

A. Stanevičiaus kūrybinė veikla kilo iš bendruomenės poreikio reprezentuoti save kaip Lietuvos atstovus ir išlaikyti identitetą.

Po jų mirties bendruomenė savaip įprasmino šių išskirtinių asmenybių įdirbį: paminclinė lenta V. Doreliui ir A. Stanevičiaus vardo suolas iki šiol yra Urugvajaus lietuvių bendruomenės Fatimos Mergelės Marijos bažnyčioje. Abiejų šių žmonių veiklos negalima būtų vadinti lokalia: dirbdami su vietos bendruomenėmis, jie skatino keliauti į užsienį, reprezentuoti bendruomenę ne tik tarp kitų Lietuvos diasporos grupių, bet ir tarp kitataučių.

Šių asmenybių vardai figūravo ir užsienio spaudoje JAV, Kanadoje, Argentinoje (čia A. Stanevičius straipsniuose buvo pristatomas kaip „mūsų bendruomenei gerai žinomas veikėjas Alfr. Stanevičius“). V. Dorelio ir A. Stanevičiaus svarbą ne tik lietuvių bendruomenei rodo ir Urugvajaus nacionalinės televizijos „Montecable“ susidomėjimas: apie abu lietuvius 1988 m. buvo sukurtas trumpametražis filmas, kuriame apžvelgta jų meninė veikla ir biografija.⁸⁰

Atsižvelgiant į tai, kad bendruomenės veikla iki šiol mažai tyrinėta, o šiame straipsnyje pristatytos vos dvi asmenybės, kurių veikla padeda pažinti tik nedidelę dalį Lietuvos diasporos Urugvajuje, vertėtų nuodugniau išanalizuoti Urugvajaus lietuvių bendruomenės veiklą ir nuosekliau ištirti jos kultūrinį palikimą.

Literatūra

Aleksandravičius, Egidijus, *Karklo diegas. Lietuvių pasaulio istorija*. Vilnius: Versus aureus, 2013.

Daugėla, Juozas, *Lietuviai Brazilijoje: nepriklausomų rašytojų ir žurnalistų grupės leidinys 2*. Kaunas: Menas, 1933.

Daugintis, Petras, „Urugvajaus lietuviai: istorinė studija“, in *Lietuvos katalikų mokslo akademijos metraštis*, t. VI. Roma: Lietuvių katalikų mokslo akademija ir Lietuvių katalikų mokslo akademijos Humanitarinių tyrimų institutas, 1985.

Gudelevičius, Pijus, *Laiko žinyas: kalendorius*. Avellaneda, Argentina: Laikas, 1975.

Pasaulio lietuvių bendruomenė 1949–2003, sud. V. Stravinskienė. Kaunas: VŠĮ „Artlora“, 2004.

Ruseckas, Petras, *Pasaulio lietuviai. Draugija užsienio lietuviams remti*. Kaunas: Varpas, 1934.

Stanevičius, Alfredo, „Tautinės sąmonės ugdymas išeivijoje“, *Aidai: kultūros žurnalas* 5 (1981), žiūrėta 2019 spalio 10, http://www.aidai.eu/index.php?option=com_content&view=article&id=7487:pa&catid=410:5-rugsjis-spalis&Itemid=465.

Ūsaitė, Kristina, *Pasaulio lietuvių jaunimo sąjunga XX a. 6–9 dešimtmečiais*. Vilnius: Versus aureus, 2013. *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, t. XXIV. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2015.

Zen, Erick Reis Godliauskas, *Identidade em Conflito: Os imigrantes lituanos na Argentina, no Brasil e no Uruguai*. San Paulo: Edufscar, 2014.

⁸⁰ Žinios: Urugvajaus lietuvių bendruomenės sekmadieninis biuletenis, 1988 lapkričio 1, nr. 39, 1. Ištrauka iš straipsnio: „Sukama TV juosta apie ateivių gyvenimą. „Montecable canal 24“ spalio 21 padarė įrašą 15 min. programai Vytauto Dorelio ir dr. Alfredo Stanevičiaus namuose apie lietuvių įsikūrimo pradžią šiame krašte.“

LITHUANIA IN URUGUAY: THE BIOGRAPHIES OF ALFREDAS STANEVIČIUS AND VYTAUTAS DORELIS

Summary. During the Lithuanian Archives of Literature and Art's expedition to Latin America more than 3,000 pieces of archival material were collected and shipped to Lithuania. This is unique historical material, collected and preserved by individual members of the Uruguay Lithuanian Community, and later transferred to the Lithuanian Archives of Literature and Art. The collection consists of various documents related to the activities of the local Lithuanian community: photographs, letters, the periodical press, and informative publications dating from 1928 to 2019.

Though still active but rapidly diminishing in strength, the Uruguay Lithuanian Community took shape in the 1920s. The largest part of it settled in the Cerro District of Montevideo. On the basis of various sources it may be claimed that up to the World War II this was the home of six to ten thousand Lithuanians. There is no reliable information about the exact number of Lithuanians who emigrated to other countries after World War I. But various sources claim that because of economic difficulties in Lithuania up to ten thousand of its inhabitants left it and moved to Uruguay. But despite the fact that their community life was vibrant, including concerts, meetings, cultural events, and tours to the United States, Argentins, and Brazil, the life and cultural activities of Uruguay's Lithuanian community and its individual luminaries have not yet been properly researched.

This paper takes an analytic look at the documentary materials entrusted to Lithuania by the Uruguay Lithuanian Community and now safeguarded by the Lithuanian Archives of Literature and Art. This also allows us to supplement the information we already have about two personalities important to that community: the graphic artist and sculptor Dr. Alfredo Stanevičius and the weaver and musician Vytautas Dorelis. As other members of the community testify, these two were particularly active and significant in creating and preserving Lithuanian consciousness and fostering Lithuanian identity in Uruguay. Thus expanding on their biographies could lay the foundations for further research on the Lithuanian diaspora in South America.

Keywords: Lithuanian Community of Uruguay, 20th century emigration, Lithuanian Archives of Literature and Art, diaspora, Alfredo Stanevičius, Vytautas Dorelis.

Iš archyvų

Dalia KUIZINIENĖ
Vytauto Didžiojo universitetas

Iš tolimos perspektyvos: Juliaus Kaupo gyvenimo ir kūrybos keliais

2020 m. buvo minimas lietuvių išeivijos rašytojo Juliaus Viktoro Kaupo šimtmetis. Tiek Lietuvos, tiek išeivijos spaudoje, periodikoje buvo publikuota straipsnių, kurie priminė šį primirštą rašytoją, literatūros ir kultūros kritiką, gydytoją. Vytauto Didžiojo universiteto (VDU) Lietuvių išeivijos institutas, Prezidento Valdo Adamkaus biblioteka-muziejus spalio 2 dieną surengė mokslinę konferenciją „Julius Kaupas: tekstai ir kontekstai“, kurioje buvo perskaityta dešimt pranešimų: juose buvo išryškinti J. Kaupo ir jo kūrybos aspektai, netyrinėti kontekstai ir paralelės. Konferencijai savo atsiminimus atsiuntė ir J. Kaupo žmona Dalia Galaunytė-Kaupienė-Augunas ir taip papildė iki šiol paskelbtus atsiminimus apie J. Kaupą. Prezidento Valdo Adamkaus bibliotekoje-muziejuje 2020 m. rudenį ir žiemą veikė Adolfo Vaičaičio iliustracijų, sukurtų J. Kaupo pasakų knygai „Daktaras Kripštukas pragare“, paroda. Maironio lietuvių literatūros muziejuje saugomas J. Kaupo archyvinis palikimas. Čia buvo surengta rašytojo jubiliejui skirta paroda.

J. Kaupas gimė 1920 m. kovo 6 d. Kaune. Mokėsi Kauno jėzuitų gimnazijoje, vėliau studijavo mediciną. Lietuvoje leistame žurnale vaikams ir jaunimui „Žiburėlis“ paskelbė pirmuosius savo kūrinius. J. Kaupo bičiulis, poetas Henrikas Nagys prisimena:

Jo tėvo atsakingos pareigos [buvo Kauno banko valdytojas, – D. K.], motinos ir tėvo bendravimas su visais tuometinio Kauno įžymiaisiais žmonėmis davė ir jam progos nuo pat jaunystės susipažinti su visais nepriklausomybės gyvenimo neeiliniais įvykiais bei atstovais. Pažino ir mylėjo jis lygiai taip pat patį Kauną. Tai vienos knygos autorius, supasakinęs savo gimtąjį miestą Kauną, iki šiol jis yra vienas iš įdomiausių rašytojų, kuris savo kūryboje sujungė tiek chrestomatinės Vakarų Europos, tiek ir folklorinės pasakos tradiciją, įtvirtino lietuvių urbanistinės pasakos žanrą.¹

¹ Nagys, Henrikas, „Keliolika puslapių iš nerašyto dienoraščio“, *Metmenys* 21 (1971), 45.

Kaune J. Kaupas susipažino su būsimąja savo žmona Dalia Galaunyte; su ja sukūrė šeimą jau Vokietijoje. 1944 m. pasitraukė į Vakarų. Šis Vokietijos DP (angl. *displaced persons*) stovyklose praleistas penkerių metų laikotarpis buvo jam itin kūrybingas. Tiubingeno universitete jis studijavo farmakologiją, Freiburgo universitete pradėjo filosofijos ir literatūros studijas, lankė Vytauto Kazimiero Jonyno dailės ir amatų mokyklą (pranc. *École des Arts et Métiers*), nes mokėjo ir mėgo piešti. Aktyviai įsijungė į akademinio jaunimo sambūrio „Šviesa“ veiklą, aktyviau bendradarbiavo šio sambūrio kultūros žurnale „Šviesa“, jame skelbė savo straipsnius visuomeniniais, bendruomenės, kultūros klausimais, literatūros kritiką.

J. Kaupas yra vienos knygos autorius: 1948 m. jis išleido savo pasakų rinkinį „Daktaras Kripštukas pragare“, kuriame supasakino savo gimtąjį miestą Kauną. Iki šiol J. Kaupas yra vienas įdomiausių rašytojų, kuris savo kūryboje sujungė tiek chrestomatinės Vakarų Europos, tiek folklorinės pasakos tradiciją, įtvirtino lietuvių urbanistinės pasakos žanrą. Knyga buvo išleista su dailininko Adolfo Vaičičiaus iliustracijomis. Ji buvo įvertinta Raudonojo Kryžiaus literatūrine premija. Visi recenzentai pažymėjo, kad joks kitas rašytojas nesukūrė Kauno panoramos tokiomis gyvais ir spalvingais vaizdais kaip J. Kaupas. Rašytojo nuostata visą gyvenimą išliko nepakitusi: „Kiekviename žmoguje slypi karališka, vienkartinė ir nepakartojama dieviška prigimtis. Ją reikia atidengti.“² Savo gyvenime ir pasakose J. Kaupas ir ieškojo žmogaus prigimtės paslapties. Minėtoje pasakų knygoje daug simbolių, netikėtų aliuzijų ir sugretinimų, intertekstinių palyginimų, – pats autorius ne kartą buvo pabrėžęs, kad jo knyga skirta suaugusiems, o ne vaikams, kuriems būtų sunku išsiaiškinti simbolines knygų prasmes.

1950 m. drauge su šeima J. Kaupas persikėlė gyventi į Ameriką, gyveno Detroite, dirbo gydytoju psichiatru Altono ligoninėje. Laisvalaikio aktyviai bendradarbiavo spaudoje, buvo vienas aktyviausių „Literatūros lankų“ bendradarbių. Šiame bičiulių Alfonso Nykos-Niliūno ir Kazio Bradūno leistame žurnale J. Kaupas skelbė savo literatūros kritiką. Atliepdamas žemininkų-lankininkų kartos ir leidinio vertinimo kriterijus, jis rašė apie vidutiniškumą lietuvių egzilio literatūroje, kritikavo tuometės literatūros tekstų vienadieniškumą, seklumą, remdamasis estetinės literatūros vertinimo kriterijais skelbė išsivijoje išleistų knygų recenzijas, kurios išsiskyrė reiklumu bei griežtu vertinimu. Šalia literatūros kritikos J. Kaupas išsivijoje paskelbė ir gana daug bendresnio pobūdžio straipsnių, kuriuose analizavo bendruomenės kultūrinio ir politinio gyvenimo aktualijas, diskutuodamas su filosofu Antanu Maceina gynė liberalizmo idėjas. Amerikoje J. Kaupas parašė ir pluoštą novelių, kurias planavo išleisti atskira knyga.

Deja, J. Kaupo gyvenimo kelias baigėsi gana anksti – 1964 m. Tais metais jis išvyko su reikalais į Čikagą, apsistojo bičiulio, poeto Algimanto Mackaus bute. Būdamas išsiblaškęs, pamiršo laiku susileisti insulino (sirgo cukriniu diabetu) ir, ištiktas priepuolio, mirė.

Praėjus kuriam laikui po J. Kaupo mirties, „Metmenų“ žurnale buvo paskelbti jo bičiulio, poeto H. Nagio atsiminimai (1971 m.). Tais pačiais metais „Metmenyse“ buvo publikuoti šeši J. Kaupo laišakai, adresuoti bičiuliui, poetui A. Nykai-Niliūnui.³ Tik 1997 m.

² Kaupas, Julius, „Pasaka ir realybė“, *Šaltiniai.info*, žiūrėta 2020 lapkričio 10, http://www.xn--altiniai-4wb.info/files/literatura/LH00/Julius_Kaupas._Pasaka_ir_realyb%C4%97.LH9800.pdf.

³ Šeši Juliaus Kaupo laišakai: *Metmenys* 21 (1971).

J. Kaupo literatūrinis palikimas buvo išleistas solidžiu „Raštų“ tomu, kurį sudarė jo bičiuliai Kostas Ostrauskas ir A. Nyka-Niliūnas, o išleido Algimanto Mackaus knygų leidimo fondas Čikagoje. Šiame tome publikuojami visi rašytojo grožiniai tekstai, straipsniai, paskelbti gausioje išeivijos periodikoje. Kiek vėliau, minint J. Kaupo 85-metį, atsiminimus apie jį parašė jo bičiulis, dramaturgas K. Ostrauskas. Atsiminimų garso įrašas buvo išklaustas VDU Lietuvių išeivijos instituto surengtame J. Kaupui skirtame seminare. Tais pačiais metais atsiminimai buvo publikuoti VDU akademiniame žurnale „Darbai ir dienos“.⁴ Ne viena proga savo atsiminimais apie J. Kaupą yra dalijęsis ir rašytojas Kazys Almenas. 2004 m. buvo išleista literatūrologės Laimutės Tidikytės monografija „Julius Kaupas: gyvenimas ir kūryba“.⁵

Su žurnalo „Oikos“ skaitytojais dalijamės rašytojo žmonos D. Galaunytės-Kaupienės-Augunos atsiminimais. D. Galaunytė gimė Kaune, mokėsi „Aušros“ mergaičių gimnazijoje. J. Kaupą pažino dar gimnazijos metais, nes jis buvo jos brolio Dievainio Galaunės draugas, dažnai lankydavosi Adelės ir Pauliaus Galaunių namuose. 1941 m. D. Galaunytė įstojo į VDU Filosofijos fakultetą, studijavo lietuvių kalbą ir literatūrą. Vokiečiams uždarius universitetą, kurį laiką dirbo M. K. Čiurlionio dailės muziejaus Archeologijos skyriuje. 1944 m. drauge su J. Kaupu pasitraukė į Vieną, 1945 m. susituokė. Vėliau gyveno Vokietijoje, Tiubingene ir Freiburge. Tiubingeno, vėliau Freiburgo universitetuose ji studijavo meno istoriją, vokiečių literatūrą. 1950 m. su vyru ir sūnumi išvyko į JAV. Po vyro mirties studijavo vokiečių kalbą ir literatūrą bei socialinius mokslus Veino (Wayne) valstybiniame universitete Detroite, vėliau dėstė vokiečių kalbą gimnazijoje, dirbo lituanistinėje mokykloje Detroite. 1971 m. ištekojo už inžinieriaus Algio Auguno. Dalia Augunas yra aktyvi visuomenininkė, Lietuvių žurnalistų sąjungos narė, aktyviai bendradarbiavo „Drauge“, kitoje lietuvių išeivijos spaudoje. Nuo 1985 m. gyvena Floridoje.

D. Galaunytė-Kaupienė-Augunas rūpinosi tiek savo tėvų Adelės ir Pauliaus Galaunių, tiek vyro J. Kaupo palikimu bei jų atminimo puoselėjimu. Atkūrus Lietuvos Nepriklausomybę, D. Augunas ir P. Galaunės antrosios žmonos Kazimieros Galaunienės rūpesčiu Galaunių namai Vydūno alėjoje buvo padovanoti M. K. Čiurlionio muziejui; šiuo metu čia yra įrengtas Adelės ir Pauliaus Galaunių muziejus. Dažnų apsilankymų Lietuvoje metu D. Augunas dalyvaudavo tiek P. Galaunei, tiek J. Kaupui skirtuose renginiuose ir konferencijose. J. Kaupo atminimo įprasminimu rūpinasi ir vaikai – sūnus Algis ir dukra Jūratė.

D. Galaunytės-Kaupienės-Augunos atsiminimai, nors ir fragmentiški, puikiai išryškina gyvenimo tarpukario Kaune kontekstus ir J. Kaupo šeimos istorijos detales, atsiminimuose pristatomas sudėtingas gyvenimas išeivijoje ir jo peripetijos.

⁴ Ostrauskas, Kostas, „Julius. Keli nutikimai“, *Darbai ir dienos* 43 (2005).

⁵ Tidikytė, Laimutė, *Julius Kaupas: gyvenimas ir kūryba*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2004.

Iš mano prisiminimų apie Julijų Kaupą

Dažnai pagalvoju apie Juliaus artimiausius draugus rašytojus Henriką Nagį, Alfonsą Nyką-Niliūną, Kostą Ostrauską ir kiek metų jie ilgiau už Julijų, kuris mirė tik 44 metų, gyveno. Henrikas gyveno 32 metus ilgiau, Nyka Niliūnas gyveno 52, Kostas Ostrauskas 42 metais ilgiau, ir aš pati Julijų pergyvenau jau 53 metais. Kiek dar daug metų Juliaus draugai galėjo kurti, auginti šeimas, siekti savo užsibrėžtų siekių. Gal dėl to Kaupas ir šiandien yra artimesnis jauniems žmonėms, nes amžinybėn Julius išėjo jaunas, sakyčiau, dar net nesulaukęs „brandaus amžiaus“, liko tiek daug neišnaudotų galimybių tiek asmeniniame, tiek kūrybiniame ir profesiniame gyvenime. Prisimenu, kai mes, išgirdę apie tragišką Prezidento Johno F. Kennedy žūtį 1963 metų lapkričio mėnesį ir vėliau, kai per TV stebėjome jo laidotuves, visi gailėjomės, jog prezidentas žuvo toks jaunas, žuvo be reikalo, ir net nepagalvojom, jog už keturių mėnesių, 1964 metų kovą ir Julius išeis amžinybėn toks jaunas, taip be reikalo ir tiek daug žadantis.

Šiandien norėčiau liesti tik kelis Juliaus gyvenimo momentus: jaunystę Kaune, kelis momentus Vienoje, Tiubingene ir Freiburge, šikūrimą Amerikoje, papasakoti, koks buvo Julius šeimoje ir apie jo, kaip gydytojo psichiatro, veiklą. Gal tie pasakojimai apie mūsų kartu išgyventas dienas, nors ir labai fragmentiškai, atskleis Jums aiškiau Julijų ir mūsų gyvenimą.

Tad kaip aš sutikau gyvenime Julijų Kaupą, tą aukštą, gražų, įdomų, keistą jaunuolį, kuris tapo mano geriausiu draugu ir vyru, su juo aš išgyvenau devyniolika vedybinių metų?

Aš turėjau trimis metais vyresnį brolių Dievainį⁶ ir per jį į mano gyvenimą atėjo Julius Kaupas. Kai mūsų šeima 1932 metais iš Senamiesčio persikėlė į naują nuosavą namą Vydūno al. 27, pas mus gyventi į antrą aukštą atsikraustė buvęs ambasadorius, Steigiamojo Seimo narys Kazys Bizauskas⁸ su žmona ir dukromis Prima ir Alge. Prima buvo metais vyresnė už mane, o Algė to paties amžiaus kaip ir aš. Pas Dievainį į svečius ateidavo Jėzuitų gimnazijos draugai: Kęstutis Čerkeliūnas⁹, Julius Kaupas, Leonas Narbutas, Viktoras Gulmanas¹⁰ ir kiti. Artimiausi Dievainio draugai buvo Čerkeliūnas, Kaupas ir Gulmanas. Kiek prisimenu, Dievainis, Kęstutis ir Julius klasėje net sėdėjo viename suole. Jėzuitų gimnazija

⁶ Dievainis Galaunė (1920–1947) – Adelės ir Pauliaus Galaunių sūnus, mirė jaunas, susirgęs džiova.

⁷ Galaunių šeima šiame name gyveno 1932–1941 m. 1940 m. namas buvo nacionalizuotas sovietų valdžios, po kurio laiko jame apsigyveno Raudonosios armijos kareiviai su šeimomis. Galaunės gyveno pirmojo aukšto dviejuose kambarėliuose; po karo name buvo įsikūrusios įvairios įstaigos, buvo butų. Galaunės sunkiai pakėlė tokias gyvenimo sąlygas ir pasiprašė iškeliami. 1971 m. jie gavo butą I. Kanto gatvėje.

⁸ Galaunių šeima gyveno pirmajame aukšte, antrasis aukštas buvo nuomojamas. Pastarajame 1933–1940 m. gyveno Nepriklausomybės Akto signataras Kazys Bizauskas su šeima.

⁹ Kęstutis Čerkeliūnas (1921–2008) – žurnalistas, architektas. 1944 m. pasitraukė į Vakarus. Kaip ir Julius Kaupas, buvo akademinio jaunimo sambūrio „Šviesa“ kūrėjas. Dirbo Niujorko architektūros bendrovėje, bendradarbiavo išsivijios spaudoje, rašė daugiausia sporto temomis, buvo radijo programos „Laisvoji Europa“ programos redaktorius ir vedėjas.

¹⁰ Leonas Narbutas ir Viktoras Gulmanas (1919–2006) – abu liko Lietuvoje, žurnalistai, paliko atsiminimų apie J. Kaupą.

buvo privati gimnazija, kurioje mokytojai buvo vienuoliai jėzuitai, kai kurie jų atvyko iš Vokietijos: tėvas Karolis Fulstas, T. Kippas¹¹ ir kt. Mokslo lygis šioje gimnazijoje buvo aukštas, reikalavimai dideli. Intelligentai tėvai savo vaikus stengdavosi leisti mokytis į Jėzuitų gimnaziją. Julius, Dievainis ir Kęstutis buvo geri mokiniai, kurie ne tik kad gerai mokėsi, bet ir turėjo įvairiausių įdomių užsiėmimų. Visi bičiuliai įkūrė Draugiją intelligentams mokiniams šelpti¹², rašė įvairiausius vaidinimėlius ir buvo dideli šposininkai. Tai jau buvo naujoji mieste gimusių karta. Mokinių tėvai iškovojo Lietuvai Nepriklausomybę, ir jų vaikams turėjo darbą tęsti toliau. Šiems jau po Lietuvos Nepriklausomybės atgavimo mieste gimusiems vaikams gyvenimas buvo lengvesnis, nereikėjo vargti dėl duonos kąsnio, tačiau reikalavimai buvo labai dideli, nes pasiekti to, ko pasiekė vaikų tėvai ir seneliai kovodami dėl Lietuvos Nepriklausomybės ir kurdami tolimesnį jau nepriklausomos Lietuvos gyvenimą, buvo beveik neįmanoma.

Julius buvo kilęs iš patriotiškos lietuvių šeimos. Dėdė Antanas Kaupas¹³ emigravo į Ameriką XIX amžiaus pabaigoje, buvo vienas iš „Draugo“, vieno iš seniausių lietuviškų laikraščių Amerikoje, steigėjas ir pirmasis redaktorius. Teta, Motina Marija Kaupaitė¹⁴, brolio pakviesta taip pat išvyko į Ameriką. Čia ji įsteigė Šv. Kazimiero seserų kongregaciją, dvi ligonines, mokyklas. Juliaus tėvelis¹⁵, išvykęs pas brolių Antaną Kaupą į Ameriką, baigė universitetą ir grįžo į Lietuvą 1919 metais, buvo Steigiamojo Seimo atstovas, vėliau Lietuvos banko direktorius. 1945 metais tragiškai žuvo, pervažiuotas sovietų sunkvežimio.

Juliaus mamos dėdė Čikagoje Peter Gaudas¹⁶ buvo advokatas. Čikagoje gyveno ir Juliaus močiutė, mamos mama, teta Stella ir dar du dėdės. Jų dėka mes ir galėjome išvykti į Ameriką¹⁷, nes dėdė atsiuntė efidevitą¹⁸, kuriame užtikrino, kad pasirūpins apsigyvenimo vieta atvykus į JAV.

¹¹ J. Kaupas privačioje Jėzuitų gimnazijoje mokėsi nuo 1929 iki 1938 metų. Gimnazijos direktorius buvo jėzuitas T. Kippas, jis dėstė tikybą. Karolis Fulstas buvo klasės auklėtojas, dėstė lotynų ir graikų kalbas, taip pat kurį laiką vokiečių kalbą. Apie J. Kaupo mokymąsi Jėzuitų gimnazijoje plačiau yra rašiusi Laimutė Tidikytė straipsnyje „Julius Kaupas Kauno Jėzuitų gimnazijoje“, *Lituanistika* 3 (2001), žiūrėta 2020 lapkričio 25, <http://mokslozurnalai.lmaleidykla.lt/publ/0235-716X/2001/3/L-080.pdf>.

¹² Draugija buvo įsteigta J. Kaupo iniciatyva, padedant bičiuliams, jis buvo šios draugijos pirmininkas. Ši improvizuota, žaidimą primenanti draugija gyvavo dvejus metus.

¹³ Antanas Kaupas (1870–1913) – kunigas, JAV lietuvių visuomenės veikėjas, J. Kaupo tėvo brolis. 1892 m. atvyko į JAV, įsteigė Šv. Kazimiero mokslo draugiją, bendradarbiavo daugelyje išėivijos periodinių leidinių, 1901 m. redagavo laikraštį „Viltis“, 1909–1913 m. buvo dienraščio „Draugas“ redaktorius.

¹⁴ Marija Kazimiera Kaupaitė (1880–1940) – vienuolė, Šv. Kazimiero seserų kongregacijos steigėja. Pakviesta brolio Antano Kaupo, 1897 m. atvyko į JAV. 1907 m. tapo kunigo A. Staniukyno įsteigtos Šv. Kazimiero kongregacijos vienuole, 1913 m. buvo išrinkta generaline vyresniąja, šias pareigas ėjo iki mirties. Ji įsteigė ir atidarė 23 pradžios, 2 aukštesnias mokyklas, 2 ligonines.

¹⁵ Julius Kaupas (1890–1945) – finansininkas, rašytojo Juliaus Kaupo tėvas. 1911 m., pakviestas brolio Antano, išvyko į JAV, ten studijavo, vėliau dirbo. 1919 m. grįžo į Lietuvą. 1920 m. buvo išrinktas į Steigiamąjį Seimą. 1922 m. buvo Lietuvos banko direktorius. Vėliau, iki 1940 m. vasaros ėjo Lietuvos banko Kauno skyriaus direktoriaus pareigas.

¹⁶ Emilijos Gedgaudaitės (J. Kaupo motinos) motina Gedgaudienė ir brolis Petras G. Gedgaudas (sutrumpintai Peter Gaudas) prieš Pirmąją pasaulinę karą gyveno Amerikoje. E. Gedgaudaitė į Ameriką su tėvais išvyko būdama devynerių. Iš Amerikos sugrįžo 1919 m., jau sukūrusi šeimą.

¹⁷ Petrui Gedgaudui, Salomei (tėvo seseriai) ir Juozui Valoniui padedant, J. Kaupas su žmona Dalia, sūnumi ir broliu Algiu 1950 m. atvyko į JAV.

¹⁸ 1947 m. pabaigoje prasidėjo kitas emigracijos etapas. 1948 m. viduryje buvo priimtas įstatymas iki 1950 m. įsileisti į JAV 200 tūkstančių Vokietijos DP stovyklose gyvenusių politinių pabėgėlių. Šiuo įstatymu pasinaudojo

Juliaus ir Emilijos Kaupų šeimoje augo trys vaikai: vyriausias buvo Julius, trejais metais jaunesnė sesuo Birutė ir septyneriais metais jaunesnis brolis Algis. Tuo laiku Lietuvoje retai kas turėjo automobilį, o kad jaunuolis turėtų – niekas apie tai net nesvajotojo, užtekdamo dviračio. Gyvenimas vykdavo visur einant pėsčiomis. Jėzuitų gimnazija buvo Senamiestyje, tad Julius namo eidavo pro Mokinių bažnyčią ir šalia esančią Širdiečių gimnaziją, „Aušros“ mergaičių gimnaziją, Prezidentūrą. Toliau jau einant Laisvės alėja matėsi „Aušros“ berniukų gimnazija, Muzikinis teatras ir kino teatras, nebeprisimenu pavadinimo. Julius, eidamas namo¹⁹, praeidavo ir Karo muziejų, ir M. K. Čiurlionio muziejų, į kurį jis mėgdavo dažnai užsukti. Einant Laisvės alėja ar kitomis gatvėmis neretai galima buvo pamatyti ir operos solistus, profesorius, rašytojus, menininkus.

Julius pas mano brolių Dievainį ateidavo dažnai. O pas mane, be Primos ir Algės, ateidavo ir klasės draugės, mes žaisdavom žaidimus, kalbėdavomės, žiemą eidavom čiuožinėti į priešais Vydūno alėją esančią čiuožyklą, važinėti rogutėmis, berniukai eidavo slidinėti.

Operos ir dramos sezonui prasidėjus Julius ir aš mėgdavom eiti į operą, dramos spektaklius. Žinojome visus dainininkus, solistes, dramos aktorius ir baletu šokėjus. Į operą eidavom nusipirkę bilietą už 50 centų galiorkoje, o kartais pažįstamas durininkas mus įleidavo ir dykai. Eidavom ir į koncertus, dramos spektaklius. Gimnazijose buvo rengiami ir šokių vakarėliai ir šiandien turbūt atrodytų juokinga, bet jeigu pora šokdavo per daug susiglaudusi, mokytojai ateidavo ir įspėdavo, kad taip nešoktų. Julius, Kęstutis ir mano brolis, norėdami užsidirbti pinigų, kad galėtų merginas nusivesti į kiną, rašydavo į laikraščius, versdavo juokus iš užsienio laikraščių. Gyvenimas vyko normaliai, rodos, jau gimnazijos baigimas artėjo, reikėjo galvoti, kur studijuoti, kokią profesiją pasirinkti. Julius nutarė studijuoti mediciną, tapti gydytoju. Jėzuitų gimnaziją Julius baigė 1938 metais. Tačiau prieš studijas į universitetą turėjo atlikti karinę prievolę. Tad įstojo į Karo mokyklą, po metų ją baigė įgydamas jaunesniojo leitenanto laipsnį²⁰.

Mes su Julium pradėjom draugauti jam esant šeštoje ar septintoje klasėje. Kažkaip taip atsitiko, kad mes visur pradėjome eiti kartu: į koncertus, operas, parodas, vakarėlius. Juliaus šeimos aš nepažinojau, nes mano tėveliai su Juliaus Tėveliais nebendravo. Juliui patiko mūsų gan chaotiška, bet pilna muzikos, knygų, jaunimo šeima, o be to Dievainis buvo jo geriausias draugas, tad jis pas mus jautėsi beveik kaip namuose.

Normalus gyvenimas Juliui ir mums visiems pasibaigė, kai sovietai 1940 metais užėmė Lietuvą, kai lietuviai tapo pavergti sovietų. Tie vieneri metai Juliui, kaip ir visiems kitiems, buvo baisūs, nes prasidėjo suėmimai, trėmimai.

1941 metais traukiantis sovietų kariuomenei Julius, kaip ir dauguma Kauno jaunų vyrų, dalyvavo sukilime, išėjo ginti tiltų, kelių, radiofono. Aš mėnesį savanoriau Raudonojo Kryžiaus ligoninėje. Vokiečiams užėmus Lietuvą iš pradžių mes tikėjomės, kad gal gyvenimas pasikeis į gera, bet jie buvo ne ką geresni už sovietus. 1943 metais vokiečiai uždarė visus

27 tūkstančiai lietuvių. Norint vykti į JAV buvo būtina turėti vadinamąjį *efidevitą* (angl. *affidavit*) – iškvietimą, kuriame kviečiantysis garantuodavo, kad pasirūpins atvykstančiųjų gyvenamąja vieta, pagelbės įsikurti ir susirasti darbą.

¹⁹ J. Kaupas su tėvais gyveno Lietuvos banko tarnautojų name Kalnų gatvėje (šiuo metu namas V. Putvinskio g. 38). Šį istorizmo stiliaus pastatą 1925 m. suprojektavo Aleksandras Gordevičius.

²⁰ Karo prievolė Karo mokykloje truko vienerius metus. 1939 m. J. Kaupas įstojo į VDU Medicinos fakultetą.

universitetus, kiekvienas jaunuolis privalėjo turėti darbo pažymėjimą, o neturintys buvo siunčiami darbams į Vokietiją. Tik paskutiniojo kurso medicinos studentams buvo leista baigti studijas. Julius medicinos studijas baigė 1944 metų birželio mėnesį ir įgijo gydytojo diplomą.

1941 metais aš pradėjau studijas Vytauto Didžiojo universiteto Filosofijos fakultete²¹. Čia dėstė daug žinomų profesorių, taip pat ir jaunesniųjų profesorių, studijavusių Vakarų Europos universitetuose. Tarp jų buvo ir Juozas Girnius, kuris dėstė seminarą apie egzistencializmą, šio kurso klausėsi Henrikas Nagys, Jonas Sereikis²², Alina Pajaujytė²³ ir kiti. Juliaus artima draugystė su Henriku Nagiu ir prof. Juozu Girniumi tuo laiku užsimezgė ir išliko iki pat Juliaus mirties.

1944 metų birželio mėnesį sovietai pradėjo artintis prie Lietuvos sienos, vokiečių kariuomenė traukėsi ir žmonės pradėjo galvoti, ką daryti, gal laikinai kur nors trauktis, situacija buvo tokia, kad niekas tuo laiku dar netikėjo, jog Vokietija gali pralaimėti karą. Mes su Julium ir viena mano drauge atsiradome Rytų Prūsijoje. Vien apie mūsų kelionę galima būtų pasakoti valandas. Vokiečiai išsiuntė mus kasti apkasų, tačiau vakare kažkaip pasisėkė pabėgti. Kelias dienas keliavom su Vlasovo armijos kariais po apleistas sodybas, matėme pakelėse baubiančias nemelžtas karves, paliktus arklius ir avis, kol pasiekėm Insterburgą²⁴. Mums kažkaip pasisėkė nusipirkti bilietus ir traukiniu susigrūdę su kitais pabėgėliais, pasiekėm Vieną, kur gyveno mano tėvelio giminaitis.

Julius pradėjo dirbti greitosios pagalbos gydytoju, aš gavau darbą Rytų geležinkelio stotyje. Vienoje radome grupę lietuvių karo pabėgėlių: prof. Vytautą Kazimierą Jonyną, profesorius Biržišką²⁵, kunigą Gurecką²⁶, pianistą Kuprevičių²⁷, Vytautą ir Alę Kašubas²⁸, Sandra Laucevičiūtę²⁹, Birutę Vaitkūnaitę³⁰, Aliutę Čiurlytę su tėveliais. Mums gyvenant Vienoje čia patyrėme ir pirmąjį bombardavimą. Po kurio laiko Julius buvo išsiųstas į Rytų Prūsiją kaip gydytojas aptarnauti apkasus kasančius žmones.³¹ Kai Julius grįžo savaitei atostogų, Vienoje mes slapta susituokėme 1945 sausio mėnesį Karls bažnyčioje. Apeigas atliko kunigas Gasiūnas³², liudininkai buvo Aliutė Čiurlytė ir Kozmas

²¹ VDU D. Galaunytė studijavo lietuvių kalbą ir literatūrą. Kai vokiečiai uždarė universitetą, kurį laiką dirbo M. K. Čiurlionio muziejaus Archeologijos skyriuje.

²² Jonas Sereikis (1921–1974) – pedagogas, poetas.

²³ Alina Pajaujytė-Staknienė (1923–2015) – literatūros kritikė, „Šviesos“, vėliau „Santaros-Šviesos“ federacijos narė.

²⁴ Insterburgas (Išrutis) – Rytų Prūsijos pasienio miestas.

²⁵ Mykolas Biržiška (istorikas, Vasario 16-osios Akto signataras), Vaclovas Biržiška (kultūros istorikas, bibliografas), Viktoras Biržiška (inžinierius, matematikas). Broliai Biržiškos 1944 m. pasitraukė į Vakarus.

²⁶ Feliksas Jonas Gureckas (1912–1977) – kunigas. 1940–1950 m. gyveno Austrijoje ir Vokietijoje, nuo 1950 m. – Čikagoje. Įkūrė Lietuvos dukterų draugiją, kuri rūpinosi vietos lietuvių šalpa.

²⁷ Andrius Kuprevičius (1921–1997) – pianistas. Karo metais Lietuvoje buvo radiofono Muzikos skyriaus redaktorius. 1942 m. išvyko į Vokietiją, vėliau persikėlė į Austriją. 1945 m. buvo nacių priverčiamojo darbo stovykloje. 1946–1948 m. koncertavo Vokietijoje, Austrijoje, Šveicarijoje. 1948 m. persikėlė į Argentiną, aktyviai dalyvavo lietuvių muzikiniame gyvenime, nuo 1953 m. gyveno JAV.

²⁸ Vytautas Kašuba (1915–1997) – lietuvių skulptorius, Aleksandra Kašubienė (1923–2019) – keramikė, skulptorė.

²⁹ Aleksandra Laucevičiūtė-Čipkienė (1922–2009) – dailininkė, poeto Alfonso Nykos-Niliūno žmona.

³⁰ Birutė Vaitkūnaitė-Nagienė (1921–2017) – šokėja, poeto Henriko Nagio žmona.

³¹ J. Kaupas buvo lenkų, rusų, lietuvių, kitų apkasus kasusių žmonių gydytoju, gyveno mažame *Pettelkau* kaimelyje.

³² Jonas Gasiūnas (1904–1998) – kunigas. Pasitraukęs iš Lietuvos, buvo Tiubingeno gimnazijos kapelionu, Štutgarto

Balkus³³. O susituokėme slapiai, nes jeigu tuo laiku norėjai susituokti, reikėjo pateikti prašymą Vienos municipalinei įstaigai. Mes pateikėm savo prašymus, bet mums pranešė, kad turėsime pusę metų laukti. Tad nutarėm slapta susituokti bažnyčioje. Po vestuvių Julius vėl išvyko į Rytprūsius, iš kur jis vėliau pabėgo pavogęs dviratį kartu su kitais nuo sovietų bėgančiais vokiečiais vasario mėnesio viduryje. Kaip gaila, kad mes neturime Juliaus prisiminimų apie tą baisų bėgimą. Kiek prisimenu iš Juliaus pasakojimų, jis su kitais pabėgėliais traukėsi per Kuršių marias, kol pagaliau pasiekė Štetiną (Ščeciną), iš ten per didžiausius sunkumus pateko į laivą, kuris plaukė į Šiaurės Vokietiją. Iš ten kartu su miniomis pabėgėlių šiaip taip vėl atsirado Vienoje. 1945 m. kovo mėnesį iš Vienos išvažiavome į Vokietijos pietus, nors ir buvo uždrausta bet kur išvykti. Ten jau buvo apsistojusi iš Lietuvos pasitraukusi mano draugė Aldona Grajauskaitė³⁴. Čia baigėsi vienas Juliaus Kaupo ir mano gyvenimo etapas.

Atvykę į Tiubingeną radome būrį lietuvių pabėgėlių, čia sulaukėme ir karo pabaigos. Tiubingeną užėmė prancūzų kariuomenės daliniai, dalis buvo ir marokiečių kariai. Mes tapome DP³⁵, ir prancūzai³⁶, kiek tik galėjo, mumis rūpinosi. Tiubingene taip pat buvo susibūrę daug lietuvių studentų, taip pat medikų. Julius sugalvojo, jog reikia pasinaudoti proga ir įgyti medicinos mokslų daktaro laipsnį ir, neprisimenu kodėl, pasirinko farmacijos temą. Farmacijos jis niekada nestudijavo, bet per vienerius metus parašė disertaciją iš farmakologijos ir gavo medicinos daktaro laipsnį³⁷. Tuo pačiu metu Julius lankė filosofijos bei meno istorijos paskaitas Tiubingene. Įsikūrėme mes viename kambaryje, ant rastų dėžių patiesėme čiužinį, tokios varganos buvo dypukų gyvenimo sąlygos. Kambaryje viduryje stovėjo didelis stalas, prie kurio Julius ir rašydavo ir ant kurio miegodavo iš Freiburgo atvykęs Henrikas Nagys. Tiubingene susirinko būrys lietuvių: be studentų medikų, čia gyveno rašytojai Alfonsas Nyka-Niliūnas, Vincas Kazokas ir kiti. Štutgarte inžinerijos mokslus studijavo Kozmas Balkus, Juliaus brolis Algis Kaupas, Kęstutis Čerkeliūnas ir kiti.³⁸ Tiubingene buvo įkurtas ir „Šviesos“ sambūris³⁹. Ir Julius, ir aš dalyvavome organizacijos steigiamajame susirinkime. Tiubingene gimė ir mūsų sūnus Algis. Tiubingene aš susipažinau su Sandra ir Nyka⁴⁰. Visi buvome apgyvendinti butuose, kurie buvo atimti iš vokiečių, visi gyvenome tik iš studentų stipendijų, visi buvome

lietuvių stovyklos ir progimnazijos kapelionu. Nuo 1949 m. gyveno JAV, dirbo įvairiose katalikų organizacijose.

³³ Kazmas Balkus (gim. 1920) – inžinierius, pedagogas. Austrijoje dirbo tarptautiniame pagalbos komitete. JAV studijavo architektūrą ir inžineriją, gavo filosofijos daktaro laipsnį. 1968–1991 m. dėstė Floridos universitete.

³⁴ Aldona Grajauskaitė-Aistienė (1921–2017) – filologė, vėliau poeto Jono Aisčio žmona.

³⁵ DP (angl. *displaced persons*) – taip buvo vadinami pokario karo, politiniai pabėgėliai iš Baltijos ir Rytų Europos šalių.

³⁶ Visa pokario Vokietija buvo suskirstyta į britų, amerikiečių, prancūzų zonas. Tiubingenas priklausė prancūzų kuruojamai zonai, todėl prancūzai rūpinosi joje gyvenusių pabėgėlių reikalais.

³⁷ Disertaciją Tiubingeno universitete J. Kaupas apgynė 1946 m.

³⁸ L. Tidikytė knygoje „Julius Kaupas: gyvenimas ir kūryba“ (Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2004) nurodo, kad Tiubingene tuo metu gyveno apie 420 lietuvių. Taip pat Tiubingeno universitete studijavo apie 300 lietuvių studentų.

³⁹ 1946 m. kovo 13 d. Tiubingene buvo įkurtas akademinis jaunimo sambūris „Šviesa“, svarbiausi sambūrio uždaviniai tuo metu buvo kova už Lietuvos išlaisvinimą ir lietuviybės išlaikymas svetur. „Šviesos“ sambūrio skyriai steigėsi tiek Vokietijos universitetiniuose miestuose, tiek už Vokietijos ribų (Paryžiuje, Stokholme ir kitur).

⁴⁰ Poetas A. Nyka-Niliūnas buvo artimas J. Kaupo draugas, jo žmona – Sandra (Aleksandra Laucevičiūtė-Čipkienė).

neturtingi. Vienintelis rūpestis buvo Lietuvoje palikti tėvai, giminės, neramino ir politinė padėtis. Julius Tiubingene rašė pasakas apie Kauną.⁴¹ Kažkur gavo dažų, tačiau neturėjo popieriaus, todėl pradėjo ant kambario sienų piešti fantastinius paveikslus. Mūsų kambaryje labai dažnai sueidavo draugai, vykdavo diskusijos apie knygas, meną, naujai pamatytus prancūziškus filmus, politiką, apie Lietuvos, kurios negalėjome pasiekti, problemas, tėvelius, gimines.

Dailininkui Vytautui Kazimierui Jonynui Freiburge įsteigus meno ir amatų mokyklą *École des Arts et Métiers*⁴², Nyka su Sandra išvyko į Freiburgą⁴³. 1947 metais ten išvykome ir mes. Julius pradėjo studijuoti tapybą ir toliau domėjosi filosofija ir meno istorija. Freiburge susirinko būsimoji lietuvių menininkų karta: Romas Viesulas, Henrikas Šalkauskas⁴⁴, Antanas Mončys, Vytautas Ignas, Bronė Jameikienė⁴⁵, iš vyresniųjų Antanas Galdikas, Vytautas Kasiulis, Adolfas Valeška ir kiti⁴⁶. Iš rašytojų čia gyveno Zina Nagytė⁴⁷ su tėveliais, Marius Katiliškis, Henrikas Nagys. Julius pasinėrė į tapybos studijas, paskaitas universitete. Tas periodas tęsėsi tol, kol pagaliau 1949 metais buvo nutrauktos studentų stipendijos. Pasibaigė bohemiškas gyvenimas, ir visi staiga turėjom rūpintis, kur ir kaip pragyventi. Sandra su Nyka jau turėjo sūnų Arį ir dukrą Bereniką, mūsų Algiukas buvo jau keturių metų. Nyka su Sandra į JAV išvyko anksčiau, mes išvykome 1950 metų vasario pradžioje ir po dviejų audringų savičių, vasario 18 dienos vakare horizonte – toli toli pamatėme švieses. Į Niujorko uostą atplaukėme naktį, ir staiga mus apakino šviesos reklamos. Gražiausiai atrodė reklama, kurioje iš geltonos taurės liejosi raudonas vynas, o iš cigaretės kilo dūmai.

Amerikoje prasidėjo įsikūrimo laikotarpis. Ir vėl turiu trumpai aprašyti tą naują, mums neįprastą aplinką. Įsikūrėme Juliaus dėdės Gaudo nuomojamo namo viename kambaryje, beveik Čikagos miesto centre. Julius gavo interno praktiką seselių kazimieriečių įsteigtoje Loretto ligoninėje. Sunkus tai buvo darbas, nes internai dirbdavo pusantros dienos be jokios pertraukos. Po to gaudavo pusę dienos poilsiui ir vėl darbas, o atlyginimas tuo metu buvo labai mažas, siekęs tik 50 dolerių. Aš taip pat dirbau, Algiukas eidavo į vaikų darželį. Atėjus šventėms darželis būdavo uždarytas, ir Julius kartais turėdavo Algiuką pasiimti į

⁴¹ J. Kaupo pasakų knygą „Daktaras Kripštukas pragare“ 1948 m. išleido P. Abelkio leidykla Freiburge.

⁴² Dailės ir amatų mokykla (*École des Arts et Métiers*) buvo įsteigta 1946 m. vasario mėnesį. Jos iniciatorius ir steigėjas – dailininkas V. K. Jonynas. Iki 1949 m. veikusi mokykla tapo lietuvių kultūros židiniu, buvo rengiamos jos dėstytojų ir studentų parodos. Šioje mokykloje veikė penki skyriai: grafikos, skulptūros, keramikos, audinių, tekstilės.

⁴³ A. Nyka-Niliūnas Dailės ir amatų mokykloje 1947–1949 m. dėstė prancūzų kalbą.

⁴⁴ Henrikas Šalkauskas (1925–1979) – lietuvių dailininkas, grafikas. Pasitraukęs iš Lietuvos, pradėjo studijuoti grafiką Dancigo dailės mokykloje, nuo 1946 m. Freiburge V. K. Jonyno įkurtoje Dailės ir amatų mokykloje. 1949 m. emigravo į Australiją.

⁴⁵ Bronė Aleksandra Jameikienė (1919–2001) – dailininkė. VDU ir Vilniaus universitete studijavo liuanistiką. Pasitraukusi į Vokietiją, Freiburge mokėsi Taikomosios dailės mokykloje. Čikagos meno institute gavo bakalauro, vėliau magistro laipsnį. Meno istoriją studijavo Havajų universitete. Aktyviai dalyvavo parodose, lietuvių veikloje.

⁴⁶ Vyresnieji, pripažinimą jau pelnę lietuvių dailininkai dėstė mokykloje. Be D. Galaunytės minimų dailininkų, dėstė Telesforas Valius, Antanas ir Anastazija Tamošaičiai, Vytautas Vizgirda, Eleonora ir Aleksandras Marčiulioniai.

⁴⁷ Zina Nagytė, vėliau Zina Katiliškienė (1927–2013) – lietuvių poetė, kūrybos kelią pradėjusi JAV, pasirašinėjusi Liūnės Sutemos slapyvardžiu.

ligoninę, nes nebuvo kur jo palikti. O Jūratę⁴⁸ prižiūrėdavo tokia bobutė. Po metų tokio intensyvaus darbo Julius susirgo diabetu ir jam teko mėnesį gydytis ligoninėje. Laimė, kad išėjus iš ligoninės Julius galėjo ruoštis egzaminams pas seseles kazimierietes senelių prieglaudoje „Holy Family Villa“, kuri buvo netoli Lemonto, ten jis pasiėmė ir Algiuką. Po trijų mėnesių Julius išlaikė egzaminus ir gavo teisę verstis gydytojo praktika. Tačiau Julius apsisprendė rinktis psichiatrijos sritį, tad sutrumpinus visą istoriją, ir vėl reikėjo rasti darbą ir ruoštis specialybės egzaminams. Čikagoje gyveno ir Juliaus draugai rašytojai Marius Katiškis su žmona Zina, dailininkai V. Ignas, R. Viesulas ir kiti pažįstami, su kuriais norėjosi susitikti, bendrauti, norėjosi dalyvauti lietuviškame gyvenime, kuris buvo labai gyvas ir įdomus. Po dvejų metų, praleistų Altone, Ilinojuje, Juliiui pavyko gauti psichiatrijos rezidentūrą netoli Detroito esančioje Eloise ligoninėje. Ir vėl reikėjo ruoštis paskutiniams psichiatrijos specialybės egzaminams.

1955 metais Julius kartu su kitais lietuviais gydytojais buvo dviem metams pašauktas į kariuomenę. Visiems gydytojams buvo suteikti kapitono laipsniai. Julius pateko į Valley Forge karinę ligoninę ir mes apsigyvenome Phoenixville, Pensilvanijoje. Čia sutikome dar dr. Joną Šalną⁴⁹ ir dr. Jablonskį su šeimomis. Mums tai buvo nepaprastai įdomus laikotarpis, kai staiga patekome į grynai amerikiečių karių gyvenimą. Juliiui, kuris gerai mokėjo anglų kalbą, tas perėjimas į amerikiečių aplinką buvo gan lengvas. Jis, matyti, gerai dirbo, nes netrukus jam buvo suteiktas majoro laipsnis. Man taip pat buvo labai įdomu, nes susidūriau su amerikiečiais iš įvairių valstijų: Texaso, Carolinos, Arizonos. Keista buvo su jais kalbėtis, pažinti visai kitą pasaulį.

1957 metais sugrįžome į Detroitą, apsigyvenome Dearborne ir įsitraukėme į lietuvišką gyvenimą. Turėjome daug lietuvių draugų ir daug Juliaus profesijos draugų amerikiečių. Aš pradėjau dėstyti lituanistinėje mokykloje, o Julius pagaliau 1959 metais išlaikė paskutiniuosius psichiatrijos specialybės egzaminus ir buvo paskirtas ambulatorinės klinikos direktoriumi.

Julius mėgo savo profesiją, jį domino ligoniai, jų psichologinės problemos. Julius net mane kelis kartus buvo nusivedęs į ligoninę, kad pamatyčiau, kokį darbą jis dirba. Buvo nusivedęs ir sūnų Algį. Juliiui nepaprastai domino teorinė psichiatrija. Atsimenu, kaip entuziastingai jis man pasakojo apie „post partum depression“, su kurios simptomais susidūrė gydydamas vieną iš savo ligonių. Tuo laiku tai buvo kažkas naujo, tačiau šiandien depresija po gimdymo yra pripažintas faktas, kuris yra tiriamas ir gydomas. Julius labai norėjo patekti į universitetą ir tolimesnę savo darbą įsivaizdavo jau akademinėje aplinkoje. Tai buvo jo svajonė.

Julius visada buvo nepaprastai užsiėmęs žmogus. Šalia savo profesijos jis daug rašė, dalyvavo lietuvių spaudoje, bendradarbiavo lietuviškuose literatūriniuose žurnaluose, lietuvių enciklopedijoje.⁵⁰ Detroite bendradarbiavo su lietuviais studentais, dalyvaudavo profesinėse organizacijose, dėstė psichiatrijos kursą gailestingoms seserims. Su vaikais jis

⁴⁸ Dalios ir Juliaus Kaupų dukra Jūratė gimė jau Amerikoje 1950 m.

⁴⁹ Jonas Šalna (1921–2008) – išeivijos gydytojas, poetas, visuomenininkas. Gyvendamas išeivijoje, vertėsi privačia medicinos praktika, dalyvavo lietuvių veikloje.

⁵⁰ Julius Kaupas buvo aktyvus literatūros žurnalo „Literatūros lankai“ bendradarbis, recenzijas publikavo išeivijos laikraščiuose „Draugas“, „Dirva“, „Naujienos“. Taip pat rašė tekstus Bostone leistai „Lietuvių enciklopedijai“.

mėgo pabūti savaitgaliais ir, man atrodo, Algis labai gražiai yra aprašęs, kaip jie kartais skaitydavo komiksus. Jis buvo geras tėvas, tik labai mažai turėjo laiko. Atsigaudavo per atostogas, kai nukeliaudavom į Cape Cod, Martos Vineyard prie Atlanto. Tada jis džiaugdavosi saule, gamta, Atlantu, su vaikais eidavo į kiną, pasivaikščioti. Julius labai mėgdavo knygas, ir jeigu tik vaikai paminėdavo kokį nors autorių, žiūrėk, po poros dienų jau nupirkdavo to autoriaus knygą. Mėgo Julius ir klasikinę muziką, ir džiazą. O kur dar tapyba. Namų rūsyje Julius įkūrė sau mažą studiją, ir kai turėdavo laiko, daugiausiai šeštadieniais, kai aš su vaikais išvažiuodavom į šeštadieninę mokyklą, Julius piešdavo savo fantastinį Kauną.

Julius turėjo pilną profesinį ir asmeninį gyvenimą, kurį temdė tik vienas tamsus debesis – tai buvo diabeto liga. Nors Julius su gydytojų specialistų pagalba diabetą tvarkė su insulino injekcijomis, tačiau liga buvo klatinga. Kartais Juliui tekdavo pabūti ligoninėje, kol daktarai sutvarkydavo insulino dozę ar dietą, tačiau Julius niekada nesiskųsdavo, stengėsi gyventi pilnavertį gyvenimą. Man teko rūpestis Juliui palengvinti gyvenimą, tvarkyti jo dietą, bandyti duoti jam daugiau laiko pailsėti. Turiu paminėti ir mūsų gerą draugą dr. Vytautą Majauską⁵¹, su kurio šeima mes draugavome ir kuriam aš galėjau paskambinti bet kada – dieną ar naktį, jeigu Julius pasijusdavo negerai. Julius ir dr. Majauskas kurį laiką ligoninėje dalinosi vienu kabinetu: dr. Majausko stalas buvo tvarkingas, viskas gražiai sutvarkyta, o Juliui buvo būdinga kūrybinė netvarka – pridėta knygų, žurnalų, visokiausių popierių.

Kai Julius rašydavo straipsnius, noveles ar kritikos straipsnius, mes vakarais abu atsisėsdavom prie stalo pasiruošę dirbti. Julius užsirūkydavo pypkę ir man diktudavo, o aš spausdindavau mašinėle. Rašomąją mašinėlę spausdinti Julius nemokėjo, mėgo rašyti ant popieriaus lakštų, braukti, rašyti pastabas, kartais pripaišydavo visokiausių figūrėlių parašėse. Visas tekstų perrašymo darbas teko man.

Julius buvo geras žmogus, jis yra padėjęs keliems kolegoms gydytojams gauti darbus. Juliui buvo nesvarbios jų pažiūros, ir net kitų pažiūrų kolegoms jis yra padėjęs. Detroite turėjome įvairių pažiūrų draugų, turėjome ir kitų tautybių draugų gydytojų psichiatrų, labai geras draugas buvo Varšuvos sukilimo dalyvis dr. Wlodek Kozlowski, mokėjome sugyventi ir bendrauti su visais. Vasarą savaitgaliais, kaip ir visi detroitieškiei, su vaikais važiuodavom į „Dainavos“ stovyklą susitikti su pažįstamais, bendrauti.

Kaip daugelis kūrybos žmonių, Julius kartais norėdavo turėti laiko sau. Gyvenant Phoenixville Julius kartais vienas nuvažiuodavo į Philadelfijos muziejus, aplankydavo Kostą Ostrauską⁵², mėgo važiuoti į „Santaros“ suvažiavimus⁵³, kur su draugais rašytojais galėjo per naktis diskutuoti, susitikti su seniai matytais pažįstamais.

⁵¹ Vytautas Majauskas (1918–2004) – gydytojas, visuomenės veikėjas. Pasitraukęs į Vokietiją, studijas tęsė Tiubingene. 1949 m. persikėlė į JAV, dirbo įvairiose ligoninėse. Nuo 1956 m. vertėsi privačia psichiatro praktika Detroite.

⁵² Su rašytoju, dramaturgu Kostu Ostrausku J. Kaupas bendravo gana daug. K. Ostrauskas yra parašęs atsiminimus apie J. Kaupą, taip pat pastarasis yra kai kurių vėlyvųjų jo postmodernistinių dramų personažas.

⁵³ J. Kaupas yra dalyvavęs beveik visuose „Santaros-Šviesos“ suvažiavimuose, skaitė juose pranešimų, aktyviai dalyvavo diskusijose.

Išėjo Julius per anksti⁵⁴, labai reikalingas ir man, ir vaikams. Niekada nesulaukiau Juliaus: „Grįšiu pirmadienį...“ Jums, mielieji, šiandien susirinkusiems Kaune, Julius paliko savo pasakas apie magišką, amžiną Kauną.

⁵⁴ J. Kaupas mirė 1964 m. Tais metais jis išvyko su reikalais į Čikagą, apsistojo savo bičiulio, poeto Algimanto Mackaus bute. Būdamas išsiblaškęs, pamiršo laiku susileisti insulino ir, ištiktas priepuolio, nebeatsigavo.

Recenzija

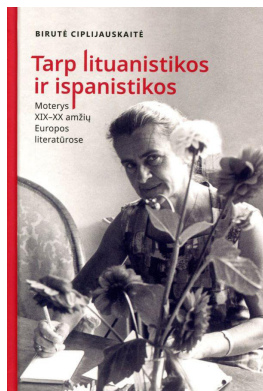

Sandra BERNOTAITĖ

Nepriklausoma tyrėja

Birutės Ciplijauskaitės intelektualinio paveldo sugrįžimas

Ciplijauskaitė, Birutė, *Tarp lituanistikos ir ispanistikos. Moterys XIX–XX amžių Europos literatūrose*, sudarė ir iš ispanų kalbos vertė Akvilė Šimėnienė. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2019. 283 p.

Patirti literatūrą jos sukūrimo aplinkoje ir analizuoti ją ne per vertimus – didelė vertybė. Suvokti kitų kultūrų veikalus, taip pat gerai susipažinus, įsijautus ir įsigyvenus į tų šalių sociokultūrinį kontekstą, būnant ribiniu žmogumi, kai šaknys prasideda vienoje vietoje, o nutįsta ir kerojasi po visą pasaulį, – puiki prielaida kokybiškai įsigilinti ir originaliai matyti.

Birutė Ciplijauskaitė – vienas iš lietuvių išeivijos intelektualinių kolosų. Jos tarptautiškas išsilavinimas (vertėjų mokykla Tiubingene, filologijos magistras Monrealyje, disertacija Brinmauro koledže), 22 kalbų mokėjimas (17 iš jų puikiai) sudarė sąlygas priimti ir kontempliuoti pasaulinę kultūrą, tiesiogiai su ja susipažįstant. Tyrinėdama kuri nors literatūros aspektą, tarki-

me, moterų literatūrą tam tikroje laiko imtyje, B. Ciplijauskaitė gebėjo tiek matyti pavienį atvejį, tiek žvalgytis po visą būtent to laikotarpio literatūros segmentą. Atidžiai skaitydama kūrinius, ji aprėpė individualybės mikrobruožus ir pastebėjo universalybės makrobruožus. Nepaprastas išsilavinimas ir platus akiratis – tikra dovana ne tik lietuvių, bet ir pasaulinės kultūros kontekste. Lietuvių aplinka ir šiandien šios moters, šio didžio intelektualinio paveldo

dar, galime sakyti, iki galo neatrado. Vilkimės, kad šis, antrasis¹ mūsų leidybos istorijoje B. Ciplijauskaitės rinkinys yra kregždė, tikrai skelbianti pavasarį.

Kadangi užsienio kalbos nebuvo kliūtis, B. Ciplijauskaitė savotiškai tęsia tarpukario lietuvių intelektualinę tradiciją. Žvelgdami į jos erudiciją ir pasiekimus tegalime įsivaizduoti, kokių dar gigantų galėjome netekti arba dar neatradome. B. Ciplijauskaitės pasaulietiškas, mokslinis skepsis, savikritika ir aukšti sau keliami reikalavimai turėjo potencijos, bet dėl istorinių ir politinių aplinkybių ji negalėjo ugdyti naujos literatūrologų kartos. Nuosaiki arba net skeptiška jos laikysena feminizmo atžvilgiu būdinga mokslininkams, kurie nėra lengvai įtikinami emocijų, nesiremia ir asmeninėmis nuoskaudomis, patirta skriauda arba pykčiu. Vis dėlto B. Ciplijauskaitė, imdamasi išjudinti fundamentus, kelia gilius klausimus, ir jos visomis jėgomis bandomas išlaikyti nešališkumas yra gerbtinas, juo lengva pasitikėti.

Įdomus jos pačios bandymas kalbėti „moteriškai“, apie kurį rinkinio įžangoje užsimeina sudarytoja Akvilė Šimėnienė, galbūt buvo perimtas iš skaitytų moterų autorių tekstų. Taip pat aktualus yra filosofinio ir grožinio teksto ribų nutrynimas: iki šiol tai vyksta ne vienos kūrėjos naracijoje, todėl galima sakyti, kad moteriškoji literatūra niekada nebus sukurta, ji bus tik nuolat kuriama, kaip ir vyriškoji, kaip ir apskritai žmogiškoji. Kur ta riba, kurią peržengus tekstas tampa nepaskaitomas ir gali būti pavadintas taip, kaip Jaques'as Lacanas yra apibūdinęs Marguerite'os Duras kūrybą: tobulas klinikinis kliesdesys. Šiuo atveju svarbu atpažinti komplimentą, susižavėjimą gebėjimu generuoti „kliesdesius“ tobulai, nepraradus proto, iš intelektualinės pozicijos, *išliekant sąmoningai* ir, dar daugiau, perteikiant tokiais tekstais pačią tikriausią, esmingiausią žmogiškąją būklę.

Grožinė kūryba atskleidžia skaitančiai publikai tai, kas esti už žodžių, už struktūros ir elementų. Tad koks yra tyrinėtojos vaidmuo? Ką ji bando perprasti, lygindama vieną romaną su kitu, sugretindama autorių biografijas, įžvelgdama autobiografiškumą ten, kur fikcija nepretenduoja į natūralizmą ir tikrovės atspindėjimą pasitelkiant dokumentinį fiksavimą ir faktus?

Pirmojoje šios knygos rinkinio dalyje „Nepatenkinta moteris: neištikimybė realistiniame romane (1984)“ B. Ciplijauskaitė, analizuodama keturis vyrų romanus apie moteris, paliečia netikėtą temą: ką skaitė protagonistės? Kokia šių fiktyvių moterų lektūra veikė jų sąmonę, sprendimus, manieras ir santykį su visuomene bei reikalavimus, keliamus savo sutuoktiniams arba apskritai gyvenimui? Kai imame žiūrėti į veikėjas tokiu žvilgsniu, kai imame tyrinėti jų išsilavinimą (tiksliau, jo nebuvimą), statusą sociume, sprendimai tampa tikroviški. Jos yra protagonistės. Aptariant romanus tinka tik esamasis laikas, veikėjai nuolat (iš)gyvena, vos tik atsiverčiame pirmąjį puslapį ir pradedame arba vėl leidžiamės į kelionę iki paskutiniojo puslapio. Protagonistės, nors ir vedamos vyrų (autorių) už rankos siužeto vingiais, sprendimus priima pačios, ir pasirinkimai – teisingi arba ne – yra jų pačių. Tai – įdomus paradoksas. Kieno pusėje galia? Kas kreipia naratyvinę situaciją – autorių sąmoningumas ar iš sąmonės išplaukiantis žinojimas?

Ar galima sakyti, kad autoriai nežinojo visko, ką rašo, kad dalis istorijos, personažių gyvenimų vis dėlto liko nepažinti ir šiandien šiuos gyvenimus tyrinėjame atsietai nuo tų, kurie juos išgalvojo? Mano atsakymas būtų toks: ko gero, taip. Kad ir kaip autorius manytų

¹ Pirmasis B. Ciplijauskaitės rinkinys – *Literatūros eskizai*. Vilnius: Lietuvių katalikų mokslo akademija, 1992.

valdantis naratyvą, šis išsprūsta, apgauna, pasako tai, ko pasakyti nebuvo intencijos. Kūrinys visada kalba už teksto: kintant istoriniam ir sociokultūriniam kontekstui, tyrinėjame jį jau kaip liudijimą laiko, kuris buvo, tačiau vis dar gali būti išgyvenamas esamuoju laiku, čia ir dabar, matomas gyvų skaitytojų akimis.

Rinkinio dalyje „Nepatenkinta moteris“ minimas (ir visuose keturiuose aptariamuose romanuose randamas) intertekstualumas, nuo tam tikro laikotarpio lyg ir labiausiai priiskirtinas postmodernizmui, tačiau išties, kaip yra pažymėjęs Umberto Eco², aptinkamas nuo pat seniausių tekstų. Intertekstualumą pastebėti ir nurodyti sąsajas su kitais kūriniais įmanoma tik gerai susipažinus su kiekvieno romano kultūriniu kontekstu. B. Ciplijauskaitė tai daro išties išpūdingai. „Intertekstualumas – svarbus visų keturių romanų aspektas. Viena vertus, protagonistės seka Don Kichotu, kita vertus, pateikiama ano meto literatūros parodija.“³ Tyrėja nustato, kad romane „Ponia Bovari“ kritikuojama Don Žuano meilės kalba; romanas „Efė Bryst“ parašytas vokiečių kičinio romano stiliumi, jame jaučiamos sąsajos su prerafaelizmu (tai – XIX a. antrosios pusės menininkų judėjimas: atmetę manierizmą, jo atstovai siekė natūralizmo, gamtos mitemų); „Ana Karenina“ atsako į Nikolajaus Černyševskio klausimą „Ką daryti?“ (etinis imperatyvas); Clarino romanai palaiko dialogą su Benito Pérezo Galdoso romanais. B. Ciplijauskaitė pabrėžia, kad visuose romanuose dominuoja vyriškas žvilgsnis, o jų struktūros ypatumai iš dalies nulemti to, kad prieš išleidimą knygų pavidalu visi buvo publikuoti dalimis laikraščiuose.

Šios dalies išvadose B. Ciplijauskaitė pateikia savo įžvalgų apie nacionalinio charakterio bruožus, randamus kiekviename iš keturių romanų. Čia jaučiama ekspertės nuomonė, taškas padedamas elegantiškai apibendrinant:

Prancūzijoje dominuoja dėmesys pinigams, materialinių vertybių vaikymasis, kai kuriems romanų personažams būdingas racionalumas. Ema sulaužo nustatytas taisykles ir dėl to turi žūti. Prūsija išsiskiria ypatingu užsispyrimu siekiant išlaikyti senąsias formas ir griežtu visuomenės susiskirstymu. Dvasinis aspektas, spontaniškumas, gebėjimas visiškai atsiduoti pastebimi dekadentiškoje Rusijos visuomenėje, išleidžiančioje daugiau pinigų, nei gali sau leisti, o amžinasis idealo ir tikrovės dualizmas, sutelkiant dėmesį į vyriškąją pusę, yra Ispanijos ženklas.⁴

Keturis moteriškosios nuodėmės (nepasitenkinimo ir maišto) atvejus B. Ciplijauskaitė vaizdingai prilygina išpažintims, kurios atliekamos skirtingiems nuodėmklausiams.

Kalbėdama apie Orianos Fallaci romaną „Laiškas niekada negimusiam kūdikiui“, B. Ciplijauskaitė pateikia tokią pastabą: „Esama didelės poetinės galios epizodų, bet visuma gana polemiška, ir kaip tik dėl to romanas praranda fikcinę vertę. Jį gelbsti tik ironija: viskas tarsi virsta žaidimu.“⁵ Stabtelėkime prie teksto kaip fikcijos kokybinio nuvertinimo, jame greta poetinės prozos atradus daugiau polemikos. Ar nėra taip, kad ir šiuo metu

² Ecco, Umberto, „Intertextual Irony and Levels of Reading“, in Ecco, Umberto, *On Literature*. London: Seecer & Warburg, 2005, 212–235.

³ Ciplijauskaitė, Birutė, *Tarp lituanistikos ir ispanistikos. Moterys XIX–XX amžių Europos literatūrose*, sudarė ir iš ispanų kalbos vertė Akvilė Šimėnienė. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2019, 73.

⁴ *Ibid.*, 106–107.

⁵ *Ibid.*, 127.

kritikos baruose vis dar vyrauja panašus požiūris į skirtingų žanrų ir net funkcinių stilių balansą (arba disbalansą) literatūroje, ar nėra jis netikslingas ir atgyvenęs? Randame B. Ciplijauskaitės cituojamos Marie Cardinal teiginį, esą prancūzų autorėms būdinga žanrų laisvė: „Nemėgstu, kai knygos yra apibrėžto žanro, man patinka, kad kūrinys kartu yra ir romanas, ir poezija, ir esė, ir analizė, ir istorija, ir filosofija.“⁶ Jei ne A. Šimėnienės įžangoje dėmesį užkabinęs faktas, kad pačiai B. Ciplijauskaitei, jos moksliniam tekstui būdingas žanrų laisvumas, taip pat eksperimentai su kalba, stumtelėjami iki kraštutinumo, kai tekstas tampa net sunkiai suprantamas, manyčiau, kad nuomonė apie O. Fallaci romaną tiesiog kategoriška. Vis dėlto dabar darau prielaidą, kad toks teiginys ir nuvertinimas galėtų būti viena, sąmoningo dėstymo pusė, tačiau greta egzistuoja šešėlinė, ateinanti iš sąmonės – trauka išbandyti tai, kas nepriimta. (Žinoma, visuomet kyla klausimas, ar mokslininkė nebandė kurti pati?)

Kvestionuoju ir žodį „tradicinis“. B. Ciplijauskaitė jį vartoja, kalbėdama apie linijinius siužetus su nuoseklia laiko linija (fabula). Radus jį norisi išsiūrėti, kokiame kontekste jis minimas ir kodėl nūdien negalėtume būtent nerišlaus, parataksinio, mišraus žanrinio teksto laikyti tradiciniu ir imtis eksperimento – atsidėti siužeto vingrybėms, tačiau įdarbinti šiuo metu besiklostantį moteriško kalbėjimo audinį. Moteriškumas gali rasti pirmiausia ne per formą, o per turinį, kilti iš klausimų, kurie prieš šimtą metų nepasiekdavo žmonijos sąmonės. Kažin ar ir šiandien daugelyje kūrinių kalbama taip drąsiai.

Antrasis rinkinio tekstas „Šiuolaikinis moterų romanas (1970–1985): pasakojimo pirmuoju asmeniu tipologijos link (1988)“ rašytas tuo metu, kai okupuota Lietuva buvo sukaustyta stagnacijos ir kalbės apie naująjį romaną, modernistinio rašymo technikas arba juolab moteriškojo kalbėjimo analizę būti negalėjo. Net iki šiol lietuvių sąmonės (ir bibliotekų lentynų) nepasiekė dauguma lektūros, su kuria nuodugniai susipažino ir kurią ėmėsi tipologizuoti B. Ciplijauskaitė. Jos tyrimų bibliografinis sąrašas išpūdingas. Nemanau, kad artimiausiu metu (taikydami dabartinę kultūros strategiją) pasivysime ir išversime visus minėtus kūrinius. Galiausiai kai kurie iš jų yra drąsūs eksperimentai arba literatūriniai formos ir turinio akibrokštai, buvę aktualūs ne tiek menine verte, kiek pačiu egzistavimu jų parašymo ir pirmojo publikavimo metu, padarę įtaką Vakarų kultūros laukui ir dabar skaitytini kaip kultūros istorijos ženklai. 9 dešimtmetyje nežengti žingsniai, nesuvokti dalykai, neišmoktos pamokos mus atsiveja, ir B. Ciplijauskaitės darbai gali padėti pagrindą bent jau bandant įrodyti moteriškosios literatūros diskurso svarbą.

„Atėjus laikui pasakyti, ar egzistuoja aiškiai apibrėžiamas moteriškas stilius – daugybės mokslo žurnalų apklausų, monografijų tema, turiu kukliai pripažinti, kad klausimas taip ir lieka neišspręstas – atviras, kaip ir moters rašoma knyga.“⁷ Taip apibendrinamas bandymas tipologizuoti 1970–1985 m. moteriškąją literatūrą. Toji išvada bus įvertinta iš naujo, retrospektyviai kitoje, paskutinėje šios knygos rinkinio dalyje.

Milano Kunderos ištara apie fundamentalų romano androginiškumą čia rezonuotų su B. Ciplijauskaitės pastaba: „Vildamosi, kad jų būčiai ir laisvei nekils naujų iššūkių, moterys pasirenka androginiškumą arba lesbietiškumą. Nueitas kelias nėra beprasmiš.“⁸ Nėra

⁶ *Ibid.*, 126.

⁷ *Ibid.*, 241.

⁸ *Ibid.*, 242.

bepasmė ir tyrėjos pastanga tipologizuoti moterų kūrėjų literatūros korpusą. Skyriuje apie naratyvinius metodus į akis aiškiai krenta tai, kad bet koks bandymas išskirti moterų taikomus metodus, surasti ypatingų, vyrų nenaudojamų arba atmestų metodų patiria fiasko. Nauja arba neįprasta gali būti tik tai, kad moterys apskritai taiko metodus ir žengia koją kojon su moderno ir postmoderno kūrėjais, išbando ir psichologinį romaną, ir parataksinį kalbėjimą, atvirai ir net įžūliai kalba apie savo egzistencines ir kūniškąsias patirtis, – iki tol, kol imta publikuoti daug moterų kūrinių, taip tiesiog nebuvo daroma. Panašu, kad atsakymas tik ir laukė klausimo, užklausa ir publikos išreikštas poreikis (paklausa) tučtuojau gavo pasiūlą. Moterų romanas natūraliai toks pats androginiškas kaip ir vyrų romanas.

Neatmeskime svarbaus ekonominio aspekto: kine moterys pradėjo režisuoti, bet, kino sritį sukomercinus, ją tučtuojau perėmė vyrai, ir moterims iki šiol sunku su jais konkuruoti. Taip įvyko ir literatūros srityje: jei leidyklos tikisi daugiau pelno iš vyrų, tai moterims tampa sunkiau konkuruoti, rečiau leidžiama rizikuoti. Turiu omenyje riziką, susijusią su kokybės ir tematikos santykiu – tai daroma įdomesnių eksperimentų, kurie yra meninės vertės prielaida, sąskaita. Moterims nuo seno draudžiama būti drąsioms, o mene drąsa – ne koks nors mistinis bruožas, bet paprasčiausias atvirumas, nuoširdumas, sąmoningumas, plakatinio moteriškumo ribų peržengimas ir spalvingos savasties pripažinimas. Jeigu dėl to mums vis dar kyla sunkumų (o jų kyla), tai ir moteriškosios literatūros laukas susiduria su sunkumais ne tik dėl komercijos. Šiuo metu literatūros rinka pripildyta moterų kūrėjų ir didžiąją dalį skaitytojų rato sudaro moterys, tačiau tai beveik nepaveikia drąsos aspekto. Galima be galo reprodukuoti „naujus“ romanus, kurie skiriasi veikėjų vardais ir tarp kurių viršelių retai randame autentišką naratyvą. Komerciškai sėkmingi, eskapistiniai moterims skirti svajonių meilės romanai – už literatūros kritikos dėmesio egzistuojantys šešėliniai bestseleriai – yra simptomiškas (B. Ciplijauskaitės neaptariamas ir neminimas) reiškinys. Kita tema, likusi už šio rinkinio ribų, būtų moterų kūrybos korpuso (angl. *body of work*) nuoseklumas, apimtis ir integralumas bei poveikis bendrajam kultūros laukui, santykis su vyriškosios literatūros kanonu ir naujo, bendrojo kanono kūrimas.

Išties B. Ciplijauskaitės gyvenimo veikla gali būti apibūdinta „tarp lituanistikos ir ispanistikos“. Taip net galėtų būti pavadintas įžanginis A. Šimėnienės straipsnis, kuriame būtų pristatoma biografinė ir bibliografinė šios asmenybės gyvenimo linija. Trys atrinkti skaitinių tekstai skirti vien moteriškosios arba feministinės literatūros klausimams, o ispanistika (kaip suprantu, tyčia neįtraukta) ir lituanistika paliktos už kadro. Kelios pastraipos skirtos Vidmantės Jasukaitytės romanui „Stebuklinga patvorių žolė“, tačiau iš tokios trumpos analizės negalima plačiau apibendrinti lietuvių autorių prozos tuometės padėties, tai ir nebūtų įmanoma. Tikėtina, kad V. Jasukaitytei rodomas dėmesys labiau iliustruoja B. Ciplijauskaitės asmeninę simpatiją ir teikiamą pirmenybę, kuri šiuo atveju, žinoma, labai naudinga lietuvių kultūros sklaidai pasaulyje. Epizodiškai paminimi Jurga Ivanauskaitė ir Romualdas Granauskas.

Paskutinė rinkinio dalis „Moteriškojo „aš“ konstravimas literatūroje“ parašyta 2004-aisiais, tačiau išlieka retrospekcijos pojūtis, autorė savikritiškai vertina savo tyrimus ir nebando kalbėti apie pokyčius po tūkstantmečio slenksčio. Išties tai gali būti nominali riba, jos ir nereikėtų sureikšminti. Vis dėlto šiandien, praėjus dar 15 metų, XX a. tyrimai atrodo labiau nutolę, apie literatūrą jau negalima kalbėti neatsižvelgiant į politinius ir

socialinius pokyčius, kuriuos nulėmė interneto atsiradimas, virtualus bendravimas, svaiginamas greitis ir laisvė siunčiant informaciją, pačios literatūros persikėlimas į elektroninius formatus, teksto recepcijos pokyčiai.

Nepaprasto grožio B. Ciplijauskaitės išvada, daroma kalbant apie moters vaizdavimo pokyčius per praėjusį šimtmetį: „Tekstuose ima ryškėti magiškosios moters savybės, šauksmą paverčiančios giesmės, jie patraukia skaitytoją ne siunčiama žinute, bet veikiau formos ir turinio derme.“⁹ Tai itin pasakytina apie šiuolaikinę italų autorę Eleną Ferrante'ę, kurios kūrinių B. Ciplijauskaitė savo metu dar negalėjo skaityti, tad mano išvada gal nebūtų pernelyg įžūli: moterys pradėjo rašyti tiesiog meistriškai, ir skaitytojas ėmė pamiršti (arba apskritai domėtis), kokios lyties autorius tai parašė, jeigu kūrinys pagavus.

Smalsu (ir kiek liūdna, nes neįmanoma) įsivaizduoti, ką B. Ciplijauskaitė parašytų apie naujausius moteriškojo rašymo reiškinius – gal net vyriškojo, ypač kai vienas labiausiai aptariamų autorių (turiu omenyje norvegų rašytoją, šešiatomio autobiografinio romano „Mano kova“¹⁰ autorių Karlą Ove'ę Knausgaardą) rašo apie savo išgyvenamas patirtis, kurios seniau priklausė lyg ir moteriškajam domenui (kova su buitimi, kova už teisę kurti prižiūrint vaikus, slaugant sergančią žmoną ir pan.). Telioka semtis įkvėpimo iš B. Ciplijauskaitės ir toliau eiti moteriškosios literatūros tipologijos atradimų kryptimi. Moterų literatūra rašoma nuolat (angl. *in progress*), ji niekada nebus *parašyta*.

Net iš šių fragmentiškų skaitinių bei puikios biografinės įžangos jaučiama, kad B. Ciplijauskaitei būdingas dvasinis aristokratizmas, gebėjimas pakilti virš trivialios kasdienybės, turtingas intelektualinis gyvenimas bendraujant su pasaulio kūrėjų elitu. Feministinės minties vystymas (feministinė fenomenologija) laikantis atstu nuo militaristinio, kraštutinio feminizmo srovių reabilituoja moteriškosios literatūros diskursą. Šios mokslininkės darbų integralumas ir aktualumas svarbus ir vertingas šiandien, vis dar ieškant naujų būdų kalbėti, toliau bandant įteisinti moterų literatūros diskursą, moksliniu lygiu pripažįstant jų stiliaus, tikrovės sampratą ir kūrybos potencialą.

Šios mokslininkės, veikusios tarp lituanistikos ir ispanistikos barų, sugrįžimas gerokai pavėluotas, tačiau tai – ne jos, gyvenusios visavertį, prasmingą intelektualinį gyvenimą laisvajame pasaulyje, o mūsų prarastis. Žiūrint iš teigiamos pusės – geriau vėliau negu niekada.

⁹ *Ibid.*, 262.

¹⁰ Knausgård, Karl Ove, *Mano kova*, iš norvegų kalbos vertė Justė Nepaitė. Vilnius: „Baltų lankų“ leidyba, 2018.

Kronika

2020 05 01–2020 11 30

Pasaulio Lietuvių Bendruomenė (PLB) ir Lietuva

2020 m. gegužės 14 d. Seimo ir Pasaulio Lietuvių Bendruomenės¹ (toliau – PLB) komisija Steigiamojo Seimo 100-mečio išvakarėse susirinko į pirmąjį nuotolinį posėdį.

Gegužės 13 d. nuotoliniu būdu posėdžiavusi komisija visais balsais priėmė 2 rezoliucijas:

- „Dėl COVID-19 (koronaviruso infekcijos) sukeltos pandemijos pasekmių mažinimo“,
- „Dėl pasirengimo artėjantiems Lietuvos Respublikos Seimo rinkimams“.

Posėdyje pranešimus skačiusios PLB pirmininkė Dalia Henke ir Jungtinės Karalystės lietuvių bendruomenės pirmininkė Dalia Asanavičiūtė džiaugėsi lietuvių bendruomenių organizacijų glaudžiu bendradarbiavimu su Lietuvos diplomatinio korpusu, nuo pat pandemijos pradžios teikiant savitarpio pagalbą užsienyje gyvenantiems arba laikinai jame esantiems Lietuvos piliečiams.

2020 m. gegužės 16 d. įvyko pirmasis Airijos lietuvių atlikėjų koncertas virtualioje erdvėje „Viskas bus gerai“, kuriame pasirodė gerai žinomi dainininkai, skaitovai, savo kūryba dalijosi poetai.

Koncertą surengė dainininkas Darius Mileris (Nojus), jame dalyvavo žinomi Airijos lietuvių kultūros atstovai. Be kitų kūrinių, koncerto metu nuskambėjo ir pirmoji bendra Airijos lietuvių atlikėjų daina „Pabūk su savimi“, kuri buvo pavadinta Airijos lietuvių himnu karantino metu.

2020 m. gegužės 23 d. įvyko pirmasis nuotolinis pasaulio lietuvių bendruomenių pirmininkų, jų atstovų ir PLB valdybos susitikimas, kuriame dalyvavo užsienio lietuvių bendruomenių atstovai net iš 34 valstybių. Taip pat prisijungė Lietuvos Respublikos Prezidento patarėja Skirmantė Straigienė, Užsienio reikalų ministerijos Užsienio lietuvių departamento vadovas Marijus Gudynas, Europos Komisijos atstovybės Lietuvoje vadovas Arnoldas Pranckevičius.

Šio pirmojo globalaus susitikimo tikslas buvo aptarti, kokiomis aktualijomis užsienio lietuviai gyvena COVID-19 pandemijos metu, įvertinti globalios krizės poveikį lietuvių

¹ Išeivijoje šis pavadinimas tradiciškai rašomas didžiosiomis raidėmis, dėl šios priežasties šiame tekste paliktas toks jo variantas (red. past.).

diasporai ir ateities vystymo(si) scenarijus bei idėjas Lietuvai remiantis diasporos patirtimi užsienyje.

Susitikime akcentuota, kad esminis iššūkis, su kuriuo susiduria tiek Lietuva, tiek šalies diaspora, – pandemijos sukeltos krizės ir jos ekonominių pasekmių valdymas. Aktualios išlieka ir kitos temos, kurias turime visi drauge aptarti ir ieškoti patiriamų iššūkių sprendimo būdų.

2020 m. gegužės 25 d. PLB pakvietė apsilankyti iš pagrindų atnaujintoje interneto svetainėje nauju adresu www.plb.lt. Šiuo pokyčiu siekiama glaudesnio ryšio su užsienio lietuvių bendruomenėmis ir veiksmingesnės naujienų sklaidos.

Pasak PLB Viešųjų ryšių komisijos pirmininko Vaido Matulaičio, šį atnaujinimą nulėmė kelios priežastys:

Pirmoji ir svarbiausia – įgyvendinome XVI PLB Seimo rezoliuciją, įpareigojusią subendrinti PLB informacinius kanalus „po vienu stogu“. Taip pat siekėme, kad plb.lt svetainė taptų dinamiška naujienų sklaidos platforma, kurioje ypatingas dėmesys būtų skiriamas užsienio kraštų lietuvių bendruomenių naujienoms bei aktualijoms. Todėl tikimės, kad šis žingsnis padės ženkliai pagerinti ryšį su plačiais po pasaulį pasklidusiomis bendruomenėmis. Na, o pastaruoju metu atsirado papildoma priežastis – COVID-19 pandemija. Viena iš jos pasekmių yra ta, kad beveik visa komunikacija persikėlė į virtualią erdvę. Tokiu būdu moderni ir techniškai pažangi PLB svetainė tampa puikiu ir sava laiku įrankiu bendrauti bei tiesti informacinius tiltus tarp Lietuvos ir jos diasporos.

2020 m. gegužės 27 d. nuotoliniu būdu posėdžiavusi Seimo ir PLB komisija priėmė rezoliuciją „Dėl gimimu įgytos Lietuvos Respublikos pilietybės išsaugojimo“.

Rezoliucijoje komisija pasiūlė papildyti Lietuvos Respublikos pilietybės įstatymą, suteikiant galimybę išsaugoti gimimu įgytą pilietybę tam tikrus kriterijus atitinkantiems asmenims; paprašė nustatyti tvarką, kad kiekvienu konkrečiu atveju prieš priimant sprendimą dėl pilietybės netekimo būtų įvertintos to pasekmės asmens šeimai, karjerai ir kitoms jo teisėms; kreipėsi į Seimo Žmogaus teisių komitetą, kad šis apsvarstytų ir pateiktų pasiūlymų dėl pilietybės netekimo ir išsaugojimo žmogaus teisių aspektu; pakvietė Lietuvos Respublikos Prezidentą Gitaną Nausėdą imtis lyderystės ir kartu su Seimu ir Vyriausybe inicijuoti teisininkų, mokslininkų ir visuomenės diskusijas dėl Lietuvos Respublikos pilietybės išsaugojimo įgijus kitos valstybės pilietybę klausimo galimų sprendimų ir kuo plačiau jas viešinti.

Posėdyje pranešimus skaitė nuolatinė pilietybės išsaugojimo klausimo kuratorė komisijoje Laura Vidžiūnaitė iš Niujorko, Teisingumo ministerijos Europos teisės departamento direktorius Karolis Dieninis. Diskusijoje dalyvavo PLB pirmininkė D. Henke, Užsienio reikalų ministerijos Užsienio lietuvių departamento direktorius M. Gudynas.

2020 m. gegužės 28 d. Poezijos pavasario paukštė nutūpė Jungtinėje Karalystėje. Virtualus poezijos tiltas sujungė poetus iš už Atlanto, iš Lietuvos ir iš Jungtinės Karalystės.

Jubiliejinuose, 5-uosiuose Jungtinės Karalystės „Poezijos pavasario 2020“ skaitymuose dalyvavo lietuvių poetas, knygų autorius, Čikagos lietuvių rašytojų draugijos pirmininkas, Ziono lietuvių liuteronų parapijos klebonas kunigas Valdas Aušra, JAV lietuvių „Poezijos pavasario“ renginių organizatorė, poetė, knygų autorė iš Čikagos Sandra

Avižienytė, poezijos ir beletristikos knygų autorius iš Lietuvos Jonas Ivanauskas ir Jungtinės Karalystės lietuvis poetės: knygų autorė, lituanistinės mokyklos Bornmute (*Bourne-mouth*) įkūrėja ir vadovė Aistė Armonavičienė, bardė iš Londono Neringa Ablingytė, knygų autorė, muziejininkė, kultūrologė iš Piterboro (*Peterborough*) Judita Grublienė ir lietuvių mėgėjų teatro įkūrėja, studijuojanti teatro praktiką universitete, 2018 m. „Poezijos pavasario“ Halo (*Hull*) mieste organizatorė Ingrida Pilbaitienė iš to paties Halo.

2020 m. birželio 3 d. Lituanistinio švietimo bendruomenė sulaukė džiugios naujienos: pirmoji šalies ponija Diana Nausėdienė priėmė PLB kvietimą ir sutiko globoti po visą pasaulį pasklidusios diasporos lituanistinio švietimo veiklą. PLB Švietimo reikalų komisijos pirmininkė Alviija Černiauskaitė pabrėžė, kad tai – ypač drąsinanti žinia būtent dabar, kai pasaulinė pandemija kausto ir taip iššūkių pilną lituanistinių mokyklų veiklą.

2020 m. birželio 10 d. nuotoliniu būdu posėdžiavusi Seimo ir Pasaulio Lietuvių Bendruomenės komisija priėmė rezoliuciją „Dėl balsavimo Pasaulio lietuvių vienmandatėje rinkimų apygardoje“.

Rezoliucijoje komisija priminė 2020 m. gegužės 13 d. posėdyje priimtą rezoliuciją „Dėl pasirengimo artėjantiems Lietuvos Respublikos Seimo rinkimams“ ir paprašė Vyriausiosios rinkimų komisijos pradėti registruoti rinkėjus, ketinančius balsuoti Pasaulio lietuvių vienmandatėje rinkimų apygardoje, taip pat plačiai informuoti apie artėjančius Seimo rinkimus ir pristatyti išsamias dalyvavimo juose instrukcijas.

Pagrindinį pranešimą perskaitė komisijos pirmininkas dr. Rimvydas Baltaduonis. Jis akcentavo, kad jau ruošiantis ateinantiems Seimo rinkimams svarbu palengvinti užsienio rinkėjų, dalyvavusių praėjusių metų rinkimuose, registraciją – panaudoti jų anksčiau pateiktus duomenis registracijos formai automatiškai užpildyti; elektroniniu laišku informuoti juos apie registracijos dalyvauti rinkimuose pradžią, o artėjant rinkimams dar kartą priminti apie vykstančią rinkėjų registraciją. Kaip labai svarbų palengvinimą neigaliesiems, užsienio rinkėjams, o pandemijos sąlygomis – ir visiems Lietuvos piliečiams, R. Baltaduonis išskyrė elektroninio balsavimo galimybę ir pateikė geriausią kitų šalių praktiką. Jis palinkėjo toliau kurti modernią Lietuvą, atsižvelgiant į šio laikotarpio galimybes ir grėsmes.

2020 m. birželio 12 d. PLB pirmininkė D. Henke ir PLB atstovė Lietuvoje Vida Bandis dalyvavo Lietuvos įvaizdžio strateginės tarybos nuotoliniame posėdyje. Jame buvo aptarta Lietuvos pristatymo užsienyje 2020–2030 m. strategijos parengimo analitinė dalis. Strategijos rengimo analitiniame etape buvo suorganizuotos konsultacijos su viešojo sektoriaus atstovais, 6 ekspertinės diskusijos.

2020 m. birželio 23 d. Virtualus lietuviškos olimpinės mylios bėgimas suvienijo viso pasaulio lietuvius. Minint Tarptautinę olimpinę dieną, jame dalyvavo daugiau nei 3 000 tautiečių iš 32 valstybių visuose pasaulio žemynuose.

2020 m. liepos 6 d. „Tautiškos giesmės“ giedojimas kartu pasaulio lietuviams buvo tapęs išskirtine tradicija susiburti, kuri įvairiuose pasaulio taškuose sutraukdavo šimtus tautiečių. Vis dėlto šiemet daugelyje pasaulio šalių, priešingai nei Lietuvoje, gyvenimo sąlygos vis dar diktuoja COVID-19 pandemija. Susibūrimai yra uždrausti ir šventinį džiaugsmą gožė nerimas dėl ateities. Gyvai jausti bendrystę su tautiečiais ir Lietuva siekiantiems pasaulio lietuviams teko ieškoti išradingų sprendimų.

Viename didžiausių lietuvių centrų, Čikagoje, galiojo įvairiausi apribojimai bei saugumui užtikrinti būtinos taisyklės. Nepaisant to, lietuvių bendruomenė sugalvojo saugų būdą suorganizuoti Valstybės dienių skirtą laivų parodą.

Liepos 5 d., vedama flagmano ir pasipuošusi lietuviška atributika, maždaug 10–15 lietuvių laivų kolona plaukė Čikagos upe ir sustojo pačiame miesto centre, ties NBC bokštu, kuriame yra įsikūręs Lietuvos konsulas. Čia krantinėse ir ant tiltų laukė saugiai vėliavos atstumu išsiriikiavę tautiečiai, jie drauge su plaukiančiais sugiedojo „Tautišką giesmę“.

Jungtinės Karalystės lietuvių bendruomenė taip pat susidūrė su dideliais apribojimais. Nepaisant to, Lietuvos himnas buvo sugiedotas, tik skirtingais būdais: saugiai gyvai giedota didelėse erdvėse lauke, namuose, kieme arba kitur šeimos, kelių draugų arba kaimynų rate. Tautiečiai organizuotai giedojo vienuolikoje miestų, taip pat patys, asmenine iniciatyva.

2020 m. liepos 7 d. netekome Algimanto Rastausko, pirmojo Lietuvos garbės konsulo Argentinoje, Lietuvos ambasados Argentinoje darbuotojo ir iškilaus Argentinos lietuvių bendruomenės atstovo.

2020 m. liepos 18 d. PLB Ekonominio bendradarbiavimo komisijos pirmininkas R. Baltaduonis Užsienio reikalų ministerijos organizuotame Globalios Lietuvos seminare perskaitė pranešimą „Kodėl mes turime dalyvauti ir aktyviai balsuoti ateinančiuose rinkimuose?“, taip pat kartu su PLB Viešųjų ryšių komisijos pirmininku V. Matulaičiu dalyvavo diskusijoje „Išmoktos pamokos: patirtys skatinant užsienyje gyvenančių lietuvių dalyvavimą LR Prezidento rinkimuose ir referendumuose 2019 m.“

2020 m. liepos 22 d. Lietuvos liaudies buities muziejaus miestelio bažnyčioje Rumšiškėse įvyko pasaulio lietuvių jaunimo miuziklo „Nepriklausomybės tiltai“ premjera, skirta Lietuvos Nepriklausomybės 30-mečiui. Miuziklą sukūrė Scenos ir estetikos mokyklos stovyklos dalyviai iš septynių šalių, o renginys suvienijo iš viso 19 šokių kolektyvų iš viso pasaulio. Rumšiškėse dalyvavo ir šeši Lietuvos solistai. Tie, kurie negalėjo atvykti į Rumšiškės, prisijungė virtualiai.

2020 m. liepos 22 d. PLB Ekonominio bendradarbiavimo komisijos pirmininkas R. Baltaduonis dalyvavo Italijos lietuvių profesionalų klubo iniciatorių pasitarime, kurio metu pasidalijo kitų veikiančių klubų patirtimi ir gerąja praktika.

2020 m. liepos 25 d. PLB valdybos narys R. Baltaduonis virtualioje erdvėje vykusiame antrajame Globalios Lietuvos seminare vedė diskusiją su Europos Komisijos atstovybės Lietuvoje vadovu A. Pranckevičiumi, kuris pristatė situaciją Lietuvoje Europos Komisijos akimis, ir politologu Mažvydu Jastramskiu, kuris apžvelgė Lietuvos politikos aktualijas prieš rinkimus.

2020 m. liepos 29 d. PLB atstovai dalyvavo neformaliame nuotoliniame pasitarime, kuriame Vyriausiosios rinkimų komisijos pirmininkė Laura Matjošaitytė pristatė 2020 m. spalio 11 d. Lietuvos Respublikos Seimo rinkimų organizavimo COVID-19 pandemijos metu tvarkos aprašo projektą.

2020 m. rugpjūčio 10–16 d. Jau antri metai PLB suburia lietuvių kilmės jaunuolius iš viso pasaulio į stovyklą Lietuvoje lyderystės, ambasadoriavimo ir lietuvių temomis. Stovykla „Pasaulio Lietuva“ vyko vaizdingoje vietovėje Alytaus rajone, Alovės kaime, į ją šiemet sugužėjo 55 jaunuoliai iš 13 šalių.

2020 m. rugpjūčio 20–23 d. keliuose Kanados miestuose vyko renginiai, skirti Juodojo kaspino dienai ir Baltijos kelio 31-osioms metinėms paminėti.

Šventiniai renginiai vyko Toronte, Vasagoje, Vankuveryje. Šiomet tautiečiams jungiantis į simbolines žmonių grandines ypatingas dėmesys buvo skirtas situacijai Baltarusijoje ir jos pilietinės visuomenės palaikymui. Renginius inicijavo Lietuvių bendruomenė Toronte ir Vankuveryje, juose aktyviai dalyvavo Baltijos šalių ir Baltarusijos bendruomenių Kanadoje atstovai.

2020 m. rugpjūčio 23 d. PLB valdybos narys ir pilietinės iniciatyvos „#Mūsų Metas DABAR“ vadovas dr. R. Baltaduonis Niujorke Taimso aikštėje (*Times Square*) kreipėsi į protestuojančius baltarusius ir pakvietė prisijungti prie rugpjūčio 23 d. Niujorke organizuoto „Laisvės kelio“.

2020 m. rugpjūčio 23 d. Paryžiuje Lietuvos ir Baltarusijos bendruomenių Prancūzijoje dėka buvo surengtas Baltijos kelio 31-ųjų metų minėjimas. Renginyje dalyvavo apie 250 žmonių, jie išreiškė tvirtą paramą ir solidarumą Baltarusijos žmonėms, siekiantiems demokratijos šalyje.

Renginyje dalyvavęs Lietuvos ambasadorius Prancūzijoje Nerijus Aleksiejūnas Baltarusijos bendruomenei Prancūzijoje įteikė istorinę Baltarusijos vėliavą su Lietuvoje esančios Svetlanos Cichanouskajos parašu.

2020 m. rugpjūčio 31 d. susikūrė Malaizijos lietuvių bendruomenė. Jos pirmininkė Rita Rukė sakė:

Simboliška, kad 2020-ųjų rugpjūčio 31-ąją tapome penkiasdešimtąja lietuvių bendruomene užsienyje. Bendrumo jausmas mus siejo jau gana ilgai. Šventėme visas Lietuvai svarbias datas, skleidėme Lietuvos žinomumą, dalyvavome daugelyje tarptautinių bendruomenių susibūrimų. Visgi, suformavimas aiškios vizijos – ką mes galime duoti Lietuvai, buvo pagrindinis akstinas tapti aiškius tikslus ir struktūrą turinčia organizacija.

2020 m. rugpjūtį PLB Švietimo komisijos pirmininkė A. Černiauskaitė prezidentūroje susitiko su lituanistinio švietimo globėja, pirmąją šalies poniją D. Nausėdiene, Prezidento Švietimo, mokslo ir kultūros grupės vyriausiąją patarėja dr. Jolanta Karpavičienė ir Prezidento komunikacijos patarėja Regina Statkuvienė. Susitikimo metu buvo aptarti strateginiai lituanistinio švietimo žingsniai ir bendradarbiavimas.

2020 m. rugsėjo 5 d. susikūrė lietuvių bendruomenė Ekvadore. Jos pirmininku buvo išrinktas Mantas Jasevičius.

2020 m. rugsėjo 5 d. Nei COVID-19 pandemija, nei sumaištis valstybėse dėl Baltijos kelionių burbulo, nei lietus ir apribotas eismas Talino gatvėse nesutrukdė jau tradiciniu tapusiam renginiui „Lietuvos diena Taline“, kuris įvyko Estijos etnografijos muziejuje po atviru dangumi.

Šiomet renginio ašimi tapo ne muzika ir šokiai, o nuoširdus ir išsiilgtas Estijos lietuvių bendruomenės narių bendravimas skanaujant cepelinus ir lietuvišką duonos girą, kurios parūpino Šiaulių „Gubernija“. Gyvos šnekos ir pažintys prie stalų netilo net pasibaigus renginiui, o bendravimą pagyvino dviejų šventikų atvykimas. Lietuvis kunigas Edgaras Versockis kunigystės šventimus gavo tą pačią dieną, o štai Petru prisistatęs šventikas iš

tiesų yra tėvas Pedro Pichas, katalonas iš Barselonos, daug metų gyvenantis Lietuvoje ir puikiai kalbantis lietuviškai.

2020 m. rugsėjo 10 d. Seimo ir PLB komisijos pirmininkas Antanas Vinkus Seime priėmė Lietuvos Respublikos garbės konsulę Urugvajuje Sesiliją Hernandez Svobas (*Cecilia Hernandez Svobas*) ir jos sutuoktinį, trečiosios kartos lietuvių kilmės urugvajietį dailininką Gabrielių Vuljevą Tupčiauską.

2020 m. rugsėjo 16 d. posėdžiavusi Seimo ir PLB komisija apžvelgė visos Seimo kadencijos metu atliktus darbus sprendžiant pasaulio lietuviams rūpimus klausimus, iš kurių svarbiausi – įvykęs referendumas dėl gimimu įgytos Lietuvos Respublikos pilietybės išsaugojimo, Pasaulio lietuvių vienmandatės rinkimų apygardos įsteigimas, pilietiškumo skatinimas minint Pasaulio lietuvių metus, teigiamas migracijos saldo Lietuvoje: atvykstančiųjų į Lietuvą yra daugiau nei išvykstančiųjų iš jos, nes nuolat gerinamos sąlygos grįžusiesiems iš emigracijos reintegruoti į Lietuvos gyvenimą.

Šiame posėdyje komisija priėmė tris rezoliucijas:

1. Rezoliucijoje „Dėl Lietuvos Respublikos Seimo ir Pasaulio lietuvių bendruomenės komisijos veiklos organizavimo ateityje“ komisija paragino Seimą ir kitą kadenciją užtikrinti komisijos veiklos stiprinimą, o susidarius ypatingoms situacijoms bei tarpinių komisijos posėdžių metu – numatyti galimybę dalyvauti komisijos posėdžiuose nuotoliniu būdu ir taip užtikrinti lankstesnę komisijos veiklos koregavimą įvairių iššūkių sąlygomis.

2. Rezoliucijoje „Dėl rinkimų organizavimo Pasaulio lietuvių rinkimų apygardoje“ komisija paprašė Vyriausiosios rinkimų komisijos išsiųsti priminimą visais turimais 2019 m. rinkėjų, deklaravusių gyvenamąją vietą užsienio valstybėje, el. pašto adresais apie vykstantį užsienyje gyvenančių rinkėjų sąrašų sudarymą ir informaciją, kaip galima dalyvauti šiuose Seimo rinkimuose.

3. Rezoliucijoje „Dėl gimimu įgytos Lietuvos Respublikos pilietybės išsaugojimo vaikams“ komisija pasiūlė Seimui nustatyti, kad vaikai, kurie yra įgiję Lietuvos Respublikos pilietybę gimimu, turėtų lygias galimybes išsaugoti Lietuvos Respublikos pilietybę nepriklausomai nuo to, ar ją įgijo gimdami Lietuvos teritorijoje, ar Lietuvos Respublikos piliečio šeimoje užsienyje, ir neišskirti Lietuvoje gimusių vaikų, nustatant jiems papildomą reikalavimą pasirinkti tik vieną iš turimų pilietybių, kai jiems sukanka 20 metų.

2020 m. rugsėjo 16 d. Lietuvos generalinis konsulas Gardine, minėdamas Lietuvos Nepriklausomybės atkūrimo 30-metį, pakvietė Gardino, Lydos ir Pelesos lietuvius į naujas konsulato patalpas ir pristatė žymaus Lietuvos fotomenininko Sauliaus Žiūros nuotraukų parodą „Vilniaus horizontai“.

2020 m. rugsėjo 18 d. Airijoje įvykusios tradicinės „Kultūros nakties“ programoje šiemet buvo net du lietuviški renginiai. Lietuvos ambasada kartu su Airijos lietuvių kultūros asociacija pakvietė klausytojus į virtualų Airijos lietuvių dainininkų, poetų, atlikėjų kūrybos vakarą „Lietuviško balso ženklai pasaulyje“.

Savo kūryba su žiūrovais dalijosi dainininkai Darius Mileris (Nojus), Alicija, Jurgita Čepkauskė, Eimantas Didžbalis, Jūratės Grickienės dainavimo studijos Dubline jaunieji atlikėjai, fagotininkas Mykolas Gricka, poetai Rasa Raižienė ir Valdas Kišūnas.

2020 m. rugsėjo 28 d. Airijoje vyko renginiai legendinio lietuvių lakūno Felikso Vaitkaus skrydžio per Atlantą 85-osioms metinėms paminėti.

Balinrobės mieste įvyko minėjimas, kuriame dalyvavo vietos lietuvių bendruomenės ir miesto atstovai, o netoliese esančio Šv. Patriko kalno viršūnėje tradiciškai buvo iškeltos Lietuvos vėliavos.

2020 m. rugsėjį PLB, bendradarbiaudama su Vyčio paramos fondu, parengė parodą „Vytis Lietuvos ir lietuvių“. Joje supažindinama su išeivijoje sukurtais vyčiais, geležiniais vilkais, Amerikos lietuvių bendruomenėje platintais plakatais, patriotinių organizacijų simbolika. Paroda skirta Lietuvos Nepriklausomybės atkūrimo 30-mečiui; parodos kūrimą finansavo Lietuvių fondas (JAV).

2020 m. spalio 1 d. įvyko lietuvių kalbos mokytojams Airijoje skirtas seminaras, kurio metu buvo pranešta apie stiprinamą lietuvių kalbos mokymą Airijoje. Jau nuo kitų mokslo metų lietuvių kalba bus įtraukta į Airijos mokyklų mokymo programą kaip pasirenkamoji užsienio kalba bei įgaus tokį patį statusą kaip ir kitos pasirenkamosios užsienio kalbos, pavyzdžiui, prancūzų, vokiečių, ispanų arba italų.

Nuo 2022 metų taip pat bus galimybė laikyti valstybinį lietuvių kalbos brandos egzaminą pagrindiniu arba aukštesniu lygiu.

Lietuvių kalbos šiuo metu gali mokytis pagrindinės mokyklos 5–6 klasių mokiniai; ji taip pat dėstoma penkiose Airijos vidurinėse mokyklose bei nuotoliniu būdu. Šiuo metu lietuvių kalbos Airijos mokyklose mokosi daugiau kaip 150 mokinių, o lituanistinėse mokyklose – daugiau nei 700 įvairaus amžiaus vaikų. Dublino „4 vėjų mokykla“, kurioje mokosi daugiau kaip 400 mokinių, yra didžiausia ne tik Airijoje, bet ir Europoje neformaliojo švietimo lituanistinė mokykla.

Lietuvos ambasados Dubline, Lietuvos švietimo, mokslo ir sporto ministerijos ir Užsienio reikalų ministerijos pastangomis, bendradarbiaujant su Airijos švietimo ministerija, lietuvių kalba, kaip paveldo kalba, buvo pradėta dėstyti Airijos mokyklose nuo 2018–2019 mokslo metų.

2020 m. spalio 2–4 d. po visą Italiją pasklidę lietuviai rinkosi į kalnuose prie Jonijos jūros stūksantį viduramžių miestelį Italą Sicilijos saloje. Jau tradicinis suvažiavimas vyko ketvirtąjį kartą, bet pirmą sykį šalies pietuose.

Suvažiavimo metu įvyko konferencija „30 lietuviškų įspaudų Italijoje“. Jos metu Lietuvos ambasadorius Italijoje Ričardas Šlepavičius pasakojo apie Lietuvos ir Italijos santykius, jų interesus, tikslus ir bendrystę. Lietuvos garbės konsulas Sicilijoje advokatas Alessandro Palmigiano akcentavo teisinius ir politinius Lietuvos ir autonomiją turinčio Sicilijos regiono ryšių aspektus.

2020 m. spalio 10 d. Estijos lietuvių bendruomenė (ELB) pažymėjo savo veiklos 40-ąjį jubiliejų ir 30-ąsias įstojimo į PLB gretas metines. Šios abi sukaktys simboliškai papildė Lietuvos Nepriklausomybės atkūrimo 30-ąsias metines ir gražiai įsiliejo į visuotinį Seimo rinkimų šurmulį. Tęsdama pirmosios Talino (tuometinio Revelio) lietuvių draugijos, įkurtos dar 1917 m., tradicijas, Estijos lietuvių bendruomenė 1980 m. taip pat buvo įregistruota kaip draugija ir tik po 10 metų, pakeitus įstatus, pervadinta bendruomene.

Jautriai ir giliai šios sukakties kontekste suskambo į šventę atvykusio Kauno arkivyskupo Kęstučio Kėvalo palaiminimas bendruomenei ir ištarti žodžiai apie dėkingumą.

2020 m. spalio 27 d. Šiuose Seimo rinkimuose pirmą kartą buvo sudaryta atskira apygarda užsienio lietuviams – Pasaulio lietuvių apygarda, atsižvelgus į didelį skaičių rinkėjų

užsienyje, dalyvavusių ankstesniuose rinkimuose. Spalio 25 dienos vėl vakarą šioje apygardoje nugalėjo Laisvės partijos vedlė Aušrinė Armonaitė.

Visą vakarą laikėsi nedidelė balsų persvara ir pirmavo tai Laisvės partijos lyderė A. Armonaitė, tai konservatorių kandidatė D. Asanavičiūtė. Suskaičiavus visus balsus paaiškėjo, kad rinkimuose nugalėjo A. Armonaitė (54,43 proc.); D. Asanavičiūtė surinko 45,57 proc. balsų.

Lietuvos Respublikos Vyriausybės ir institucijų prie LR Vyriausybės santykių su lietuvių išeivija apžvalga

2020 m. gegužės 13 d. užsienio reikalų ministras Linas Linkevičius dalyvavo Seimo ir PLB komisijos nuotoliniame posėdyje, skirtame aptarti pandemijos krizės pasekmėms ir migracijos iššūkiams, kylantiems pasaulio lietuvių bendruomenėms ir Lietuvai.

L. Linkevičius padėkojo užsienio lietuviams ir jų organizacijoms už aktyvų dalyvavimą teikiant pagalbą sugrįžtantiems ir iš užsienio negalintiems grįžti piliečiams, įgyvendinant bendruomenines savivalbos akcijas, teikiant pagalbą Lietuvai.

Posėdžio metu komisija taip pat aptarė aktualius socialinės apsaugos, nuotolinio švietimo organizavimo klausimus. Daug dėmesio buvo skirta būsimų Seimo rinkimų organizavimui įsteigtoje naujojoje Pasaulio lietuvių rinkimų apygardoje, ieškota būdų sudaryti sąlygas užsienyje gyvenantiems Lietuvos piliečiams aktyviai dalyvauti ir pirmą kartą istorijoje išrinkti Lietuvos diasporos interesams Seime atstovausiantį Seimo narį.

2020 m. gegužės 19 d. Lietuvos ambasados Paryžiuje kiemelyje surengtos ceremonijos metu Lietuvos Respublikos pilietės pasas buvo įteiktas tarptautiniu mastu pripažintai litvakų kilmės šiuolaikinei menininkei Esther Shalev-Gerz, gimusiai Vilniuje ir jau daugiau nei 30 metų gyvenančiai bei kuriančiai Prancūzijos sostinėje.

Tarptautinį pripažinimą už atminties tyrinėjimą ir įspūdingus bei originalius kūrinius viešosiose erdvėse pelnusi menininkė teigė, kad, gimusi Lietuvoje, ji visuomet save identifikavo kaip litvakę. E. Shalev-Gerz gimė 1948 m. Vilniuje, vėliau kartu su šeima emigravo į Izraelį. Baigė Bezalelio dailės ir dizaino akademiją Jeruzalėje. Nuo 1984 m. menininkė gyvena ir kuria Paryžiuje. Vienas žymiausių jos kūrinių – Aušvico koncentracijos stovyklos išlaisvinimo 60-ųjų metinių proga sukurtas filmas-instaliacija „Tarp kalbėjimo ir klausymosi“, kuriame remiamasi interviu su išgyvenusiais Aušvico kaliniais. Kiti jos darbai – „Paminklas prieš fašizmą“ Hamburge, dvigubo laikrodžio skulptūra „Neatskiriamieji“ Ženevoje ir Švedijoje, milžiniško senovinio medžio šešėlių atkurianti nuolatinė instaliacija Vankuveryje, Kanadoje.

2020 m. gegužės 26 d. Prieš dvejus metus, švenčiant Lietuvos valstybės atkūrimo šimtmetį, Vyriausybėje kilo iniciatyva „Šimtmečio dovana pasauliui“. Ją įgyvendinant, užsienio lietuvių mokyklėlėms visame pasaulyje buvo išsiųsta lietuviškų knygų vaikams ir paaugliams. Ši iniciatyva sulaukė didelio lietuvių bendruomenių palaikymo. Šiomet – jau trečiąją kartą – beveik 2 000 lietuviškų knygų vėl iškeliavo į įvairiausias pasaulio šalis.

Per dvejus metus knygos pasiekė net 78 lituanistines mokyklėles visame pasaulyje – nuo Europos iki Jungtinių Amerikos Valstijų, Kanados, Pietų Afrikos Respublikos ir kitų valstybių. 14-oje šalių gautos knygas perskaitė daugiau kaip 4 600 vaikų.

Šiomet knygos turėtų pasiekti dar 43 mokyklėles 24-iose užsienio šalyse ir jose besimo-kančius daugiau nei 2 200 vaikų. Šikart lietuviški leidiniai keliauja ir į Braziliją, Argentina, Urugvajų, Australiją, Japoniją.

Iniciatyvą įgyvendina Vyriausybės kanceliarija kartu su Švietimo, mokslo ir sporto ministerija, Užsienio reikalų ministerija ir Lietuvos nacionaline Martyno Mažvydo biblioteka. Šios iniciatyvos globėjas – Ministras Pirmininkas Saulius Skvernelis.

2020 m. birželio 17 d. Lietuvos konsulato Seinuose vadovas ambasadorius Remigijus Motuzas susitiko su Lenkijos lietuvių organizacijų, švietimo ir kultūros įstaigų vadovais.

Lietuvių organizacijų vadovai supažindino konsulato vadovą su artimiausiais savo veiklos planais, išsakė rūpimus klausimus. Susitikimo metu daugiausia kalbėta apie Suvalkuose steigiamą Lietuvių kultūros centrą. Jam įkurti ir veiklai vykdyti lėšų skyrė Lietuvos Vyriausybė. Buvo numatyta, kad šiame centre dar šią vasarą pradės veikti vaikų darželio grupė.

2020 m. birželio 25 d. Lietuvos ambasadorius Rusijoje Eitvydas Bajarūnas susitiko su Maskvos lietuvių bendruomene. Ambasadorius susipažino su Maskvos lietuvių jaunimu, čia dirbančiais verslininkais ir menininkais, lietuviškos mokyklos, Lietuvių kalbos draugijos, Maskvos lietuvių katalikų atstovais.

2020 m. birželio 25–26 d. Lietuvos ambasadoje Vašingtone (JAV) buvo įteikti apdovanojimai už ypatingus nuopelnus puoselėjant lietuviybę užsienyje, skatinant užsienyje gyvenančius lietuvius įsitraukti į Lietuvos gyvenimą ir kuriant gerovę Lietuvoje. Užsienio reikalų ministerijos garbės ženklu – medaliais „Už pasaulio lietuvių nuopelnus Lietuvai“ buvo apdovanoti Vašingtono lietuvių bendruomenės nariai Arvydas Barzdukas ir Leonardas Linas Orentas.

A. Barzdukas aktyviai prisidėjo ir iki šiol prisideda prie JAV lietuvių bendruomenės veiklos. Jo iniciatyva 1989 m. Vašingtone buvo įsteigta JAV lietuvių bendruomenės Visuomeninių reikalų tarybos raštinė, kuri ypač padėjo pristatyti Lietuvos laisvės siekius bendraujant su JAV politikais. Raštinės įsteigimas Vašingtone buvo pirmasis institucinis žingsnis siekiant Lietuvos nepriklausomybės palaikymo tarp JAV politikų ir administracijos atstovų.

A. Barzdukas yra įvairių lietuviškų organizacijų ir renginių finansinis rėmėjas, asmenine veikla ugdo Amerikos lietuvių jaunimo ir visos Lietuvos diasporos pilietiškumą, remia vaikų globos namus Lietuvoje.

L. Orentas yra aktyvus ilgametis „Neringos“ stovyklos narys, idėjų generatorius ir vienas iš šios stovyklos vadovų. Jis buvo 15-osios Šiaurės Amerikos lietuvių tautinių šokių šventės Baltimorėje organizacinio komiteto pirmininkas, dėl jo darbo, pastangų ir organizacinių gebėjimų Šokių šventė buvo sėkmingai surengta ir sulaukė didžiulio populiarumo.

L. Orentas 1992–1997 m. dirbo Lietuvos ambasadoje Vašingtone ir buvo atsakingas už JAV įmonių prekybos ryšius ir investicijas Lietuvoje. Jis taip pat aktyviai veikia Vašingtono lietuvių bendruomenėje, yra jos valdybos narys, buvęs pirmininkas.

2020 m. liepos 22 d. užsienio reikalų ministras L. Linkevičius susitiko su užsienio lietuvių jaunimu, šiuo metu besistažuojančiu Lietuvoje pagal Kazickų šeimos ir Tautos fondų (JAV) remiamas programas.

Sveikindamas iš Airijos, Belgijos, Jungtinės Karalystės, Nyderlandų ir kitų šalių atvykusius studentus, ministras džiaugėsi, kad, siekdami profesinės patirties, jie pasirenka Lietuvos įmones ir asociacijas.

2020 m. liepos 24 d. Lietuvos ambasadoje Austrijoje buvo surengtos ypatingos istorinės, meninės ir kultūrinės reikšmės skulptūros „Prisikėlęs Kristus“ išlydėtuvės į Lietuvą.

Lietuvos ambasadorius Austrijoje Donatas Kušlys pasidžiaugė, kad XVI a. išskirtinio meninio lygio vėlyvosios gotikos dailės kūrinys beveik po 20 metų grįžta į Lietuvą. Ambasadorius dėkojo Lietuvos garbės konsului Austrijoje advokatui Ulrichui Salburgui, dėl kurio profesionalumo ir atkaklumo daugiau nei 10 metų trukęs bylinėjimasis įvairiose instancijose baigėsi sprendimu šią iš mūsų šalies neteisėtai išvežtą sakraliniam paveldui priklausančią kultūros vertybę grąžinti Lietuvai. D. Kušlys taip pat išreiškė viltį, kad artimiausioje ateityje skulptūrą bus galima išvysti plačiajai Lietuvos visuomenei viename iš muziejų.

Bendromis Lietuvos užsienio reikalų ir Kultūros ministerijų, teisėsaugos institucijų, Lietuvos garbės konsulo U. Salburgo, taip pat Lietuvos ambasados Austrijoje pastangomis skulptūra „Prisikėlęs Kristus“ grįžta į Lietuvą. Šis didelės istorinės ir meninės vertės kūrinys papildys negausų Lietuvoje išlikusių vėlyvosios gotikos paveldo skulptūrų rinkinį.

2020 m. liepos 29 d. Kultūros ministerijos konkursą eiti kultūros atašė pareigas Lietuvos Respublikos diplomatinėje atstovybėje Rusijos Federacijoje laimėjo Rimantas Vingras – Vytauto Didžiojo universiteto (VDU) Muzikos akademijos Fortepijono katedros dėstytojas. Iš konkurse dalyvavusių šešių pretendentų jam komisija skyrė daugiausiai balų.

1996 m. R. Vingras Maskvos valstybinėje Piotro Čaikovskio konservatorijoje gavo meno magistro, o 2001 m. Sinsinačio universitete (JAV) – muzikos magistro laipsnį. Nuo 2011 m. jis vykdo projektus, kuriais skatinamas tarptautinis bendradarbiavimas Lietuvoje kultūros ir meno srityje. Šiemet R. Vingras pradėjo dėstyti VDU Muzikos akademijoje.

2020 m. rugsėjo 1 d. Lietuvos ambasadorius Baltarusijoje Andrius Pulokas dalyvavo Mokslo ir žinių šventėje Rimdžiūnų vidurinėje mokykloje (Baltarusijoje) lietuvių mokymą kalba.

Sveikindamas mokytojus, moksleivius ir jų tėvelius Rugsėjo 1-osios proga, ambasadorius pasidžiaugė ne tik didėjančiu mokinių skaičiumi mokykloje, bet ir galimybe jos patalpose veikti lietuviškam vaikų darželiui. Mokyklą pradėjusiems lankyti pirmokams ambasadorius įteikė simbolinių dovanėlių ir paskatino drąsiai žengti mokslo ir žinių keliu.

2020 m. rugsėjo 1 d. Lietuvos konsulato Seinuose vadovas ambasadorius Remigijus Motuzas susitiko su Seinų lietuvių „Žiburio“ mokyklos pedagogais. Mokykloje naujus mokslo metus pradėjo daugiau nei 100 mokinių ir profesionalūs visų mokomųjų dalykų pedagogai.

2020 m. spalio 4 d. įvyko Lietuvos ambasados Jungtinėje Karalystėje ir edukacinio centro „Lighthouse“ organizuotas tarptautinis jaunųjų talentų konkursas. Jo tikslas – skatinti lietuvių kilmės vaikų ir paauglių iš įvairių pasaulio šalių bendruomeniškumą,

puoselėti lietuvių kalbą, motyvuoti vaikus ir paauglius užsiimti kūrybine veikla, suteikti galimybę atskleisti talentus.

2020 m. spalio 7 d. Vyriausybė patvirtino Marijos Gimbutienės metų minėjimo programą, kurią parengė Švietimo, mokslo ir sporto ministerijoje sutelkta darbo grupė.

2020 m. lapkričio 12 d. lietuviai išbandė jėgas Lietuvos Respublikos ambasados Jungtinėje Karalystėje organizuotoje viktorinoje, skirtoje Lietuvos Steigiamojo Seimo 100-mečiui ir Nepriklausomybės atkūrimo 30-mečiui.

Šiais metais viktorinoje dalyvavo lietuvių ne tik iš Jungtinės Karalystės, bet ir iš Belgijos, Norvegijos ir Lietuvos. Pirmą kartą virtualiai įvykusiame renginyje savo žinias parodė daugiau kaip 30 dalyvių. Viktorina buvo suskirstyta į du etapus po 15 klausimų, kiekvienam atsakymui buvo skirta po 40 sekundžių.

2020 m. lapkričio 23 d., minint Lietuvos kariuomenės dieną, Lietuvos konsulato Seinuose vadovas ambasadorius Remigijus Motuzas kartu su Lenkijos lietuvių draugijos pirmininku, Seinų lietuvių „Žiburio“ mokyklos direktoriumi Algirdu Vaicekausku ir „Aušros“ vyr. redaktore Irena Gasperavičiūte uždegė simbolinių žvakučių ant 1919–1920 m. žuvusių Berznyko ir Seinų kapinėse palaidotų Lietuvos savanorių kapų.

Lietuvos kariai, palaidoti šiose kapinėse, žuvo karinio konflikto su Lenkija metu mūšyje, įvykusiame 1920 m. rugsėjo 22–23 d. netoli Berznyko. Šiame mūšyje Lietuvos kariuomenės 5-asis pėstininkų pulkas atkakliai gynėsi, bet buvo priverstas trauktis. Atkūrus Lietuvos Nepriklausomybę, buvo atlikti istoriniai tyrimai ir atnaujintos Lietuvos karių palaidojimo vietos Berznyko ir Seinų kapinėse.

2020 m. lapkričio 28 d. įvyko virtualus metinis Jungtinės Karalystės (JK) bendruomenių vadovų ir atstovų susitikimas, kurį devintąją kartą organizavo Lietuvos ambasada JK.

Sveikindamas susitikimo dalyvius, Lietuvos ambasadorius JK Renatas Norkus padėkojo lietuvių bendruomenėms už jų nenuilstamą pagalbą pandemijos laikotarpiu, pasidžiaugė kiekvienais metais vis labiau matoma įvairialypė jų veikla ir stiprėjančiais ryšiais su Lietuva.

Užsienio reikalų ministerijos ambasadorius ypatingiems pavedimams Egidijus Meilūnas padėkojo lietuviams JK už jų veiklą, aktyvų Lietuvos garsinimą ir dvišalį bendradarbiavimą, džiaugėsi geranoriškumu renkant paramą Lietuvos medikams ir labdarą įvairioms Lietuvos organizacijoms. Ambasadorius teigė: „Jūs esate labai stipri jėga, kurios reikia Lietuvai. Linkiu, kad ir toliau išliktumėte tokie aktyvūs.“

Renginio dalyviai diskutavo apie lietuviškosios tapatybės puoselėjimo ir ugdymo problemas, pateikė pasiūlymų, kaip stiprinti bendruomenių tarpusavio bendradarbiavimą, plėsti ryšius su Lietuva ir padėti kurti gerovę Lietuvoje. Bendruomenių atstovai pranešimuose apžvelgė 2020 m. nuveiktus darbus ir pasidžiaugė pasiekimais, dalijosi bendradarbiavimo su vietos savivalda ir kitomis bendruomenėmis patirtimi.

Didžiausia bendruomenių veiklos sėkmė buvo įvardyti 2020 m. įvykę Seimo rinkimai: net sunkiu pandemijos metu balsavo daugiau nei 14 tūkst. Jungtinėje Karalystėje gyvenančių Lietuvos piliečių. Lietuvių bendruomenės nuveikė didelį darbą ne tik skleidamos informaciją socialinėse medijose, bet ir aktyviai dalyvaudamos Seimo rinkimų komisijos darbe.

Lietuvos Respublikos Prezidentas ir išeivija

2020 m. gegužės 14 d. Lietuvos Respublikos Prezidentas Gitanas Nausėda konferenciniu skambučiu bendravo su PLB valdybos ir Jaunimo sąjungos nariais. Buvo aptartos užsienio lietuvių aktualijos, šalims stengiantis suvaldyti pandemijos sukeltos krizės padarinius. Prie pokalbio prisijungė lietuvių diasporos atstovų iš viso pasaulio – Europos, Amerikos, Australijos.

2020 m. birželio 19 d. Lietuvos Respublikos Prezidentas G. Nausėda pareiškė užuojautą dėl Lietuvos Respublikos garbės konsulo Floridoje Stanley'o Balzeko mirties. Valstybės vadovo užuojautoje rašoma:

Stanley Balzekas buvo nuoširdus Lietuvos draugas, kuris savo gyvenimu ir darbais stiprino lietuvių pasaulyje. Reiškiau gilią užuojautą velionio artimiesiems bei bičiuliams, Pasaulio lietuvių bendruomenei ir visiems, kam brangūs jo puoselėti idealai. Tebūnie jo atminimas mums įpareigojimas tęsti lietuviybės išsaugojimo ir puoselėjimo darbus visame pasaulyje.

S. Balzekas už lietuvių kultūros ir istorijos puoselėjimą, įamžinimą ir pristatymą JAV, nenuilstamą darbą stiprinant Lietuvos valstybingumą ir palaikant lietuvių tautinę savimone išeivijoje 2016 m. buvo apdovanotas ordino „Už nuopelnus Lietuvai“ Komandoro didžiuoju kryžiumi, šiemet už ypatingus nuopelnus puoselėjant lietuvių užsienyje – Užsienio reikalų ministerijos garbės ženkle „Už pasaulio lietuvių nuopelnus Lietuvai“ Aukso Vyčiu. Beje, S. Balzekas įkūrė Lietuvių kultūros muziejų, buvo aktyvus mecenatas.

2020 m. liepos 31 d. pirmoji šalies ponija D. Nausėdienė aplankyti Prezidento rūmų pakvietė Romos lituanistinės mokyklėlės „Bitutė“ vaikus iš mišrių lietuvių ir italų šeimų, kurios šiuo metu svečiuojasi Lietuvoje. Juos lydėjo pedagogės ir mamos, Romos lietuvių bendruomenės narės. Su vaikais pasisveikino ir Lietuvos Respublikos Prezidentas G. Nausėda.

2020 m. rugpjūčio 12 d., trečiadienį, pirmoji šalies ponija aplankė Jurgežerius ir 90 čia stovyklavusių lietuviškas šaknis turinčių vaikų iš įvairių pasaulio šalių – Jungtinės Karalystės, Ispanijos, Islandijos, Airijos, Škotijos ir Lietuvos, šiemet tyrinėjusių Suvalkijos kraštą. D. Nausėdienė yra lituanistinio švietimo pasaulio lietuvių bendruomenėse globėja.

2020 m. rugpjūčio 12 d. D. Nausėdienė aplankė Pasaulio Lietuvių Bendruomenės ir Jungtinės Karalystės lietuvių bendruomenės organizuotą ir Švietimo, mokslo ir sporto ministerijos remiamą stovyklą „Pasaulio Lietuva“. Joje susitiko lietuvių kilmės jaunuoliai iš 13 šalių.

Vytauto Didžiojo universitete (VDU)

2020 m. birželio 1 d. Ketvirtus metus iš eilės VDU Žemės ūkio akademijos Agronomijos fakulteto antrakursiai turi išskirtinę galimybę pretenduoti į Vydūno jaunimo fondo Stasės Cukuraitės ir Vaclovo Tallat-Kelpšos vardo stipendiją. Ši 1 000 JAV dolerių dydžio vienkartinė premija skiriama vienam antrojo kurso Agronomijos fakulteto studentui. Šiemet

fondo laureate tapo VDU ŽŪA Agronomijos fakulteto studijų programos „Maisto kokybė ir sauga“ antrojo kurso studentė Gerda Tamošauskaitė.

2020 m. liepos 26 – rugpjūčio 4 d. Jau daugiau nei 19 metų VDU rengia lietuvių kalbos ir kultūros kursus užsieniečiams ir trečius metus organizuoja intensyviai lituanistines studijas užsienio lituanistinių mokyklų mokytojams. Šiemet COVID-19 pakoregavo ir vasaros mokyklų planus, tad iššūkiu buvo paversti naujomis ir netikėtomis lietuvių kalbos ir lietuviybės sklaidos galimybėmis.

Šių metų programa buvo daugiasluoksni. Ją sudarė didaktikos, istorijos, kultūrologijos ir kitų dalykų paskaitos, virtualios ekskursijos, gerosios patirties diena, kurią užsienyje dirbantys mokytojai dalijosi įžvalgomis su kolegomis Lietuvoje, diskutavo apie tapatybę, bendradarbiavo su VDU Pasaulio lietuvių universiteto komanda, įvairių Lietuvos švietimo ir kultūros institucijų atstovais. VDU dėstytojai, mentoriai kartu su lituanistinių mokyklų mokytojais ir užsieniečiais nuotoliniu būdu kūrė pasaulio lietuvių tinklą.

Liepos 26 – rugpjūčio 24 d. į nuotolinius lietuvių kalbos ir kultūros kursus susirinko daugiau nei 100 dalyvių iš 31 pasaulio šalies. Tai buvo studentai, dalyvavę kursuose pagal Švietimo, mokslo ir sporto ministerijos projektą „Inovacijos lituanistikoje: nuo mokslo iki praktikos“, programą „Erasmus+“, Baltistikos centrų iniciatyvas, taip pat teikusieji paraiškas Švietimo mainų paramos fondui, studentai ir dėstytojai iš įvairių pasaulio šalių, vedami pačių įvairiausių motyvų, turintys lietuviškas šaknis. Taigi, VDU tęsia savo misiją – lietuviybės sklaida ne tik nenutrūksta, bet ir yra plėtojama naujomis kryptimis.

2020 m. rugpjūtį VDU Pasaulio lietuvių universitetas (PLU) ir PLB pradėjo įgyvendinti projektą, skirtą XVI pasaulio lietuvių mokslo ir kūrybos simpoziumo (MKS) rezultatų sklaidai.

Nors simpoziumo pranešimų ir diskusijų vaizdo įrašai yra laisvai prieinami PLU interneto svetainės mediatekoje ir „Youtube“ paskyroje, joms peržiūrėti reikia daug laiko (16 valandų įrašų, kurių kiekvieno vidutinė trukmė – 1,5 val.).

Atsižvelgiant į tai, kad simpoziumo pranešimų ir diskusijų, kaip ir daugelio intelektualinio pobūdžio renginių, formatas yra patogesnis klausytis, o ne žiūrėti, atrinkta pranešimų ir diskusijų medžiaga buvo suskaidyta į trumpesnes laiko atkarpas ir pateikta patraukliu audioformatu, naudojant įvairias tinklalaidžių platformas.

Šį projektą iš dalies remia Lietuvių fondas.

2020 m. rugpjūčio 21 d. VDU Pasaulio lietuvių universitete prasidėjo pirmą kartą rengtas nuotolinis kvalifikacijos tobulinimo kursas „Lietuviškosios tapatybės iššūkiai ir šeimos pasakojimai“. 2 ECTS apimties kursas skirtas Lietuvos ir užsienio lituanistinių mokyklų mokytojams.

Intensyvūs mokymai vyko rugpjūčio 21, 24–25 d., vėliau mokytojai studijavo individualiai, dirbo grupėje nuotoliniu būdu. Mokymų metu buvo pristatyta neformaliojo ugdymo programa „Mano šeimos pasakojimai Lietuvoje ir pasaulyje“, aptartas diasporos ugdymo aktualumas, lietuviškosios tapatybės iššūkiai, programos struktūra ir praktiniai neformaliojo švietimo programos taikymo pavyzdžiai bei patirtys.

2019–2020 mokslo metais programa pirmą kartą buvo įgyvendinta Kauno rajono Šlienavos pagrindinėje mokykloje, tad vertingos patirties sukaupusios šios mokyklos mokytojos Asta Skatikienė ir Jurgita Vingilienė tapo nuotolinio kurso konsultantėmis.

2020 m. rugsėjo 21 d. VDU Lituaniistikos katedros filologijos studijų krypties doktorantei Gerdai Pilipaitytei buvo įteikta trečioji Lietuvos Respublikos Nepriklausomybės Akto signataro Saliamono Banaičio vardo stipendija (1 300 Eur). Ši stipendija skirta už keliautojos, Jungtinių Amerikos Valstijų lietuvių spaudos leidėjos, publicistės Julijos Pranaitytės veiklos ir darbų tyrinėjimą.

Doktorantė savo darbe aprašė J. Pranaitytės gyvenimą, akcentavo jos ryšį su tėvyne ir kitomis kultūromis, atsižvelgė į tautiškumo ir tarpkultūriškumo apraiškas, tyrinėjo kelionių knygas, J. Pranaitytės redaguotą išeivijos žurnalą „Žvaigždė“, vertimus ir pan.

2020 m. rugsėjo 30 d. šių metų Liūto ir Francoise Mockūnų stipendijos laureate tapo VDU Lietuvos istorijos doktorantė Marija Navickaitė. Ji rengia disertaciją tema „Lietuvių tautinio judėjimo sąveika su lietuvių emigracija XIX a. II pusėje – XX a. pradžioje“. Doktorantės teigimu, XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje Jungtinėse Amerikos Valstijose susitelkė gausi lietuvių išeivių bendruomenė, ir ji intensyviai sąveikavo su lietuvių tautinio atgimimo judėjimu: kūrėsi organizacijos, leista spauda. Būtent JAV susitelkusi išeivių bendruomenė ir jos veikla tyrime apsibrėžtu laikotarpiu yra vienas kertinių tyrimo aspektų. Dėl šios priežasties itin aktuali mokslinė išvyka į lietuvių mokslo ir kultūros institucijas bei archyvus JAV. Ten buvo sukaupta su lietuvių organizacijomis ir politine JAV lietuvių veikla XX a. pradžioje susijusi medžiaga, periodikos kolekcijos, asmeninė korespondencija, išeivijos intelektualinio elito atstovų dienoraščiai.

Pasak doktorantės disertacijos vadovo istoriko, VDU profesoriaus pareigas einančio dr. Rimanto Miknio, istoriografijoje aptinkama daug tyrimų, kuriuose analizuojami tautinio atgimimo procesai, politinės minties kaita, tačiau šiuose leidiniuose įvykiai atskleisti daugiausia per Lietuvos įvykių prizmę. Nepakankamai akcentuojama idėjų sklaida išeivijoje, jos ekonominė, politinė ir kultūrinė įtaka tautiniam judėjimui Lietuvoje. Doktorantės atliekamo tyrimo pagrindinė linija yra susijusi su Lietuvos ir įvairių lietuvių diasporos centrų sąveikomis, siekiama atskleisti ryšius ir idėjų cirkuliaciją, nulėmusią transformacijas abiejose pusėse, tad akivaizdu, kad tyrimo sėkmė iš esmės priklausys ir nuo galimybės panaudoti šaltinius, sukauptus JAV lietuvių emigracijos centruose.

Stipendijos laureatė planuoja vieną mėnesį stažuotis Čikagoje veikiančiuose Balzeko lietuvių kultūros muziejuje ir Lituaniistikos tyrimo ir studijų centre (*Lithuanian Research and Studies Centre*).

VDU Lietuvių išeivijos institute

2020 m. spalio 2 d. Lietuvių išeivijos institute buvo surengta tarpdalykinė konferencija „Julius Kaupas: tekstai ir kontekstai“, skirta lietuvių išeivijos rašytojo, visuomenininko Juliaus Kaupo 100-osioms gimimo metinėms. Konferencijos metu siekta platesniame kontekste analizuoti rašytojo kūrybą, gausią literatūros kritiką, ryšius su kitų meno sričių atstovais, jo kultūrinę, visuomeninę veiklą. Konferenciją organizavo Vytauto Didžiojo universitetas, Lietuvių išeivijos institutas ir VDU Lituaniistikos katedra, Draugija pasaulio lietuviams pažinti.

Prezidento Valdo Adamkaus bibliotekoje-muziejuje

2020 m. rugsėjo 16 d. bibliotekoje-muziejuje buvo atidaryta Oksanos Judakovos paroda „Mažoji grafika / Mažieji tekstai“. O. Judakova gimė Altajuje, Pietų Sibire, užaugo ir mokslus baigė Lietuvoje, kurį laiką gyveno Niujorke, ten sukūrė šeimą. Vėliau su šeima grįžo gyventi į Lietuvos kaimą.

2020 m. spalio 23 d. biblioteka-muziejus ir VDU Lietuvių išeivijos institutas pakvietė į Berlyne gyvenančios lietuvių dailininkės Almyros Weigel parodos „Senos žinios – naujos žinios“ atidarymą ir pasiklausyti pokalbio su autore.

A. Weigel kuria eksperimentinę tekstilę, objektus ir instaliacijas, dalyvauja įgyvendinant įvairius tarpdisciplininius projektus Lietuvoje, Vokietijoje ir kitose užsienio šalyse. Minėtoje parodoje eksponuojami darbai atspindi paskutiniųjų metų kūrybos tendencijas, išryškina menininkės gebėjimą savo kūriniams naudoti netradicines medžiagas. Pastaruoju metu savo darbams ji pasitelkia popierių, senus periodinės spaudos leidinius, rastas arba išmestas knygas, nuotraukų kopijas. Periodinės spaudos leidiniai paverčiami tekstilinais siūlų paveikslais, kurių paviršius, tekstūra naujai perteikia turinį. Savaip grupuojant knygų lapus ieškoma sąsajų tarp buvusio turinio ir šiandienos aktualijų. Nuotraukų kopijos, komponuojamos ir klijuojamos naudojant autorinę techniką, tampa tarsi senos freskos detalėmis, kurios žymi mūsų gyvenimo tėkmę, trapumą bei laikinumą. Kūryboje menininkei svarbūs transformacijos, atsinaujinimo, naujos kokybės ir individualios meninės raiškos aspektai.

2020 m. lapkričio 18 d. JAV gyvenantis Gabrielius Gedvila, Valdo Adamkaus ilgametis draugas ir jo rinkimų štabo, kai 1968 m. V. Adamkus kandidatavo į Čikagos sanitarijos rajono patikėtinių tarybą, vadovas, norėdamas įprasminti ir atkreipti dėmesį į aplinkosaugos pasiekimus Lietuvoje bei pagerbti velionės žmonos atminimą, įsteigė 100 tūkst. dolerių fondą. Lėšos bus skiriamos Prezidento Valdo Adamkaus premijai.

Prezidento bibliotekos-muziejaus ir Danos Gedvilienės fondo premija bus kasmet teikiama už visuomenės dėmesio ir pagarbos vertus pasiekimus ir pastangas apsaugoti ir atkurti gamtinę aplinką Lietuvoje ir kaimynystėje bei užtikrinti išteklių tvarumą. Premijai gauti galima teikti mokslinius tyrimus ir išradimus, pilietines veiklas, asmenis ir organizacijas, kurios atkreipia dėmesį į gamtos apsaugą ir skatina veikti, taip pat politikos sprendimus arba verslo iniciatyvas, kuriais siekiama tvaresnio vystymosi ir švaresnės ateities, išrandant arba pritaikant pažangiausius sprendimus.

Nuo sausio mėnesio bus priimamos nominacijos Prezidento Valdo Adamkaus premijai (5 000 Eur) gauti, o premija bus iškilmingai įteikta birželio 5 d. – Tarptautinę aplinkos apsaugos dieną VDU Botanikos sode.

2020 m. lapkričio 18 d. bibliotekoje-muziejuje istorikai ir muziejininkai parengė parodą, skirtą apžvelgti Prezidento V. Adamkaus profesinei veiklai Jungtinių Amerikos Valstijų aplinkos apsaugos agentūros (EPA) Penktajame regione. Būtent ši agentūra, kurios Penktajame ir didžiausiame regione dirbo V. Adamkus, šiais metais švenčia 50 metų sukaktį. Parodoje bus galima išvysti autentiškų šį darbą liudijančių dokumentų, nuotraukų, pamatyti istorinių vaizdo įrašų. Parodą, kurios rengimą finansuoja JAV ambasada

Vilniuje, visuomenei bus galima apžiūrėti pasibaigus šalyje įvestam karantinui Prezidento Valdo Adamkaus bibliotekoje-muziejuje Kaune.

Kitose institucijose

2020 m. gegužės 22 d. Lietuvos nacionalinėje Martyno Mažvydo bibliotekoje buvo pristatyta Kęstučio Pikūno knyga „Jonas ir Adolfas Mekai: gyvenimo lai(š)kai“. Vaizdo įrašė autorius kalbėjo apie knygos atsiradimo aplinkybes, Jono ir Adolfo Mekų fenomeną, jų santykį su Lietuvoje likusiais artimaisiais bei kūrybinius ieškojimus rengiant šią knygą.

Šis leidinys nėra įprasta šaltinio publikacija. Laiškų ir vokų faksimiles papildė gausios nuotraukos, kadrai iš filmų, ištraukos iš kitų J. ir A. Mekų kūrinių, šeimos narių atsiminimai. Laiškus papildantis ir praplečiantis vizualinis pasakojimas montuojamas kaip filmas. Išskirtinis ir knygos dizainas: skaitytojas joje esančiais popieriniais peiliukais turi pats atplėšti dvigubuose lapuose besislepiančius laiškus. Kasmečiame Kultūros ministerijos organizuojamame Knygos meno konkurse ši knyga pelnė meninės ir dokumentinės fotografijos leidinių kategorijos premiją, o Baltijos knygos meno konkurse buvo išrinkta gražiausia Lietuvos knyga.

2020 m. birželio 1 d. naujais leidiniais buvo papildyta poeto, publicisto, literatūros kritiko, vertėjo prof. Tomo Venclovos knygų kolekcija Lietuvos nacionalinėje Martyno Mažvydo bibliotekoje. Joje saugomą daugiau nei 2 000 egzempliorių rinkinį praturtino asmeninės prof. T. Venclovos bibliotekos dalis iš Jungtinių Amerikos Valstijų. Prof. T. Venclova drauge su Nacionalinės bibliotekos generaliniu direktoriumi prof. dr. Renaldu Gudausku ir Dokumentinio paveldo tyrimų departamento direktore Jolanta Budriūniene aptarė perduodamus leidinius ir galimybes dar papildyti asmeninę knygų kolekciją.

Nacionalinėje bibliotekoje saugoma prof. T. Venclovos knygų kolekcija atspindi jo profesinius, visuomeninius, kūrybinius poreikius, nes pagal juos ir buvo kaupiama. Tarp naujausių perduotų knygų daug slavistikos literatūros – grožinių tekstų rinkinių ir žinomų Vakarų literatūrologų darbų. Šios knygos neabejotinai praturtins ir praplės slavistikos tyrimų lauko perspektyvas, suteiks naujų galimybių pažinti iki šiol mažiau dėmesio sulaukusių autorių kūrybą. Rinkinį taip pat papildė meno istorijos albumai, istorijos knygos įvairiomis kalbomis, prof. T. Venclovos kūrybos publikacijos (knygos ir periodika), geografijos knygos, atvirukai, kelionių knygos, enciklopedijos.

2020 m. birželio 22 d. Lietuvos nacionalinėje Martyno Mažvydo bibliotekoje buvo pristatyta išskirtinė knyga „Alfonsas Nyka-Niliūnas. Laisvė: būti savimi. Archyvai“. Tai – pirmoji Lietuvos kultūros ir literatūros istorijoje parengta ir išleista monografinė knyga, kurioje rekonstruojamas A. Nykos-Niliūno (tikr. Alfonsas Čipkus, 1919–2015) gyvenimo ir kūrybos kelias. Renginyje dalyvavo knygos autorė dr. Virginija Babonaitė-Paplauskienė, literatūrologas Virginijus Gasiliūnas, A. Nykos-Niliūno eiles skaitė aktorius Dainius Svoibonas.

2020 m. liepos 17 d. minima Pasaulio lietuvių vienybės diena. Šia proga Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka pakvietė pasidomėti lietuvių išeivijos žiniasklaida: skaitytojams Lietuvoje ir visame pasaulyje buvo pristatyta nauja virtuali paroda „Lietuvių

išeivijos žiniasklaidos lūžiai po 1990 m.“ Žodis „išeivis“ parodoje vartojamas plačiausia prasme: išeivis – tas, kuris iškeliavo į kitą valstybę gyventi.

Į 7 skyrius suskirstyta virtuali paroda pirmiausia kviečia susipažinti su laikraščiais ir žurnalais iš Europos, JAV, Pietų Amerikos, Kanados ir Australijos (pasakojimai apie pastarųjų dviejų šalių spaudą sujungti į vieną skyrių).

Į parodą pateko tik menka užsienyje egzistuojančios lietuviškos žiniasklaidos dalis. Skaitytojas čia ras ne kruopščiai surinktą bibliografiją, o štrichų bei pavyzdžių, kurie leis susidaryti gyvybingos ir – svarbiausia – pokyčiams atviros žiniasklaidos svetur paveikslą. Vien periodinių leidinių anglų kalba po 1990 m. ėjo daugiau nei pusšimtis (remiantis Nacionalinės bibliotekos duomenimis). Už Lietuvos ribų prieš 30 metų virė ir iki šiol tebeverda aktyvus lietuvių gyvenimas, kurio natūrali dalis yra žiniasklaida.

Parodos idėjos autorė – Pasaulio Lietuvių Bendruomenės Kultūros komiteto pirminkė Jūratė Caspersen. Parodą parengė Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Dokumentinio paveldo tyrimų departamento Lituanistikos skyriaus ir Adolfo Damušio demokratijos studijų centro darbuotojos.

2020 m. liepos 27 d. Lietuvos nacionalinėje Martyno Mažvydo bibliotekoje įvyko Pasaulinis lietuvių kalbos ir kultūros vasaros forumas. Jo dalyviai ir svečiai kalbėjo apie lietuvių kalbos ir lietuviybės sklaidos galimybes, lituanistinio ugdymo svetur patirtis, procesus ir svarbą.

2020 m. rugsėjo 16 d. Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka pakvietė į Henrikui Radauskui dedikuotą poezijos ir muzikos vakarą, subūrusį jo poezijos gerbėjus. Renginyje savo išvalgomis apie šio poeto kūrybą ir jos vertę dalijosi, H. Radausko eilėraščius, taip pat savo kūrybą skaitė poetai T. Venclova ir Kornelijus Platelis. Dainų kūrėjas ir atlikėjas Olegas Ditkovskis ir dainininkė Justina Kaminskaitė atliko dainų, kurias įkvėpė poeto eilės. Vakarą vedė Nacionalinės bibliotekos Dokumentinio paveldo tyrimų departamento Lituanistikos skyriaus vadovas Dainius Vaitiekūnas.

2020 m. rugsėjo 23 d. Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka pakvietė į knygos „Audriaus Naujokaičio laikas“ pristatymą. Ši knyga skirta lietuvių menininko Audriaus Naujokaičio (1961–2012) gyvenimui ir kūrybai. Joje publikuojami Lietuvoje ir užsienyje sukurti menininko tapybos, grafikos darbai ir nuotraukos, amžininkų, draugų prisiminimai apie neramų ir maištingą menininką.

A. Naujokaitis – tapytojas, grafikas, fotografas, iliustruotojas, freskų ir vitražų kūrėjas, dokumentalistas, scenografas ir kostiumų dizaineris, instaliacijų ir (muzikos) performansų kūrėjas, ilgametis Antologijos filmų archyvo Niujorke kuratorius ir J. Meko kūrybos populiarintojas, Lietuvoje leidžiamo žurnalo „Kultūros barai“ korespondentas Jungtinėse Amerikos Valstijose. Savo darbus jis eksponavo parodose Lietuvoje, Vengrijoje, Rusijoje, Portugalijoje, Olandijoje, Japonijoje ir JAV. 1961 m. gimė Vilniuje, nuo 1992 m. gyveno JAV. Mirė Vilniuje 2012 m.

2020 m. spalio 10 d. Lietuvos nacionalinėje Martyno Mažvydo bibliotekoje įvyko dokumentinio filmo „Lida, Vanda, Liusia“ (2014) peržiūra ir susitikimas su režisierė Julija Zubavičiene.

Filme trys režisierės močiutės Lida, Vanda ir Liusia ryžtasi keliauti. Jų kelias veda iš Lietuvos į Angliją, kurioje gyvena anūkės. Prieš akis – Baltarusija, Lenkija, Vokietija ir

Prancūzija. Lida, Vanda ir Liusia dar niekada nebuvo apsilankiusios Vakarų Europoje. Čia viskas kitaip, bet ne taip, kaip tikėjosi. Pavargusios ir nuolat besivaidijančios močiutės vėl prisimena senas nuoskaudas, jaunystę, bučiuotus vyrus, džiaugsmo ir laimės akimirkas, „anuos laikus“. Jos bando susitaikyti ir pažinti viena kitą. Kelionė atveda ne tik į Londoną, bet ir į šeimą, ir į save.

Filmą pristatė režisierė J. Zubavičienė.

Kroniką parengė Ričardas JARAMIČIUS

Šaltiniai

<https://adamkuslibrary.lt/>

<https://plb.lt/>

<https://plb.lt/document-category/2020-m/>

<https://www.lrp.lt/>

<https://lrs.lt/>

<https://lrv.lt/>

<https://www.lnb.lt/>

<https://www.smm.lt>

<https://www.urm.lt/>

<https://www.vdu.lt/>

<http://pasauliolietuvis.lt/>

<http://pasauliolietuviai.lt/>

Apie autorius

BERNOTAITĖ

Sandra

Nepriklausoma tyrėja

Portalo www.magazinas.lt redaktorė

El. paštas: sandravern@yahoo.com

GALAUNYTĖ-

KAUPIENĖ-AUGUNAS

Dalia

Buvusi vokiečių kalbos mokytoja

Lietuvių visuomenininkė

El. paštas: adaugunas@aol.com

GENYS

Dainius

Socialinių mokslų daktaras

Vytauto Didžiojo universiteto Andrejaus Sacharovo
demokratijos plėtros centro mokslo darbuotojas

El. paštas: dainius.genys@vdu.lt

JARAMIČIUS

Ričardas

Istorijos magistras

Vytauto Didžiojo universiteto

Istorijos katedros doktorantas

El. paštas: ricardas.jaramicius@vdu.lt

JONUŠYTĖ

Vaida

Lietuvos literatūros ir meno archyvo projektų koordinatore

El. paštas: jonusyte@gmail.com

KUIZINIENĖ

Dalia

Humanitarinių mokslų daktarė

Vytauto Didžiojo universiteto

Lituanistikos katedros profesorė

Lietuvių išeivijos instituto mokslo darbuotoja

El. paštas: dalia.kuiziniene@vdu.lt

LAUKAITYTĖ Regina	Humanitarinių mokslų daktarė Lietuvos istorijos instituto vyresnioji mokslo darbuotoja El. paštas: regilauk@gmail.com
MARCINKEVIČIUS Andrius	Socialinių mokslų daktaras Lietuvos socialinių tyrimų centro Etninių tyrimų instituto vyriausiasis mokslo darbuotojas El. paštas: andrius@ces.lt
NAVICKAITĖ Marija	Istorijos magistrė Vytauto Didžiojo universiteto Istorijos katedros doktorantė Istorinės LR Prezidentūros Kaune muziejininkė El. paštas: marija.navickaite@vdu.lt
NOREIKA Alvydas	Humanitarinių mokslų daktaras Lietuvos kultūros tyrimų instituto Lietuvos filosofijos istorijos skyriaus mokslo darbuotojas El. paštas: alvydasn@gmail.com
PABARČIENĖ Reda	Humanitarinių mokslų daktarė Nepriklausoma tyrėja Iki 2019 m. VDU Švietimo akademijos profesorė El. paštas: reda.pabarciene@gmail.com
ŽUKIENĖ Rasa	Humanitarinių mokslų daktarė Vytauto Didžiojo universiteto Menotyros katedros profesorė El. paštas: rasute.zukiene@vdu.lt

Reikalavimai straipsniams

Nuo 2006 m. Lietuvių išeivijos instituto leidžiamas akademinis žurnalas „Oikos“ (gr. *na-mai*) yra skirtas Lietuvos ir kitų kraštų migracijos procesų, migracijos politikos, diasporos istorijos ir kultūros problemoms aptarti. Leidinyje spausdinami originalūs moksliniai ir apžvalginiai straipsniai, recenzijos, archyvinių dokumentų publikacijos. Skatinant tarpdalykinius tyrimus, žurnale publikuojami įvairių mokslo šakų (sociologijos, antropologijos, migracijos politikos istorijos, literatūros istorijos, literatūrologijos, diasporos istorijos, teatrologijos ir kitų sričių) mokslinių tyrimų rezultatai.

Straipsniai skelbiami lietuvių ir anglų kalbomis.

Žurnalui teikiami straipsniai yra recenzuojami dviejų redakcijos kolegijos paskirtų recenzentų.

Straipsnių apimtis – iki 1 autorinio lanko (40 000 spaudos ženklų), recenzijų – ne mažesnė nei 0,25 autorinio lanko (10 000 spaudos ženklų). Dėl didesnės apimties publikacijų reikia iš anksto tartis su redakcija. Tekstai žurnalo redakcijai pateikiami A4 formato „Times New Roman“ 12 šrifto, 1,5 eilutės intervalu.

Straipsniai turi atitikti akademiniams straipsniams keliamus reikalavimus. Juose turi būti suformuluotas mokslinių tyrimų tikslas, pristatyta analizuojamos problemos tyrimų būklė, pateiktos tyrimo išvados, nurodyti šaltiniai ir literatūra. Prie teksto būtina pridėti santrauką ir raktažodžius anglų bei lietuvių kalbomis (600–1 000 spaudos ženklų).

Išnašos pateikiamos puslapio apačioje, numeracija ištisinė. Straipsnio pabaigoje pridama literatūra.

Straipsniuose citatos išskiriamos dvigubomis kabutėmis nekeičiant šrifto. Lietuviškame tekste nelietuviški asmenvardžiai rašomi originalo kalba laikantis nustatytų svetimvardžių gramatinimo taisyklių (žiūrėti <http://www.vlkk.lt/aktualiausios-temos/svetimvardziai/gramatinimas/>). Pirmą kartą tekste pateikiamas visas asmens vardas ir pavardė, toliau rašytina jo (jos) vardo pirmoji raidė ir pavardė. Dažniausiai vartojami vietovardžiai, apie kuriuos žinių galima rasti prieinamose enciklopedijose, lietuvių kalba rašomi tradiciškai, pagal tarimą. Reti ir negirdėti vietovardžių pavadinimai, neturintys transliteracijos, rašomi originalo rašyba.

Straipsnio pabaigoje autorius (-iai) turi nurodyti savo vardą, pavardę, instituciją, kuriai atstovauja, mokslo laipsnį, el. pašto adresą, telefoną.

Tekstus prašome siųsti Vytauto Didžiojo universiteto Lietuvių išeivijos institutui el. paštu lii@vdu.lt arba vyr. redaktoriaus pavaduotojai Daliai Kuizinienei el. paštu dalia.kuiziniene@vdu.lt. Jeigu kiltų neaiškumų, prašome kreiptis į Lietuvių išeivijos institutą (S. Daukanto g. 25, LT-44249 Kaunas, el. paštas lii@vdu.lt, tel. (8 37) 327 839).

Žurnalas recenzuojamas ir skelbiamas tarptautinėse „EBSCO Publishing“ duomenų bazėse <http://www.ebscohost.com/>.

Bibliografiniai aprašai rengiami pagal Čikagos citavimo stiliaus bibliografijos metodą („Chicago: notes and bibliography method“).

Išnašų pavyzdžiai

Knyga: 1 autorius

Pavardė, Vardas, *Knygos antraštė: paantraštė*. Leidimo vieta: Leidykla, metai, cituojamas (-i) puslapis (-iai).

¹ Kiaupa, Zigmantas, *Lietuvos valstybės istorija*, 2-asis leid. Vilnius: Baltos lankos, 2006, 150–151.

² Augustinas, *Mano motina Monika*, iš lotynų kalbos vertė E. Ulčinė. Vilnius: Katalikų pasaulis, 1998, 99.

³ Shakespeare, William, *The Merchant of Venice*, ed. A. R. Braummüller. New York: Penguin Books, 2000, 69.

⁴ Tatarkiewicz, Władysław, *Filosofijos istorija*, 3 t. Vilnius: Alma littera, 2003.

Vėliau tekste pakartotinai cituojant tą patį šaltinį, išnašoje pateikiamas sutrumpintas bibliografinis aprašas: autoriaus pavardė, sutrumpintas cituojamo šaltinio pavadinimas (rekomenduojama trumpinti iki 4 žodžių), cituojami puslapiai.

⁵ Kiaupa, *Lietuvos valstybės istorija*, 64–65.

⁶ *Ibid.*, 67.

⁷ *Ibid.*

Knyga: 2 arba 3 autoriai

Pavardė¹, Vardas¹ ir Pavardė², Vardas², *Knygos antraštė: paantraštė*, laida. Leidimo vieta: Leidykla, metai, cituojami puslapiai.

¹ Vilpišauskas, Ramūnas ir Nakrošis, Vitalis, *Politikos įgyvendinimas Lietuvoje ir Europos Sąjungos įtaka*. Vilnius: Eugrimas, 2003, 180–181.

4 ir daugiau knygos autorių

¹ Almond, Gabriel A. et al., *Comparative Politics: A Theoretical Framework*, 3rd ed. New York: Longman, 2001, 24.

Knygos dalis (skyrius)

Pavardė, Vardas, „Knygos dalies / skyriaus antraštė: paantraštė“, in *Knygos antraštė: paantraštė*. Leidimo vieta: Leidykla, metai, cituojamas puslapis.

¹ Berenis, Vytautas, „Egodokumentų tyrimai: ištakos, metodai, perspektyvos“, in *Egodokumentai ir privati Lietuvos erdvė XVI–XX amžiuje*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2013, 14.

Straipsnis

Pavardė, Vardas, „Straipsnio pavadinimas“, *Žurnalo pavadinimas* nr. (metai), cituojami puslapiai:

¹ Avinaitė, Eva, „Lietuva viduramžių Europos žemėlapiuose“, *Naujasis židinys-Aidai* 7 (2013), 501.

² Bielinis, Laurus, „Mediatizuota politika – nauja tvarka, nauji veikėjai, nauja galia“, *Agora* 4 (2016), 30, <http://dx.doi.org/10.7220/2424-3663.2016.4.2>.

- ³ Zykas, Aurelijus, „The Transforming Aims of Japan's Post-Cold War Cultural Diplomacy“, *Regioninės studijos* 7 (2013), 123–124.
- ⁴ Grinius, Antanas, „Sėkmingas Balfo seimas Detroite“, *Dirva*, 1981 lapkričio 5, nr. 43, 8.

Archyvinis šaltinis

Šaltinio pavadinimas, Archyvas (pirmą kartą visas pavadinimas, vėliau – sutrumpintas), fondo / kolekcijos pavadinimas arba nr., aplanko nr., bylos nr., cituojamas puslapis arba lapas:

- ¹ 1943 03 15 VDU Medicinos fakulteto liudijimas nr. 1065, Lietuvos centrinis valstybės archyvas (toliau – LCVA), f. 631, ap. 7, b. 1043, l. 1.
- ² 1935 12 05 LR KAM Karo stovio reikalams referento plk. V. Braziulevičiaus slaptas raštas nr. 874 apskričių karo komendantams, LCVA, f. 384, ap. 2, b. 502, l. 12.
- ³ 1960 05 11 J. Budrio laiškas LDT šefui S. Lozoraičiui, VDU S. ir S. Lozoraičių muziejus, f. 2, ap. 1, b. 5, l. 183–184.
- ⁴ 1954 11 26–27 BALF'o jubiliejinio seimo, vykusio Hotel Cleveland, protokolas, LTSC / PLA, BALF fondas, d. 5, b. 7, l. 50.

Interneto puslapis

Pavardė, Vardas, „Interneto puslapio pavadinimas“, *Interneto tinklalapio pavadinimas*, paskelbta / atnaujinta / žiūrėta data, interneto adresas:

- ¹ Hand, Becky, „All about Artificial Sweeteners: The Lowdown on Zero-Calorie Sugar Substitutes“, *SparkPeople*, paskelbta 2004 rugsėjo 29, http://www.sparkpeople.com/resource/nutrition_articles.asp?id=289.
- ² „Bibliografinės nuorodos ir literatūros sąrašai“, *Vytauto Didžiojo universiteto biblioteka*, atnaujinta 2017 vasario 14, <http://biblioteka.vdu.lt/bibliografines-nuorodos>.
- ³ „Chicago-Style Citation Quick Guide“, *The Chicago Manual of Style Online*, žiūrėta 2017 kovo 10, http://www.chicagomanualofstyle.org/tools_citationguide.html.

Literatūra

Straipsnio pabaigoje pateikiamas literatūros šaltinių sąrašas, sudarytas pagal autorių pavardės abėcėlės tvarka (be numeracijos). Jeigu autorių nėra, rikiuojama pagal antraštes, jeigu antraštė prasideda artikeliu (*a, an, the, der* ir kt.) – pagal antrąją antraštės žodį.

Adamkus, Valdas, *Penkeri darbo metai: kalbos, interviu, laiškai*. Vilnius: Baltos lankos, 2001.

The American Educator Encyclopedia, a Thoroughly Modern Work Designed to Meet the Needs of Every Age, ed. H. O. Gillet. Lake Bluff: United Educators, 1954.

Anglų-lietuvių kalbų specialiojo ugdymo žodynas. Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla, 2005.

Books Abroad: A Look at Baltic Letters Today, Board of Regents of the University of Oklahoma, 1973, vol. 47, no. 4, žiūrėta 2016 birželio 11, <https://www.jstor.org/stable/i40003862>.

Ilgiewicz, Henryka, „Lenkų visuomenės pastangos įamžinti Vilniuje iškilų asmenybių atminimą XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje“, *Kultūrologija* 18 (2010), 242–257.

Ivask, Ivar, „Baltų egzilio literatūra. Šimtmečio ketvirčio apžvalga“, *Aidai*, žiūrėta 2016 birželio 6, http://www.aidai.eu/index.php?option=com_content&view=article&id=224:li&catid=45:7301&Itemid=63.

Kačkutė, Eglė, „Apie kultūrinį (ne)priklausymą“, *Šiaurės Atėnai*, 2013 gruodžio 13, žiūrėta 2016 birželio 6, <http://www.satenai.lt/wp-content/uploads/2013/01/Nr.47-1161-2013-12-13.pdf>.

Lietuvos ir Lenkijos diplomatiniai santykiai 1938–1940 metais: dokumentų rinkinys, sud. A. Kasparavičius ir P. Libera. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2013.

„The Occupation and Annexation of Latvia: 1939–1940“, in *Documents and Materials*, eds. I. Grava-Kreituse et al. Riga: Libro, 1995, 8–29.

Olney, James, „Autobiography and the Cultural Moment“, in *Autobiography: Essays Theoretical and Critical*. London: Penguin, 1991, 40–112.

Submission Guidelines

Since 2006 the Lithuanian Emigration Institute has been publishing a scholarly journal called “Oikos” (from the Greek word meaning *home*) devoted to discussing contemporary migration processes involving Lithuania and other countries, the migration policies of Lithuania and other countries, and problems of diaspora history and culture. The journal publishes original scholarly research and review articles, critical notices, and archival documents. In order to foster interdisciplinary research it also publishes the results of scholarly research in sociology, anthropology, literary studies, history of literature, theater studies, history of migration policy, history of the diaspora, and related disciplines.

Articles are published in Lithuanian and English. Submissions are evaluated by two reviewers assigned by the “Oikos” Editorial Board.

Articles should not exceed 40,000 characters in length, while reviews should be at least 10,000 characters in length. Articles exceeding, or reviews falling short of, the recommended length should be discussed beforehand with the Editorial Board. Texts must be submitted in A4 format, “Times New Roman” 12-pt. font, and be one-and-a-half spaced (1,5).

Articles must meet standard academic requirements. These include a statement of the research purpose; an indication of the overall state of research with respect to the problem under analysis; a statement of the conclusions reached; and a disclosure of the sources and of the literature used. The text must include summaries (from 600 to 1,000 characters long) and keywords in both English and Lithuanian.

Footnotes consecutively numbered must be placed at the bottom of the page. The article must end with a bibliography.

Quotations are to be placed within double quotation marks without changing the font. In Lithuanian texts, non-Lithuanian personal names are written in the original language in accordance with the established rules for grammatically rendering foreign names

(<http://www.vlkk.lt/aktualiausiasios-temos/svetimvardziai/gramatinimas/>). On the first occasion of use in a text, the whole of a person's name and surname is given. In Lithuanian texts, frequently used place names about which information is readily available in standard encyclopedias are to be rendered traditionally according to the way they are pronounced, whereas rare place names not having a transliteration are to be written in their original language.

At the end of the article the author(s) must indicate his, her, or their name(s) and surname(s), institution(s), academic degree(s), electronic address(es), and telephone number(s).

Please send the text(s) to Vytautas Magnus University's Lithuanian Emigration Institute at lii@vdu.lt or to the Deputy Editor Dalia Kuiziniene at dalia.kuiziniene@vdu.lt. If you have any questions please contact the Lithuanian Emigration Institute by mail at S. Daukanto g. 25, LT-44249 Kaunas, or by e-mail at lii@vdu.lt, or by phone at 837 327 839.

"Oikos" is peer-reviewed and included in EBSCO databases at <http://www.ebscohost.com/>.

Notes and bibliography follow "The Chicago Manual of Style".

Sample footnotes

Book: one author

Surname, name, *Title and subtitle* (if any). Place of publication: Publisher, year, page(s) cited.

¹ Kiaupa, Zigmas, *Lietuvos valstybės istorija*, 2-asis leid. Vilnius: Baltos lankos, 2006, 150–151.

² Augustinas, *Mano motina Monika*, iš lotynų kalbos vertė E. Ulčinaitė. Vilnius: Katalikų pasaulis, 1998, 99.

³ Shakespeare, William, *The Merchant of Venice*, ed. A. R. Braunmuller. New York: Penguin Books, 2000, 69.

⁴ Tatarkiewicz, Władysław, *Filosofijos istorija*, 3 t. Vilnius: Alma littera, 2003.

If in the same text this source is cited again, a brief bibliographic description in the footnote suffices: Author's surname: shortened title (up to 4 words), page(s) cited.

⁵ Kiaupa, *Lietuvos valstybės istorija*, 64–65.

⁶ *Ibid.*, 67.

⁷ *Ibid.*

Book: two or three authors

Surname1, Name1 and Surname2, Name2, *Title and subtitle* (if any), edition. Place of publication: Publisher, year, page(s) cited.

¹ Vilpišauskas, Ramūnas ir Nakrošis, Vitalis, *Politikos įgyvendinimas Lietuvoje ir Europos Sąjungos įtaka*. Vilnius: Eugrimas, 2003, 180–181.

Book: four or more authors

¹ Almond, Gabriel A. et al., *Comparative Politics: A Theoretical Framework*, 3rd ed. New York: Longman, 2001, 24.

Book: part, section, chapter

Surname, name, "Title of book part, section, chapter: subtitle", in *Book title and subtitle*. Place of publication: Publisher, year, page(s) cited.

¹ Berenis, Vytautas, „Egodokumentų tyrimai: ištakos, metodai, perspektyvos“, in *Egodokumentai ir privati Lietuvos erdvė XVI–XX amžiuje*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2013, 14.

Article

Surname, Name, "Title of article", *Name of journal* (year), page(s) cited.

- ¹ Avinaitė, Eva, „Lietuva viduramžių Europos žemėlapiuose“, *Naujasis židinys-Aidai* 7 (2013), 501.
- ² Bielinis, Luras, „Mediatizuota politika – nauja tvarka, nauji veikėjai, nauja galia“, *Agora* 4 (2016), 30, <http://dx.doi.org/10.7220/2424-3663.2016.4.2>.
- ³ Zykas, Aurelijus, „The Transforming Aims of Japan's Post-Cold War Cultural Diplomacy“, *Regioninės studijos* 7 (2013), 123–124.
- ⁴ Grinius, Antanas, „Sėkmingas Balfio seimas Detroite“, *Dirva*, 1981 lapkričio 5, nr. 43, 8.

Archival source

Name, Archives (full name at first, short version on later occasions), collection name or no., folder no., file no., page(s) cited:

- ¹ 1943 03 15 VDU Medicinos fakulteto liudijimas nr. 1065, Lietuvos centrinis valstybės archyvas (toliau – LCVA), f. 631, ap. 7, b. 1043, l. 1.
- ² 1935 12 05 LR KAM Karo stovio reikalams referento plk. V. Baziulevičiaus slapto raštas nr. 874 apskričių karo komendantams, LCVA, f. 384, ap. 2, b. 502, l. 12.
- ³ 1960 05 11 J. Budrio laiškas LDT šefui S. Lozoraičiui, VDU S. ir S. Lozoraičių muziejus, f. 2, ap. 1, b. 5, l. 183–184.
- ⁴ 1954 11 26–27 BALF'o jubiliejinio seimo, vykusio Hotel Cleveland, protokolas, LTSC / PLA, BALF fondas, d. 5, b. 7, l. 50.

Web page

Surname, Name, "Name of web page", *Name of web site*, "Title of book part, section, chapter: subtitle", Date of publication, renewal or last perusal, internet address:

- ¹ Hand, Becky, "All about Artificial Sweeteners: The Lowdown on Zero-Calorie Sugar Substitutes", *SparkPeople*, paskelbta 2004 rugsėjo 29, http://www.sparkpeople.com/resource/nutrition_articles.asp?id=289.
- ² „Bibliografinės nuorodos ir literatūros sąrašai“, *Vytauto Didžiojo universiteto biblioteka*, atnaujinta 2017 vasario 14, <http://biblioteka.vdu.lt/bibliografines-nuorodos>.
- ³ "Chicago-Style Citation Quick Guide", *The Chicago Manual of Style Online*, žiūrėta 2017 kovo 10, http://www.chicagomanualofstyle.org/tools_citationguide.html.

Bibliography

The bibliography lists the authors by surnames in alphabetical order (without numbering). If there are no authors, the works are listed by their titles; if the title begins with an article (*a, an, the, der*, etc.), the titles are ordered by their second word.

Adamkus, Valdas, *Penkeri darbo metai: kalbos, interviu, laiškai*. Vilnius: Baltos lankos, 2001.

The American Educator Encyclopedia, a Thoroughly Modern Work Designed to Meet the Needs of Every Age, ed. H. O. Gillet. Lake Bluff: United Educators, 1954.

Anglų-lietuvių kalbų specialiojo ugdymo žodynas. Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla, 2005.

Books Abroad: A Look at Baltic Letters Today, Board of Regents of the University of Oklahoma, 1973, vol. 47, no. 4, žiūrėta 2016 birželio 11, <https://www.jstor.org/stable/i40003862>.

Ilgiewicz, Henryka, „Lenkų visuomenės pastangos įamžinti Vilniuje iškilią asmenybių atminimą XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje“, *Kultūrologija* 18 (2010), 242–257.

Ivask, Ivar, „Baltų egzilio literatūra. Šimtmečio ketvirčio apžvalga“, *Aidai*, žiūrėta 2016 birželio 6, http://www.aidai.eu/index.php?option=com_content&view=article&id=224:li&catid=45:7301&Itemid=63.

Kačkutė, Eglė, „Apie kultūrinį (ne)priklausymą“, *Šiaurės Atėnai*, 2013 gruodžio 13, žiūrėta 2016 birželio 6, <http://www.satenai.lt/wp-content/uploads/2013/01/Nr.47-1161-2013-12-13.pdf>.

Lietuvos ir Lenkijos diplomatiniai santykiai 1938–1940 metais: dokumentų rinkinys, sud. A. Kasparavičius ir P. Libera. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2013.

“The Occupation and Annexation of Latvia: 1939–1940”, in *Documents and Materials*, sud. I. Grava-Kreituse et al. Riga: Libro, 1995, 8–29.

Olney, James, “Autobiography and the Cultural Moment”, in *Autobiography: Essays Theoretical and Critical*. London: Penguin, 1991, 40–112.

Oikos : lietuvių migracijos ir diasporos studijos / Vytauto Didžiojo universitetas. Lietuvių išeivijos institutas ; redakcinė kolegija: Egidijus Aleksandravičius ... [et al.]. – Nr. 1 (2006) - . – Vilnius : Versus aureus, 2006- .
Nr. 2 (30). – Kaunas : Vytauto Didžiojo universitetas, 2020. – 184 p. – Bibliografija straipsnių gale.

OIKOS 2020 Nr. 2 (30)
LIETUVIŲ MIGRACIJOS IR DIASPOROS STUDIJOS

ISSN 1822-5152 (spausdintas)
ISSN 2351-6461 (internetinis)
<https://doi.org/10.7220/2351-6561.30>

Redaktorė *Simona Grušaitė-Šukienė* (lietuvių k.)
Redaktorius *Mykolas Jurgis Drunga* (anglų k.)
Maketuotojas *Kęstutis Obelenis*

2020 11 18. Tiražas 100 egz. Užsakymo Nr. K20-125

Išleido:
Vytauto Didžiojo universitetas
K. Donelaičio g. 58, LT-44248 Kaunas
www.vdu.lt | leidyba@vdu.lt

Spausdino:
UAB „Vitae Litera“
Savanorių pr. 137, LT-44146 Kaunas
www.tuka.lt | info@tuka.lt